

T.C
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Doktora Tezi

12 EYLÜL 1980 DARBESİNİN
TÜRK ROMANINA YANSIMASI

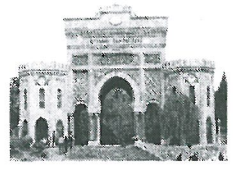
Hanife ÖZER

2502050060

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. M. Fatih ANDI

İstanbul 2011

TEZ ONAYI

Enstitümüz **YENİ TÜRK EDEBİYATI** Bilim Dalında **2502050060** numaralı **Hanife ÖZER**'in hazırladığı “**12 Eylül 1980 Darbesinin Türk Romanına Yansıması**” konulu **YÜKSEK LİSANS- / DOKTORA TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 28.Maddesi **24.10.2011 PAZARTESİ** günü saat: **15.30**'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin**Kabulu**.....'ne* **OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF. DR. FATİH ANDI	Kabulu	
PROF. DR. KAZIM YETİŞ	Kabulu	
PROF. DR. HASAN AKAY	Kabulu	
DOÇ. DR. A.ŞÜKRÜ ÇORUK	Kabulu	
YRD. DOÇ. DR. İSMAİL KARACA	Kabulu	

ÖZ

Romanın kurmaca dünyası gerçek dünyadan izler taşır, ancak kendine özgü yeni bir tasarıma sahiptir. Gerçek dünyada yaşanan pek çok sosyal ve siyasal olay romanın konusunu oluşturabilir. Türk romanı da ilk örneklerinden itibaren tanıdığı siyasal ve sosyal olaylara karşı kayıtsız kalmamıştır. Romancılar, on dokuzuncu yüzyılın toplumsal çelişkilerini, yirminci yüzyılın siyasal çalkantıların, bunların getirdiği yeni tecrübeleri ve kısa sayılabilecek aralıklarla gerçekleşen üç askerî darbe gibi, ülke ve toplum üzerinde önemli etkileri olan gelişmeleri çeşitli yönleriyle eserlerinde kurgulamışlardır. Bu çalışmada, yakın tarihimizin siyasî yaşamını derinden etkileyen 12 Eylül 1980 Askerî Darbesinin romanlara tematik açıdan nasıl yansıdığı ele alınmış; darbenin siyaset, toplum ve birey üzerindeki etkileri karşılaştırmalı ve analitik bir bakışla saptanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Roman, hayat, siyaset, 12 Eylül darbesi.

ABSTRACT

The novel's fictional world carries traces from the real world, but has its own distinctive new take. The subject of novels can be formed by many social and political events of the the real world. Turkish novels have not been oblivious to the political and social events that they have witnessed either. The novelists constructed the 19th century's social contradictions, 20th century's political turmoil, the three military coups that took place in relatively short intervals and the significant impacts of various aspects of developments in the country and the society. In this study, the military coup of the 12th September 1980 - which deeply affected the political life of our recent history - is reflected in the novels in terms of the thematic point of view that is discussed. Its effect on politics, society and the personal have been explored using a comparative and analytical approach.

Keywords: Novel, politics, 12 September 1980 military coup

ÖN SÖZ

İçinde doğmuş olduğu toplumun yaşantılarını, olaylarını, diğer bir ifadeyle bütünü kurgu yoluyla ortaya koymaya çalışan roman, 12 Eylül 1980 Askerî Darbesiyle ülkemizde meydana gelen siyasal, toplumsal, ekonomik, kültürel ve bireysel yaşamdaki değişmelere, kırılmalara da kayıtsız kalmamıştır. Dönemin ilk birkaç yılında edebiyatın/romanın darbeye yönelik suskunluğu dikkat çekmektedir. Darbenin baskısının azalmasıyla birlikte yazarlar, o dönemde yaşadıkları veya tanık oldukları olayları, değişmeleri romanlarında kurgulamaya başlamışlardır. 12 Eylül 1980 Darbesinin Türk Romanına Yansıması adlı tematik çalışmamızda darbe, çeşitli yönleriyle ve romanlara yansıdığı şekliyle ele alınmıştır.

Toplumunu derinden sarsan ve uygulamaya konulan politikalarıyla ülkede büyük bir değişime ve dönüşüme yol açan 12 Eylül Askerî Darbesine yönelik akademik çalışmaların sayısı oldukça fazladır. Fakat yapılan çalışmaların çok büyük bir bölümü edebiyat sahasının dışında, çeşitli bilim dallarında gerçekleştirilmiştir. Bizi ilgilendiren ilk çalışma 2005 yılında Emel Yiğittürk Ekiyor tarafından 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi Sonuçlarının Romanlar Aracılığı ile Analizi adıyla Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi bölümünde; İkinci çalışma ise Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi alanında Romanlarda 12 Eylül Askerî Müdahalesi başlığıyla 2006 yılında Ece Cihan Ertem tarafından yapılmıştır. Her iki çalışma da beş roman üzerinden ve sosyolojik bir bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Konuyla ilgili ulaştığımız Teni Türk Edebiyatı alanındaki tek akademik çalışma ise Muğla Üniversitesinde Mehmet Özder'in hazırladığı 12 Eylül Romanlarında Bellek, Özne ve İktidar Kavramlarının İncelenmesi adlı tezidir. Mehmet Özder'in çalışmasında söz konusu üç kavramın felsefi tanımlarına ağırlık verilmiş, herhangi bir metot gözetilmeden romanlardan seçilen kısa alıntılarla da verilen felsefi tanımlar somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu haliyle Özder'in tezi, tematik bir çalışma değil, kavramsal bir çalışma niteliindedir. Bunun yanında, gerek bilimsel tavır, gerek kullanılan metot, gerekse ulaşılan sonuç

bakımından Özder'in çalışması ile bizim çalışmamızı aynı kulvarda değerlendirmek mümkün değildir.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm 12 Eylül 1980 Darbesini Hazırlayan Şartların ve Olayların Romanlara Yansıması başlığını taşımaktadır. Bu bölümde 1980 öncesinde yaşanan ve ülkeyi iç savaşın eşiğine getiren olayların, 12 Eylül'den sonra kaleme alınan romanlarda nasıl kurgulandığı irdelenmiştir. İncelediğimiz romanlar içinde sağ-sol kutuplaşması, üniversite olayları, ekonomik kriz, işçi hareketleri, siyasal krizler ve uzantıları ile militanlara yönelik işkenceler dönemi anlatan romanlarda öne çıkan temalar konumundadır.

Tezin ikinci bölümünde 12 Eylül'ün siyasal sonuçlarının romanlardaki yansımaları sorgulanmıştır. Darbe sonrasında görülen ve romancıların üzerinde en çok durdukları konuların ele alındığı bu bölümde yapılan operasyonlar, bu operasyonların sonucu olarak çok sayıda militanın yakalanması, yakalanamayanların bir kısmının yurtdışına siyasi mülteci olarak kaçması, bir kısmının ise ülke içinde kaçak yaşaması söz konusu edilmiştir. Yine bu bölümde, 12 Eylül sonrasında örgütlerin, cezaevlerinin, üniversitelerin durumu incelenmiş, romancıların bu konularla ilgili olarak yaptıkları yorumlara, eleştirilere, özeleştirilere yer verilmiştir. Çalışmamızın üçüncü bölümü 12 Eylül'ün romanlara yansıyan ekonomik ve sosyal etkilerine ayrılmıştır. Bu bölümde romancıların, Turgut Özal dönemine yönelik bazen açık, bazen de göndermeler yoluyla yaptıkları eleştirilere yer verilirken darbe sonrasında görülen toplumsal değişime karşı romancıların tutumu irdelenmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise darbenin bireyler üzerindeki psikolojik etkileri incelenmiş, özellikle militanların darbeyi ve kendilerini sorgulamaları üzerinde durulmuştur.

Çalışmamız sırasında konu ile ilgili olarak yaklaşık yüz on roman tespit ettik. Bunların büyük bölümünü temin edip inceledik. Fakat bir kısmına -on sekiz tane- ulaşmamız mümkün olmadı. Bu olumsuzluğun başlıca sebebi ise romanların kişisel gayretlerle yerel matbaalara bastırılmış olmalarıydı. Tematik bir inceleme olan çalışmamız esnasında 12 Eylül 1980 Askerî Darbesini konu edinen yüz on tane

roman tespit edip inceledik. Bunların otuz beş tanesinde konunun doğrudan ele aldığını, diğer romanlarda ise 12 Eylül dönemiyle ilgili küçük anekdotlara yer verildiğini gördük. Tespit ettiğimiz tüm romanları da İncelenen Romanlar başlığı altında iki gruba ayırarak İncelememize Esas Teşkil Eden Romanlar ve 12 Eylül 1980 Darbesine Temas Eden Romanlar alt başlıklarıyla listeledik.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında ve düzenlenmesinde büyük katkısı olan tez danışmanım Prof. Dr. M. Fatih ANDI'ya çok teşekkür ederim. Ayrıca çalışma süreci içinde yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Kazım YETİŞ'e ve Prof. Dr. Hasan AKAY'a da teşekkürü bir borç borç bilirim. Yine bu çalışmam süresince her türlü sabır ve fedakârlıklarıyla bana destek olan aileme de minnetlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZ (ABSTRACT).....	iii
ÖN SÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.12 EYLÜL 1980 DARBESİNİ HAZIRLAYAN ŞARTLARIN VE OLAYLARIN ROMANLARA YANSIMASI.....	45
1. 1. Sağ – Sol Kutuplaşması (Anarşi ve Terör Olayları).....	46
1. 2. Üniversite Olayları.....	62
1. 3. Ekonomik Durum.....	66
1. 4. Romanlarda İşçiler ve İşçi Hareketleri.....	67
1. 5. Siyasal Krizler ve Uzantıları.....	71
1. 6. İşkence.....	72

İKİNCİ BÖLÜM

2. 12 EYLÜL 1980 DARBESİYLE İLGİLİ POLİTİK KONULARIN ROMANLARA YANSIMASI.....	74
2. 1. Darbe sonrasındaki Olayların Romanlara Yansıması.....	75
2. 2. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinden Sonra Sürgün ve Kaçak Yaşamlarının Romanlara Yansımalar	80
2. 3. 12 Eylül ve Siyasal Örgütler.....	93
2. 3. 1. Çatışmalar.....	94

2. 3. 2. Darbe Sonrası Çözümler, Sapmalar	97
2.4. Kürtçülük	99
2.5. 12 Eylül Sonrasında Örgütlerin Yurtdışındaki Faaliyetleri.....	101
2.6. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinden Sonraki Baskı, Şiddet ve İşkencenin Romanlardaki Yansıması	104
2.7. 12 Eylül Sonrasında Cezaevlerinin Romanlara Yansıması.....	118
2.7.1. Cezaevinde Gündelik Yaşam.....	123
2.7.2. Romanlarda Darbe Sonrasında Gerçekleşen Cezaevi İsyanları, Açlık Grevleri	127
2.7.3. Cezaevlerinde Örgütsel İlişkiler.....	129
2.7.4. Cezaevinde Darbe Günleri.....	130
2.7.5. İşkence, Hücre.....	131
2.7.6. Mahkûmların Ruh Halleri.....	133
2.8. 12 Eylül Döneminde Üniversiteler.....	135
2.9. İşçiler, Sendikalar.....	161

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 12 EYLÜL 1980 ASKERÎ DARBESİNİN SOSYAL YAŞAM ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ROMANLARA YANSIMASI.....	174
12 Eylül'ün Romanlardaki Ekonomik Yansımaları.....	177
12 Eylül'ün Basın-Yayın Üzerindeki Yansımaları.....	183
Değerler Erozyonu, Yozlaşma.....	189
12 Eylül 1980 Darbesinin Ailelere Etkisinin Romanlara Yansıması.....	198
3.5. 12 Eylül 1980 Darbesinin Şehirlere Etkisinin Romanlara Yansıması.....	206

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. 12 EYLÜL 1980 DARBESİNİN BİREYLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ROMANLARA YANSIMASI.....	213
Bireycilik.....	214
Darbenin Sorgulanması.....	220
Aydınların Konumu.....	221
Örgüt Üyeleri (Militanlar).....	228
Özeleştiri.....	251
Uyumsuzluk, Yabancılaşma.....	265
SONUÇ.....	268
İNCELENEN ROMANLAR.....	277
KAYNAKÇA.....	281
ÖZGEÇMİŞ.....	290

KISALTMALAR

- A.s. : Aynı sayfa
A.e. : Aynı eser
A.g.e. : Adı geçen eser
A.g.m. : Adı geçen makale
A.g.y. : Adı geçen yazı
A.s. : Aynı sayfa
Bkz. : Bakınız
C. : Cilt
Çev. : Çeviren
Nr. : Numara
s. : Sayfa/sayfalar
sy. : Sayfa yok
ty. : Tarih yok.
Üniv. : Üniversite
Yay. : Yayınları

GİRİŞ

1980 ÖNCESİ SİYASAL SOSYAL KÜLTÜREL ORTAM ve ROMAN

Yakın Dönem Siyasî Durum

XIX. yüzyıldan itibaren tüm dünyada olduğu gibi, Türklerin de siyasî, sosyal ve kültürel hayatında köklü değişiklikler yaşanmıştır. Özellikle XX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılıp yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması bizim yakın tarihimizdeki en önemli hadisedir. Cumhuriyet'in ilanından sonra ise süreç içinde inkılâplar gerçekleştirilmiş, tek partili siyasal yaşamdan çok partili siyasal yaşama geçilmiş, ilki 1960'ta olmak üzere onar yıl arayla üç askeri darbe (biri muhtıra) yaşanmıştır.

Türkiye'de 1930'lardan 1945'lere kadar kesintisiz bir tek parti idaresi, Batı totaliter idarelerini andırarak boyutlarda olmamıştır ama çeşitli idari tedbirlerle toplumda muhalif güç ve düşüncelerin faaliyetlerine de izin verilmemiştir. 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesiyle II. Dünya Savaşı başlar. Türkiye, II. Dünya Savaşı'na katılmamakla birlikte savaşın yol açtığı sıkıntılardan uzak kalmaz. Bu yüzden, Atatürk döneminde başlatılan planlı kalkınma çabaları bir süre ertelenir. Karaborsanın yaygınlaşması üzerine Ocak 1940'ta Milli Korunma Kanunu çıkarılır. Olağanüstü ölçüde artan devlet giderlerini karşılamak amacıyla da Varlık Vergisi adıyla yeni bir vergi uygulamaya konur. Varlık vergisi uygulaması CHP yönetimine karşı gelişmeye başlayan muhalefeti arttırır.

II. Dünya savaşının bitimine doğru bütün dünyada demokrasi yönünde gelişmeler görülürken Türkiye ve yıllardır ülkeyi yönetmekte olan CHP bu gelişmelere kayıtsız kalmaz. İnönü, 1945 19 Mayıs Bayramı dolayısıyla yaptığı bir konuşmada¹ yeni partiler kurulması gerektiğinden söz eder. Bu konuşmadan kısa bir süre sonra Temmuz 1945'te iş adamı Nuri Demirağ başkanlığında Milli Kalkınma Partisi kurulur. Bu arada CHP içindeki muhalif milletvekillerinden Adnan Menderes,

¹ Şevket Şüreyya Aydemir, **İkinci Adam İsmet İnönü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1968, s. 438-439.

Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü partinin daha demokratik bir yapıya kavuşturulmasını isterler; ancak isteklerinin reddedilmesi üzerine görüşlerini basına duyururlar ve partiden de koparak Ocak 1946'da Demokrat Parti (DP) adıyla yeni bir parti kurarlar. Genel başkanlığına Celal Bayar'ın getirildiği DP'nin programında özel girişimciliğin desteklenmesi, üniversitelerin özerkleştirilmesi ve işçilere grev hakkı verilmesi gibi ilkeler yer alır. Parti kısa sürede geniş bir kitlenin desteğini kazanır. Temmuz 1946'da yapılan erken seçimlere bazı illerde katılabilen ve 62 milletvekili çıkarmayı başarabilen DP, CHP yönetiminin seçimlerde hile yaptığını ve halka baskı uyguladığını ileri sürer.

14 Mayıs 1950'de, seçim yasası uyarınca gizli oy, açık sayım ilkesiyle yapılan genel seçimlerde kesin bir zafer kazanan DP'nin çıkardığı 480 milletvekiline karşılık CHP ancak 69 milletvekili çıkarabilmiştir. DP'nin Genel Başkanı Celal Bayar, TBMM tarafından Türkiye'nin üçüncü cumhurbaşkanı seçilir ve hemen sonra parti genel başkanlığına getirilen Adnan Menderes'i başbakanlığa atar. Menderes hükümetinin programında DP'nin görüşlerine uygun olarak özel girişimciliğe ve yabancı sermayeye dayalı yatırımlara ağırlık verilmesi öngörülür. Yeni hükümetin uyguladığı programın yanı sıra dış yardım ve kredilerin de katkısıyla yatırımlar hızlanır, tarımın makineleşmeye başlamasıyla da tarımsal üretim artar. Fakat bu olumlu gelişmelere rağmen Atatürk devrimleri konusunda bazı olumsuz gelişmeler başlamıştır.² Ezanın tekrar Arapça okunması, radyoda dinsel yayınların başlaması, ilkokullara zorunlu din derslerinin konması, köy enstitülerinin ilköğretmen okullarıyla birleştirilerek kapatılması, 1953'te çıkarılan bir yasayla CHP'nin mallarının hazineye devredilmesi gibi uygulamalara, CHP ve aydınlar tarafından sert üsluplarla muhalefet edilmiştir. Bunun yanında 1948'de DP'den ayrılanların kurduğu Millet Partisi de laikliğe aykırı davrandığı iddiasıyla DP tarafından kapatılır.³

Demokrat Parti'nin 1950 seçimlerinden daha yüksek oy oranıyla kurduğu ikinci iktidar dönemi (1954-1957), ekonomik ve toplumsal sancuların baş gösterdiği

² Emre Kongar, Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1998, s.150.

³Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 324.

Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)** İstanbul, Hil Yayınları, 2007, s. 72.

bir dönem olur. 1954'te, tarımsal üretim, ihracat ve kişi başına düşen gelir azalır. Menderes hükümeti uluslararası yardım pazarından pay almak ve özellikle de ABD desteğini kaybetmemek için ABD'ye askeri üsler verir; fakat kısıtlı dış yardımlarla sürdürülemeyen genişleme politikası, enflasyonu artırmakla sonuçlanır. Sonuç olarak fiyatlar 1955-1959 dönemi arasında iki katına çıkar⁴ ve hızla artan hayat pahalılığı, özellikle sabit gelirli kesimleri olumsuz etkiler.

Demokrat Parti'nin oylarında ilk azalma Ekim 1957'de yapılan erken genel seçimlerinde görülür ve parti oyları %50'nin altına düşer; ancak yine de iktidarda kalmayı başarır. DP'nin bu üçüncü iktidar döneminde, ekonomide görülen kötüleşmeler kitlelerin Menderes hükümetine olan hoşnutsuzluğunu arttırmaya başlar. DP'nin bu hoşnutsuzluklara yanıtı ise basın ve diğer partiler, özellikle de CHP üzerindeki baskısını yoğunlaştırmak olur. En sonunda, 28 Nisan 1960 tarihinde Meclis'te sınırsız yetkilerle donatılmış ve yargı yetkisini de elinde bulunduran bir tahkikat komisyonu kurar. Ülke çapındaki bütün yayınları sansürleme, siyasi toplantılara müdahale etme vb. yetkilerine sahip olan bu komisyon; muhalefet partisi kongrelerini, toplantıları, bütün siyasi faaliyetleri, yeni teşkilat kurulmasını; tahkikat komisyonu ile ilgili yayınları, TBMM'nin tahkikat kararı ile ilgili tartışmaların yayını yasaklar.⁵ Gazeteler kapatılır, sayısız basın davası açılır, basın mensupları hapse atılır. Radyo bütün muhalif seslere kapatılır.⁶ Bu tutum 27 ve 28 Nisan günleri

⁴ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 184-186.

⁵ Tahkikat Komisyonu'nun görev ve yetkilerini belirten kanunun ilk iki maddesi şöyledir: Md1: Tahkikat komisyonunda görev alanlar “...Cumhuriyet müddeiumumîsine, sorgu hâkimine, sulh hâkimine ve askeri adli amirlere tanınmış olan bilcümle hak ve salahiyetleri haizdir.” Md.2 “TBMM Tahkikat Encümenleri:

a)Tahkikatın selametle cereyanını temin maksadıyla her türlü neşriyatın yasak edilmesine;
b) Nesir yasağına riayet edilmemesi halinde mevkute veya gayri mevkutenin tabı veya tevizinin menine ;
c) Mevkute veya gayri mevkutenin toplatılmasına, mevkutenin neşriyatının tatiline veya matbaanın kapatılmasına; ...
d) Siyasi mahiyet arz eden toplantı, hareket, gösteri ve emsali faaliyetler hakkında tedbir ve karar almaya;
e) Tahkikatın selametle intacı için lüzumlu göreceği bilcümle tedbir ve kararları ittihaz etmeye ve Hükümetin bütün vasıtalarından istifade eylemeye dahi salahiyetlidir.” Cem Eroğul, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970, s.174-175.

⁶ DP Vatan Cephesi Ocaklarına kayıt olanların isimleri saatlerce radyodan anons edildiği için radyonun haber verme işlevi neredeyse ortadan kalkmıştı. Eroğul, a.g.e, s.184.

Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, İstanbul, Hil Yayınları, 2007, s. 98.

İstanbul ve Ankara'da üniversite öğrencilerinin gösterilerine yol açar. Gösterilerin sonucunda bu iki ilde sıkıyönetim ilan edilir. Başbakan Menderes radyoda yaptığı bir dizi konuşmada olaylarla ilgili olarak muhalefeti ve üniversite öğretim üyelerini suçlar. Ardından da yurt gezisine çıkar. 27 Mayıs 1960 sabahında genç subaylardan oluşan Milli Birlik Komitesi bir bildiri ile yönetime el koyduklarını radyodan duyurur.⁷

Orgeneral Cemal Gürsel'in başkanlığında 36 subaydan oluşan MBK, 28 Mayıs günü asker-aydın karmasından oluşan partiler üstü bir hükümet kurar. Bu hükümetin icraatları dışında, her türlü siyasî faaliyet yasaklanırken TBMM ve hükümet feshedilir. MBK, iktidar partisi liderlerinden başlayarak bütün milletvekillerini, DP'ye yakınlıklarıyla bilinen yüksek rütbeli bazı subayları, adları yolsuzluklara karışan bir kısım sivil idareciyi tutuklar. Tutuklular, Yassıada'da toplanan Yüksek Adalet Divanı'nda yargılanmaya başlar.⁸ Yassıada'da kurulan mahkemelerin verdiği kararlar gereği de ölüm cezasına çarptırılan Celal Bayar, yaşlılık nedeniyle affedilir; eski Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan 16 Eylül 1961'de, Adnan Menderes ise 17 Eylül 1961'de idam edilir.⁹

27 Mayıs darbesiyle ilgili olarak genellikle isabetli olduğu yönünde değerlendirmeler yapılır. Örneğin Sina Akşin 27 Mayıs hareketini bir darbe, ama aynı zamanda bir devrim olarak tanımlamaktadır. Akşin'e göre bu hareket Türkiye'de Atatürk ve İnönü'nün kurmuş olduğu demokrasi temellerini genişletip pekiştirmiştir. Sosyal devlet anlayışı, toplu sözleşme ve grev hakkı, çoğulcu anlayış, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hâkimler Kurulu, Devlet Planlama Teşkilatı, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu, Cumhuriyet Senatosu gibi kurumlar bu dönemin ürünleridir.¹⁰ Ancak askerî hükümetin Menderes, Zorlu ve Polatkan'ı idam etmesi Türk demokrasi tarihini için açıklanamaz acı bir hadise olarak kalır.

⁷ A. İsmet Gencer, , Ankara, **Hürriyet Yolunda**1960, s. 50.

⁸ Mete Tunçay, "**Siyasal Hayat/Siyasal Gelişmenin...**", s. 1981.

⁹ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1998, s. 157.

¹⁰ Sina Aksin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, C. 2, İstanbul, Yenigün Basın ve Yayınları, 1997, s.140.

TBMM'nin feshedilmesinin ve siyasal faaliyetlerin yasaklanmasının ardından devlet başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in başkanlığında bir hükümet kurulur. 7 Aralık'a kadar geçici Anayasayla yönetilen Türkiye'de, bu tarihte MBK ve Temsilciler Meclisinden oluşan "Kurucu Meclis" yeni bir Anayasa hazırlar; 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunulan Anayasa, yüzde 38,3 'Hayır' oyuna karşılık, yüzde 61,7 'Evet' oyuyla kabul edildi.

27 Mayıs cuntası, bozulmuş olan hiyerarşi piramidini düzenlemek amacıyla, 3 Ağustos'ta ordu içerisinde bir tasfiye hareketine girişir.¹¹ 54 Bir başka tasfiye de üniversitelerde yapılır ve 147 öğretim üyesi "tembel, yeteneksiz ve reform düşmanı" olmaları gerekçesiyle işlerinden çıkarılır. 13 Kasım tarihinde de iktidarın sivillere devredilmesini uygun bulmayan 14 MBK üyesi (daha sonra milliyetçi hareketin lideri olacak olan Alpaslan Türkeş de içlerinde olmak üzere) tasfiye edilip yurtdışına gönderilir.¹²

1960 sonrasındaki gelişmeler ve Milli Birlik Komitesi arasındaki çekişmeler, 37 kişilik komitenin '23'ler ve '14'ler olarak ikiye bölünmesine sebep olur. Ayrıca ihtilâlden sonra beklenen düzelmelerin gerçekleştirilememiş olması Komite dışındaki bazı genç subayları da tedirgin eder. Kara Harp Okulu Komutanı Kurmay Albay Talat Aydemir başta olmak üzere ordu içindeki huzursuzluğa çıkış yolu arayan bir grup subay, 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1965'te karşı darbe girişiminde bulunurlar; ancak her iki girişim de Silahlı Kuvvetler tarafından desteklenmez ve bastırılır.¹³

1961 yılında siyasî faaliyetler serbest bırakılınca, üç parti ortaya çıkar. Bunlar Adalet Partisi (AP), Cumhuriyetçi Köylü Partisi (CKMP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP)'dir.¹⁴ Aynı yılın 15 Ekim'inde yapılan seçimler sonucunda da Türkiye Cumhuriyeti, tarihinde ilk defa koalisyon hükümeti ile tanışır. İsmet İnönü

¹¹ Hikmet, Özdemir, "Siyasal Tarih, 1960-1980", **Türkiye Tarihi-4**, s. 200.

¹² Mete Tunçay, "Siyasal Hayat/Siyasal Gelişimin...", s. 1982.

¹³ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1998, s. 163.

¹⁴ Tefvik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)**, İstanbul, İmge Kitabevi, 1996, s.112-113.

başbakanlığında kurulan CHP-AP koalisyonu 1965'te yapılan bütçe görüşmelerine kadar devam eder. 10 Ekim 1965'te yapılan genel seçimlerle de siyasette Adalet Partisi dönemi başlar. Seçmenin Demokrat Parti'nin bir uzantısı olarak gördüğü Adalet Partisi iktidarı 12 Mart 1971 Muhtırası'na kadar sürer.

27 Mayıs'ın en önemli sonuçlarından biri de sol düşüncenin, buna bağlı olarak siyasal hareketlerin Türk siyasî ve toplum tarihinde kendini daha rahat hissettiği ve daha belirgin ortaya koyduğu bir ortam yaratmasıdır. Bu siyasal ortamda 1961'de on iki sendikacı tarafından Türkiye İşçi Partisi adıyla yeni bir parti kurulur. 12 Mayıs'ta 1962'de Türkiye Sosyalist Partisi ile birleşen TİP, 1965 seçimlerinde 14 milletvekili çıkarır. TİP'in Meclis'e kadar uzanan varlığı karşısında CHP, 18 Ekim 1966'daki kurultayda "ortanın solu" kavramını genel ilke olarak benimser.¹⁵

1968 yılında başlayan öğrenci eylemlerinin gerekçesi yetersiz eğitim olanakları, mezuniyet sonrası işsizlik tehlikesidir.¹⁶ Ancak özellikle Batı Avrupa'daki benzer olayların da etkisiyle dersleri boykot etmeye, bazen de binaları işgale başlarlar. Akademik amaçlarla başlayan boykot ve işgaller giderek daha siyasî bir içerik kazanır. Sağ ve sol görüşlü gruplar arasında çatışmalar başlar. Aynı dönemde, çalışan kesim de sosyal bir hareketlilik içerisindedir ve sendikalaşma büyük bir hızla yaygınlaşmaktadır. 1970'e gelindiğinde ise olaylar tırmanışa geçmiştir. 15-16 Haziran olayları ve çok sayıda "kent gerillası" tipi eyleminin ardından dört Amerikalı subayın kaçırılması da şiddetin boyutları gittikçe genişler. Geline nokta kullanılan tek yöntem şiddet olmuştur. Bu yönteme yanıt ise 12 Mart 1971'de TSK tarafından hükümete verilen muhtıradır.

12 Mart 1971'de yayımlanan muhtırayla 1969 seçimlerinde iktidara gelen Adalet Partisi hükümeti istifaya zorlanır; Nisan'da on bir şehirde sıkıyönetim ilan edilir. 1971'den 1973'e kadar adeta partiler üstü bir yönetim yaşanan Türkiye'de, Nihat Erim başkanlığında kurulan hükümet 8 Nisan 1971 tarihinde güvenoyu alarak göreve başlar; ancak 17 Ekim 1971'de istifa eder. 14 Ekim 1973'te yapılan

¹⁵ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1998, s. 166.

¹⁶ Ahmet Taner Kışlalı, **Öğrenci Ayaklanmaları**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1974, s. 51-52, 200.

seçimlerin galibi Cumhuriyet Halk Partisi olur. Ancak aldığı oy tek başına hükümet kurmaya yetmediği için Bülent Ecevit başkanlığındaki CHP ile Milli Nizam Partisi yerine kurulan ve başkanlığını Necmettin Erbakan'ın yaptığı Milli Selamet Partisi arasında koalisyon hükümeti kurulur. CHP-MSP koalisyon hükümetinin 235 günlük iktidarlarında üç konudaki karar ve eylemleri dikkati çekmiştir. Haşhaş ekim yasağının kaldırılması, Genel Af Yasası ve Kıbrıs Harekâtı.¹⁷

1974 yılında yapılan Kıbrıs Barış Harekâtının başarıyla sonuçlanmasının ardından Ecevit, tek başına iktidara gelmek hesabıyla MSP ile olan koalisyonu bozar. Ancak amacına ulaşama, çünkü meclise sunduğu erken seçim önerisi reddedilir. Bu durum tam anlamıyla bir hükümet bunalımına yol açar ve iki yüz günü aşan bir süre Türkiye bu bunalımla yaşar. 31 Mart 1975'te Demirel'in başbakanlığında oluşturulan koalisyonla "Milliyetçi Cephe" hükümeti kurulur. 1977'de yapılan erken genel seçimlerinde en fazla milletvekilini çıkaran CHP'nin genel başkanı Bülent Ecevit azınlık hükümeti kurar ancak güvenoyu alamaz. Ardından İkinci Milliyetçi Cephe diye de adlandırılan AP-MSP-MHP koalisyonu kurulur.

Milliyetçi Cephe hükümetinin önüne gelen ilk sorun ordudaki atamalar olur. Dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Semih Sancar'ın süresi 1976 yılında dolmuştur. Ancak süre her yıl hükümet tarafından birer yıl uzatılmaya başlar. Sorun Genelkurmay Başkanı ve Hükümet arasında değil, Deniz ve Kara Kuvvetleri Komutanlarının atamalarıyla ilgilidir.

Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Hilmi Fırat'ın süresi dolunca Demirel, süreyi uzatmaz ve Bülent Ulusu Deniz Kuvvetleri Komutanı olur. Kara Kuvvetleri Komutanlığına ise Orgeneral Adnan Ersöz vekâlet etmektedir. Aslî atama için Ersöz'ün yanı sıra 3. Ordu Komutanı Orgeneral Ali Fethi Esener ve 2. Ordu Komutanı Şükrü Olcay'ın adı gündemdedir. Atanacak isim, Sancar'ın yerine Genelkurmay Başkanı olacağı için çok önemlidir. Hükümet ve Genelkurmay Başkanı, Ali Fethi Esener'i önerir. Öneri, ordu içinde de Cumhurbaşkanı Korutürk

¹⁷ Tefvik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)**, İstanbul, İmge Kitabevi Yayınları, 1996, s.238.

tarafından da tepkiyle karşılanır. Terfi sırası Ersöz, Olcay ve Esener şeklinde olması gerektiği için Genelkurmay Başkanı ve Hükümet, ordunun hiyerarşisini bozmakla suçlanır ve Korutürk kararnameyi imzalamaz; fakat hükümet de önerisini geri almaz. Sonunda Cumhurbaşkanı, kararnameleri 30 Ağustos tarihine kadar durdurur ve bekleyen üç adayın da orgenerallikteki süreleri dolarak emekli olurlar. Bu durumda ordu komutanlıklarına yeni atamalar yapılır. 31 Ağustos gecesi Cumhurbaşkanı Korutürk yeni Kara Kuvvetleri Komutanı Kenan Evren'in kararnamesini imzalar. 6 Mart 1978 tarihinde de Ecevit hükümeti, Genelkurmay Başkanı'nı emekliye ayırarak yerine Orgeneral Kenan Evren'i atar. Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na Kenan Evren'in atanması orduda olumlu karşılanır. Zira ordu, Sancar'ın siyasete müdahale etmemesinden rahatsızdır. Bir diğer rahatsızlık konusu da laiklik ilkesi karşısında tehlike olduğu düşünülen Necmettin Erbakan'dır.

Siyasal partiler arasında açılan uçurum 1977 yılına gelindiğinde daha fazla artar. Siyasal huzursuzluk ekonomide yaşanan olumsuzluklarla iyice pekişir ve devletin aldığı önlemler etkisiz kalarak çatışmalar yoğunlaşır. Üniversitelerde dersleri sürdürmek nerdeyse mümkün değildir. Dönemin Türkiye'sinde, demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından olan partiler, uzlaşmaz bir tutum içinde birbirlerini en ağır şekilde suçlarken önemli devlet konularında dahi anlaşmaya varılamayan siyasî bir atmosfer söz konusudur. Siyasal alandaki keskin cepheleşme, özellikle parlamentoda yasama ve hükümeti denetleme organlarını adeta çalışamaz duruma getirmiştir. Bu çekişmeler ve uzlaşamamanın yansıması ülkenin sokaklarında da görülür. Sağ-sol, alevi-sünni şeklinde hızla artan şiddet olaylarına paralel olarak ölü sayısı da hızla artar. Öyle ki, 1980 yılında anarşi olaylarında ölenlerin sayısı 2206'dır.¹⁸

Siyasî ve sosyal alanlardaki bu kargaşa ve olumsuzlukların yanında ekonomik alanda da çok kötü bir tablo söz konusudur bu dönemde. Döviz dar boğazıyla ülke iflasın eşiğindedir ve Başbakan Demirel'in ifadesiyle "70 cent'e muhtaç" hale gelmiştir. Odun, kömür, tüpgaz, benzin, et, pirinç, seker, tuz, çay gibi pek çok

¹⁸ Tercüman Gazetesi'ne dayalı olarak Keleş ve Ünsal'ın verdiği rakam (Keleş ve Ünsal, s. 35).

temel tüketim maddesini bulmak neredeyse mümkün değildir. 1977 yılı Türkiye tarihine “yokluklar ve kuyruklar” olarak geçer.¹⁹

“Genişleme politikalarına karşın, ekonomi, artan işgücü havuzunu ememedi ve işsizlik yükselmeye devam etti. İşsizlik, özellikle iş bulma beklentisi içinde olan lise mezunu gençler arasında yüksekti ve bu kesimleri radikal sol ve sağ toparladı... 1973’ten bu yana bu tasarruflar düşmeye başlayınca hükümet, normal olarak dost devletlerden uzun vadeli borçlar alarak döviz açığını kapattı. Fakat bu kapı, Kıbrıs müdahalesiyle kapanmıştı ve Cephe hükümetleri, özel bankalardan tefeci faiziyle kısa vadeli borç almak zorunda kaldılar. 1975-77 yılları arasında bu şekilde yedi milyar borç aldılar. Böyle yapmakla ekonomiyi daha derin bir çıkmaza sokup kendilerinden sonra gelecekleri büyük bir sorunla baş başa bıraktılar.”²⁰

Türkiye’yi 12 Eylül 1980 darbesine götüren nedenleri siyasal, sosyal ve ekonomik olarak üç grupta toplamak mümkünken Emre Kongar, şiddet olaylarının nedenlerini, “genel nedenler” ve “özel nedenler” olarak iki ayrı grupta inceler. Kongar, darbeye gidişi demokrasinin iktidarlar ve muhalefetçe yozlaştırılması, bunun sonucu olarak da partilere ve politikacılara genel güvensizlik, ırk ve mezhep ayrımlarının siyasal açıdan istismar edilmesi gibi nedenlere bağlar.²¹ Ülkeyi 12 Eylül’e getiren bu nedenler F. Ahmad’ın tespitlerinde ise şu şekilde yer alır:

“Sıkıyönetim rejimi daha da sıkılaştırılmasına karşın, terörizm ezilmedi. Cinayetler günde 20 kurban alacak kadar ivme kazanmaya devam etti. Katillerin kurşunlarına hedef olan kurbanların pek çoğu, ölümleri günlük basının sıradan bir haberi ve meşum istatistikleri ögesi halini alan sıradan gençlerdi. Fakat periyodik olarak eski Başbakan Nihat Erim ve DİSK’in eski Genel Başkanı Kemal Türkler gibi önde gelen şahsiyetler de hedef haline geldi. Alevilere karşı toplu şiddet sürüyordu ve Temmuz 1980’de Çorum’da önemli bir saldırı

¹⁹ Tanzer Sülker Yılmaz, **Türkiye’de Gençlik Hareketleri**, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997.

²⁰ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, İstanbul, Hil Yayınları, 2007, s.457.

²¹ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003, s. 201.

yapıldı. Söylendiğine göre “Devrimci Yol” grubundan solcuların yönetimi ele aldığı Fatsa’yı kurtarmak için askeri birlikler gönderildi.”²²

Ahmad, bu tespitlerinin ardından ülkede bir askeri harekât yapılmasının asıl nedeninin siyasî şiddet olmadığını savunur ve 12 Eylül Harekâtını dünyada gelişen olayların bir neticesi olarak görür:

“Sürüp giden siyasî şiddet ve akan kan generalleri müdahaleyi düşünmeye sevk etmedi. Öyle olsaydı, daha önce müdahale edebilirlerdi ve etmeleri gerekirdi. Generallerin müdahalesinin nedeni, İran devriminden sonra Batı için aniden stratejik olarak önemli olmaya başlayan Türkiye’nin istikrarı ile ilgili kaygı ve tazyik duygularıydı.”²³

12 Eylül darbesine doğru yaklaşırken Süleyman Demirel bir azınlık hükümeti kurarak yeniden başbakanlık sandalyesine oturmaktadır. Art arda gelen siyasî cinayetlerle sarsılan Türkiye’yi yeni bir ekonomik modelle kurtarmayı amaçlayan Demirel, IMF’nin desteklediği ve “24 Ocak Kararları” olarak bilinen ekonomik programı önce Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’e, ardından da çalışma arkadaşlarına sunar. Programı uygulayacak kişi ise 1980’den sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin kaderinde önemli rol oynayacak bir isim olan Turgut Özal’dır.

24 Ocak kararları ile para arzının kademeli olarak kısılması, devletin sağlık ve eğitim gibi sosyal harcamalarının azaltılması, vergilerin arttırılması, işçi ve memur maaşlarındaki artışların kısılması yolu ile iç talebin düşürülerek enflasyonun indirilmesi hedeflenir. Ancak söz konusu bu kararlar, işçilerin etkin direnişiyle karşılaşır. Özellikle DİSK vergi reformu önerisine, muhalefet partileri ise Kamu İktisadi Teşekküllerine (KİT) yapılan sübvansiyonun kaldırılmasına tepki gösterir.

Bu tepkilere rağmen Demirel hükümeti’nin iktisadi önlemler paketi olarak tanıttığı kararlar 24 Ocak 1980’de ilan edilir. Turgut Özal’ın IMF’nin taleplerine

²² Ahmad, s. 455.

²³ A.g.e, s. 454.

göre uyarladığı kararlar, Türkiye’yi “serbest piyasa düzenine” ulaştırma iddiasını taşımaktadır. Ekonomik paket ile getirilen düzenlemelerin başlıcaları ise şunlardır: “iç pazara dönük ithal ikamesi modeli yerine ihracata yönelik sanayileşme modelinin benimsenmesi; aşırı değerlenmiş döviz kuru yerine ‘gerçekçi kur’ politikasının benimsenmesi ve bunu sağlamak için radikal devalüasyondan kaçınılması; faiz oranlarının devlet tarafından değil, piyasadaki fon, arz ve talep dengeleri tarafından belirlenmesi; yüksek faizin yanı sıra sınırlı para-kredi politikasının da iç talebi, dolayısıyla enflasyonu denetleyici bir araç olarak kullanılması; fiyat denetimlerinin mümkün mertebe kaldırılması; kamu kesimince üretilen temel mallarda sübvansiyonların kaldırılması ya da azaltılması, böylece hatırı sayılır zamların kolayca yapılabilmesi; KİT reformu ile kârsız istihdamdan kaçınılması; kamu harcamalarının kısıtlanması, vergi reformu ile bütçe denkleğinin sağlamaması; yabancı sermayeyi özendirmek için yeni önlemler alınması, devlet tekelindeki bazı üretim alanların yerli ve yabancı özel sermayeye açılması.” Ahmad, 1980 darbesinin bir başka amacının da “24 Ocak Kararları”na uygun zemini hazırlamak olduğunu da belirtir:

“1980 askeri müdahalesinin amaçlarından biri kesinlikle buydu: Özal’ın istediği, hiçbir biçimiyle muhalefetin bulunmadığı sükûnet ortamını sağlamak. Müdahalenin Türkiye’nin geleceği açısından eşit derecede ciddi anlamı olan başka bir amacı da vardı, yani bütün toplumu depolitize ederek uzun erimli bir istikrar sağlayarak yeni bir siyasî yapılanma yaratmak.”²⁴

12 Eylül’ün siyasal sorumluluğunun, ülkeyi 12 Eylül’e değin yöneten siyasal güçlerde olduğunu kaydeden Alkan’a göre ise, “Bir ülkeyi on yıllarca yönetip, ondan sonra ortaya çıkan en önemli sorunlardan başkasını suçlamak olanaksızdır. Fakat siyasal sorumluyu saptamak aslında hiçbir şeyi çözmemektedir. İnsanlar karar alır, davranışta bulunur, görüş bildirir, siyasal tutum takınır; fakat bütün bu olguları kendi nitelikleri ile açıklamaya çalışmak, totolojiden başka bir şey değildir.” der ve şöyle devam eder:

²⁴ Ahmad, s. 459.

“Resmi görüşe göre, 12 Eylül’e gelmemize yol açan olayların en büyük sorumlularından birisi, toplumumuzun hazmedemeyeceği kadar geniş özgürlükler içeren 27 Mayıs Anayasası’dır. Basın özgürlüğü olduğu için solcular görüşlerini istedikleri gibi yayabilmişler, örgütlenme özgürlüğü olduğu için dernek ve sendikalar içinde rahatlıkla örgütlenebilmiş ve etkili olabilmışler, üniversite özerkliği olduğu için de çocuklarımızı zehirlemişlerdir. Yargı denetimi altında olan yürütmenin etkinliği ve gücü azalmış, solcularla gereği gibi mücadele edememiştir. Bunlara dış çevrelerin ajanları (bununla genel olarak Sovyetler Birliği kastedilmektedir) da eklenince, Türkiye’de iktidara gelmek isteyen solcular terör olaylarını başlatmış, devleti korumak isteyen “bizim çocuklar” da “Kırıkkale yapısı” silahlarla, Kaleşnikoflu solcu militanlara karşı yiğitçe bir savaş vermiştir. Bir iç savaş ortamına sürüklenen ülkemizi kurtarmak için ordumuz müdahale etmek zorunda kalmıştır”.²⁵

1970’li yılların sonuna gelindiğinde Türkiye ağır bir siyasal, toplumsal ve ekonomik bunalımla karşı karşıdır. 1979 Kasım’ında Demirel başkanlığında, dışarıdan MHP ve MSP destekli AP azınlık hükümetinin kurulması da siyasal istikrarsızlığı sona erdirmeye yetmemiştir ve “darbe öncesinin son iki yılında ölenlerin sayısı Sakarya Savaşı’nda ölenlerin sayısına denktir.”²⁶

Demirel’in azınlık hükümetinin güvenoyu almasından kısa bir süre sonra, 27 Aralık 1979 tarihinde dönemin Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, “Türk Silahlı Kuvvetlerinin Görüşü” başlıklı bir mektup sunar.²⁷ Korutürk birkaç gün bekledikten sonra 2 Ocak’ta mektubun birer kopyasını Başbakan Demirel ile ana muhalefet lideri Ecevit’e verir; aynı gün senato başkanlarına ve diğer siyasî parti liderlerine de birer suretini gönderir. Fakat tarihimizdeki ilginç olaylardan biri de burada zuhur etmektedir ki, hiç kimse mektubun muhatabı olmayı kabul etmez.²⁸ İçinde bulunulan durumdan duyulan rahatsızlıkların açıkça dile getirildiği mektupta, oldukça sert bir üslup kullanılarak anarşi ve terör eylemlerine son verilmesi istenir; aksi halde ise

²⁵ Türker Alkan, **12 Eylül ve Demokrasi**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1986, 17.

²⁶ Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, s. 196-197.

²⁷ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi 5. Kitap Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960- 12 Eylül 1980)**, İstanbul , Bilgi Yayınevi, 2002, .393.

²⁸ Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, s. 190.

gerekenin yapılacağını ima edilir. “Uyarı Mektubu” adı verilen bu belge bütün komuta kademesinin imzalarını taşır.²⁹

Bu arada anarşi ve terör eylemleri artarak devam etmektedir ve bunlara eklenen siyasî suikastlar da gün geçtikçe artmaktadır. Kasım 1979’dan Temmuz 1980’e kadar Prof. Ümit Doğanay, Prof. Cavit Orhan Tütengil, Nıksar Cumhuriyet Savcısı, yazar ve halkbilimci Ümit Kaftanoğlu, MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak, CHP milletvekillerinden Abdurrahman Köksaloğlu, Abdi İpekçi, Adana Emniyet Müdürü Cevat Yurdakul, 12 Mart dönemi Başbakanı Nihat Erim ve DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler... siyasî cinayetlerde öldürülen isimlerdir.³⁰

Diğer taraftan 6 Nisan 1980 tarihinde Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’ün görev süresi sona erer; ancak o tarihten önce yapılan oylamalar sonucunda yeni bir Cumhurbaşkanı seçilemez. Partiler arasındaki çekişme ve inatlaşmalar cumhurbaşkanlığı seçimi oylamalarında had safhaya varır ve bu aşırılık, zaten pamuk ipliğine bağlı olan ülke siyasetini iyice kilitler. Cumhurbaşkanlığı krizi beş aydan fazla, yani 12 Eylül 1980 Darbesine kadar sürer.

12 Eylül 1980 sabahı saat 4’te TRT radyolarından yayınlanan bir bildiri ile Türk silahlı Kuvvetleri “İç Hizmet Kanunu’nun verdiği Türkiye Cumhuriyeti’ni koruma ve kollama görevini yerine getirme kararını alır ve emir komuta zinciri içinde ülke yönetimine” 114 el koyar. Bildiride, devletin başlıca organlarının işlemez duruma getirilmesi, partilerin kısır çekişmeleri ve uzlaşmaz tutumlarıyla birlik ve beraberliği sağlayamaması, vatandaşların can ve mal güvenliğinin kalmaması, ülkenin iç harbin eşiğine getirilerek devletin acze düşürülmesi silahlı kuvvetlerin yönetime el koymasının sebepleri olarak açıklanır.

Aynı sabah Alparslan Türkeş’in dışındaki parti liderlerinden Demirel ve Ecevit Hamzaköy’e; Erbakan ise Uzunada’ya götürülür. İki gün sonra Türkeş de teslim olur. Türkeş, Erbakan’ın yanın, Uzunada’ya götürülür. İlerleyen tarihlerde Demirel ve Ecevit hakkında herhangi bir dava açılmaz, Türkeş ve Erbakan hakkında

²⁹ Turan, a.s.

³⁰ Turan, a.s.

Ankara Sıkıyönetim Askeri Mahkemesinde kamu davası açılır ve bu iki lider tutuklanır.³¹

Darbe sonrası süreçte kara, deniz hava ve jandarma komutanları, Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in başkanlığında Kasım 1983 genel seçimlerine kadar Türkiye'yi yöneten Milli Güvenlik Konseyi'ni (MGK) oluştururlar. MGK, darbenin sıkıyönetim komutanlıklarına atamalar yaparak durumun gerektirdiği bütün önlemleri alma yetkisini, vatandaşlara da bu emirlere uyma görevini verir. Parlamento ve hükümet feshedilir, meclis üyelerinin dokunulmazlıkları kaldırılır; bütün yurttaki sıkıyönetim ilan edilerek ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı getirilir, siyasal partiler kapatılır ve neredeyse bütün meslek kuruluşlarıyla sendika konfederasyonlarının faaliyetlerini askıya alan kararname çıkarılır. 12 Eylül'de tüm grevler yasaklanır, grevci işçilere işbaşı yapmaları emredilir. MGK Başkanı Kenan Evren'in açıkladığı takvime göre yasama görevini MGK, yürütme görevini ise 21 Eylül 1980'de kurulan Bülent Ulusu'nun başbakanlığındaki yeni kabine üstlenecektir. Yeni anayasa 1982'de halkoyuna sunulacak, 1983'ün sonunda da genel seçimlere gidilecektir.³² Ekonomiden sorumlu isim ise Turgut Özal'dır:

“12 Eylülün iki önemli gerekçesi ekonomik durum ve toplumsal kaostu. Hükümetin yerini MGK aldığı üst yönetim kadrosunda hatırı sayılır bir temizlik oldu. Politikacılar bütünüyle oyun sahasından alınırken bürokrat kesimde de önemli değişiklikler yapıldı. Bu fırtınanın dışında kalan isim Özal'dı. 24 Ocak'ın mimarı, kararlara ve hedeflerine sadakatle bağlı olunacağı mesajını veren MGK'nin da tasvibiyle on gün sonra kurulan Bülent Ulusu hükümetinde Başbakan Yardımcısı olarak görev aldı. Böylelikle 12 Eylül'den önce ekonominin suflörlüğünü yapan Özal bir tür doğrudan aktör, hatta ekonominin toplumsal hayattaki gittikçe ağırlaşan yeri düşünüldüğünde baş aktör haline gelmişti”³³

Özal, serbest faiz politikasının sonucu ortaya çıkan “bankerler” olayının fiyasko ile sonuçlanmasına dek, ekonomiyi tam yetki ile yönetir. Bu fiyaskoyla

³¹ Bülent Tanör, **Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-1995**, İstanbul, Cem Yayınları, 1995, s.34.

³² A.g.e.,s.37.

³³ Naci Bostancı, **Siyasetin Arka Yüzü**, Ankara, Alternatif Yayınları, 2002, 83-84.

ülkede birçok insan mağdur olur, ekonomik bir çalkantı yaşanır. Ardından da Özal, görevinden istifa eder. Bu aynı zamanda 24 Ocak Kararlarının da ilk gediğidir.³⁴

12 Eylül Darbesi bir türlü önlenemeyen anarşik eylemlerin sona erdirilmesini, dört ayı aşkın bir süreyle cumhurbaşkanını seçemeyen siyasal zıtlaşmanın giderilmesini ve ülkedeki yönetim boşluğunun doldurulmasını bekleyen Türk kamuoyunda başlangıçta belirli bir sevinç ve heyecanla karşılanır. Oktay Akbal, ülke tarihinde yeni bir sayfa açılması olarak nitelendirir ve “Atatürk’ün özlediği devrimci demokrasi çizgisinde ileri aşama yaratması” dileğinde bulunur. Cüneyt Arcayürek, 12 Eylül Darbesinin bir “zorunluluk” olduğunu belirtir. Refik Erduran da “12 Eylül 1980, yıllardır kansız geçen ilk gün oldu” diye yorum yapar.³⁵ Nitekim Kenan Evren de bir konuşmasında 1979 yılının Haziran ayından itibaren çeşitli partilerden milletvekillerinin, senatörlerin, Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu temsilcilerinin, Türk-İş ve birçok örgüt temsilcisinin askeri müdahaleyi istediklerini ve kendisine ilettiklerini ileri sürecektir.³⁶

Darbe Türkiye dışında da ilgiyle karşılanır. ABD Başkanı J. Carter, görevinden ayrıldıktan sonra yaptığı bir gezide Türkiye’ye uğradığında, 12 Eylül darbesiyle ABD’nin ferahladığını, Afganistan ve İran’dan sonra Türkiye’nin istikrarının da kendileri için son derece önemli olduğunu ifade eder.³⁷

MGK, darbeden sonra da gerekli gördüğü durumlarda kararlar alarak uygular. 2 Haziran 1981’de aldığı kararlarda her türlü siyasal parti faaliyeti durdurulur, eski siyasetçilerle parti yöneticileri ve üyelerinin demeçleri, toplantıları ve diğer faaliyetleri yasaklanır. 12 Eylül askeri rejimi yönetiminde basın organları baskı altında çalışır, kendi kendini sansürler durumda yayın yapar. Toplantı ve gösteri yürüyüşleri izne bağlanır. Bireysel haklar zarar görür. Gözaltı süreleri 90 güne kadar uzar. Yargı yoluna başvuru hakları kısılr ve 3 yıldan az hapis cezaları için temyiz

³⁴ Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1998, s. 198.

³⁵ Refik Erduran, Mercek, **Milliyet**, 13 Eylül 1980.

³⁶ Şaban İba, **Ordu Devlet Siyaset**, İstanbul, Çivi yazıları, 1998, s. 57.

³⁷ Bülent Tanör, **Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-1995**, İstanbul, Cem Yayınları, 1995, s.34. Ayrıca bkz.; **Cumhuriyet**, 21.07.1985

hakkı kaldırılır. İdam cezaları uygulanmaya başlar, görevine son verilen kamu personelinin sayısı artar.³⁸

1982 Anayasası, Kurucu Meclis'in kendi üyeleri arasından seçtiği 15 kişilik bir Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanır. Anayasa hazırlanırken, Danışma Meclisi üyelerinin, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, üniversitelerin ve hakkında dava açılmamış olan eski siyasîlerin görüşleri alınır.³⁹ Anayasa 7 Kasım 1982'de halkoyuna sunulur. 1982 Anayasası geçerli oyların yüzde 91.37 "evet" oyu ile kabul edilir. Anayasaya evet diyen halk aynı zamanda Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığına da evet der ve Kenan Evren Türkiye Cumhuriyeti'nin 7. Cumhurbaşkanı olur.

12 Eylül 1980 Darbesi ve darbeden sonra da ekonomik hayatın belirleyicisi olan “24 Ocak Kararları” Türkiye'nin toplumsal yaşamında önemli değişimlere yol açar. 1980 öncesinde yaşanan anarşi ve terör ortamının sona ermesinden dolayı ülke sükûnet içindedir, bu, ülkenin görünen tarafıdır; görünmeyen tarafında ise tutuklamalar, işkenceler, idamlar, gözaltına alınmaların sayısı hayli fazladır ve bunlar da insanlar üzerinde derin acılar bırakır.

6 Kasım 1983 yılındaki genel seçimlere, askerlerin kurduğu MDP ve HP ile yine askerlerden izin alarak kurulan ANAP katılır. Askerlerin denetimindeki seçimleri Özal'ın başkanlık ettiği ANAP, yüzde kırk beş oy oranı ile 211 milletvekili çıkararak kazanır. Aslında Türkiye'de 1980'ler demek, Özal'lı yıllar anlamına da gelmektedir. Darbe sonrası Türkiye'nin on yılına damgasını Özal'ın liderliğindeki ANAP vurur, ayrıca 1987 seçimlerinin de galibi olur. 1989'da yapılan yerel seçimlerde SHP ve DYP'nin ardından üçüncü parti konumuna düşen ANAP'ın lideri, aynı yıl gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kendi partisinin oylarıyla cumhurbaşkanı seçilir. Özal'ın kurduğu ve 1983 seçimleri ile iktidara gelen Anavatan Partisi, bünyesinde “dört eğilim”i birleştirir. Bu dört eğilim liberal sağ,

³⁸ Tanör, s. 35-36.

³⁹ Karatepe, s. 251.

mukaddesatçı sağ, milliyetçi sağ ve demokratik sol olarak görülür.⁴⁰ ANAP'ın bu yapısının, 1980 öncesinin uzlaşmayan ve ülkeyi karmaşaya sürükleyen eğilimlerinin ardından ülkenin ihtiyacı ve halkın beklentisini karşılamaya yönelik bir tavır olduğu da düşünülebilir.

Diğer yandan, 1980 darbesinden sonra uygulamaya konan tüm programların temelinde depolitize edilmiş bir toplum modeli öngörülmüştür. 1983'ten ölümüne değin ülkeye damgasını vuran Turgut Özal'ın siyasî programları da toplumda zihniyet değişiminin gerçekleşmesine yöneliktir. Bu anlamda “yeni dönemde yeni insan” anlayışı yerleştirilmeye çalışılmış, bu anlayışla da Türkiye her alanda ciddi bir değişimin içine girmiştir. Her değişim, dönüşüm döneminde olduğu gibi 80'li yıllar Türkiye'sinde de “olumlu ile olumsuz” daima yan yana durur. Ekonomi canlanır ama enflasyon çok yüksek rakamlara ulaşır, ihracatın yanında hayali ihracat, özel sektörün ve yabancı sermayenin teşvikine karşılık KİT'lerin yüksek zararları, serbest faiz politikasıyla birlikte faize dayanan bir yaşam seçimi ve sonrasında birçok kişinin iflası; ulaştırma, haberleşme ve iletişim alanlarındaki ciddi projelerin yanında bunların hayata geçirilmesinde görülen yasa ihlalleri vb. söz konusu ikiliğe örnek teşkil etmektedir. Nurdan Gürbilek de bu ikiliğe dikkat çekerken dönemin bir kültürel çoğullaşmayı, bugüne kadar bütünsel ideolojiler içinde hapis kalmış kültürel kimliklerin serbest kalmasını beraberinde getirdiğini vurgular.

80'lerin ilk yarısına darbenin, baskının, şiddetin; ikinci yarısına ise görece özgürleşmenin, daha modern, daha sivil bir iktidarın damgasını vurduğunun söylenebileceğini kaydeden Gürbilek, bununla beraber bu iki stratejinin 80'ler boyunca hiçbir şekilde birbirinin yerini almadığını, hep birbirini çağırın, etkili olabilmek için birbirine ihtiyaç duyan, meşruluklarını birbirine borçlu biçimler olmayı sürdürdüklerini belirtir. 1980'lerde görülen ve hemen her alanı kaplayan bu ikiliği; Bülent Ersoy'a konan sahne yasağı ve basının eşcinselliği ya da travestiliği adeta kışkırtması, kültürel alandaki yasaklar ile kültüre sermaye akıtılması, kitlelerin

⁴⁰ Kongar, s. 218.

taleplerini dile getirebilecekleri kurumların yok edilmesiyle neredeyse ilk kez bir kitle kültürünün ortaya çıkması örneklendirmektedir.

1980 sonrasını bir baskı dönemi olarak da değerlendiren Nurdan Gürbilek, her baskı döneminin insanları ister istemez “iç’e kapanmaya, eve, kişiselliğe, yalnızlığa” zorlaması gerektiğini, ancak söz konusu dönemde durumun farklı olduğunu kaydeder. Bir patlama yaşandığını, yakın zamana kadar mahrem kabul edilen birçok şeyin dış’a açıldığını; habere, bilgiye, görüntüye dönüştürülerek bir kamuoyu meselesi haline geldiğini belirtir.

“Daha önce ancak siyasî tasarılar içinde var olabilen, bu tasarıların diline tâbi olan kültürel talepler, kendilerini ifade imkânını ancak 80’lerde bulabilmişlerdir.”⁴¹ Bir yandan söze, dile kısıtlama getiren anlayış aynı zamanda bir söz patlamasının da bilinçli bir şekilde önünü açmıştır. O zamana kadar konuşulması mahrem kabul edilen birçok alan ilk kez 80’lerde kamuoyunun gündemine gelmiş, bu alanların başında da cinsellik konusu, daha genel çerçevede ‘özel hayat’ yer almıştır. Gürbilek, toplumsal belleğe yerleştirilmek istenen bu kavram alanlarının sebebini “cinsellik başta olmak üzere özel hayatın, daha çok bir özgürleşme ve bireyselleşme söylemi içinde, bilmek isteyen bir otoriteden bağımsız olarak söze dökülmesi” ne bağlar. (...) İçerdiği bütün çelişkilerle birlikte özel hayat diye ayrı bir varlık alanının tanımlanabilmesi için önce adlandırılması –kamusal alanda adlandırılması- ve onunla ilgili bir kamuoyu oluşması gerekmiştir. Bu doğrultuda 80’lerin getirdiği değişimin önemli ayaklarından biri olarak mahremiyetin ifşası görülmektedir.⁴²

Darbe sonrası başlayan ve Özal’ın iktidara gelmesiyle en azından bir on yıl kadar tüm hararetiyle yaşanan liberalizm/globalizm eksenindeki 80’ler, böyle bir dönüşüm dönemidir. Bu dönemde, temkinli olmakla beraber sosyal alandaki başrolü medyanın üstlendiğini söylemek mümkündür. Medya, hem bir yönlendirici hem de bir araç olarak “bireyselleşme, özgürleşme, cinsellik, imaj, özel hayat vb.” kavramları slogan haline getirip toplum için etkili bir kılavuz olmuştur.

⁴¹ A.g.e., s.13-14.

⁴² Nurdan Gürbilek, **Vitrinde Yaşamak**, İstanbul , Metis Yayınları, 1993, s. 23.

Roman Hayat Siyaset

Sanat, yaşamın bir yansıması, sanat yapıtı da içinde bulunduğu koşulların bir ürünüdür. Sanatçı, binlerce yıldır içinde yaşadığı tarihsel kesitin, yaşama, doğaya, evrene, insana ilişkin sorunlara verdiği doğa bilimsel ve düşünsel yapıtlara koşut olarak oluşan estetik değer ölçütleri çerçevesinde biçimlendirir yapıtını. Dönemin egemen gerçeklik anlayışı sanat ürünlerinin gerek biçim, gerekse konu/motif düzlemlerinin oluşmasındaki ana belirleyicidir.⁴³ “Yaşanılan hayat, sanatı besleyen en büyük kaynaktır.”⁴⁴ görüşünden yola çıkıldığında genel anlamda sanat, özel anlamda ise edebiyat ile toplum arasında sıkı bir ilişkinin olduğu görülmektedir:

“Edebî ürünlerin toplumsalla olan bu ilintisi çift yönlü bir karakter göstermektedir. Kimi zaman sosyal yaşamdaki değişimler edebî üretimlerin teşekkülünde tetikleyici rol üstlenirken kimi zaman da sanat/edebiyat ürünleri toplumun yeniden inşasının, değişim ve dönüşümlerinin itekleyici gücü olmuştur.”⁴⁵

Edebiyat ve toplum arasındaki bu bağ, edebiyatın en sevilen türlerinden biri olan romanın tarifinde; “sokağa tutulan ayna” ifadesiyle daha somut bir şekilde karşımıza çıkar. Bu ifade, iki yüz yıla yakın bir zamandır geçerliliğini korumuş, Türk edebiyatındaki karşılığını da en çok 19. yüzyıl romanında bulmuştur.⁴⁶ Romanın hayat ve toplumla ilişkisini kendisiyle yapılan bir mülakatta değerlendiren Fatih Andı’nın konu hakkındaki görüşleri şöyledir: “*Roman da sanat ve dar anlamda edebiyat faaliyetleri içinde bir insanî etkinlik alanıdır ve bütün insanî etkinlik alanları gibi hayattan bağımsız ve kopuk düşünülemez.*”⁴⁷

Edebiyatın/romanın hayatla olan bağının yanında hayatın içinde önemli bir yere sahip olan siyaset ile olan bağı hakkındaysa farklı görüşler söz konusudur. Mesela Italo Calvino, edebiyatla siyaset ilişkisi üzerine bir makalesinde siyasetçilerin ve siyasî kaygılar güdenlerin edebiyatla çok fala ilgilenmelerini edebiyat için bir

⁴³ Yıldız Ecevit, **Türk Romanında Postmodernist Açılımlar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s.17-18.

⁴⁴ Mehmet Kaplan, **Nesillerin Ruhu**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2006, s.179.

⁴⁵ Macit Balık, “Türk Romanında 12 Eylül Darbesi”, <http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi14/cilt2/2.%20Macit%20Bal%C4%B1k.pdf>

⁴⁶ Fatih Andı, **Roman ve Hayat**, İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2004, s.139.

⁴⁷ Mehmet Nuri Yardım, **Romancılar Konuşuyor**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2000, s.292.

tehlike⁴⁸ olarak görmesine karşın, Mehmet Kaplan, siyasetin, “insanların hayatında mühim bir rol oynadığı için sanatkârın ona kayıtsız” görüşündedir.⁴⁹ Türk edebiyatında, özellikle roman türünün tematik seyrine bakıldığında daha ilk örneklerinden itibaren siyaset ve ideolojinin önemli bir yer tuttuğu ve özellikle “ilk kuşak romancılarının işledikleri konu ve temaların, dönemin sosyal ve siyasal şartları ile sınırlı”⁵⁰ olduğu görülür. Ancak Türk romanındaki siyasallaşma eğilimi ülkenin siyasal çalkantılarıyla da paralel olarak 12 Mart Muhtırasından birkaç yıl sonra daha belirgin bir hale gelir. 12 Eylül 1980’den sonra ise gerek ülke içindeki ve dışındaki siyasî gelişmeler, gerekse sanattaki/edebiyattaki yeni anlayışlar sonucunda birkaç siyasetten uzak duran, daha çok bireysel temalara yönelen yeni bir roman anlayışı yaygınlık kazanır.

Türk Romanının Tarihsel Süreci

Modern Türk Edebiyatı, ilk adımları XVIII. yüzyıl sonlarında atılan, XIX. yüzyılda da Tanzimat’la yürürlüğe giren kültür değişimleri etrafında oluşmaya başlar. Batılılaşma olgusunun belirlediği bu gelişim sürecinde edebiyatta da aynı yönelim söz konusu olmuştur. Batılılaşma hareketlerinde öncülük görevini üstlenen dönemin edebiyatçıları, yabancıları oldukları bir dünyayı ve onların asırlar süren birikiminin ürünü olan edebiyatlarının bir benzerini gerçekleştirmeye, başka bir ifadeyle Türk edebiyatında köklü bir değişiklik yapmaya girişmişlerdir. Tanzimat’ın ilk dönemi olarak adlandırılan ve 1860-1876 –bazı kaynaklarda 1880- yıllarını kapsayan süreçte söz konusu Batılılaşma işlemi “Divan Edebiyatı’na aralıksız olarak saldırıp onu gözden düşürme, yani çağdaş bir Türk Edebiyatı’na alan açma, Fransız Edebiyatı’nın başlıca türlerini getirme, bu edebiyatın klasik ve romantik okullarının başlıca yazar ve eserlerini tanıtmaya, eski nazım ve nesir dillerinin dışında yeni bir edebî dil yaratma”⁵¹ yolunda gelişir. Basının yanında roman ve tiyatro türleri ile bir yandan batılı yaşayış tarzı Türk halkına tanıtılırken bir yandan da çok çeşitli konular

⁴⁸ İtalo Calvino, “Edebiyatın Doğru ve Yanlış Siyasal Kullanımları”, **Yeni Bir Sayfa** (Çev. K. Atakay), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008.

⁴⁹ Kaplan, s. 180.

⁵⁰ Osman Gündüz, **Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema**, Ankara, MEB, 1997, s.21.

⁵¹ Kenan Akyüz, **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1995, s.38.

üzerindeki batılı görüşleri de getirmek suretiyle yeni bir aydın nesil yetiştirilmeye çalışılır.⁵²

Tanzimat'la başlayan yenilik hareketlerinin Türk edebiyatına yansıdığını gösteren en tipik ürünlerinden biri roman türüdür. Doğrudan doğruya Batı edebiyatından aldığımız roman, öykü ve tiyatro dramatik yapıları itibarıyla sosyal ve siyasal değişimlerle yakından ilgili olan edebî türlerdendir. Avrupa'da roman, Fransız İhtilâli'nden sonra Fransa'daki sosyal ve siyasî değişimin toplum ve insan üzerine etkilerini işleyen bir edebî tür olarak kendisini göstermiştir.⁵³ Bizde 1860'larda Batı'dan yapılan çevirilerle başlayan roman türünün ilk yerli örneklerinin yayımlanması 1870'lere rastlar. Tanzimat'ın ilk dönem sanatçıları olarak kabul edilen Şemsettin Sami, Namık Kemal, Ahmet Mithat gibi isimlerin eserler verdiği bu dönem romanının ortak özellikleri, "Batı'daki romantizm akımının etkilerini taşımaları ve ahlakçı bir tutumla yazılmış olmalarıdır." Bu isimlerden Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarına bakıldığında daha çok popüler nitelikte, Namık Kemal'in romanlarının ise edebî yönünün daha belirgin olduğu görülmektedir. Adı geçen sanatçılar, romanı, okuyucuya hoş vakit geçirtmek, bunu yaparken de okuyucunun romandan birtakım dersler çıkararak bilgi, görgü edinmelerini sağlamak, böylece onları bilinçlendirip oluşturulmak istenen yeni toplum tipini yaratmak için bir araç olarak görürler. Ancak sadece Fransız edebiyatına aşina olan bu romancılarımızın "eserleri roman tekniği, dil ve anlatım açısından ilk olmanın getirebileceği bütün acemilikleri taşımaktadır." Diğer yandan, Berna Moran'ın da ifade ettiği üzere dönemin yazarlarının romana yükledikleri işlev benzerlikler taşımakla birlikte beklentiler bakımından farklılık söz konusudur:

"Tanzimat yazarlarının romanın işlevi konusunda benzer görüşleri paylaşımları, roman aracılığı ile vermeye çalıştıkları eğitimin de aynı nitelikte olduğu anlamına gelmemektedir. Siyasî görüşlerinin ayrı olması aşlamak istedikleri düşüncelerde de kendini göstermektedir."⁵⁴

⁵² Akyüz, a.g.e., s.-38-39.

⁵³ Alemdar Yalçın, **Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Devri Türk Romanı 1920- 1946**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2006, s.18.

⁵⁴ Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.19.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi ilk telif romanımız 1870'lerde kaleme alınır. Şemsettin Sami'nin kaleme aldığı Taaşuk- Tal'at ve Fitnat 1873 yılında yayımlanır. Roman, basit bir kurguyla oluşturulmuş ve gençlerin üzerindeki aile baskısı, bu baskı sonucu yapılan yanlış bir evlilik işlenmiştir. Yine bu dönemin önemli ve velud isimlerinden biri olan Ahmet Mithat Efendi de basit kurgulu, açık, sade bir dil ile kaleme aldığı kolay okunabilen romanlarıyla geniş halk kitlelerini okuyucu olarak hedefleyen bir yazardır. Mithat Efendi'nin bu hedefinin temelinde halkı eğitmek yer almıştır. Romanlarında sosyal meseleler, ideolojik akımlar gibi birçok temayı ele alan yazar, bunları işlerken modern hikâye ve romanla Türk halk hikâyelerini uzlaştırmaya çalışmıştır. Dönemin diğer önemli isimleri Namık Kemal, Samipaşazade Sezai, Rezaizade Mahmud Ekrem, Nabizade Nazım ise roman sanatının tekniklerine bağlı kalmaya çalışmışlar ve Ahmet Mithat Efendi'nin yolundan ayrılmışlardır. Namık Kemal, İntibah ile edebî ve estetik kaygıları göz önünde tutarak eğitim ve kültür düzeyi yüksek bir kitleye yönelir. Hayat tecrübesi zayıf bir gencin başından geçen olayların anlatıldığı İntibah'ta romantizm akımının etkisi görülmektedir. Cezmi ise Türk Edebiyatı'nda ilk tarihî roman olma özelliğini taşır. Ahlakî temaları ön planda tutan bu isimlerden sonra Sergüzeşt adlı romanında esirlik konusunu işleyen Samipaşazade Sezai; Araba Sevdası'nda saf bir mirasyedinin maceralarını anlatan Rezaizade Mahmud Ekrem; Turfanda mı Yoksa Turfa mı? ile idealist bir gencin hayatı içinde döneminin sosyal yaşayışını yargılayan Mizancı Mehmed Murad ise Tanzimat Dönemi'ndeki gerçekçi romanın ilk örneklerini verirler. Roman tarihimizin natüralist akımına uygun ilk örnekleri de Karabibik ile Nabizade Nazım, Bahtiyarlık ile Mithat Efendi imzasını taşır.

Tanzimat dönemi romanlarında olayların hemen tamamı birinci derecedeki kahramanın çevresinde oluşur. Bu romanlarda zaman ve yerle bütünleşmiş bir hayat değil, kahramanın bireysel istekleri söz konusudur. Bireyin hayatla ilişkisi yok denecek kadar azdır. Kahramanlar bir tavrın, bir dünya görüşünün prototipleri durumundadır. İntibah'ın Ali Bey'i bir mirasyedi, Araba Sevdası'nın Bihruz Bey'i bir züppe, Sergüzeşt'in Celâl Bey'i bir paşazadedir.

Tanzimat romancılarının ele aldıkları konu ve işledikleri temalar ise dönemin sosyal ve siyasal koşulları ile sınırlıdır. Hepsinin ortak amacı halka seslenen bir

roman türü geliştirmek; Batılılaşma ile gelen sosyal ve kültürel değişimi halka mal etmek ve bunlar hakkında halkı bilgilendirmektir. İşlenen temalar ve romanların yapısı bu düşüncenin gerçekleşmesine yarar. Esaret, aile, görücü usulü ile evlilik, kadınların eğitimi... gibi döneme özgü sosyal temalar aşk, ölüm, fedakârlık, kahramanlık gibi evrensel temalarla desteklenir. Yapı ise fert-gelenek, fert-toplum ve kadın-erkek çatışması çevresinde biçimlenir. *“Sözü edilen bu temel temaların başında çağdaş ve Batılı anlamda birey bilincinin egemen olduğu yeni bir insan anlayışı gelir.”*⁵⁵

Tanzimat yazarları, bir yandan yeni bir tür olan romanı Türk Edebiyatı’na kazandırma bakımından öncülük ederken öte yandan da önlerinde bir örnek bulamamanın şanssızlığını ve yaşamışlardır. Fakat onların açtığı yol ve yaklaşık otuz yıllık bir tecrübenin ardından gelen Servet-i Fünûn neslinin ortaya koyduğu eserlerle Türk romanı çok önemli aşamalar kaydetmiştir. Bugün Türk romancılığının ilk gerçek ustası olarak gösterilen Halit Ziya Uşaklıgil’in Mai ve Siyah, Aşk-ı Memnu adlı romanları kuruluşları bakımından kendinden önceki Türk romanlarına göre büyük bir yetkinliğe sahiptir. Denilebilir ki kendi bireysel yaşamlarını sürdüren insanlar Türk romanında ilk kez adı geçen eserlerde görülür. Dönemin ve Servet-i Fünûn topluluğunun öteki romancısı Mehmet Rauf da Eylül adlı romanında yine bir aşk çevresinde ruh çözümlmelerine ağırlık vererek psikolojik romanın Türk Edebiyatı’ndaki ilk örneğini yazmıştır. Yine bu dönem edebiyatçılarından olan, ancak Edebiyat-ı Cedide topluluğunun dışında duran bir başka romancımız da Şık, Mürebbiye, Şıpsevdi gibi eserleri kaleme alan Hüseyin Rahmi Gürpınar’dır. “Halk için sanat” ilkesini benimseyen yazar, eserlerinde sade bir dil kullanmış, eski İstanbul’un gündelik hayatına dair birçok özelliği romanlarına yansıtmıştır.

İlk telif romandan başlayarak Servet-i Fünûn kadrosunun dağılışına kadar ortaya konan romanlar göz önüne alındığında, bu dönem Türk romanında gerek yapı gerekse içerik bakımından önemli gelişmelerin görülür. Romanların başlıca konularını yanlış Batılılaşma ve bu yanlışlığın doğurduğu gülünç, trajik durumlar, aşk, evlilik kurumu, esaret, gençlerin eğitimi, aile ilişkileri, döneme yönelik sosyal

⁵⁵http://www.turkishstudies.net/Makaleler/707636187_1.%20Osman%20G%c3%bcnd%c3%bcz.pdf

eleştiriler vb. oluşturur. Yazarın eleştirel tavrının açıkça görüldüğü bu dönem romanlarında iyi ve kötü keskin hatlarla ayrılmıştır. Yine bu romanlarda şahıs kadrosunu çoğunlukla gençlerin oluşturduğu, mekân olarak ise genellikle dönemin eğlence yerleri olarak bilinen Beyoğlu, Kâğıthane, Çamlıca vb. yerlerin seçildiği görülmektedir.

20. asrın başlamasıyla birlikte Türk romanının ve genel anlamda Türk edebiyatının suskun bir döneme girdiği görülmektedir. İmparatorluğun, içinde bulunduğu siyasî ve sosyal şartlar iyice zorlaşmış, bu durum tüm toplumunu derinden etkilediği gibi, Türk Edebiyatı'nı genel bir suskunluğa itmiştir. Ancak edebiyattaki bu suskunluğa karşılık, aynı dönemde dil konusundaki tartışmalar canlanmaya başlar. 1909'da çıkarılan Türk Derneği Dergisi'nden sonra Mehmet Emin Yurdakul'un şiiri, ardından da Nisan 1911'de yayımlanan ve Türk Edebiyatı tarihinde Genç Kalemler ya da Yeni Lisan Hareketi adlarıyla anılan girişimler, Milli Edebiyat akımının hazırlığını teşkil eder. Bu akımla, konuşulan İstanbul Türkçesinin kullanıldığı ve millî kaynaklardan beslenen yeni bir edebiyat anlayışı geliştirilmek istenir.

1908-1923 tarihlerini kapsayan Millî Edebiyat Dönemi içinde Türk romanı, Meşrutiyet ideolojisinin, diğer bir ifadeyle Türkçülük ideolojisinin etrafında şekillenir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Tanzimat romancıları yanlış batılılaşma, kaybolan değerler, modernizm gibi temalar çevresinde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bu dönem romancıları ise dönemin koşulları gereği yeni “*düzenin prensiplerini benimseyen, destekleyen romantik ve biraz da didaktik eserler yazarlar.*”⁵⁶ Dönem yazarlarının öncelikleri, ülke ve toplum sorunlarını öne çıkarmak, kendilerinden önceki nesillerde ihmal edildiği düşünülen toplum sorunlarını birey sorunlarıyla dengeli bir şekilde işlemektir. Özellikle Servet-i Fünûn ve Fecr-i Ati roman kahramanlarının kendi benliklerinin dar çerçevesine sıkışmış, sadece aşkları ve kendi benlikleriyle didişen insanlar olmalarına karşın, Millî Edebiyat romanı dışa açılmış, içinde yaşadığı toplumun meselelerine, sıkıntılarına yabancı kalmayan kahramanların romanı olmuştur.⁵⁷ Dilde gerçek bir sadeleşmeyi hedefleyen bu eserlerin büyük bir bölümü konularını geçmiş dönemde yaşanan baskılı ve sansürlü yaşamdan, batılı

⁵⁶ a.g.m.

⁵⁷ Orhan Okay, **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2005, s.164.

yaşam biçiminin toplumda yol açtığı olumsuz etkilenmelerden, kısmen de Anadolu'dan ve tarihten alırlar.⁵⁸

1920'lere gelindiğinde şiirden öykü ve romana, kuramsal yazılardan edebiyat araştırmalarına bütünüyle hâkim bir konuma gelen bu akımın hazırlayıcılarından ve öncülerinden biri olan Ömer Seyfettin, öykülerinin yanı sıra Efruz Bey ve Yalnız Efe romanlarını bu dönemde kaleme almıştır. Ahmet Hikmet Müfütöğlu, Halide Edip, Refik Halit, Yakup Kadri... gibi isimler de Millî Edebiyat akımının en bilinen yazarları olarak edebiyat tarihimizde yerlerini alırlar.

Yeni Lisan makalesiyle başladığı kabul edilen Milli Edebiyat döneminde Halide Edip; Handan, Kalp Ağrısı, Seviye Talip gibi kadın psikolojisini öne çıkaran aşk romanları kaleme alırken; Türkçülük ideolojisini işlediği Yeni Turan ve Kurtuluş Savaşı'nı konu ettiği Ateşten Gömlek ile de dönemin önemli eserlerine imza atmıştır. Milliyetçiliği siyasal bir ideoloji olarak ele alan bir başka yazarımız da Gönül Hanım adlı romanıyla Ahmet Hikmet'tir. Yakup Kadri'nin Kiralık Konak başlıklı romanında ise Türk toplumunun Tanzimat'tan başlayarak üç nesil boyunca geçirdiği sosyal değişiklikler anlatılır. *“Halide Edip ve Yakup Kadri, Türk romanının yeni bir aşamasını haber vermelerine karşın, uygunluk eserlerini Cumhuriyet döneminde ortaya koymuştur.”*⁵⁹

Cumhuriyet dönemi siyasî, sosyal ve kültürel değişimin daha köklü ve yaygın bir şekilde gerçekleştiği ve toplumumuzu değiştirdiği bir süreçtir. Cumhuriyet'in ilânından sonra Atatürk'ün önderliğinde gerçekleşen inkılâplar ve bu inkılâplar doğrultusunda ortaya çıkan sosyal, siyasal ve kültürel değişimler, edebiyatımızı büyük ölçüde şekillendirmiş, varlığına önceki dönemlerden farklı bir yön ve biçim vermiştir. Dönemin edebiyatçıları da eserlerini kaleme alırken *“bir yandan son yüz yılın muhasebesini yapmışlar bir yandan da yeni rejimin icraatlarını geniş kitlelere duyurma yolunda önemli roller üstlenmişlerdir.”*⁶⁰ Bu yolda kültür alanındaki en önemli etkinlik, “mektepten memlekete” sözüyle ifade edilen Anadoluçuluk hareketi olmuştur. Bu hareketin gereği olarak da *“İlk dönem*

⁵⁸ a.g.m.

⁵⁹ Alim Kahraman, İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e (1908-1922) Türk Romanı, **Hece Roman Özel Sayısı**, nr.65-66-67, Mayıs-Haziran-Temmuz 2002, s.62.

⁶⁰ Atilla Özkırmı, **Çağdaş Türk Edebiyatı**, Eskişehir, Anadolu Üniv. Yayınları, s.65.

romanlarında İstanbul dışı ve Ankara ile savaş bölgeleri; burada yaşayan köylüler ve onlarla karşılaşan İstanbullu görevliler ve aydınlar işlenir. Milli Mücadele ve inkılâpların anlatılması, İstanbul'dan Anadolu'ya bakış ele alınır.'⁶¹

Bu devrin ilk romanlarında yakın tarihimizdeki siyasî ve sosyal olayların tesirinde yetişen insan anlatırken dikkati çeken husus, hemen tamamına yakın kısmının kapalı veya görünür şekilde yine yakın tarihimizle hesaplaşma içinde olmalarıdır. Alemdar Yalçın, yakın siyasî tarihimizin getirdiği büyük acıları, özellikle 1908 hareketinin hemen arkasından “hürriyet” kelimesini adeta bir ibadet coşkusu içinde kullanan yeni neslin, bazen I. ve II. Balkan ile I. Dünya Savaşı'nın doğal sonucunu, bazen de şiddetle eleştirdikleri II. Abdülhamit döneminden daha katı uygulanan bir sansürü bu durumun sebepleri olarak gösterir.⁶² Cumhuriyet'in ikinci on yılından itibaren ise geçmişe olan olumsuz duygular yerini daha müsamahalı bir anlayışa bırakır. Topluma yönelişin, birtakım gerçeklerin aktarılmasının daha belirgin olduğu Cumhuriyet'in bu yıllardaki gerçekçilik; görülen, gözlemlenen ve bunların yansıtılması noktasındadır. Alemdar Yalçın, bu dönem romanlarında işlenen temaları dört grupta toplar:

Sosyal ve siyasî olayları esas alan romanlar: Bu romanlar insanı, aileyi ve çevreyi ülkemizin sosyal ve siyasal değişmesi içinde ele alarak inceler. Bu romanların asıl hareket noktaları ve sundukları mesajlar da siyasî ve sosyal mesajlardır.

Anadolu romanları: Türk edebiyatında Anadolu kavramı çok yeni ve farklı mana taşır. Çünkü Anadolu sadece bir toprak parçası değil, bir ideal olarak ele alınmıştır. Bu yüzden romanlarımızda kendiliğinden ortaya çıkan bu bakış açısına doğrudan “Anadolu” ismini vermemizin çok önemli sosyal, siyasal ve kültürel gerekçeleri bulunmaktadır. Bu roman anlayışı 1940'lı yılların başında daha farklı sosyal gerekçelerle köy romanı ismini alacaktır. Bu anlayış da 1960'lı yılların sonuna kadar canlılığını korumuştur.

Tarihî romanlar: bu romanların bir kısmı macera romanlarıdır. Ancak son yıllarda roman anlayışındaki değişmeler sebebiyle sosyal olayların tarih içinde ele alınarak işlendiğini görüyoruz. Bunların, sosyal değişmeyi toplumdaki değişmeye paralel olarak almaları yanında güncel yorum ve değerlendirmelerin tarihsel bir boyut içine oturtulması düşüncesinden kaynaklandığı görülmektedir.

⁶¹ İnci Enginün, **Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı**, İstanbul, Dergâh Yayınları, s. 243.

⁶² Alemdar Yalçın, a.g.e., s.20.

Aşk romanları: Cumhuriyet'e kadar geçen dönem içinde genellikle çeviri olarak gözümüze çarpan bu romanların Cumhuriyet'ten sonra yerli örnekleri görülmeye başlanmıştır.⁶³

Bu dönemin özellikle ilk on yılında gerek kültür, gerekse edebiyat alanındaki isimlerin hemen tamamının Meşrutiyet, hatta Meşrutiyet'ten önce yazmaya başlamış isimler olduğu görülmektedir. Cumhuriyet öncesinde yazılmalarına karşın Cumhuriyet sonrası Türk romanının bir anlamda yönünü çizen Çalıklı, Kiralık Konak, Nur Baba, Ateşten Gömlek gibi romanları kaleme alan Yakup Kadri, Halide Edip, Peyami Safa, Reşat Nuri, Memduh Şevket Esendal gibi yazarlarımızın bu dönemde verdikleri eserlere olgunluk çağı eserleri olarak bakılmaktadır. Bunun yanında İstanbul'dan çıkıp Anadolu'ya yönelen isimler olarak da ayrıca önem arz etmektedirler.

Kadın merkezli bireysel aşk maceralarını anlatarak romana başlayan Halide Edip; Yeni Turan'da Türkçülük'ü, Ateşten Gömlek'te Kurtuluş Savaşı'nın cephe ve cephe gerisini, Vurun Kahpeye adlı romanında ise yeni rejimin ideolojisi doğrultusunda inkılâpların yerleşmesini söz konusu eder. Yazar, ideolojik bir roman örneği olan Sinekli Bakkal adlı romanında, II. Abdülhamit devrinde bir kenar mahalleden konak hayatına uzanan hafız Rabia'nın yaşadıklarını anlatır. Taner Timur'a göre Halide Edip, Rabia'yı yeni Türk kimliğinin sembolü olarak sunmuştur.⁶⁴ Romanlarında çeşitli sosyal meseleleri ve bunların etrafında karakterlerin psikolojik tahlillerini de işleyen yazarın gerek tasvirlerinde, gerekse tahlillerinde realist bir bakış açısı hâkimdir.

Kiralık Konak, Nur Baba, Sodom ve Gomore, Yaban, Ankara gibi romanlarıyla adeta kronolojik bir olay zinciri oluşturan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bu eserlerinde Tanzimat'tan başlayarak Türk toplumunun geçirdiği siyasal, sosyal ve kültürel değişimlerin bir panoramasını verir. Yakup Kadri, Kiralık Konak'ta Tanzimat'tan başlayarak I.Dünya Savaşı'nın sonuna kadar yetişen üç

⁶³ Alemdar Yalçın, a.g.e., s.23-24.

⁶⁴ Taner Timur, **Osmanlı Türk Romanında Tarih Toplum Kimlik**, İstanbul, Afa Yayınları, 2002, s.46.

kuşığı anlatır. Nur Baba'da medrese ve tekkelerin içyüzünü vermeye çalışırken Hüküm Gecesi'nde İkinci Meşrutiyet'in ilk dönemleri ile İttihat ve Terakki Partisi'nin siyasî kavgalarını işlemiştir. İşgal altındaki İstanbul ve yozlaşmış bir kısım İstanbul halkının gözler önüne serildiği Sodom ve Gomore'den sonra, bir çeşit aydın özeleştirisi sayılabilecek Yaban'ı kaleme alan yazar, ardından Ankara, daha sonra da Panorama romanında Cumhuriyet yıllarının Ankara'sını anlatır.

Cumhuriyet sonrası Türk romancıları içinde en fazla okunan isimlerden biri de Reşat Nuri Güntekin, 19. yüzyılın sonlarında doğan, dolayısıyla İmparatorluğun çöküşüne, Cumhuriyet'in kuruluşuna ve inkılâplara tanıklık eden bir yazarımızdır. En bilinen ve sevilen romanı Çalikuşu başta olmak üzere çok sayıda roman, bunların yanı sıra oyun ve öyküler de kaleme alan Güntekin, bireysel temalı romanlarının yanında siyasal ve toplumsal temalı romanlar da kaleme almıştır. Romanlarında mekân olarak İstanbul'un yanı sıra Anadolu'nun çeşitli şehirlerini de tasvir eder. Çalikuşu, Yeşil Gece, Acımak, Kavak Yelleri, Kan Davası, Dudaktan Kalbe vb. Anadolu'nun işlendiği romanlardır.

Dönemin en önemli romancılarından biri hiç kuşkusuz Peyami Safa'dır. Piyasa işi polisiye-macera romanlarında Server Bedi imzasını kullanan yazar, Şimşek, Mahşer, Bir Akşamdı, Sözde Kızlar, Dokuzuncu Hariciye Koğuşu, Fatih-i Harbiye, Bir Tereddüdün Romanı, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu ile dönemin en verimli yazarlarından olur.⁶⁵ Tanzimat'tan itibaren medeniyet değişmesi buhranını yaşayan toplumumuzda süregelen doğu-batı çatışması onun romanlarının temelini oluşturur. Fatih Harbiye adlı romanında başlayan bu özellik Bir Tereddüdün Romanı, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu ve Yalnızız adlı romanlarında devam eder.⁶⁶

1923-1930 yılları arasında, özellikle 1925'ten sonra Takrir-i Sükûn Kanunu'yla özgürlüklerin kısıtlanması edebiyatı da etkilemiş, zararsız sayılacak konulara itmiştir. Mesela gazete tefrikacılığının beslediği popülist nitelikteki

⁶⁵ İbrahim Demirci, "Romanımızın 27 Yılına Bakış (1923-1950), **Hece Türk Romanı Özel Sayısı**, nr. 65- 66-67, Mayıs-Haziran-Temmuz 2002, s.68.

⁶⁶ a.g.y.

romanların artması buna örnek olarak gösterilmektedir. İki kümede toplanabilecek bu romanların bir kısmı basit entrikalar üzerine kurulmuş, halk romanı da denilen, konularını kimi zaman günlük hayattan alan, kimi zaman da toplum sorunlarına yüzeysel biçimde eğilen gözlemci, gerçekçi yapıtlardır. Bir kısmının ise duygusal ve acıklı olaylar üzerine kurulmuş, rastlantılarla gelişen, iyi-kötü, zengin-yoksul gibi kalıplaşmış tiplerin işlendiği romanlar olduğu görülmektedir. “*Ayrıca tarihsel olayların, tarihsel kişilerin konu alındığı, kahramanlık temi çevresinde gelişen romanlar da popülist türe sokulabilir.*”⁶⁷

Türk romanının 1930-1940 yılları arasındaki ürünlerine bakıldığında Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki gözleme dayanan gerçekliğin, toplumcu gerçekçiliğe yönelmeye başladığı görülür. Bu dönemde Sadri Ertem ve Sabahattin Ali toplumcu gerçekçiliği bilinçli bir biçimde savunan ve 1950'den sonra yetişen yazarlara öncülük eden yazarlar olarak anılırlar. Sadri Ertem ilk romanı olan Çıkrıklar'da bir yandan Avrupa'dan ucuz malların gelişi, öte yandan endüstride başlayan gelişme nedeniyle çıkrıkların, dokuma tezgâhlarının durmasının yarattığı işsizlik sonucu köyden kente başlayan göçü ele alır. Bir Varmış Bir Yokmuş, Düşkünler, Yol Arkadaşları'nda ise Tanzimat döneminde kendini gösteren, toplumumuzdaki sarsıntıları işler. Sabahattin Ali'nin ilk romanı olan Kuyucaklı Yusuf, kasaba romanı örneği olarak da ilk olma özelliğini taşır. Romanda bir kasabanın toplumsal yapısı, bir aşk öyküsü etrafında verilir. Yazarın bir diğer romanı İçimizdeki Şeytan'da II. Dünya Savaşı öncesi İstanbul'da aydınlar arasındaki değişik yönlerde yapılan tartışmaları, Kürk Mantolu Madonna'da da bir aydının çevresi ve ailesiyle olan uyumsuzluğu, bu uyumsuzluğun nedenleri verilir.⁶⁸

Yine bu yıllar, romanımızda farklı konuların işlenmeye başladığı yıllar olarak dikkat çekmektedir. Memduh Şevket Esendal, ilk romanı olan Miras'ta II. Abdülhamit döneminde İstanbul'da yaşayan bir paşa ailesinin yaşamını ele alırken Ayaşlı ile Kiracıları'nda ve tamamlanmamış romanı olan Vassaf Bey'de Cumhuriyet'in ilânından sonra, 1930'lu yılların Ankara'sında yeni bir yaşamın

⁶⁷ Atilla Özkırımlı, **Çağdaş Türk Edebiyatı**, Eskişehir, Anadolu Üniv. Yayınları, s.65.

⁶⁸ Olcay ÖnerToy, **Cumhuriyet Dönemi Türk Roman ve Öyküsü**, Ankara, İş Bankası Yayınları, 1984.

başlayışını anlatır. Mithat Cemal Kuntay ise tek romanı olan Üç İstanbul'da II. Abdülhamit döneminin son yıllarından başlayarak II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki ile Mütareke yıllarının İstanbul'unu verir. Aynı süreçte öteki yazarlarının da genel olarak romanlarında II. Abdülhamit döneminden başlayıp Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllara değin geçen süreyi konu edindikleri görülür. Cevdet Kudret, Sınıf Arkadaşları, Havada Bulut Yok, Karıncayı Tanırsınız adlarını taşıyan üç romanında, romanın başkişisini eksen olarak, Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı ve izleyen yılların bir panoramasını çizer. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ve hemen bu yılları izleyen Şeyh Sait isyanı sırasında Doğu Anadolu'yu ele alan Cemo ve Memo adlı iki romanıyla Kemal Bilbaşar, Kölelik Dönemeci'nde Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki Kaynarca Antlaşması'ndan sonraki yıllara döner. Samim Kocagöz, daha çok kendi memleketi olan Söke yöresini ele aldığı romanlarıyla dikkati çeker. Bir Şehrin İki Kapısı, Yılan Hikayesi, Bir Karış Toprak, Bir Çift Öküz bu özelliği taşıyan romanlarıdır. Kalpaklılar ve Doludizgin, Kurtuluş Savaşı'nın panoramasını çizen romanlar olarak dikkati çekerler. İzmir'in İçinde ve Tartışma ise 27 Mayıs 1960'a 12 Mart 1971'e geliş nedenlerini ele alışlarıyla bu konulara değinmede ilk olma taşırlar. Faik Baysal, ilk romanı Sarduvan'da bir köy romanı yazarı görünümündedir. Onu izleyen Rezil Dünya ve Drina'da Son Gün ise II. Dünya Savaşı yıllarını kapsayan romanlarıdır. Bu romanlarına Ateşi Yakanlar eklenmiştir.

Roman yazma yönteminde değişiklik yapmaya başlayan ilk yazarımız olan Ahmet Hamdi Tanpınar, eserlerinde insana ve zamana önem vermiştir. Mahur Beste, Huzur, Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Sahnenin Dışındakiler bireyden hareketle, hemen hemen Tanzimat döneminden başlayarak Milli Mücadele yıllarını da içine alan romanlardır. Huzur romanı yöntem bakımından bilinç akışının uygulandığı ilk roman olma özelliğini taşır. Tanpınar için önemli olan geçmişte sahip olduğumuz kültür ve sanat değerleridir. Abdülhak Şinasi Hisar ise Fahim Bey ve Biz, Çamlıca'daki Eniştemiz, Ali Niyazi Bey'in Alafrangalığı Ve Şeyhliği romanlarında, kendisinin de tat alarak yaşadığı, geçmişte kalan yaşayışa duyduğu özlemi dile getirir. Halikarnas Balıkçısı, ilk romanı Aganta Burina Burinata'da küçük yaşta

başlayan deniz tutkusunu dile getirirken, Uluç Ali ve Turgut Reis'te Osmanlı İmparatorluğu'nu denizlerde sınırlarını genişletmek için yaptığı savaşları anlatır.⁶⁹

Türk toplumu, yirminci yüzyılın ilk çeyreğini büyük bir toplumsal travma ile geçirmiştir. Pek tabii bu travmadan aydınlarımız da etkilenmiştir. Başarıyla çıkılan Kurtuluş Savaşı'nın ardından kendileri için yeni bir ideal arayan aydınlarımız, bu ideali belki sadece Kurtuluş Savaşı sırasında tanıştıkları Anadolu'ya yönelişte bulmuşlardır. İçinde buldukları psikolojik yapı içinde onların zihinlerinde Anadolu'nun bir toprak parçası olmadığını, adeta bir felsefe, bir sosyolojik bakış açısının özeti, bir ideoloji, bir romans, bir tutku olduğuna işaret eden Alemdar Yalçın, bu güçlü rüzgârın yarattığı ortamın romanımıza yansıdığını, hatta kendisini gerçekçilik akımının sıkı izleyicisi sayanlarda bile içten içe gelişen bir duygusal bağlılığın izlerinin görüldüğünü kaydeder.⁷⁰

Bu dönemde aydınlarımızın hepsinin üzerinde birleştiği bir hedef vardır; o da yeni bir Türk aydınlanmasını oluşturmak. Ancak zaman içinde, özellikle İkinci Dünya Savaşı yılları ve hemen öncesinde dünyada ortaya çıkan değişme ve gelişmelerin ülkemize adım adım yansımaya başladığı görülür.⁷¹ Bu gelişmelerin sanat ve edebiyatımızı etkilememesi de mümkün değildir. Nitekim 1940'lı yılların başlarından itibaren Türk aydınlanmasının daha radikal ve köklü olarak gerçekleştirilmesinin gerektiğini düşünen romancılarımızda toplumsal kaygının ağırlık kazanarak konuların çeşitlendiği görülür. Ülke dışında cereyan eden ve ülke içinde yansımaları hissedilen değişmelerin yanında, yine ülke içinde 1946 seçimleriyle yeni bir siyasî dönemi başlar. İşte tüm bu gelişmeler romancılarımızı yeni konulara eğilmeye yöneltmiş, “köy romanı” kavramının benimsemeye başlaması da bu dönemde gerçekleşmiştir. 1960'ların sonuna değin genişleyerek süren köy romancılığının bu denli yaygınlaşmasında büyük etkisi olan, yazarların köye bakış açılarının geliştiği ve kökleştiği yerlerden biri de Köy Enstitüleridir. Bu enstitülerde yetişen yazarların, verilen eğitimin yapısı gereği edebiyatımıza

⁶⁹ ÖnerToy, a.g.e.,

⁷⁰ Alemdar Yalçın, **Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Devri Türk Romanı 1946- 2000**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2003, s.83.

⁷¹ a.s.

girmeleriyle de yeni bir yazar tipi ortaya çıkmıştır. Kemal Karpat bu durumu şöyle anlatmaktadır:

“Programda edebiyata önem veriliyordu. Sık sık dünya klasikleri okunuyor, özellikle Tür folkloruna ve halk müziğine değiniliyordu. Dil konusunda öğrencilere arı Türkçeyi kullanmaları öğütleniyor, duydukları, konuştukları gibi içtenlikle yazmaları söyleniyordu. Bu çalışmaları desteklemek için Milli Eğitim Bakanlığı 1945’te Köy Enstitüsü Dergisi’ni yayımladı. Bu küçük dergi yeni köy edebiyatının öncüsü oldu. Öğretmenlerle öğrenciler hikâyelerini, şiirleri ve gözlemlerini bu dergide yayımladılar. Bütün yazılarda yaşananla anlatılan arasında doğrudan bir ilgi vardı; düşünceler nesnel, gerçeklere dayanıyordu.”⁷²

Köy romanına daha çok, bir aydın-köy ilişkisi açısından bakan romancılarımız, eserlerinde kentten köye giden, kent veya köy kaynaklı aydının bulunduğu bölgedeki olumsuzlukları düzelterek Türk köylüsünü daha iyi yarınlara taşıma hedefini ön planda tutmaktadır. Bu noktada söz konusu anlayış, Anadolu hareketinin devamı gibi görünmektedir. Ancak bu tür romanların dayandığı temel, “eziyet çekenler ve onlara eziyet çektirenler” anlayışıdır ve köye, köylüye olan dikkatin, Anadolu’ya bakmanın yanında, ideolojik bir arka planı da vardır. Bu arka planda da sosyalist tezler görülmektedir.⁷³ Genellikle sosyalist düşünceye sahip aydınlarımız arasında gelişen köy romanı anlayışının, aslında sosyalist düşüncenin pratiğini revizyona tâbi tutmak için geliştirilmiş olduğundan kuşku duyulduğunu belirten Alemdar Yalçın, (...) devrimin köyden ve köylüden başlayacağını söyleyen aydınların, bu düşüncelerini yaymak için köy romanını bir araç olarak düşündüklerini kaydeder.⁷⁴ Köy romanı konusu, 1959 yılında yapılan ve Kemal Tahir, Orhan Kemal, Talip Apaydın, Fakir Baykurt gibi romancıların katıldıkları bir açık oturumda da gündeme gelmiştir. Bu açık oturumda Orhan Kemal: *"Memleketimizin insanların kalkınmasını, refahını, yükselmesini istedim. Bu işin de köyden başlaması kanısına vardım"*⁷⁵ sözleriyle görüşlerini dile getirirken Talip Apaydın:

⁷² Kemal Karpat, **Osmanlı’dan Günümüze Edebiyat ve Toplum**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s.89.

⁷³ Fakir Baykurt’un **Kaplumbağalar**; Yaşar Kemal’in **İnce Memet**; Talip Apaydın’ın **Sarı Traktör** gibi romanları örnek verilebilir.

⁷⁴ Alemdar Yalçın, a.g.e., s. 154.

⁷⁵ Baykurt, Fakir ve diğer, **Beş Romancı Köy Romanı Üzerinde Tartışıyor**, İstanbul, Düşün İstanbul 1960, s.y.

"Köyden yetişenlerin köyü yazması belki edebiyatımızı birazcık yükseltebilir, bir çıkmazdan da kurtarabilir"⁷⁶ cümleleriyle köy romanı kavramını açıklamıştır. Toplantıya katılan bir diğer isim olan Fakir Baykurt: "Yaptığımız romanlar, icabında otuz sene içinde politikacılara, iş sahiplerine, mesuliyet sahiplerine faydalı olacak doküman durumunda"⁷⁷ olduğunu savunur. Kemal Tahir ise kendilerine kadar yazılmış olan köy romanlarının idealist bir şekilde düşünüldüğünü, hâlbuki romancının vazifesinin memleketin, milletin esas unsurunu teşkil eden köylülüğün muhtelif zümrelerine mensup kişileri, bu kişilerin ruhlarını tespit edip bir mozaik haline getirmek olduğunu; köy romanları konusunda asıl önemli noktanın bu olması gerektiğini kaydeder.⁷⁸

Köy Enstitülü yazarların köy ve kasaba romanlarını yayımlamaya başladıkları 1950'lerde Yaşar Kemal, ilk romanı Teneke, ardından İnce Memed I,II, III, IV romanlarını kaleme almıştır. Orta Direk, Yer Demir Gök Bakır, Ölmez Otu (Dağın Öte Yüzü I, II, III), Demirciler Çarşısı Cinayeti, Yusufçuk Yusuf (Akçasazın Ağaları I, II), Yağmurcuk Kuşu, Kale Kapısı, Kanun Sesi (Kimsecik I, II, III), Yılanı Öldürseler, Höyükteki Nar Ağacı; Çukurova ve çevresini ele alıp anlattığı diğer romanlarıdır. Yazar bu romanlarında özellikle yöre dilini kullanmaya özen göstermiştir. Romanlarının büyük bölümünde Çukurova'yı yazan Yaşar Kemal, 1950'den sonra geldiği İstanbul ve çevresini Deniz Küstü, Al Gözüm Seyreyle Salih, Kuşlar da Gitti romanlarında tasvir eder.

Çukurova'yı anlatan bir başka romancımız da Orhan Kemal'dir. Sanatçının, Baba Evi, Avare Yıllar, Cemile ve Dünya Evi gibi romanlarında yaşadığı yörenin izlerini bulmak mümkündür. Daha çok geçim sıkıntısı çeken insanların yaşamlarına özellikle dikkat eden Orhan Kemal, Gurbet Kuşları, Bereketli Toprakları Üzerinde, Kanlı Topraklar Murtaza gibi eserlerinde bu konuyu ele almıştır. Eskici ve Oğulları, Devlet Kuşu, Vukuat Var, Hanımın Çiftliği'nde ise yoksulluğun aile yaşayışını nasıl etkilediğini anlatır. Romanlarında konu çeşitliliği görülen yazar; Bir Filiz Vardı, Küçücük, Yalancı Dünya, Sokaklardan Bir Kız'da genç kızların değişik nedenlerle

⁷⁶ a.g.e.

⁷⁷ a.g.e.

⁷⁸ a.g.e.s. 87-88.

içine düştükleri kötü durumları ele alırken romanımıza yeni bir tema olarak giren cezaevi, Orhan Kemal'in Suçlu ve 72. Koğuş adlı romanlarında karşımıza çıkar. Müfettişler Müfettişi ve Üç Kağıtçı'da da dönemin siyasal ve sosyal ortamının eleştirisi yer alır.

Dönemin en önemli romancılarından biri de Kemal Tahir'dir. Romanlarının bir bölümünde tarihe yönelen yazarın ilk romanı Devlet Ana'dır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş yıllarına getirdiği farklı bir yorum olan Devlet Ana, edebiyatımızda adından çokça söz edilen romanlardan biri olmuştur. Bu romanın ardından Esir Şehrin İnsanları, Esir Şehrin Mahpusu, Yorgun Savaşçı, Kurt Kanunu, Yol Ayrımı, Hür Şehrin İnsanları tarihsel olaylar bakımından birbirlerini izleyen bu romanlarda, XVI. yüzyıldan başlayarak Cumhuriyet döneminin otuzlu yıllarına gelinir. Kemal Tahir'in köye yönelik romanları ise cezaevinde yattığı Çankırı ve Çorum yöresinde geçer. Sağırdere ile Körduman, bir köy delikanlısının iş bulmak amacıyla kente gelişini ve oradaki yaşantısını anlatan romanlar olarak birbirlerini tamamlarlar. Yediçinar Yaylası, Köyün Kamburu, Büyük Mal adlı romanları, değişik dönemlerdeki köy ve taşra yaşantısının sergilediği romanlarıdır. Ağa-işçi ilişkisinin ele alındığı, ağalığın değişik bir biçimde verildiği romanı da Kelleci Mehmet'ir. Türk romanında Orhan Kemal'den sonra cezaevini romanlarına konu edinen bir başka yazarımız da Kemal Tahir'dir. Namusçular, Dam Ağası ve Kadınlar Koğuşu adlarını taşıyan bu üç roman, yazarın ölümünden sonra yayımlanır. Yazarın son romanı Bir Mülkiyet Kalesi'dir.

Tarihe yönelen bir diğer yazarımız da Tarık Buğra'dır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş yıllarını işlediği Osmancık ve Milli Mücadele yıllarının zor şartlarını ele aldığı Küçük Ağa, ardından da bu romanın devamı sayılan Küçük Ağa Ankara'da adlı eserlerini yayımlar. Bu iki romanı da Firavun İmanı tamamlar. Yağmur Beklerken adlı romanında ise çok partili hayata geçiş sürecindeki Türkiye'nin bir kasabasında yaşanan alayları anlatılır. Tarık Buğra, romanlarında tarihin yanında bireye de eğilen bir yazar olarak Siyah Kehribar'da aydın ve sanatçı, insanın yaşamda umduğunu bulamamak yüzünden içine düştüğü çıkmazı ve başkaldırışını verir.

Köy Enstitüsü çıkışlı diğer yazarlarımızdan Talip Apaydın ile Fakir Baykurt ise eserlerinde kendi yörelerini yazan romancılarımızdan iki isimdir. Talip Apaydın'ın romanları Polatlı, Eskişehir, Beypazarı ve çevre köylerinde geçer. Sarı Traktör romanıyla tanınan yazar, bu romanında köylerde başlayan traktör tutkusunu ele almıştır. Tarla sulama sorununa değindiği Yarbükü, toprak sorununu yansıttığı Ortakçılar (Ortakçının Oğlu), köylünün para bulmak için kapıldığı boş inançlara yer verdiği Define, Emmioğlu ile Tütün Yorgunu, köyden kente göçü işlediği Kente İndi İdris, bir çobanın sıkıntılı yaşayışını veren Yoz Davar, köye ve köylüye yönelik değişik sorunları veren romanlarıdır. Yılanların Öcü romanıyla ün kazanmış olan Fakir Baykurt da romanlarının bir bölümünde doğduğu yer olan Burdur yöresini yansıtır. Köylü-muhtar ilişkisini ele aldığı Yılanların Öcü, Irazca'nın Dirliği ve Kara Ahmet Destanı bir Irazca üçlemesi oluştururlar. Kaplumbağalar, Amerikan Sargısı, Tırpan ise Ankara yöresinde geçen romanlarıdır. Köygöçüren'de köylünün yoksulluğu, köylü kentli karşılaştırılması yapılırken, Onuncu Köy'de köylüyü kalkındırma ele alınır. Yüksek Fırımlar ve Koca Ren ise yazarın Almanya'da yazdığı romanlarıdır.⁷⁹

Köy romanlarının yanında taşrayı, kasabayı işleyen romanlar denince akla ilk gelenler Sabahattin Ali'nin Kuyucaklı Yusuf, Reşat Nuri Güntekin'in Kavak Yelleri, Tarık Buğra'nın Yağmur Beklerken adlı romanlarıdır. Sabahattin Ali, 1937 yılında kaleme aldığı Kuyucaklı Yusuf'ta bir Anadolu kasabasının tüm insanî ve toplumsal gerçeklerini vermeye çalışmıştır. Reşat Nuri Güntekin'in 1950 yılında yazdığı Kavak Yelleri ise hem Cumhuriyet sonrasında "Gençler Anadolu'ya" ülküsünün hazin sonuçlarını betimlemesi, hem de kasaba gerçekçiliğini başarıyla işlemesi dolayısıyla bir başyapıt olarak kabul edilmektedir.⁸⁰ Kasaba romanının başarılı örneklerini veren bir başka yazarımız da Necati Cumalı'dır. Romanlarının korularını Urla ve çevresinden almıştır. Bir üçlü oluşturan Tütün Zamanı, Acı Tütün, Yağmurlar ve Topraklar'ın ikinci baskısı Zeliş adıyla yapılmıştır. Bu üç romanında tütün

⁷⁹ Olcay ÖnerToy, **Cumhuriyet Dönemi Türk Roman ve Öyküsü**, Ankara İş Bankası Yayınları, 1984.

⁸⁰ Fethi Naci, **Yüz Yılın 100 Romanı**, İstanbul, Adam Yayınları, 2000, s. 32.

ekicilerinin ve tütün işçilerinin sıkıntılarını yaşam koşullarını, iki gencin birbirlerine duydukları güçlü sevgiyle renklendirerek verir.

Orhan Hançerlioğlu, Anadolu'yla birlikte kent insanının sorunlarına da eğilen bir yazar olarak görünür. Dönemin bir başka yazarı Oktay Akbal ise Tarık Buğra gibi, bireye yönelen bir isimdir. Garipler Sokağı, Suçumuz İnsan Olmak ve İnsan Bir Ormandır, Düş Ekmeği adlarını taşıyan dört romanı vardır. 1950-1960 yılları arasında Aziz Nesin bir gülmece ustası olarak ayrı yer alır. Gülmeceye yönelişi daha çok geçim koşullarına bağlayan Nesrin, romanlarında değişik konulara değinmiştir. Kadın-erkek ilişkileri, bazı değer yargılarının tahrip olması, cezaevi gibi konuları mizahî bir üslupla ele almıştır.

Türk toplumu 27 Mayıs hareketiyle bir düzen değişikliği geçirmemiş, bir toplumsal patlama olmamış ama siyasal yaşam değişmiştir. Siyasetteki bu değişme, yeni bir anayasa yapılmasıyla somutlaşır. 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlük sonucunda ise yayın alanında bir patlama görülür. Belirli bir programla yürütülme de ticari kazanca yönelik olumsuz örneklere rastlansa da çağdaş düşüncenin, belli başlı ürünleri birbiri ardına Türkçeye çevrilerek yayımlanır. Yine bu dönemde toplumun sosyo-ekonomik yapısında kimi değişimler de gözlenir. 1963'ten başlayarak tarımsal üretimin gerilemesi ve sanayi üretimin artması, yani sanayileşmenin hızlanması, toplum yapısındaki çözümlerin de hızlanmasına yol açar. Kısmen de sanayi toplumuna geçiş, kentleşmenin hızlanması gibi sonuçlar doğurmuş, söz konusu bu durum da zaten var olan toplumsal çelişkileri daha belirgin kılmıştır. Edebiyatta ise 1950 sonrasında görülen eğilimler 1965'lere kadar sürer. 1960'lı yıllara değin toplumcu gerçekçiliğin gittikçe ağır bastığı romanımızda, bu yıllardan sonra ele alınan konularda çeşitlenmeyle birlikte roman yazma yönteminde de bir değişme, gelişme göze çarpar. 1960'tan başlayarak geçirilen siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel değişmeler ve bunların sonuçları, yazarların üzerinde durup romanlarında ele aldığı konular arasında önemli bir yer tutar. 27 Mayıs 1960 Darbesi'ni konu edinen romanlar da darbeden yıllar sonra kaleme alınmıştır. *“Bu romanların da daha çok bu darbeyi gerekçelendiren, hatta haklı gösteren olaylara yaslayarak tipik bir aydın/romancı davranışına işaret ettiği söylenebilir.”* Dönemi

işleyen romancılar Samim Kocagöz, Sevinç Çokum, Atilla İlhan, Vedat Türkali'dir. 1950 sonrasında Atilla İlhan, Sokaktaki Adam ve Zenciler Birbirine Benzemez adlı romanlarıyla kent insanının yaşamını ele almıştır. Bu iki romanın ardından yayımlanan Kurtlar Sofrası'nda ülkemizde 1954-1961 yılları arasındaki yaşanan ve 1960'a götüren olaylar işlenir. Aynanın İçindekiler dizisini oluşturan Bıçağın Ucu, Sırtlan Payı, Yaraya Tuz Basmak, Der Saadet ve Sabah Ezanları'nda ise Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın yanı sıra yazıldığı dönemin de konu edinildiği romanlardır. Sırtlan Payı'ndan, bir yandan 27 Mayıs darbesini izleyen siyasal panoramayı çizilirken bir yandan da Balkan ve Birinci Dünya savaşları ile Kurtuluş Savaşı'ndan kesitler veriyor. Yaraya Tuz Basmak'ta da romanında Kore Savaşı'ndan 27 Mayıs devrimine kadarki bir süreç verilir. *“Gerek kurgusu gerekse konusu ile cinselliği değişik bir biçimde ele aldığı romanı ise Fena Halde Leman'dır.”*⁸¹

Samim Kocagöz, İzmir'in İçinde adlı romanında Eylül 1959'dan Mayıs 1960'a kadar İzmir'de yaşadığı bir yılı anlatır. Sevinç Çokum'un Karanlığa Direnen Yıldız romanı da 27 Mayıs darbesinin işlendiği romanlardandır. Çokum, darbe sonrası Türk basınını, darbenin basın üzerindeki etkisini ele almıştır. Vedat Türkali ise Bir Gün Tek Başına adlı romanında iki gencin aşkı etrafında 27 Mayıs 1960'tan önce darbeyi hazırlayan olaylar ve toplumdaki çalkantıları vermiştir.

Aylak Adam ve Anayurt Oteli adlarını taşıyan iki romanıyla bu yılların yazarları arasında yer alan Yusuf Atılgan'ın iki romanı da toplumsal eleştiriye dayanır. Aylak Adam'da büyük kent aydınının tedirginliği, Anayurt Oteli'nde de bir kasaba otelinde kâtiplik yapan ve yaşamındaki tekdüzelikten bunalan gencin yaşayışı yer alır. Bu dönem romancıları arasında adlarını anacağımız Hasan İzzettin Dinamo, sekiz ciltlik Kutsal İsyân'la tanınmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan başlayarak Kurtuluş Savaşı'nı konu alan bu romanı, yedi ciltlik Kutsal Barış tamamlar. Mehmet Seyda'nın bir üçlü oluşturan Bir Gün Büyüyeceksin, Yaş Ağaç ve Cinsel Oyun adlı romanları aile ve yakın çevredeki çekişmelerin çocuğun yetişmesini etkileyişi ele alınmıştır. Bu yıllarda gülmece yazarı olarak tanınan Rıfat Ilgaz, ilk üç yapıtı

⁸¹ Olcay ÖnerToy, **Cumhuriyet Dönemi Türk Roman ve Öyküsü**, Ankara, İş Bankası Yayınları, 1984.

Hababam Sınıfı, Bizim Koğuş (Pijamalılar), Meşrutiyet Kırcaathanesi adlı romanlarına kendi yaşadığı çevreyi ve olayları konu olarak almıştır. Gülmece romanlarından sonra yazdığı Karadenizin Kıyıcığında, Halime Kaptan, Karartma Geceleri, Sarı Yazma ve Yıldız Karayel yine kendi yaşayışından izler taşıyan toplumcu-gerçekçi romanlarıdır. Kadın yazarlardan Emine İşinsu, Azap Toprakları, Tutsak, Çiçekler Büyür adlı romanlarıyla dış Türkleri konu etmiştir. Bir diğer romanı Sancı'da 1970 yıllarındaki öğrenci olaylarını, Cambaz'da ise toplumsal ve ekonomik değişimler geçiren Türkiye'nin sorunlarla dolu bir dönemini kendi siyasal görüşleri açısından değerlendirir. Nezihe Meriç, Peride Celal dönemin diğer kadın romancıları olarak edebiyat tarihimizdeki yerlerini alırlar.

1970'lerden sonra Türk romanında nicelik ve işlenen konuların çeşitliliği bakımından önemli bir artış görülür. Bir yandan alışlagelen köy, kasaba temalı romanların yayımlanmasına devam edilirken bir yandan da 27 Mayıs ve 12 Mart olaylarını ele alan romanlar yazılmıştır. Bunların yanında, tarihe duyulan ilginin artması dolayısıyla belgelere dayanarak yazılan tarihî romanların kaleme alınması ve Almanya'ya göçün farklı cephelerden işlendiği romanlar da bu dönemin işlenen konuları arasında yer alır.

12 Mart askeri muhtırasının oluşum sürecinin, muhtıra sonrasında gelişen sonuçlarıyla birlikte ele alınıp 1970'ler Türkiye'sinde yaşananların tüm yönleriyle kaleme alındığı romanlara genel bir ifadeyle '12 Mart Romanları' denmektedir. 27 Mayıs Anayasası ile basın özgürlüğü, sendikal haklar, üniversitelerin özerkliğinin sağlanması gibi olumlu gelişmelere rağmen özellikle üniversite öğrencileri arasında başlayıp tırmanan sokak kavgaları bir süre sonra silahlı çatışmalara dönüşmüş, buna grevler, baskınlar vb. anarşi olayları da eklenmesiyle 1960 Askerî Darbesi'nden sonra, 12 Mart 1971 tarihinde ordu yönetime tekrar el koyarak iktidarı uzaklaştırmıştır. Siyasî hayatımızda yaşanan bu ikinci sarsıntı, dönemin edebiyatını da etkilemiş ve kimi eserlerde doğrudan, kimi eserlerde de dolaylı olarak bu konu ele alınmıştır. Erdal Öz, Yaralısın; Füzûzan, 47'liler, Çetin Altan, Bir Avuç Gökyüzü; Samim Kocagöz, Tartışma; Adalet Ağaoğlu, Bir Düşün Gecesi; Sevgi Soysal, Şafak; Tarık Dursun K., Gün Doğdu; Pınar Kür, Yarın... Yarın; Tarık Buğra, Gençliğim

Eyvah adlı çalışmalarında 12 Mart'ın çeşitli yönlerden yansımalarını yer alır. Ayrıca bu dönem romancılarımızın bir kısmı Muhtıra'dan doğrudan etkilenmiş kişilerdir. Yukarıda adı geçen yazarlarımızın bazıları gözaltına alınmış, bazıları ise tutuklanmıştır.

12 Mart dönemini anlatan romanların hemen hepsinde gözaltına alınmalar, tutuklanmalar, bu süreçte zanlılara yapılan işkenceler ile daha çok Ankara, İstanbul ve İzmir'de yaşanan olaylar anlatılmaktadır. Mevcut düzene başkaldıran devrimci gençlik, düzeni korumakla görevli olan güvenlik güçleri ve milliyetçi sağcı gruplar ile gündelik hayatını devam ettiren halkın yer aldığı bu romanların büyük çoğunluğu sol ideolojinin bir yansımasını ortaya koymaktadırlar. Emine Işın, Tarık Buğra gibi sağ ideolojiyi benimseyen yazarların romanları da dönemi, benimsedikleri cepheden yansıtmaya çalışan eserler olarak edebiyat tarihimizdeki yerlerini alırlar. Bunların yanı sıra, yine bu dönemde herhangi bir konuma gönderme yapmaksızın çeşitli konuları işleyen romanlar da kaleme alınmıştır. Alemdar Yalçın, dönem romanlarında görülen güvenlik güçlerine ve karşı görüşte yer alanlara yönelik şiddetli eleştirileri, bizde öteden beri var olan aydın konformizmine bağlar. Yalçın, aydınlarımızın her ortamda gerçeği bir biçimde kendi düşüncelerine uydurmaya, uygun hale getirmeye çalıştıklarını, 12 Mart'ı işleyen romancıların da eleştirileri hep dışarıya karşı yaptıklarını, olayların görünen yüzünün ötesindeki bilgilere dayalı bir değerlendirme yapmadıklarını kaydeder.⁸² Berna Moran, Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3 kitabında yer alan ve 12 Mart romanlarını incelediği yazısında konuyla ilgili şunları belirtir:

(12 Mart romanlarının ortak özelliği)“... başkışileri edilgin kişiler olmalarıdır. Bunlar sayısız kolları olan büyük bir yaratığın karşısında çaresiz durumdadırlar. Genelde roman kahramanları etkinlikleriyle olaylara yön veren, hiç değilse olay örgüsünün gelişiminde kararlarıyla rol oynayan kişilerdir. 12 Mart romanlarında devrimci genç, başına gelenlere katlanmak zorunda olan bir solcudur. Olaylara yön veren ise karşı güçlerdir. Bu

⁸² Alemdar Yalçın, **Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Devri Türk Romanı 1946- 2000**, s.586.

romanlarda acımasız yaratığın kollarından biri devrimcinin evinin kapısından içeri uzanır ve onu yakalar götürür. O andan itibaren devrimci genç edilgin duruma düşer.”⁸³

Murat Belge de konuyla ilgili olarak çoğu 12 Mart romanlarının temelde işkenceyle suçluluk arasında kurulan dengeye bağlı olarak yazıldığını belirtir. Belge’ye göre romancıların bunu yaparken benimsedikleri yol, işkence görenlerin masum olduğu, yasaları uygulayanların haksızlık yaptıkları tezine dayanır. Propagandaya dayanan bu edebiyatta mağdurların hem iyi hem kötü yanlarının, hatalarının, iç çelişkilerinin de bulunduğu kaydeden Murat Belge, bu hikâyenin “güzel” aktarılamamasını, bu metinleri yazanların aslında yazılan işkenceleri yaşamadıklarına, o yüzden meseleyi “içerideymiş” gibi anlayamadıklarına bağlar. Belge, “gerçekten 12 Mart’ın romanı yazılamadı” düşüncesindedir.⁸⁴ Dönemin siyasal ve sosyal şartları içinde kaleme alınan romanlar; “bir kuşağın yenilgi ardından düştüğü durum, en çok da hapisane-işkence anlatılarıdır; hemen hepsinde gözaltına alınmış devrimcilerin çektikleri acılar ve giriştikleri hesaplaşma işlenir”⁸⁵ Melih Cevdet, ilk romanı Aylaklar’dan sonra yazdığı Gizli Emir’de 12 Mart öncesi yaşanan tedirginliği; yazarlar, şairler, sanatçılar, ressamalar çevresinde geliştirmiştir. Çetin Altan da Büyük Gözaltı ve Bir Avuç Gökyüzü romanlarında 12 Mart sonrasındaki tutuklamalar üzerinde durur. Altan’ın toplumsal eleştirilere yöneldiği öteki romanları Küçük Bahçe ve Viski’dir. Oktay Rıfat, Bir Kadının Penceresi romanında kadın açısından cinsellik sorununu ele alırken, dolaylı olarak 12 Mart’a değinmiştir. Erdal Öz, özellikle Yaralısında yaşadığı olayların bir yansımasını verir. Romanda yalnızca okuduğu kitaplar yüzünden tutuklanan bir gencin tutukluluk günleri ve cezaevinin durumu sergilenir. İki önemli romanı da Gülünün Solduğu Akşam ve Odalarda’dır.

Kadın yazarlarımızdan Sevgi Soysal, Füzuran, Adalet Ağaoğlu ve Pınar Kür de 1970’li yılların dikkat çeken isimleridir. Sevgi Soysal; Yürümek, Yenişehir’de Bir

⁸³ Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3 Sevgi Soysal’dan Bilge Karasu’ya**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 14.

⁸⁴ Murat Belge, **Edebiyat Üstüne Yazılar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s.118-120.

⁸⁵ Ömer Türkeş, “Darbeler; Sözü Bittiği Zamanlar...”**Hece Hayat, Edebiyat, Siyaset Özel Sayısı**, S. 90/91/92, s.426-434.

Öğle Vakti, Şafak adlı üç romanıyla tanınmaktadır. Yenişehir'de Bir Öğle Vakti'nde 27 Mayıs 1960'a yakın bir tarihte Yenişehir'de öğle vakti bir kavağın devrilişini anlatılırken bir dönem Türkiye'sinin panoraması çizilir. Şafak ise 12 Mart olayını ve 12 Mart'a götüren olayları süzgeçten geçiren bir romandır. 12 Mart'ı konu edinenler romanlar içinde Füzûzan'ın ilk romanı olan 47'liler en çok okunan ve tartışılan romanlardan biridir. Romanda yakın tarihimize 68'liler diye geçen üniversite gençliğinin geleneksel değerlerle, toplum ve siyasî yapıyla ola çatışmaları anlatılır. Romanlarında bilinç akışı yöntemini kullanan Adalet Ağaoğlu, Bir Düğün Gecesi'nde 1970'li yılların Türkiye'sinin panoramasını çizer. Yazarın Ölmeye Yatmak, Bir Düğün Gecesi, Yaz Sonu ve Hayır adlı romanları 1930'lu yıllardan günümüze kadar aydın kişilerin sorunlarını ve bunalımlarını veren romanlardır. Fikrimin İnce Gülü'nde ise, Almanya'ya göç ele alınmıştır. Ağırlığı kadın sorunlarına veren Pınar Kür, Yarın... Yarın adlı romanında 12 Mart öncesinden başlayarak darbeye kadar geçen süreci ele alır.

Tutunamayanlar adlı romanıyla “Türkiye’de geleneği olmayan bir roman türüne” imza atan Oğuz Atay, küçük burjuvanın düşünce biçimi ve davranışlarını yer yer ironik bir anlatımla kaleme almıştır. Yazar, postmodern roman türünün en başarılı örneği sayılan ve Türk aydınının içine düştüğü krizi anlatan Tutunamayanlar ile aynı çizgide olan Tehlikeli Oyunlar'dan sonra yayımladığı Bir Bilim Adamının Romanı'da, Prof.Mustafa İnan'ın yaşam öyküsünü kurgulamıştır. Toplumsal meseleleri ele alan Abbas Sayar, belgelere dayalı olarak tarihe yönelen Erol Toy, yine toplumsal konulara dikkat eden Ümit Kaftancıoğlu, Türkler Almanya'da ve Halkalı Köle romanlarıyla bilinen Bekir Yıldız, çeşitli konuları bilinç akışı tekniğiyle kurgulayan Selim İleri ile romanlarında köy konusunu sürdüren Ömer Polat ve Yusuf Ziya Bahadırlı bu yıllarda eser veren romancılardan birkaçıdır.

1980'li yıllar, Türk romanında gerek teknik gerekse içerik bakımından önemli değişikliklerin başladığı bir dönemdir. Bu değişikliklerin temelinde ise hem toplumsal hem de sanatsal gelişmeler yer almaktadır. Geleneksel-gerçekçi roman 19. yüzyılda etkinliğini pekiştirip 20. yüzyılda varlığını sürdürürken yine bu yüzyılın ilk yarısında yeni bir roman anlayışı belirmeye başlar. James Joyce, Virginia Woolf,

Marcel Proust, William Faulkner, Franz Kafka gibi yazarların öncülük ettiği bu yeni roman anlayışı, modernleşme süreci içerisinde meydana gelen bilimsel, teknolojik gelişmeler ve bunların topluma yansımalarıyla doğrudan ilgidir. “19. yüzyılın gerçekçi romanının ‘nerede, ne zaman, neden’ sorularına açık bir yanıt oluşturan biçim ve içerik dokusunun”⁸⁶ değişmeye başladığı; biçimiyle, yapısıyla, kullandığı motiflerle yeni bir roman estetiğinin benimsendiği bu metinlerde geleneksel-gerçekçi romanın dış dünya ile örtüşen mantıklı öyküsü ortadan kalkar.⁸⁷ Bu yüzyılda romandaki bu değişimleri Berna Moran şöyle yorumlamaktadır:

“20. yüzyılın başlarında gerçekçi klasik romanı mümkün kılan koşullar ortadan kalkmıştı. O yıllar belirsizlik, güvensizlik, karmaşıklık yılları olmuştu. Eski değerler kaybolmuş, gerçekçilik parçalanmış, toplumun ve yazarın paylaştığı doğru anlayışı, ahlâksal normlar silinmişti. Anlamını, ahengini, tutarlılığını yitirmiş, iyimserliğe pek yer bırakmayan bu yeni dünyada kaybolan ahengi, anlamı ve tutarlılığı yarattıkları sanat yapıtlarında gerçekleştirmek yolunu seçtiler modernist yazarlar. Simgeler, imgeler, ritim gibi öğelerle, mitoslarla birtakım örüntüler kurarak anlamlı bir estetik bütün yaratmak çabasıydı bu.”⁸⁸

Bilim ve teknolojiye yeni gelişmeler, bu gelişmeler etrafında ortaya konan yeni gerçeklik anlayışı yazarları da etkilemiş ve onları yeni biçim arayışlarına itmiştir. Çağdaş yazarlar, geleneksel gerçekçilik anlayışına göre “bozulmuş, kırılmış, parçalanmış, belirsizleşmiş” olan gerçeği ifade edebilmek için somut dış dünyadan soyut iç dünyaya yönelmişler, bu yolda eserler vermişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı’ndan, özellikle de 1960’lı yıllardan sonra roman türü bir defa daha sorgulanmaya başlanmış, bu sorgulamanın sonucunda roman ve gerçekçiliğe dair yeni bir anlayış ortaya çıkmıştır. Postmodern adı verilen bu anlayış, sadece romanla sınırlı olmayıp bu tarihlerden günümüze değin devam eden ve dönemi tanımlayan çok kapsamlı bir kavram olmuştur. Yaşama dair tüm karmaşaları, karışıklıkları, çelişkileri olduğu gibi kabullenen ve olduğu gibi ortaya koyan postmodern anlayışta, modernistlerde olduğu gibi belli bir tutarlılık, estetik bir bütün oluşturmak gibi çabalar söz konusu olmamıştır. Bunlar “tüm karşıtlıkların, madde-

⁸⁶ Yıldız Ecevit, **Orhan Pamuk’u Okumak Kafası Karışmış Okur ve Modern Roman**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 17.

⁸⁷ a.s.

⁸⁸ Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3**, s. 54.

ruh, akıl-duygu, bilim-mistisizm vb. gerçeğin çeşitlemeleri olarak bir arada bireşimin (sentezin) değil eşzamanlı bir birlikteliğin var olduğu metinlerdir.”⁸⁹

Batı kaynaklı bir anlayış olan postmodernizm, Batı’daki gerçeklik karmaşasını ifade eder. Berna Moran, bu konu hakkında görüşlerini dile getirirken, yazarlarımızın, Batı’dakiler gibi bir gerçeklik krizi yaşamadıklarını, yeni tür bir romana ihtiyaç duyulduğu sırada postmodernist romanın onlara bir çıkış yolu gösterdiğini ve yapılan çevirilerin de (Gabriel Garcia Marquez'den, Jorge Luis Borges'den, Italo Calvino'dan, vb.) bu konuda yazarlarımıza yardımcı olduğunu kaydeder.⁹⁰

Yukarıda 1980 sonrası Türk romanında görülen değişmelerin sanatsal nedenlerinin yanında toplumsal nedenlerinin de olduğunu belirtmiştik. Toplumsal nedenlerin başında da siyasî, sosyal ve kültürel olmak üzere hayatın hemen her alanına ciddi bir şekilde müdahale ve nüfuz eden 12 Eylül 1980 Darbesi gelmektedir. Bu darbenin etkilerinden edebiyat da nasibini almıştır. 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi’nden sonraki uygulamalara bakıldığında, Türkiye’de toplumsal yapıyı oluşturan temel dinamiklerin değiştirilerek yeni bir toplum modelinin çizilmesinin amaçlandığı görülür. Politikadan uzak bir toplum modelinin öngörüldüğü bu süreçte tüm yaptırımlar toplumu yeniden inşa etmeye yöneliktir. Darbe sonrasında özellikle düşünceye dayalı ve bir şekilde politikaya temas eden tüm alanlar tehlikeli görüldüğünden, bu tehlikeye karşı uygulanan yaptırımların etkisi edebiyatta kendisini göstermiştir. Politikadan arındırılmaya çalışılan toplum modeli anlayışı, yazarları yeni konu arayışlarına itmiş, böylece “yeni arayışlara girişen yenilikçi (avant-garde) yazarların Türk romanında köktenci bir değişiklik yaratmalarına neden olmuştur.”⁹¹ Bu değişimlerin temelinde ise “*ideolojilere olan inancın sarsılması ve beraberinde kimlik bunalımı ve arayışlar*”⁹² gelmektedir.

12 Eylül’ün oluşturduğu atmosfer, 12 Mart’ın aksine Türk romanında sosyalleşmeyi değil –postmodern anlayışın etkisiyle birlikte- bireyselleşmeyi

⁸⁹ Yıldız Ecevit, **Orhan Pamuk’u Okumak Kafası Karışmış Okur ve Modern Roman**, s. 25.

⁹⁰ Berna Moran, a.g.e, s.57.

⁹¹ Moran, s. 53.

⁹² Necip Tosun, “Seksen Sonrası Türk Öyküsünde Yüzleşme, Yalnızlık, İç Dönüş” **Hece Öykü**, nr. 9, s.59-68.

gündeme getirmiştir. Bu dönemde roman, insanın iç dünyasına yönelmekle beraber, bu yönelimde yapay bir iç dökme söz konusu olmuştur. Bunun yanında önceki dönemlerde ekonomik ve sosyal değişimler sonucu toplumsal sorunları işleyen eserler, yerlerini “erotik/pornografik, tarihsel kişi ve olaylar, mistisizm, göç, suç ve suçluluk, özel yaşam, homoseksüellik gibi öğeler üzerinde yoğunlaşarak, sınıfsal olguları ve politik düzeyi dışlayan”⁹³ özellikler gösterirler. “1980’lerin romanında öne çıkan bir başka konu da eylemcilerin 12 Eylül Harekâtı sonrası yaşayışlarıdır.”⁹⁴ Örgütler ve bunların iç hesaplaşmaları, örgüt içindeki şiddet eylemleri, örgüt üyelerinin çelişkileri, ideolojilere olan inancın kaybı; ekonomik endişelerin, haz ve günlük yaşama dayalı anlayışların yerleşmesi, medya kültürü, popülizm, hapisane ve işkence, “cinsellik, feminizm, bireyin yüceltilmesi, özgürlük talepleri, yazının öneminin azalıp, yazarın öne çıkması”⁹⁵ gibi konuların yanında iç ve dış göç, mistisizm vb. 1980 sonrası kaleme alınan romanlarda işlenen temalardır. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi baskı ve yıldırma ortamı hazırladığı için Darbeyi konu edinen romanların yazılması geciktirmiştir. Ama izleyen yıllarda 12 Eylül darbesini anlatan, bu darbenin birey, kurum ve toplum üzerindeki etkilerini konu edinen birçok roman yazılmıştır.

⁹³ Ahmet Oktay, “1980 Sonrası Romanı Üzerine Birkaç Önvaryayım”, **Hece Hayat, Edebiyat, Siyaset Özel Sayısı**, nr. 90/91/92, 2004, s. 442–450.

⁹⁴ Gürsel Aytaç, **Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1999, s. 85.

⁹⁵ Tosun, a.g.y., s.59.

I. BÖLÜM

12 EYLÜL 1980 DARBESİNİ HAZIRLAYAN ŞARTLARIN VE OLAYLARIN ROMANLARA YANSIMASI

1. 12 Eylül 1980 Darbesini Hazırlayan Şartların Romanlara Yansıması

1960'lı yılların özellikle ikinci yarısında artmaya başlayan ideolojik kaynaklı olaylar, 1971 yılındaki askeri muhtıraya yol açmış, 1970'li yıllardaki siyasal ve sosyal gerilimler de 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi ile noktalanmıştır. Bir tarafta sosyalist bir Türkiye kurma hayalleri ve eylemleri, diğer tarafta milliyetçi, sağcı kitlenin bu eylemlere karşı koyma faaliyetleri ile Türkiye, 1970'li yılların sonlarına doğru sosyal barışın büyük ölçüde ortadan kalktığı bir ülke konumuna gelmiştir.

Türkiye'yi 1980 Askerî Darbesine getiren bu gerilimler romanımıza da yansımış, yazarlar, darbeyi hazırlayan şartları bazen doğrudan, bazen de dolaylı olarak eserlerinde kurgulamışlardır. Bu bölümde, darbeden sonra kaleme alınmış ancak darbe öncesinin anlatıldığı ve darbeyi hazırlayan şartlar olarak tarihî kaynaklarda yer bulan hususların yazarlar tarafından nasıl kurgulandığı ele alınacaktır. Bu bölümle ilgili olarak romanlarda sağ-sol kutuplaşmasından doğan terör ve şiddet, örgütler ve militanlar, ekonomik kriz, üniversite olayları ve siyasal krizlere dair izler sürülecektir. İncelenen romanlar ise Sessiz Ev, Dün Korkusu, Gece Dersleri, Bıçkın ve Orta Halli, Mavi Karanlık, Ne Güzel Çocuklardık Biz, Alnında Mavi Kuşlar, Turnalar, Haşhaş, Arayış ve Sabahsız Geceler'dir. Bu romanları seçmemizin ve bölümü bunlarla sınırlı tutmamızın sebebi ise dönemle ilgili incelenen romanlardaki ortak özellikleri barındırıyor olmalarıdır.

1.1. Sağ – Sol Kutuplaşması (Anarşi ve Terör Olayları)

1980 öncesinde, genel itibarıyla kitleler sağ ve sol ideoloji odaklarında örgütlenmişler, bu örgütler bünyesinde de karşılıklı eylemlere girişmişlerdir. Romancılarımız da 1960'lardan itibaren gittikçe genişleyen, 1970'lerin ikinci yarısından sonra da eylemlerini büyük ölçüde şiddete dayandıran örgütleri; yapıları, kuralları, işleyişleri, kadroları ve eylemleri bakımından bazen tüm yönleriyle, bazen

de belli yönlerinin ön plana çıkartılmasıyla eserlerinde ele almışlardır. Örgütler, yapıları bakımından hiyerarşinin esas alındığı, örgüt kural ve çıkarlarının bireyin her türlü istek, eğilim ve ihtiyaçlarının üstünde tutulduğu bir görünüm arz ederler. Kurallar bakımından insanî olmaktan oldukça uzak, olabildiğince mekaniklerdir. Romanlara yansıdığı kadarıyla örgütler, militanlarından insanî tüm vasıflarını bir tarafa koyup onların adeta robotlaşmalarını beklemektedirler. Yalnız burada şu hususu belirtmek gerekir, örgütlerin militanlar üzerindeki katı tutumu daha çok 12 Eylül sonrasının anlatıldığı romanlarda yer alır. Romanlardaki örgüt kadrolarına bakıldığında ise hemen tüm kadronun gençlerden, bunların çoğunun da üniversite öğrencilerinden oluştuğu görülmektedir. Diğer taraftan romancılarımız, örgütlerin üst düzey kadroları ve karar mekanizmalarıyla pek ilgilenmemişler, daha çok eylem kadrosunu romanlarında kurgulamışlardır. Bu duruma istisna teşkil eden ancak birkaç roman vardır. 1980 öncesinde ve sonrasında da militanlar örgütün ideolojisini yaymak ve hâkim kılmak, örgüte mali katkı sağlamak için eylemlerde bulunmuşlar, bu eylemlerin şiddetini arttırmasıyla da ülke, bir iç savaşın eşiğine gelmiştir.

Dönemle ilgili olarak ele alınacak ilk roman Orhan Pamuk'un 1983 yılında yayımlanan Sessiz Ev'idir. İç monolog ve bilinç akışı tekniğinin kullanıldığı roman, 32 bölümden oluşur. Anlatıcı olarak beş ayrı karakterin kullanıldığı Sessiz Ev'in her bir karakterini, modern Türkiye'nin çeşitli kesimlerini temsil eden tipleri olarak görmek mümkündür. Burada işleyeceğimiz kahramanlar ise romanın genç nesline mensup olanlardır. Bu nesil içinde Faruk Bey dönem aydını; Nilgün, sol ideolojiyi benimsemiş bir üniversiteli; Metin, lüks ve zenginlik hayalleri kuran bir genç; onun çocukluk arkadaşı Hasan ise sağcı-ülkücü bir karakter olarak betimlenir. Sessiz Ev'in anlatı zamanı 1980 yazıdır. Söz konusu dönem, 12 Eylül darbesinin hemen arifesidir ve ülke içinde siyasal, sosyal, ekonomik olmak üzere hemen her alanda büyük bir kriz yaşanmaktadır. Romanda, bu krizlerin başında gelen sağ-sol kutuplaşması ve bu kutuplaşmanın kanlı sonuçları, solcu bir karakter olan Nilgün ile tarihçi ağabeyi Faruk Bey'in konuşmalarında görülür:

“- Oku”, dedi, Faruk Bey, Nilgün’e.

- ‘Oku bakalım, bugün kaç ölülmüş?’

- ‘On yedi,’ dedi Nilgün.
- ‘Eee, ne sonuç çıkıyor bundan?’

Nilgün, bir anlamı kalmamış gibi burnunu gazeteye daha da soktu.

- ‘Bir anlamı filan da kalmadı’, dedi Faruk Bey.’⁹⁶

Bu haberin benzeri bu defa radyodan olmak üzere İsmail Fatih Ceylan’ın 2007 yılında yayımlanan *Sabahsız Geceler* adlı romanında da verilir: “İzmir’de üç kişi, İstanbul’da yedi kişi öldürülmüş. Ankara’da bir üniversitede öğrenciler olay çıkarmış.⁹⁷ Öner Yağcı’nın *Turnalar* adlı romanında da ülkenin durumunun vahim bir noktaya ulaştığı, sokakların yaşanmaz bir hal aldığı romanın başkahramanı Erdal’a söylenir. Erdal’ın özellikle sol ideoloji için tehlike çanlarının çalmaya başladığına dair ifadeleri dikkat çekicidir:

“Korkunç bir kör dövüşü yaşıyor gibiyiz. Fırtına göz göre göre geliyor ve biz bekliyoruz iyi mi? Şu işe bak, Maraş katliamını protesto ettiği için koca bir öğretmen derneğinin kapısına kilit vuruluyor ve biz susuyoruz. Olacak iş değil Seyfi! İşler iyice kötüye gidiyor, seksenli yıllar belalı geçecek.”⁹⁸

Yazar, romanın ilerleyen sayfalarında 1980 öncesinde anarşi ve terörün Türkiye sokaklarını ne hale getirdiğini, “normal” bir yaşamın artık mümkün olmadığını bu defa Seyfi vasıtasıyla dile getirir. Yolculuklarda insanların, diğer yolculardan şüphe duyduğu, kimsenin kimseye yaklaşmadığı ve herkesin herkesten korktuğu bir atmosferin içindedir Türkiye. İnsanlar sokak ortasında vurulmakta; kahveler, otobüsler taranmakta; evlere, işyerlerine, okullara bombalar atılmaktadır. Sokağa çıkmanın kolay olmadığı günlerdir, 1980 öncesi.⁹⁹ Romanın başkahramanı Erdal da avukatlık mesleğini yaparken çabalarının boşa gitmesinin sebebi olarak

⁹⁶ Orhan Pamuk, *Sessiz Ev*, İstanbul, Can Yayınları, 1985, s.62.

⁹⁷ İsmail Fatih Ceylan, *Sabahsız Geceler*, İstanbul, Akış Yayınları, 2007, s.82.

⁹⁸ Öner Yağcı, *Turnalar*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1990, s.25.

⁹⁹ Yağcı, s.29.

anlatı zamanına göre bir yıl önce ilan edilen sıkıyönetimi görür ve bu uygulamanın bir an önce bitmesini bekler:

“Çok insan giriyordu içeri, çok dava açılıyordu... Sıkıyönetim bitmeden rahata ereceği yoktu. Hoş, bir yıldır süren sıkıyönetimin biteceği de yoktu. Günler cinayetlerle, katliamlarla, bombalamalarla, gösterilerle geçiyordu...”¹⁰⁰

Aynı romanda 1980 öncesinin Ankara sokakları da anarşi ve terörden nasibini almıştır ve bunun yarattığı korku ve güvensizliği yansıtmaktadır. İnsanlar dışarıda, sokakta bulunmak istemezler, bir an önce kendilerini güvende hissettikleri evlerine koşarlar. Yazar, darbeden hemen önceki bir Ankara akşamını şöyle betimler:

“Caddeler ıpıssızdı. Tek tük belediye otobüsleri ve taksiler geçiyordu yollardan. Oysa gecenin dokuzu olmamıştı daha. Eskiden cıvıl cıvıl olurdu bu saatlerde Ankara. Kışın bile kalabalık olurdu caddeler. Can korkusundan, bir kör kurşuna uğramaktan çekinen insanlar, sokaklara çıkmaz olmuştu geceleri. İki bir yapılan aramalar da bunaltmıştı insanları. En iyi çözümü hava karardıktan sonra evlerine kapanmakta bulmuştu Ankaralılar. Korku teslim almıştı Ankara'nın sisli sokaklarını. Evlerinden zorunlu olarak çıkanların çoğu taksilerle gidip geliyordu. Otobüsler boş gibiydi. Üç beş kişi ya var ya yoktu otobüslerde. Onların da ürkeklikleri gözlerinden okunuyordu. Birbirine kuşkuyla bakıyordu herkes. Kuşku vardı insan yüreklerinde, güven yoktu. Özellikle iki genç karşılaşmasın, gözleri birbirinin üzerinde olur sezdirmeden... Duruşlarından, ellerinden, devinimsizliklerinden belli bile olur tedirginlikleri: ‘Acaba beni mi izliyor, acaba onlardan mı?’”¹⁰¹

Öner Yağcı, sokaklardaki bu tedirginliği, daha doğrusu insanların evlerine kapanmasını romanının birkaç yerinde daha dile getirir. Başkahraman Erdal cezaevine gönderildiğinde kardeşi Gülşen'in ona yazdığı mektupların birinde yine Ankara sokaklarının korku dolu tenhaliği karşımıza çıkar. Gülşen, mektubunda dışarının da hapisaneden pek farklı olmadığını, insanların birbirinden her gün biraz

¹⁰⁰ Yağcı, s.36.

¹⁰¹ A.g.e, s.42.

daha uzaklaştığını, sevgisiz, güvensiz bir yaşam sürdüğünü ve ihbarcılığın had safhaya vardığını kaydeder.¹⁰² Bütün bunların oluşturduğu tablo ise gecesi de gündüzü de korku ve ölüm saçan bir Türkiye'dir. Yine 1980 öncesinin anlatıldığı Mavi Karanlık romanının kahramanlarından Muhtar da evine giderken iki çocuğun kavga ettiğini görür. Bu kavgayı gören çevredeki kişiler birden ürkerek kaçırlar. Muhtar, gördüklerini iç monolog yoluyla değerlendirir:

“Eskiden umursanmayan, çok çok alaylı bir gülüşle seyredilen şeyler, şimdi bütün gözleri korkuyla açılmış kocaman lomboz deliğine çeviriyordu. Ne duruma soktular bu güzel ülkeyi? Böyle ne yaptılar bu millete?”¹⁰³

Sabahsız Geceler'de de, 12 Eylül öncesi Türkiye'nin artık siyasal ve sosyal açıdan bir kriz ülkesi olduğuna işaret edilir. Romanın kahramanı Cihan, iki yıl kaldığı Almanya'dan dönmüş ve İstanbul'da dolaşmaktadır. Etrafını gözlemlediğinde iki yıl öncesine göre çok büyük bir değişim gören Cihan, gördüklerinden derin bir üzüntü duyar. İstanbul'da -Türkiye'nin başka şehirlerinde de- neredeyse her saat siyasi bir cinayet işlenmektedir ve bu cinayetler bazen göz önünde olmaktadır. Nitekim Cihan'ın bindiği taksinin ilerleyememesinin nedeni de biraz ötedeki telaşlı kalabalıktır. Bu kalabalığın birikme sebebi ise romanda: “anarşistlerin karşıt görüşlü iki genci öldürmeleridir. Üstelik katiller ellerini kollarını sallayarak kaçarken halk saklanacak yer aramaktadır.”¹⁰⁴ Bu korkunç manzara Cihan'ı düşünmeye sevk eder:

“Ürkmüş bir toplum, ürkek insanlar... Demek işler bu denli sarasarpa olmuştu, bu hale gelmişti Türkiye? Almanya'dan takip etmişti zaman zaman, anarşinin büyük boyutlara ulaştığını yazıyorlardı gazeteler. Alman basını da söz ediyordu. İş çığırından çıkmıştı artık. İşsiz olan, aşkta kaybeden, hayalleri yıkılan; sağcı ya da solcu bir gruba giriyor, gözünü kırpmadan insan öldürme makinesi haline geliyordu. Korkunçtu bütün bunlar, korkunçtu. İnsan öldürülmedik gün yoktu. Geçenlerde bir milletvekilini öldürmüşlerdi... Artık bu ideolojik savaşı aşmış bir durumdu. Solcular karşıt düşmandan çok fraksiyon kavgası

¹⁰² Yağcı, s. 109-110.

¹⁰³ Türkali, s. 242-243.

¹⁰⁴ İsmail Fatih Ceylan, **Sabahsız Geceler**, s. 61.

nedeniyle birbirlerini öldürüyorlardı. Baştaki sosyal demokrat partinin eli kolu bağıydı, bir önlem alamıyordu-alamazdı.”¹⁰⁵

Fatih Ceylan’ın kurguladığı yukarıdaki sahnelerin bir benzeri de Atilla Birkiye’nin Aşk Üçlemesi adlı romanında karşımıza çıkar. Eserde, 1980 öncesinde sol bir örgüt bünyesinde eylemlere katılan hayali bir militan, katıldığı seminer ve toplantılarda yaptığı gözlemlerle kendisine göre örgütün üye profilini çıkarmaya çalışır. Buna göre örgütün üyeleri iki sınıfa ayrılır; burjuvalar ve köylüler:

“Dernekte neredeyse her seminere katılıyordum. Ama bir yandan da derneğe gitmek istemiyordum. Orada sürekli duran insanlardan çekiniyor, onlara bir türlü ısınmıyordum. Çoğu, köy kökenli ve davranışları, yaşam tarzları çok farklıydı. Açıkçası biraz ilkel buluyordum. Ama bunun başka türlü olamayacağını da biliyordum. Çünkü çoğu yurttan kalıyordu. Çoğunun parası yoktu ve ailelerinden uzaktaydılar. Yaşamları okul ve mücadeleyleydi. Benim gibi başkaları da vardı. Bazen biraz şaka yollu küçük-burjuva diye eleştirilirdik.”¹⁰⁶

1980 öncesindeki ideolojik kaynaklı şiddeti Turnalar adlı romanıyla ele alan Öner Yağcı, dönemin gazetelerindeki haberleri, ülkedeki şiddetin hangi boyutlara vardığını başkahraman Erdal aracılığıyla verir. Erdal, önündeki gazetelere göz gezdirdiğinde hemen hepsinde aynı haberlerin yer aldığını görür: “Kan, ölüm ve demeç... ve iki gün önceki katliam!”¹⁰⁷ Yazar, Erdal’a söylediği bu cümleyle 1980 öncesindeki bitmek bilmeyen siyasal krize de göndermede bulunur. Yazar, sol düşünce cephesinden kaleme aldığı romanının ilerleyen sayfalarında, sol örgütler açısından İstanbul ile Ankara’yı mukayese eder. Anlatıcıya göre sol örgütler açısından İstanbul, Ankara’dan daha kötüdür; çünkü Ankara’daki sol gruplar birbirlerini daha iyi tanımaktadır ve böylece aralarında çıkan sürtüşmelere zamanında müdahale edebilmektedirler. İstanbul’da ise iki sol grup kavgaya tutuştuğu zaman

¹⁰⁵ Ceylan, s.61-62.

¹⁰⁶ Birkiye, s.35.

¹⁰⁷ Yağcı, **Turnalar**, s. 26.

kavga hızla yayılmakta, bazen kontrol edilemez hale gelmektedir.¹⁰⁸ Yazarın bu sözlerinden örgütlerin içinde çeşitli grupların varlığını ve bunlar arasındaki görüş farklılıklarının ciddi boyutlarda olduğunu çıkarmak mümkündür.

Sabahsız Geceler'den yaptığımız yukarıdaki alıntı ve yazarın, başkahramanı Cihan'a söylediği "işsiz olan, aşta kaybeden, hayalleri yıkılan sağcı ya da solcu bir gruba giriyor", ifadelerine karşın Sessiz Ev'de Orhan Pamuk, siyasal örgütlere katılımın bu denli ezbere olmadığını, örgüt üyelerinin bazılarının daha şuurlu bir tutumla seçim yaptıklarını sezdirir. Romandan, özellikle sol görüşlü Nilgün'ün herhangi bir eksiklikten yahut bir gruba mensup olma ihtiyacından değil, kendi dünya görüşüne uygun olması sebebiyle yolunu belirlediği izlemi edinilir. Ancak Nilgün de bir üniversite öğrencisidir ve 1980 öncesinde üniversitelerde sağ veya sol, herhangi bir siyasal örgüte dâhil olmak neredeyse bir zorunluluktur. Bu zorunluluk veya zorlama, Mesut Berk'in 1984 yılında yayımlanan romanı Arayış'ta da karşımıza çıkar. Romanın iki liseli kahramanı Haydar ve Ekrem, ideolojik tercihler konusunda tartışırlar. Okuldaki iki öğretmenin etkisiyle sol düşünceyi savunmaya başlayan Haydar, kendisini eleştiren çocukluk ve okul arkadaşı Ekrem'i herhangi bir düşünce akımını benimsememesi sebebiyle "ot gibi" diye tanımlar: "Ne sağcısın, ne solcu, ne de faşist, ot gibisin, ot! Aç artık gözlerini be adam!"¹⁰⁹

Romanlara yansıdığı kadarıyla dönem içinde militanlar yaşamlarını örgütlerin belirlediği şekilde düzenlemişler, doğru yaşam biçiminin böyle olduğuna da büyük ölçüde kendilerini inandırmışlardır. Fakat aileleri veya eski arkadaş çevreleri bu durumu eleştirmekten geri kalmazlar. Bu eleştirinin bir örneğini Sessiz Ev'de Metin ve Nilgün arasında cereyan eden konuşmada görürüz:

- Hepsi seni sordu, dedi Metin.
- Bana ne, dedi Nilgün.
- Eskiden o kızlarla canciğer kuzu sarmasıydın... içtiğiniz su ayrı gitmezdi, şimdi biraz kitap okudun, onları küçümsüyorsun.
- Küçümsemiyorum, yalnızca onları görmek istemiyorum.

¹⁰⁸ Yağcı, s.34.

¹⁰⁹ Mesut Berk, *Arayış*, İstanbul, y.y. 1984, s.39.

- Küçümsüyorsun, hiç olmazsa insan bir selam söyler.
- Söylemiyorum işte.
- Gördün mü, çok ideolojik oldun; çok çığ.
- Sen ideolojik ne demek biliyor musun? dedi Nilgün.
- Bilmez olur muyum... Öyle bir ablam var, beyni yeni yıkandı, her gün görüyorum.”¹¹⁰

Konu edindiğimiz dönem içinde aynı aileden kişilerin farklı ideolojilere yönelmeleri aile içinde de çok ciddi sorunlara yol açmış, hatta 1980 öncesinin büyük kutuplaşması “kardeşin kardeşe düşman olması, kardeş kanı dökülmesi” şeklinde ifade edilmiştir. İdeoloji tüm bağılıklardan, tüm değerlerden üstün tutulmuş; 1980 sonrası yazılan romanların bir kısmında kaynağını buradan alan şiddet eleştirilirken birçoğunda da o dönemde dökülen kanlar hiç hesaba katılmadan ideoloji yüceltilmiştir. Sabahsız Geceler’in önce devrimci, ardından muhafazakâr İslâmcı kahramanı Cihan’ın devrimci kardeşi Timuçin’le yaptığı tartışma da yukarıda ifade edildiği gibi “kardeşin kardeşe düşman olmasına” örnek teşkil eden bir ruh halidir. Ağabeyi ile Sosyalizm ve İslâm konusunda tartışan Timuçin, onu gericilikle, davadan dönmekle suçlar. Ancak dönemin gerilimine uygun olarak iki kardeşin tartışması da oldukça gergin geçer, en sonunda Timuçin sınırlarına hâkim olamaz ve ağabeyine bağırır:

“Yeter!.. Belki ben düşüncelerimi senin kadar izah edemem ama savunulacak bir tek sistem olduğunu biliyorum. Bu yoldan beni hiç kimse ayıramaz! Senin söylediklerin sadece kupkuru bir safсата!’

Masadan ayrılıp lavaboya gitti. Kızgındı, aynaya baktığında nefretle ışıldayan gözlerine baktı. ‘Öldürebilirim onu, gözümü kırpmadan öldürebilirim.’ diye söylendi.”¹¹¹

1970’li yılların sonuna doğru üniversiteli, hatta liseli gençlerin tüm ilişkileri; ideolojileri, daha doğru bir ifadeyle bağlı buldukları örgütler tarafından belirlenir.

¹¹⁰ Pamuk, s.64-65.

¹¹¹ Ceylan, s.106-107.

Yukarıdaki alıntıda da görüldüğü gibi kardeşin kardeşi düşman gördüğü o dönemde, bazen geçmişten gelen ilişkileri devam ettirmek isteyenlere de üstleri tarafından baskı yapılarak kişiler ve kitleler arasındaki kopuş ve kutuplaşma daha keskin hale getirilir. Mesut Berk'in Arayış adlı romanında Haydar'ı çocukluk arkadaşı Ekrem ile birlikte gören Semih, Haydar'a öfkeyle, "O faşist köpekle gezmeyeceksin demedim mi sana?"¹¹² diye çıkışır.

Önceki sayfalarda, Sessiz Ev romanındaki kahramanları Türkiye'nin yakın tarihinin "tip"leri olarak görmenin mümkün olduğunu belirtmiştik. demiştik. Nitekim bu kahramanlar arasındaki ilişki de yine yakın tarihimizdeki olaylarla örtüşmektedir. Bunların en somut olanı ise ülkücü Hasan ile devrimci Nilgün arasında cereyan eden olaylardır. Nilgün, Darvinoğlu ailesinin ortanca torunudur. Hasan da bu ailenin gayrimeşru torunudur. Hasan Nilgün'e âşıktır ama gerek sosyal konumlarının birbirlerinden çok farklı olması, gerekse Nilgün'ün ilgisiz davranışları sebebiyle duygularını açıklayamaz. Gizli gizli Nilgün'ü takip eden Hasan, bir gün Nilgün'ün bakkaldan Cumhuriyet gazetesi aldığını görür ve çok şaşırır:

"Çok şaşırdım, aptal aptal baktım. Gazetesini alıp sanki suç ve günah nedir iştmemiş gibi rahat rahat kapıdan nasıl çıktığına bakıyordum ki, birden elimde şişeyle koştum.

- Demek sen komünist gazetesi okuyorsun, dedim.

- Efendim, dedi. Nilgün ve bir an bana kötü bakmadı. Yalnızca bir şey anlamak isteyerek baktı ve sonra anladı benim ne demek istediğimi ve irkildi ve bir şey söylemeden çekip gitti.¹¹³

Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere 12 Eylül öncesinin sağ-sol gerginliği günlük yaşamın her alanında kendini göstermiştir. Dönemi anlatan her romanda yukarıdaki alıntıda görülen zihniyet, günlük yaşamın hemen her anında ve her eyleminde insanlar üzerinde bir dayatma olarak kendini hissettirir. Öyle ki, insanların okudukları kitaplar, gazeteler; gittikleri kahvehaneler, hatta gidilen okullar bile

¹¹² Berk, s.95.

¹¹³ Pamuk, s.170-171.

ideolojinin temsili ya da simgesi durumuna gelmiştir. Mesela Nilgün, okumak için bir Rus klasiği olan Babalar ve Oğullar'ı tercih eder.

Romanın yirmi altıncı bölümünde Hasan ve Nilgün arasında geçen olaylar betimlenir. Bu sahneler, dönem içinde Türkiye'deki sağ-sol kutuplaşmasının vardığı vahim noktayı vermesi bakımından önemlidir. Yukarıda da ifade edildiği gibi âşık olduğu Nilgün'ü gizli gizli takip eden Hasan, onun her gün Cumhuriyet gazetesi aldığını görünce komünist olduğuna hükmeder ve çok rahatsız olur. İlerleyen günlerde, ülkücü grubun lideri Mustafa'nın talimatıyla Nilgün'ü takip etmeye başlayan Hasan, bir yandan arkadaşlarının baskısı, bir yandan da hastalıklı aşkı dolayısıyla Nilgün'e sokak ortasında şiddet uygular:

“... bakkala gittim. Başka müşteriler de vardı.

- Bir Cumhuriyet versene, dedim.
- Yok, dedi bakkal kıpkırmızı bir suratla, artık satmıyoruz.

Bir şey demedim. Biraz bekleddikten sonra siz de Nilgün hanımefendi plajdan işte geldiniz ve her sabahki gibi sordunuz:

- Bir Cumhuriyet lütfen. Ama yok dedi bakkal. Artık satmıyoruz.
- Niye? Dün satıyordunuz.

Bakkal burnunun ucuyla beni gösterince baktın sen bana... Biraz konuşabilir miyiz, dedim... Şeytan görmüş gibi kaçıp gitti... koştum, kolundan tuttum.

- Niye benden kaçırıyorsunuz? .. Ben olmasaydım onlar seni şimdiye kadar ne yapmışlardı, biliyor musun?
- Kim onlar?
- Niye yalan söylüyorsun? Sanki bilmiyor musun? Niye Cumhuriyet okuyorsun?
- Manyak faşist, bırak beni!

İşte, böyle ötekilerle birlik olduğunu itiraf etmiş oldu. Ben önce çok şaşırđım, ama sonra hemen oracıkta cezalandırmaya karar verdim ve vura vura cezalandırdım.¹¹⁴

Çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümlerinde 12 Eylül 1980 Darbesinin çeşitli başlıklara altında birey ve toplum üzerindeki etkileri ele alınırken incelediğimiz

¹¹⁴ Pamuk, s. 297-298.

romanların büyük bölümünün sol görüşü yansıtan bir bakışla kaleme alındığını gördük. Darbe öncesi Türkiye'sinin yansımalarını aradığımız Sessiz Ev'de ise yazar, sağcı, ülkücü yapının alt düzeyinin işleyişini vermeye çalışmış, ancak bunu ironik bir anlatımla vermeyi tercih etmiştir. Buna rağmen görülür ki, “sol görüş içinde itaatçi bir anlayışla işleyen mekanizma, milliyetçi sağ içinde de aynıdır.”¹¹⁵

Sağcı, ülkücü yapının Hasan, Mustafa, Serdar ve Yaşar aracılığıyla tanıtıldığı Sessiz Ev'de Mustafa, Serdar ve Yaşar, örgütte yeni olan Hasan'ı sürekli aşağılamakla birlikte ona, duvarlara yazı yazma, esnaftan çeşitli bahanelerle para toplama gibi görevler verirler. Bunların içinde en vahim olanı ise yukarıdaki alıntıda verilen, Nilgün'ü takip etmesi ve ona saldırı görevidir. Bir akşam ülkücü arkadaşlarıyla duvarlara yazı yazma görevine gitmez. Buna çok kızan grup lideri Mustafa ile Serdar onu sıkıştırır ve “çakal, geri zekâlı, aptal” gibi hakaretlerde bulunurlar. Tartışmanın ilerleyen kısmında konu Hasan'ın âşık olduğu Nilgün'e gelir ve Nilgün'ün çantasından aldığı taraktan dolayı Hasan, Nilgün'e âşık olmakla veya hırsızlıkla suçlanır: “Ulan geri zekâlı herif, yoksa bir komüniste mi âşık oldun?”¹¹⁶ Hasan ise bunu inkâr eder ve Nilgün'ün bir komünist olduğunu ve bunu da her gün Cumhuriyet gazetesi aldığından dolayı fark ettiğini söyler. Bunun üzerine Mustafa, Hasan'ı, Nilgün'ü takip etmekle görevlendirir. Bu takip ise Nilgün'ün ölümüyle sonuçlanır.

İster darbe öncesinde olsun, isterse darbe sonrasında, örgütler için seslerini duyurabilmek, halkın desteğini kazanabilmek büyük bir önem arz etmektedir. Örgütler kendilerini anlatabilmek, daha çok üye, destekçi ve sempatzana sahip olabilmek ve daha önemlisi morallerini üst düzeyde tutabilmek için çeşitli propaganda yöntemlerine başvururlar. Bu propaganda yöntemlerinden romanlarda en sık karşımıza çıkanı ise bildiri dağıtma ve duvarlara yazı yazmadır. Örgütleri ele alan hemen her romanda bu iki eylem karşımıza çıkmaktadır. Orhan Pamuk'un Cennethisar'daki kahramanları arasında sağ ve sol iki farklı örgüt mensubu olmasına

¹¹⁵ Macit Balık, “Türk Romanında 12 Eylül Darbesi”, *Turkish Studies*, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4 /III Winter 2009.

¹¹⁶ Pamuk, s.198.

rağmen Nilgün'ün asıl yaşadığı yerin Cennethisar olmaması, buraya tatil amacıyla gelmesi dolayısıyla yazar, romanında sadece ülkücü cepheye mensup militanların duvarlara yazı yazmasını ele alır. Turnalar'da ise benzer işleri sol düşünceyi benimsemiş çoğu üniversite öğrencisi olan militanların yaptıklarına şahit olunur. Romanda –diğer romanlarda da- örgütün verdiği bu görevler kişisel olan her şeyden daha önceliklidir. Öyle ki, Turnalar'ın kahramanları Sibel ve Seyfi, öğrenci olmalarına rağmen okulu iyice boşlamışlar, tüm mesailerini örgüt işlerine vermişlerdir:

“ Zamanlarının çoğunu bir siyasi dergi ile uğraşarak geçiriyorlardı. Mitinglere katılıyorlar, bildiri dağıtıyorlar, afiş asıyorlar; kuşlama pullama yapıyorlar, duvarlara yazılar yazıyorlardı. Bu işler giderek zorlaşmıştı ama yine de koşturuyorlardı. Görevli oldukları semtlerde, mahallelerde, duvar yazıları çoğaldıkça, afişler çoğaldıkça, daha çok dergi satıldıkça sevinçten uçuyorlardı. Hele hele korsan mitinglere mahallelerinden katılan insan sayısı arttıkça daha bir sevinçle doluyorlardı.¹¹⁷

12 Eylül öncesinde gerek sağ, gerekse sol örgütlerin moral kazanmaya yönelik eylemlerinin yanında, finansal kaynak arayışına yönelik eylemleri de romanlarda ele alınan konular arasındadır. İster sağ, ister sol militanlar, örgütlerine finansal kaynak sağlamak amacıyla işyerlerinden, iş adamlarından para toplamakta, diğer bir ifadeyle onlardan haraç almaktadır. Hatta bazen soygunlar dahi yapılmıştır. Sessiz Ev'de de Hasan'ın anlatıcı olduğu üçüncü bölümde, ülkücü örgüt üyeleri Hasan, Mustafa ve Serdar'ın örgütleri adına esnaftan zorla para topladıkları, direnen esnafı da tehdit ettikleri görülür. Üç arkadaş, örgütün düzenleyeceği gece için davetiye satmak istedikleri manavın, daha geçen hafta aldım, demesi üzerine manavı açıkça tehdit ederler:

“Peki, tamam... Boş yere vakit kaybetmeyelim çocuklar. Demek bütün çarşıda bir tek bu dükkân varmış, camının, çerçevesinin indirilmesinden korkmayan, bir tek bu dükkân... Bari unutmayalım. Hasan, şunun numarasını alsana...”¹¹⁸

¹¹⁷ Yağcı, s.27.

¹¹⁸ Pamuk, s.31.

Manav, daha önce aldığı biletleri bulup aynı olduklarını Mustafa'ya göstermesine rağmen zorbalık ve tehditle yenilerini almaya zorlanır:

“- Bu gecenin de vakti geçmiş... İki ay öncesindeymiş bu gece. Bak, burada Mayıs 1980 yazıyor.

- Dayı, senin bu geceye gitmeye niyetin var mı?

- İki ay önceki geceye ben bugün nasıl gideyim?

Serdar birden gitti, ihtiyar pintinin kulağının arkasındaki kalemi canını yakarak oradan çekip aldı, biletlerin üzerine bir şeyler yazdı, kalemle birlikte geri verdi.

- Tamam mı dayı? Geceyi iki ay sonraya aldık.”¹¹⁹

Romanın, Metin'in anlatıcı olduğu yirmi beşinci bölümünde Hasan ve arkadaşlarının başka bir eylemine tanık olunur. Arabaları bozulan Metin ve arkadaşları, bir gece önce yanlarından hızla geçerek kızdırdıkları ülkücü grup ile karşılaşılır. Bu karşılaşmadaki gerilimli konuşmalardan sonra Serdar ve Mustafa, Metin'e de bilet satmak ister. Metin beş yüz liralık bilet almayı kabul eder, ancak Metin'in cüzdanında daha fazla para olduğunu fark eden Mustafa ve arkadaşları paranın hepsini alırlar.¹²⁰

Örgüt hiyerarşisinde kimi gruplar esnafa bilet satarak, almayanları almaya zorlayarak örgüte finansal kaynak sağlarken kimi gruplar da –bunlar daha tecrübeli ve örgütün daha fazla güvendiği gruplardır- daha büyük işlere, mesela banka, kuyumcu vb. soymakla görevlendirilir. 12 Eylül sonrasını anlatan romanlarda da görülen bu kaynak arayışı, tahmin edileceği üzere darbe öncesinde darbe sonrasına göre çok daha yaygındır. Bu yöntem, sağ örgütler için de, sol örgütler için de geçerlidir. Sessiz Ev'de sağcı-ülkücü militanların örgütleri adına haraç toplamalarına karşılık Sabahsız Geceler'de solcu militanlar, örgütleri adına silahlı banka soygunlarına girişirler.¹²¹ Romanda Tuncay, Oktay, Suphi, Reha ve Cem de örgüte

¹¹⁹ Pamuk, s.32-33.

¹²⁰ Pamuk, s.277.

¹²¹ İncelediğimiz romanlarda militanların, bilet satışı vb. eylemlerde üzerlerinde kesici aletler, hatta bazen silah bulundurduklarını; soygunlarda ise yanlarında mutlaka silah taşıdıklarını gördük.-

para sağlamak maksadıyla banka soymakla görevlendirilirler. Ancak tam parayı alıp çıkacakları sırada banka görevlisi kadının ani bir hareketinden ürken Tuncay, silahını ateşleyerek kadını öldürür.¹²² Sabahsız Geceler’de dikkat çeken bir diğer husus da örgütlerin finans kaynaklarının sadece haraç ve soygunlar olmadığına dair kurgulardır. Romanın Anti Parantez-2 başlığını taşıyan bölümünde iş adamlarından da örgütlere gönüllü veya zorla, maddi kaynak aktarıldığına şahit olunur. Bu hususun verildiği bölümde Can, kendisine kimliği belirsiz birinden –gizli şef- gelen talimatlar dolayısıyla sıkıntılıdır. Gelen talimatta, bir banka soygunundan söz edilir. Bu soygunu Cem idare edecektir ve para da ona verilecektir:

“Sıkıntıyla başını salladı Can. Zaten başlarında bin bir türlü dert vardı, bir de arada böyle işler çıkarıp duruyorlardı. Silah kaçakçılarına verilmesi gereken borç varken bir de örgüte para yetiştirip durmak gerekiyordu.¹²³

Örgütlerin parasal kaynakları konusuna Mavi Karanlık romanında da değinilir. Yazar Türkali, eserini sol bir bakış açısıyla kaleme almıştır ve Sabahsız Geceler’in aksine, Mavi Karanlık’ta işadamlarının parasal desteklerini sağ düşüncedeki bir örgüte aktardıkları anlatılır. Romanın başkahramanı Muhtar’ın işadamı arkadaşı Malik, ortak arkadaşları Recai’nin sağcı teröristlere büyük parasal destek sağladığını, bir boya, bir makarna, bir pamuklu tekstil zenginiyle dayanışma içine girerek silahlı militanlarla yakın ilişkiler yürüttüğünü söyler.¹²⁴

Murat Uyurkulak’ın, Türkiye’nin 1950’lerden sonraki elli yıllık yakın tarihinin yansımalarının görüldüğü Tol romanında da 1980 öncesinde siyasal örgütlerin gelir kaynaklarına dair anekdotlar yer alır. Romanda, sol bir örgütün mahalle sorumlularından olan Ahmet ve örgütten bir arkadaşı arasında geçen konuşmada halktan sadece para değil, her türlü ihtiyaç maddelerinin de toplandığından bahsedilir:

¹²² Ceylan, s. 160.

¹²³ Ceylan, s.98.

¹²⁴ Türkali, s.243.

“Var mı lan bizim gibi tıkr tıkr yürüyen komite? Ha abi? Bak dışarı, herkes gülüyor, herkes tok. Kaldırmadığımız bir kuş sütü kaldı aşağı mahalleden... Sonra gelsinler bütün malları yüklenip götürsünler. Neymiş, paylaşmakmış, komünmüş, zartmış, zurtmuş... Var mı öyle, delikanlı ol, sen de yap!”¹²⁵

12 Eylül 1980 darbesinden önce anarşi ve terör olaylarının geldiği noktayı gösteren ve dönemi anlatan romanlara yansıyan bir başka örnek de örgütlerin mahalleleri, hatta şehirleri kontrol altına alma girişimleridir. Kontrol altına alınan yerleşim yerleri bazen mahalle, bazen bir semt, hatta ilçe dahi olabilmekte ve “kurtarılmış bölge” olarak adlandırılan böyle yerler, tanımlayanın ideolojik pozisyonuna göre kurtarılmış ya da işgal altındaki bölgelerdir:

“Sahiplerince hayal edildiği şekliyle onların ‘küçük ülkeleridir.’ Sokaklarında haykırılan sloganlar, ahalinin çoğu zaman zorla ödediği haraçlar-vergiler, duvarlarına yazılan sloganlar buraların sahiplerini sembolize eder.”¹²⁶

Örgütler kendi ideolojilerinin kurallarını uygularken buna karşı çıkanlara da zor kullanırlar. Buraları kontrol altına alan örgütlerin kuralları, aynı zamanda buraların tek geçerli yasaları haline de gelir. 1980 öncesinin bu trajik olayına Tol romanın sayfalarında da rastlarız. Romanda, aralarında Şair ve Ahmet’in de bulunduğu sol örgüt üyeleri bir mahallenin kontrolünü ele geçirmişlerdir. Şair, mahallenin önderinin, biraz da alaycı bir şekilde, Ahmet olacağını, onun vereceği kararlara kendisi de dâhil olmak üzere hepsinin uyacağını söyler. Çünkü Ahmet, bazı özel yetenekleri ve gösterdiği gayret ile buna en uygun militandır. Şair, Ahmet’in özelliklerini şöyle sıralar:

¹²⁵ Uyrkulak, s. 152.

¹²⁶ Naci Bostancı, “Fantastik Sınırlar” <http://www.nacibostanci.com/makale/fantastik-sinirlar>

“Ahmet yapıyor her türlü planı. Sokakları derliyor, nöbetleri düzenliyor, yiyecekleri dağıtıyor, hesapları yapıyor, kitapları ezberden okuyor, savunma hatlarını kuruyor.”¹²⁷

1980 darbesi öncesi doruğa tırmanan anarşi ve terör olaylarında herhangi bir örgüt içinde yer almayan kitleler büyük bir tedirginlik içinde yaşarlar. Öyle ki, imkânı olanlar başka ülkelere gitmenin yollarını ararlar. Zaten romanlara baktığımızda maddi gücü elveren ailelerin bazılarının çocuklarını terörden korumak veya kaçırmak amacıyla onları yurtdışına gönderdikleri görülür. Sessiz Ev’de de parasal sıkıntısı olmayan Ceylan’ın ailesinin Amerika’dan ev alıp oraya yerleşme düşüncelerine yer verilir: “Biz de Amerika’dan ev alacağız. Buranın artık ne olacağı belli değil.”¹²⁸

Romanın yirminci bölümünde, zengin olma hayalleri kuran Metin’in, bir yandan Amerika’ya gitmek için planlar yaptığı, bir yandan da iç monolog yoluyla Ceylan’a hitaben dönem Türkiye’sinin anarşi ve terörün yanında ekonomik bir buhran içinde olduğunu da bir cümle ile dahi olsa dile getirdiği görülür:

“... sen nerede istersen orada otururuz, istersen burada kalırız, Türkiye o kadar boktan bir ülke değil. Yeni yerler, yeni dükkânlar açılıyor. Bir gün bu anlamsız ve kör anarşi de sona erecek...”¹²⁹

Genç Metin bu tasarılar içindeyken 1980 öncesinin aydın profili olarak kurgulanan Mavi Karanlık’ın Muhtar’ı, ülkenin en önemli sorununun iç savaşa dönüşen terör olduğunu, bu kısımların, ölümlerin bir an önce bitmesi gerektiğini vurgular. Muhtar, ülkenin durumu konusunda öylesine karamsardır ki, o da

¹²⁷ Uyrukulak, s.185.

¹²⁸ Pamuk, s.100.

¹²⁹ Pamuk, s.210.

Ceylan'ın ailesi gibi başka bir ülkeye gitmeyi bile düşünür: “Şu kokuşmuş ülkeden bir an önce gitmek en iyisi.”¹³⁰

1.2. Üniversite Olayları

12 Eylül 1980 darbesinin hazırlayıcı etmenlerinden biri de üniversitelerdeki işgal, boykot ve şiddet olaylarıdır. Sağ-sol kutuplaşmasının ve olaylarının da kaynağı olan üniversitelerde 1970’li yılların sonuna doğru artık neredeyse olaysız bir gün geçmemektedir. Dersler büyük ölçüde yapılamamakta, hem öğretim üyelerinin hem de öğrencilerin ideolojik olaylarla ilgileri bulunmaktadır. Dönemi anlatan romanlarda da üniversitelere az ya da çok ama mutlaka ideolojik kutuplaşmalar, anarşi, örgüt vb. hususlar dolayısıyla yer verilmiştir. Turnalar romanında yazar, kendi ideolojik bakışını yansıtan bir şekilde ve kahramanı Gülşen dolayısıyla dönemin üniversitelerine temas eder:

“Okullarda ders yapılmıyordu. Her sabah sevinçle hazırlanır gider ama işgalle yüz yüze gelirdi. Okula gitmeyen arkadaşlarıyla birlikte toplu olarak ayrılırlardı. Bazen girerlerdi okula ama yine ders yapılamazdı. Çünkü ya bir yerde bomba patlar ya da bir kavga çıkardı... Polis bir şey demediği gibi işgalci sağcılara yardım da ediyordu. Üstelik okula toplu gidip gelen solcular, onlar coplanıyor ve gözaltına alınıyordu.”¹³¹

Öner Yağcı'nın Turnalar romanında üniversite öğrencisi iki kardeşin, Handan ve Seçkin'in, 12 Eylül öncesi öğrenci olaylarına karışmaları ve bu olayların sonucunda Seçkin'in yaşamını yitirdiği anlatılır. Üniversiteye yeni başlayan Seçkin, ablası Handan'ın sol bir örgüt üyesi olmasından etkilenerek onun arkadaş çevresine katılmak ister. Ancak ablası ve onun tanıştırdığı yeni arkadaşlarıyla katıldığı ilk mitingin dönüşünde karşıt görüşlü kişilerin saldırısına uğrarlar:

¹³⁰ Türkali, s.241.

¹³¹ Yağcı, s.216-217.

On beş yirmi kişi vardılar. Taksiden kendilerine ateş edildiğini anlayıp kurşun seslerini duyunca çoğu yerde bulmuştu kendini. Bir iki kişi silah çekip ateş etmişti o anlarda. Ama taksit kaybolmuştu bile gözden... Handan'a bir şey olmamıştı. Ama Seçkin...¹³²

Romanlara yansıdığı kadarıyla darbeden öncesinde öğrenciler gibi öğretim üyeleri de ideolojik oluşumlar içinde yer alırlar. Öğretim üyeleri zaman zaman, derslerinde siyasal söylemler yapmaktan çekinmezler, hatta bir kısmı boykot eylemlerine dahi katılmışlardır. Sabahsız Geceler'de öğretim üyesi, dolayısıyla aydın konumunda olan Suat Hoca için de ideoloji her şeyden önce gelir:

“... o ders yerine sosyalizmi anlatıyordu. Ona göre bu, her şeyden öncelikli bir gereksinimdi. Hayatın gerçeği buydu, dersler ise felsefeden ibaretti.”¹³³

Darbe öncesinin gergin günlerini aydın bakış açısıyla veren bir başka roman da Vedat Türkali'nin Mavi Karanlık'ıdır. Aydın probleminin konu edinildiği romanın mekânı Bodrum'dur ve mekânın Bodrum olması önemlidir. Zira romanın anlatı zamanı göz önüne alındığında Bodrum terörün uğramadığı bir yerdir. Yazar, romanında, tıpkı Bodrum'un ülkenin diğer şehirlerinde yaşananlardan uzak olması gibi, Türk aydınının da ülke meselelerinden büyük ölçüde uzak kaldığını/durduğunu vurgular. Türkali'ye göre, Türk aydınları dönemlerindeki olayları ya çıkarlarına göre ele alırlar ya da herhangi bir çözüm üretme yoluna gitmeden eleştiri noktasında kalırlar. Nitekim romandaki kahramanlara bakıldığında her kesimden –ancak bunların hepsi sol görüşlüdür- aydınlara yer verildiği görülür:

“Tabaklarla, içki şişeleriyle donanmış masalardaki arkeolog, gazeteci, yazar, öğretmen, doktor, mimar, hukukçu, radyocu, televizyoncu, büyük kentler sosyetesinden

¹³² Yağcı, **Turnalar**, s.71.

¹³³ Ceylan, s.19.

bilinen kadınlı erkekli yüzler... karanlığa batmış deniz, türkülü, kahkahalı, bol gülücüklü, konuşmalı, alkol kokulu, sigara dumanlı bir ortalıkta karman çorman.”¹³⁴

Romanda üniversite ile ilgili olarak roman kahramanlarından akademisyen Korhan'ın ölüm tehditleri alması ve bu tehditler üzerine Nergis'in, Korhan'ı Bodrum'a kaçırmaması, darbe öncesinde üniversitelerin, hem öğrenciler için hem de öğretim üyeleri siyasallaşmanın merkezi olduğuna dair bir göstergedir. Korhan sol görüşlü bir fizik asistanıdır ve karşı düşüncede olan militanlar tarafından ölümle tehdit edilmektedir. Bu tehditler karşısında Bodrum'a kaçmasının sebebi ise Bodrum'un nispeten daha güvenli olmasıdır. Fakat burada güvenli olmasından kasıt, Bodrum'da sağcı militanların bulunmamasıdır. Bunda da yerli esnafın çıkar kaygısı ve sol görüşlü bazı öğretmenlerin onlara yaptıkları telkinler önemli bir yer tutmaktadır.¹³⁵ Ancak romanın ilerleyen bölümlerinde bu yapının yavaş yavaş değişmeye başladığı, ilçedeki solcu memur kadrosunun yerine sağcı kadronun getirildiği görülür. İlave edilmesi gereken başka bir husus da yazar tarafından “tufandan kaçanların sığındığı tekne” olarak gösterilen Bodrum'un darbe öncesini konu edinen başka romanlarda da “aydınların” Türkiye'yi izledikleri bir belde olmasıdır.

Yukarıdaki alıntıda da görüldüğü gibi 1980 öncesinin buhranlı günlerinde her kesimden aydının sığındığı yer olmuştur Bodrum. Oraya gidenler dönem Türkiye'sinin diğer yerlerinde “boğulan”¹³⁶ kişileridir. Her ne kadar Korhan da Bodrum'da bulunsa bile, onun geliş sebebi olaylardan değil, Nergis'in ısrarıyla ölümden kaçmaktır. Yazarın örnek aydın tiplemesi olarak tasvir ettiği Korhan, çevresindekilerin ve genel anlamda çoğu aydının ülke meselelerinden uzak durduklarına inanır ve söylemden öteye gitmeyen konuşmalarının, eleştiri ve küçümseme dolu tavırlarının çözüme yönelik olmadığını savunur. 1980 öncesinde toplumu sarsan olayların derin yapısal sorunlardan kaynaklandığını düşünen Korhan, mevcut şiddetin bu sorunları asla çözemeyeceğini, aksine ülkede bir kıyımın yaşandığını dile getirir. Kendisi de sol görüşlü olan Korhan, çözüme siyasî ve

¹³⁴ Vedat Türkali, **Mavi Karanlık**, İstanbul, Gendaş Kültür Yayınları, 2003, s.36.

¹³⁵ Türkali, s.15.

¹³⁶ Türkali, s.168.

bilimsel bir mücadeleye ulaşılabileceğini savunur; ancak siyasî ve bilimsel mücadelenin açılımını yapmaz.

Ülkede yaşanan krizin aydın cephesinden değerlendirmesi sayılabilecek olan Mavi Karanlık'ta, kahramanlardan İzzet Bey, Nergis ve Korhan ile yaptığı sohbet sırasında gazetelere baktığında içinin karardığından; radyoda da, televizyonda da hep kıyım, ölüm gördüğünden yakınır ve toplumun adeta çıldırmış olduğunu, birbirini azdıran deliler yığınıyla karşı karşıya olduklarını ve bunlarla baş etmenin zorluğunu dile getirir.¹³⁷

Mavi Karanlık'ta İzzet Beyin “deliler yığını” tamlamasıyla ifade ettiği 1980 öncesi anarşi ve terör olaylarına katılan kitleleri, romanın önemli kahramanlarından Özgür, “üç beş manyak”, çıkan olayları da “üç beş manyağın birbirini temizlemesi” ve geniş çaplı bir polis vakası şeklinde yorumlar. Özgür'ün bu yorumuna eserin en sağduyulu kahramanı olan Korhan karşı çıkar ve Türkiye'de olanlara bu şekilde bakılamayacağını, geniş çaptaki polis vakasının geniş çaplı yapısal sorunlardan kaynaklanacağını, gerçek nedenlerin gözden kaçırılmaması gerektiğini söyler.¹³⁸ Ancak yukarıda da belirtildiği gibi Korhan, ülkedeki şiddetin gerçek nedeninin yapısal sorunlar olduğunu söylemesine rağmen ne bunların detaylarını açıklar ne de çözüm olarak inandığı siyasî ve bilimsel mücadelenin açılımını yapar. Korhan, Nergis'le girdiği bir tartışmada çevresinde gördüğü sanatçılar, aydınlar konusundaki düşüncelerini şöyle dile getirir:

“Sanatçı çevreler dediğin, incir çekirdeğini dolduramaz şeylerle günleri akıp gidiyor. Bir zamanlar ben de delisiydim onların... İçki, seks, uyuşturucu. Sonu gelmez düşler, söz, söz, söz... Alkol salamurasına yatmış bir sürü beyin... Eski şeylere, birilerine özeniyorlar. Geçen yüzyılın Batılı uyumsuzlarına belki.¹³⁹

¹³⁷ Türkali, s.28.

¹³⁸ A.g.e, s.69-70.

¹³⁹ A.g.e, s.168-169.

Sözlerinin çalışıp yaratanlara, kavgayı yürütenlere yönelik olmadığını da kaydeden Korhan, kastettiklerinin, buraların düşkünleri, buralara sığınıp yaratıcılıklarını çürütenler olduğunu vurgular. Diğerlerinin aksine, Bodrum'u bir bataklık olarak kabul eden Korhan, bu bataklıktan dünyaya akıl vermenin gülünç olduğunu, aslında yapılması gerekenin halkın, davanın içinde yer almak olduğunu kaydeder.¹⁴⁰

Romanın ilerleyen bölümlerinde önceki sayfalarda yer yer adı geçen ve züppe bir entelektüeli canlandıran Özgür'ün tutuklanışıyla karşılaşırız. Nergis'in eski sevgilisi Özgür, Korhan'la aynı ideolojiyi benimsemesine rağmen olayları Korhan'dan daha farklı yorumlar. Korhan'ın sanatçılar konusunda yukarıya aldığımız alıntıda göndermeler yaptığı Özgür, tutukluluğu sırasında işkence görmüştür. Serbest kaldıktan bir süre sonra da Ankara'ya, görevi başına dönen Korhan'ın ölüm haberini alır. Bu haber dolayısıyla sarsılan Özgür, tüm bu olanlardan sonra Korhan'ın haklılığını kabul edip Nergis'le birlikte İstanbul'a gitmeye, Korhan'ın ifadesiyle halkın, davanın içine girmeye karar verir.

1.3. Ekonomik Durum

12 Eylül 1980 askeri darbesini hazırlayan etmenlerden biri de ekonomik darboğazdır. Dönemin ekonomik durumu, darbe öncesinin son başbakanı Süleyman Demirel'in "70 sente muhtacız." sözü ile özetlenir. Söz konusu krizde döviz darboğazı, işsizlik, kıtlık, karaborsa, grevler, lokavtlar gibi çeşitli sebepler rol oynar. Diğer taraftan, bu iç sebeplerin yanında tüm dünyada uygulamaya konulan yeni ekonomik sistemlerin de Türkiye'yi 1980 darbesine götüren başka ve önemli bir etmen olduğu iddiası da günümüze değin sürmüştür.¹⁴¹ İncelediğimiz romanlar

¹⁴⁰ A.g.e, s.170.

¹⁴¹ Aynı zamanda 1980'lere doğru tüm dünyada neoliberal bir ekonomik dönüşüm yaşanmaktaydı. Neoliberal reformları uygulayabilmek için toplumsal muhalefetin olmaması ve baskı ortamı gerekli görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri neoliberal politikaları hızlandırabilmek için dünyanın çeşitli ülkelerinde sağ hükümetleri işbaşına geçirmek için askeri darbeleri desteklemekteydi. O

içinde dönemin ekonomik durumunu doğrudan konu edinen bir romana rastlayamadık. Ancak darbenin önemli sebeplerinden biri olarak gösterilen bu konuya dolaylı ve küçük alıntılarla da olsa yer vermek istedik.

Mavi Karanlık'ta, Bodrumlu olan Haberci karakteri, Korhan'la yaptığı bir konuşmada, bir yandan turizm sektörünün yörenin gelişmesine yaptığı katkıya işaret ederken bir yandan da Bodrumlu gençlerin veya genç esnafın durumunu ortaya koyar:

“Bir yığın berber, ayakkabıcı, terzi dükkânı var burada. Ama kışın gelin bakın... Hepsi pinekliyor bir yerde. Çoğu da iyi kötü lise bitirmiş filan. Ama hepsi işsiz. Eskiden okul görmemiş işsizlerdi; süngere, bahçeye giderlerdi çalışmaya. Şimdi okul bitirmiş işsizler var. Yaz gelecek de bir yere kapılanacaklar.”¹⁴²

Habercinin söyledikleri karşısında durumun böyle olmasının doğal olduğunu söyleyen Korhan, işsizliğin gerçek nedenine inilmeden, yöredeki üstünkörü bir turistik gelişmeyle işsizliğin çözümlenemeyeceğini dile getirir. Korhan'a göre asıl sorun “toprak sorunudur, ağır endüstri kurma sorunudur.” Ülkenin ekonomik bağımlılıktan kurtulmasını sağlama sorunudur.

1.4. Romanlarda İşçiler ve İşçi Hareketleri

Türkiye'de 1960'tan önce çeşitli yasal engeller yüzünden işçilerin örgütlenmesi veya işçi hareketlerine pek rastlanmaz. 1960 Anayasası ile birlikte işçi hakları ve işçilerin örgütlenmeleri konusunda oldukça geniş özgürlükler getirilir. Birkaç yıl sonra da yürürlüğe giren sendika yasası ile işçilerin önünde örgütlenme konusunda herhangi bir engel kalmamıştır. Engellerin kalkmasıyla birlikte özellikle 1960'lı yılların sonlarında grev, boykot, yürüyüş, işyeri işgali gibi eylemlerle hız

dönemde Türkiye'de yükselen bir toplumsal muhalefet özellikle işçi ve öğrenci hareketleriyle kendini göstermekteydi . Fabrikalarda grevler artmıştı. http://tr.wikipedia.org/wiki/12_Eyl%C3%BCl_Darbesi
¹⁴² Türkali , s.139.

kazanan işçi hareketleri 1971 askerî muhtırasının da sebeplerinden biridir. 1971 Muhtırası'ndan sonra ilan edilen sıkıyönetimle birlikte 1973 yılı sonuna kadar işçi eylemlerinin durduğu görülür. Ancak bu tarihten sonra tekrar canlanır:

“1973 yılından 1980 yılına kadar geçen dönemde grev süreleri daha kısa olsa da önceki on yıla göre çok daha fazla sayıda grev yapılmıştır. Bu dönemde 1963-1971 dönemine göre grev sayısında iki, grevci sayısında üç, yitirilen iş gücünde yedi kat artış görülmüştür. 1975 yılı sonrası grevlerin doruğa ulaştığı dönem olmuştur. Aynı zamanda işçi eylemlerinin siyasi niteliği de artmıştır. Bu doğrultuda DİSK'in 1975 sonundan itibaren Devlet Güvenlik Mahkemelerine karşı başlattığı eylemler önemlidir. Bu dönemin önemli eylemlerinden biri de Türk-İş'in 16 Haziran 1976'da gerçekleştirdiği genel grevdir.”¹⁴³

1980 Askeri Darbesinin görünen hazırlayıcılarından biri olan işçi hareketleri, dönemi konu edinen romanlara da yansımış, romancılar, yaşanan hadiseleri kendi ideolojileri çerçevesinden değerlendirerek okuyuculara aktarmışlardır. Dönemi anlatan romanlardaki işçi hareketleri yürüyüşler, grevler, işgaller ve mitingler şeklinde kendini gösterirken, işçiler adına mücadele eden kesimlerin onlar hakkındaki yorumlarına da yer verilir. Romanlarda en çok karşımıza çıkan işçi eylemi ise grevdir. Bu konunun işlendiği eserler arasında şahıs kadrosunu işçi sınıfından kişilerin oluşturduğu Aysel Özakin'in *Alında Mavi Kuşlar*¹⁴⁴ adlı romanında darbe öncesi işçi hareketleri doğrudan bu sınıfın bakış açısıyla verilir. Eserde işçileri greve giden bir fabrikanın önü hâkim anlatıcı tarafından betimlenir:

Fabrikanın önünde bir grev çadırı vardı. (...) Fabrikanın kapısı önündeki saçağın altında iki grev sözcüsü duruyordu. (...) Çadırın önünde ise şu sözler görülüyordu: İşten çıkarılan arkadaşlarımız işe alınsın.¹⁴⁵

¹⁴³ Hatice Fırat, “12 Mart Romanlarında Dönemin İşçi Eylemleri”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, nr. 11, 2009 Güz, s. 55-62.

¹⁴⁴ Romandan yapılan alıntılar; Aysel Özakin, **Alında Mavi Kuşlar**, İstanbul, Yordam Yayınları, 2007; tarihli 1. Baskıdan yapılacaktır.

¹⁴⁵ Özakin, s.71.

Lütfi Kaleli'nin Haşhaş adlı romanında da o yılların hareketli ortamında greve giden işçilerin polisler tarafından sıkı gözetimi betimlenir:

“Zafer”le Cengiz, bildiri dağıtımına geçtiler hemen. Az sonra işçilerde bir kaynaşma başladı. Görevli polisler, çevrede işçilerin hareketlenmesini dikkatle izliyorlardı.

-Kahrolsun alın terimizi içenler! ...

-Biz grevdeyiz. Bir yere götüremezsiniz beni!... On gün sonra işçi istekleri, işveren teklifine yaklaşık biçimde törpülenince grev sona erdi.”¹⁴⁶

Murat Uyrkulak'ın Tol¹⁴⁷ adlı romanında da 12 Eylül 1980 öncesinde ülkenin çeşitli yerlerinde yapılan işçi eylemlerinden biri olan son 1 Mayıs gösterisi betimlenir. Yazar, Kadıköy'de gerçekleşen bu eylemi, romanın sıra dışı kahramanlarından Şair aracılığı ile kurgular. Eylem, bir yandan devrim için mücadele eden, bir yandan da “devrim falan olmayacak, biliyorum” şeklinde sözler sarf eden; böyle söylemleri ve bazı davranışları yüzünden de örgütten uzaklaştırılmak istenen Şair'in hatıraları yoluyla okuyucuya aktarılır. Kadıköy'de toplanan işçiler ellerinde bayraklar, pankartlarla slogan atarken sendika temsilcileri de yürüyüşe devam etmek için subaylarla konuşurlar. Ancak tam bu sırada etraftan kurşun sesleri yükselir:

“... işçiler dört bir yana kaçışmaya başlamıştı... polislerin birkaç işçiyi sürükleye sürükleye kaymakamlık binasına doğru götürdüklerini gördük. Kalabalık birden bire kaymakamlığa yöneldi. Binanın önünde polislerle işçiler arasında büyük bir arbede yaşanıyordu. Nasıl olduğunu kimse anlamadan yarısı işgal edilen binadan alevler yükseldi. Polisler ateş etmeye başladı, işçiler ağaçların, araçların, duvarların arkasına gizlenerek korunmaya çalışıyorlardı. Hemen önümüzde kanlar içinde yere yuvarlanan işçileri görüyorduk. Ateş o kadar şiddetliydi ki, başımızı kaldıramıyorduk yerden. Bulabildiğimiz taşları, sopaları, hatta ayakkabılarımızı, kemerlerimizi, kasketlerimizi atarak karşı koymaya

¹⁴⁶ Lütfi Kaleli, **Haşhaş**, İstanbul, Can Yayınları, 1998, s. 210-211,220.

¹⁴⁷ Alıntıla, kitabın; Murat Uyrkulak, **Tol**, İstanbul, Metis Yayınları, 2009, tarihli 5. baskısından yapılacaktır.

çalışıyorduk kurşunlara. Hep bir ağızdan küfrediyor, durmadan el kol hareketleri çekiyorduk karşıdakilere.”¹⁴⁸

1980 öncesinin işçi hareketlerini ele alan bir başka roman da Latife Tekin’in Gece Dersleri’dir. Yazarın büyümlü gerçekçilik anlayışına uygun bir şekilde kaleme aldığı Gece Dersleri¹⁴⁹, 12 Eylül’de sol bir örgütün on yıllık militanı olan başkahraman Gülfidan’ın, kendisine örgüt tarafından Sekreter Rüzgâr kod adı ile yaptığı kimlik mücadelesi, döneme yönelik eleştirilerle birlikte verilir. Gülfidan, fabrika işçisi kadınları örgütlemekle görevlidir. Ancak örgütün söylemleri, beklentileri ile Gülfidan’ın muhatap olduğu işçi kadınların beklentileri ve eğilimlerinde herhangi bir ortaklık olmadığı gibi, önemli çelişkiler de söz konusudur. Bunları fark eden Gülfidan, örgütün hitap ettiği kitlelere karşı söylem ve yöntemlerini değiştirmesi gerektiğini, örgütün, kendi sorumluluğunda olan ve işçi kadınların oluşturduğu kitleye ulaşamadığını düşünür. Bu düşüncelerini de örgüt toplantılarında açıkça dile getirir. Gülfidan’a göre işçi kadınların siyasetle, devrimle ilgili herhangi bir düşünceleri yoktur. Onlar birey olmanın gereği olarak günlük ihtiyaçlarını ve isteklerini yerine getirmenin kaygısı içindedirler. Bu bakımdan da, “örgütün gönderdiği kutlama mesajını dinlemek yerine yine örgütün gönderdiği baklava kutusuna koşarlar.”¹⁵⁰

İsmail Fatih Ceylan’ın Sabahsız Geceler romanında da örgütler ve işçiler arasındaki ideolojik yakınlıklar, Cihan ve Timuçin arasında geçen bir tartışmada irdelenir. Cihan, sol görüşlü bir militan iken Almanya’ya gitmiş, birkaç yıl orada kaldıktan sonra da Türkiye’ye dönmüştür. Benimsemiş olduğu ideolojiyi Almanya’da bulunduğu süre içinde etraflıca sorgulayan ve sonucunda farklı bir yöne kayan Cihan, Türkiye’ye dönünce eski arkadaşlarının, en başta da kendisinden etkilenerik sol bir örgüte katılan kardeşi Timuçin’in tepkisini çeker. Roman boyunca birçok konudaki tartışmalarına tanık olduğumuz iki kardeş, işçiler konusunda da

¹⁴⁸ Uyrkulak, s. 80.

¹⁴⁹ Romandan yapılan alıntılar; Latife Tekin, İstanbul, **Gece Dersleri**, Everest Yayınları, 2004; tarihli 7. baskısındanadır.

¹⁵⁰ Tekin, s.79.

tartışrlar. Cihan, Timuçin ve Rabia'nın katıldığı bu tartışmada Timuçin, ideolojik sapma gösteren ağabeyi Cihan'ı, ezilmiş halka ve işçilere kötülük etmekle suçlar ve halkın ve işçinin ıstırabını ancak devrimcilerin anlayabileceğini, çünkü onlar için sadece devrimcilerin savaştığını savunur. Buna itiraz eden Cihan, işçi, halk ve sol düşünce hakkındaki görüşlerini şöyle sıralar:

“Devrimciler arasında kaç tane işçi var bana bunu söyle, onlar sizin yanınızda değil ki siz onların yanında olduğunuzu iddia ediyorsunuz... Türkiye’de halk ve işçi sınıfı dediğin kitle hiçbir zaman Marksist düşüncenin yanında yer almamıştır... Oyların büyük kesimi işçi kesiminden, köylülerden oluşur ama bu büyük oy oranı yıllardır sola değil, sağ partilere gitmiştir... Solun aldığı oylar ise asla bir köylüden, bir işçiden değil, burjuva denilen semtlerden toplanmıştır.”¹⁵¹

Cihan, Türkiye’de belirlenmiş bir işçi sınıfının asla oluşmadığını, mevcut söylemlerin solun ütopyacılığı olduğunu kaydeder.¹⁵² Gerek Gülfidan, gerekse Cihan örgütlerin işçilere, halka ulaşamadıkları konusunda benzer görüşlere sahiplerdir.

1.5. Siyasal Krizler ve Uzantıları

Hayatın her alanının bir çeşit felç halini aldığı 1980 öncesinde kurumlar da ülkedeki istikrarsızlığın bir uzantısı haline gelmiştir. Üniversitelerde derslerin neredeyse tamamen durduğu, büyük çaplı grevlerin yapıldığı, en temel tüketim maddelerinin karaborsaya düştüğü, döviz darboğazının had safhaya ulaştığı bu dönemde, mahkemeler de –dönem itibariyle kendilerine çok iş yükü düşmesine rağmen- ağır aksak işlemekte, yargılamalar uzun sürmekte, tanıklara ulaşılmakta güçlük çekilmektedir. Bu durum da yargılanma süreci devam eden tutuklular için bir çeşit ceza anlamına gelebilmektedir.¹⁵³

¹⁵¹ Ceylan, s.102-103.

¹⁵² A.g.e, s.102-103.

¹⁵³ Yağcı, s.60.

1.6. İşkence

İşkence olgusu tarih boyunca çeşitli olaylar vasıtasıyla gündemdeki yerini daima korumuştur. İşkence, ülkemizde de 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra en sık ve hep darbe ile bağlantılı olarak tartışılan bir olgu olmuştur. Ancak işkencenin darbe öncesinde de siyasi ve tarihi kaynaklar bir yana, romanlarımızda da kurgulanmış olduğunu görürüz. Bu durumun 12 Eylül'ü hazırlayan şartlardan biri olmadığı düşüncesini taşımakla birlikte, romancıların, kahramanları vasıtasıyla 12 Eylül öncesi ve sonrasını romanlarına nasıl aksettirdiklerini, bu iki dönemi, öne çıkan olgularıyla nasıl mukayese ettiklerini görmek bakımından 1980 öncesinin ele alındığı eserlerde işkencenin yansımalarını kısa da olsa vermenin yerinde olacağına inanıyoruz. Bu dönemi ele alıp konuyu kurgulayan iki roman ise Vedat Türkali'nin Mavi Karanlık'ı ile Atilla Birkiye'nin Aşk Üçlemesi'dir.

Aşk Üçlemesi'nde, üzerinden dört yıl geçmesine rağmen 12 Eylül darbesinin yarattığı travmadan bir türlü kurtulamayan başkahraman, kimliği belirsiz bir kişiden mektuplar almaktadır. Darbeyle birlikte başlayan yakalanma, işkence görme korkuları yüzünden normal bir yaşam süremeyen, başkahraman, yazmak istediği romanını bir türlü yazamaz ve sürekli kâbuslar görür. Romanın ilerleyen sayfalarında mektupları yazan meçhul kişinin, başkahramanı içinde bulunduğu darbe psikolojisinden kurtarmak isteyen hanım arkadaşı olduğu anlaşılır. Meçhul kişi, ilk mektubunda 12 Eylül sonrasında yakalanmak korkusuyla sürekli yer değiştirdiğini anlatır. İlerleyen günlerde haftada iki üç mektup gönderen ve bunlardan 12 Eylül öncesinde sol bir örgütün üyeleri arasında yer aldığını öğrendiğimiz hayali militan, romanın altıncı bölümdeki mektubunda darbe öncesinde polisler tarafından yakalanışını ve hücreye atılışını anlatır:

“Polislerin bir insan böyle şeyler yapar mı dedirtecek kadar tanımlayamayacağım şakaları; ara sıra aklına estiklerini biraz elden geçirmeleri ve benzeri birçok şey. Bunun yanı sıra, kimisini nöbetinde hiç beklenmedik, hücre kapısını açık bırakmak gibi, insanca bir davranışın içinde olması... Beni günlerce yukarı çıkarmadılar, bir türlü sorguya almadılar...

En kötüsü de o küçücük yerde tek başına karanlığın içinde yalnız kalmaktı... Bir ara aklımı kaybedeceğimden korktum. Tek güvencem, dışarıda babamın tanıdık, sırtı kalın eş dost aramasıydı. Nitekim pek bir zarara uğramadık. On bir gün hücrede, iki gün de hapishanede kaldıktan sonra mahkemeye çıkarıldık ve serbest kaldık.»¹⁵⁴

12 Eylül 1980 Askerî Darbesinden sonra yazılıp da vaka zamanı olarak darbe öncesini konu alan romanlarda, darbeyi hazırlayan olaylar ve şartlar zaman olarak uzak bir mesafeden kurgulanırken genellikle şiddet eylemleri üzerinde durulduğu görülmektedir. Dönemi anlatan romanlardan çıkardığımız sonuca göre nasıl ki 12 Eylül Darbesi toplumda büyük bir travmaya yol açmışsa; darbe öncesinin sağ ve sol grupları arasındaki gerilimleri, çatışmaları da toplum üzerinde büyük bir baskı ve korkuya yol açmıştır. Şehirlerin, sokakların güvenlikten yoksun olduğuna işaret eden romancılar, dönem içinde insanı ve toplumu ayakta tutan en önemli duygunun, güvenlikte olma duygusunun, tamamen yitirilişine özellikle vurgu yaparlar.

Yakın tarihi ele alan kaynaklarda Türkiye’de darbeyi hazırlayan sebeplerden biri olarak gösterilen ekonomik kriz, incelediğimiz romanlarda yoksulluk ve işsizlik temalarıyla yer bulmuştur. Ancak bu temaların da yine ideolojik bir yaklaşımla ve bazı romanlarda şiddetle bağlantılı olarak kaleme alındığına şahit olunur. Ekonomik krizle bağlantılı ele alınabilecek işçi ve memurların darbe öncesindeki konumları ise daha çok ideolojik bir perspektifle ele alınmış, söz konusu kesimin dönemin sağ veya sol ideolojisi içindeki rolü anlatılmıştır.

Bunların yanında üniversitelerin, gerek şiddet eylemlerinin yoğun olduğu mekânlar olmaları, gerekse bu eylemlerin sonucundan darbe sonrasında en fazla etkilenen kurumlar olmaları dolayısıyla romanlarda önemli bir yer tuttuğu görülür.

¹⁵⁴ Birkiye s.48.

II. BÖLÜM

12 EYLÜL 1980 DARBESİYLE İLGİLİ POLİTİK KONULARIN ROMANLARA YANSIMASI

2.1. Darbe sonrasındaki Olayların Romanlara Yansıması

12 Eylül 1980 Darbesi, giriş bölümünde özetlediğimiz Türkiye'nin yakın dönem siyasal ve sosyal olaylarının neticesinde gerçekleşmiştir. Romancılarımız da Türkiye'yi darbeye götüren söz konusu olayları eserlerinde kurgulamışlardır. Ancak bunların büyük bölümü, darbe sonrasında kaleme alınan, yani darbe sonrasında bakış açısıyla yazılmış romanlardır. Bu romanların bir kısmında da darbenin ayak seslerinin iyice duyulduğu, darbe yapılacağına dair işaretlerin belirgin hale geldiği, hatta bilgilerin dışarı sızdığı görülür. Darbe gününü izleyen olaylar, Tol, Peygamberin Beş Günü, Çiçekler Susunca, Hayır..., Yaralı Kalmak vb. romanlarda karşımıza daha belirgin bir şekilde çıkmaktadır.

Murat Uyurkulak'ın Tol romanında 12 Eylül'den bir gün önce, devletin gizli servisinde görevli İsmail, solcu kardeşi Şair'e, darbenin hazırlıklarının yapıp bittiğini, ertesi gün yönetime el konacağı uyarısını yapar. İsmail, Şair'e, özel timin baskın yapacağı yerler arasında buldukları mahallenin de olduğunu, bu yüzden de bir an önce ayrılması gerektiğini söyler:

“Anlaştılar, çok uzaklarda bitti iş, defterinizi dürecekler, her şey hazır, yarın sabah yönetime el koyacaklar. Darbe bildirisini yazdılar, yönetime el koydular bile... Bu defa öyle böyle değil... Ezip geçecekler sizi, bir tekini bile sağ bırakmayacaklar... Ve sabahı ezip geliyorlar. Toplarıyla, tüfekleriyle, kasaturalarıyla, hınçlarıyla geliyorlar.”¹⁵⁵

Darbe öncesinde örgütler tarafından kontrol altına alınan ve “kurtarılmış bölgeler” olarak adlandırılan bu tür mahalle veya yerleşim yerleri, darbe sonrasında polis ve askerler tarafından yapılan baskınların ilk hedeflerinden olmuş ve buralarda kümelenen militanların çoğu yakalanmıştır. Burada dikkat çeken bir başka husus da darbenin gerçekleşmesinden beri söylene gelen bir iddianın, darbenin kaynağının

¹⁵⁵ Uyurkulak, s.188-189-190.

dışarıda oluşu iddiasının, İsmail tarafından da dile getirilmesidir. Hatta romanın ilerleyen bölümlerinde 12 Eylül'ün asıl mimarının Amerika Birleşik Devletleri olduğu açıkça ifade edilir:

“Ticaretin hasını bizzat Amerika yapmıyorsa şerefsizim. Bu Konsey, darbe marbe ayakları da hep onların başının altından çıkmadı mı? Yıkacaksın Washington'u...”¹⁵⁶

12 Eylül Darbesinin betimlemesi ise romanın başkahramanı Yusuf'un anıları yoluyla verilir. Yusuf, 12 Eylül Askeri Darbesi olduğunda henüz yetiştirme yurdunda kalan bir çocuktur. Yazar, Yusuf'un darbe gününe dair izlenimlerini geriye dönüş tekniğiyle aktarır:

“Konseyi gözümle gördüğüm sabah, uslu ve yaşlı bir çocuktum. Yatağımı ıslatmıştım yine. Utangaç bir serinlikle uyandım. Perdeyi araladım ve yetiştirme yurduunun kapısında bekleyen ufak tefek askeri seyretmeye koyuldum... O askerin üniformasında, sonradan bütün hayatımı boydan boya çizecek, haki bir bıçağın bilenmeye başladığını nereden bilecektim...”¹⁵⁷

Romanın üçüncü bölümünde de darbe sabahı, bir kadın ve bir adam olarak bahsedilen iki kahramanın diyaloglarından verilir.

- “- Dışarısı bomboş...
- Ne yapayım?
 - Tanklar var, askerler var...
 - Demek ki boş değil...
 - Anlamıyorsun, sadece onlar var, her yerdeler, çoklar...
 - Ne yani?

¹⁵⁶ Uyrkulak, s.251.

¹⁵⁷ A.g.e, s.11.

- Darbe, darbe yapmışlar!..

Radyodan bildiriye dinlediler, üç gün sokağa çıkma yasağı olduğunu öğrendiler... bazı sakıncalı dergileri, kitapları, afişleri termosifona taktılar, darbenin muhtemel sonuçları üzerine, sonuçların etkileri üzerine, etkilerin tepkileri üzerine sohbet etmeye koyuldular.”¹⁵⁸

12 Eylül Darbesini romanında betimleyen yazarlardan biri de Atilla Keskin'dir. Yazar, Çiçekler Susunca başlıklı romanının üçüncü bölümünde ülkenin dört bir yanını panzerlere, tanklara ve egzoz gazına karışmış postal kokusu sardı, şeklinde tarif eder.¹⁵⁹ Keskin'e göre egemenler geriye çekilmiş, villalarında oturmuş, ellerinde viski kadehleri, üniformalıların resmi geçidini seyretmektedirler. 12 Eylül ile birlikte yasama, yürütme organlarının tümünün tek elde toplanacağını, demokrasiyi barındıran yasaların değiştirileceğini, uluslararası hukuk kurallarını hiçe sayan yeni yasaların getirileceğini kaydeden yazar, darbenin şiddeti karşısında yığınların korkmamasını, sinmemesini, sessiz kalmamasını ister. 12 Eylül'ün, yazarın kafasında oluşturduğu tablo şöyledir:

“Namluların ucundaydı şimdi yığınlar. Sürü oldukları, köle oldukları anımsatılıyordu kendilerine. Şirazeden çıkmış bu insanların akılları başlarına getiriliyordu. Bugünden itibaren ülke ve dünya sorunları çatılmış silahların dipçiklerinin ardından bakılarak çözülecekti. Çok sesliliğin toplumun, ülkenin sağlığını bozduğu konusunda egemenler hemfikirdi. Kan, ölüm, gözyaşı olmadan toplumun hizaya getirilmesinin olanaksızlığını biliyordu egemenler.”¹⁶⁰

Tahsin Yücel'in Peygamberin Son Beş Günü romanında ise 12 Eylül Darbesi, başkahraman Peygamber tarafından büyük bir heyecanla karşılanır. Ancak bu heyecan, şuuru tam olarak yerinde olmayan bir zihnin heyecanıdır. Peygamber, gerçek bir devrimcinin en önemli niteliklerinden birinin devrim uğruna tutuklanmak

¹⁵⁸ A.g.e, s.202.

¹⁵⁹ Keskin, s.43.

¹⁶⁰ A.g.e, s.43.

ve işkence görmek olduğuna inanır ve yıllarca eksikliğini hissettiği bu tecrübeleri, 12 Eylül ile birlikte edineceğini ümidine kapılır:

“Gene bir eylül sabahı, paşalar bir kez daha yönetime el koyup da kent yollarındaki ağaçlar ve elektrik direkleri yarı bellerine dek kireçle sıvanmaya başlayınca, Peygamber de, bir kez daha, kavaklar pamuklaşmış da ardından kiraz gelecekmiş gibi umutlandı.”¹⁶¹

Ancak gelişmeler, Peygamber’in ümitlerini çabuk söndürür. Zira yeni yönetim özellikle silahlı eylemlere girişmekle suçladığı kişilerin ardına düşmüştür. Bunların yanında, Peygamber’in beklediğinin aksine, şair ve yazarlarla pek ilgilenmemiş, daha çok dernek ve sendika yöneticileriyle ilgilenmiştir.¹⁶²

İbrahim Yıldırım da darbeyi izleyen günlerde toplum üzerindeki yoğun baskıyı özellikle “karanlık ve gece” imgeleriyle verir. 12 Eylül sonrasında kaçak bir yaşam süren, ismini ve yaşadığı şehri değiştiren Tahsin, bir süre sonra davranışlarını kontrol edemeyecek duruma gelir. Aynı zamanda romanın anlatıcısı da olan Tahsin, İstanbul Aksaray’da bir meyhaneye sürekli gitmeye ve devamlı içmeye başlar. Ücretini ödeyemediği ve normal olmayan davranışlar sergilediği için kaldığı otelden kovulan başkahraman, o günlerde gece sokağa çıkmaktan çok korkmaktadır, aslında bu korku sadece onun için değil, tüm toplum için geçerlidir. Zira o günlerde sıkıyönetim uygulanmakta ve belli bir saatten sonra sokakta olanlar polis tarafından sorguya götürülebilmektedir. Nitekim Tahsin, meyhanede kutlanan bir yılbaşı gecesinde düzenlenen eğlence sırasında müşterilerin yavaş yavaş huzursuz olmaya başladığını görür ve gördüklerini şu cümlelerle ifade eder:

¹⁶¹ Yücel, s.112-113.

¹⁶² A.g.e, s.113.

“Böyle olması kaçınılmazdı. Çünkü yeni yıl kutlamalarına yiğitlik edip katılan insanlar, dışarıda avını bekleyen, tuzaklarla dolu, pusuya yatmış bir gece olduğunu biliyorlardı.”¹⁶³

Yazar, darbeyi “ölümcül tufan” terkihiyle tanımlarken bu ölümcül tufanın ülkede kıyım, kıyım neden olduğunu; ancak tüm bunları güdüleyen de yeryüzünde yaşanan diğer büyük tufanlar,¹⁶⁴ 1980’li yıllarda dünyada gelişen ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeler olduğunu kaydeder.

Darbe günlerini sayfalarına taşıyan bir başka eser de Adalet Ağaoğlu’nun Hayır... romanıdır. Romanda 12 Eylül sonrasında hazırladığı bir bildiri nedeniyle suçlanan Aysel’in, hayali olarak tasarladığı kendi yargılanma sürecine, suçlamalara delil olarak gösterilen bildirin okunması ile başlanır. Bildirin ilk cümleleri, tirajı-komik bir tavırla “bir varmış bir yokmuş, zamanın birinde bir ülke varmış”¹⁶⁵ şeklindedir. Devamında da artık söze bir masal gibi başlamak gerektiği, çünkü hukukun içindeki mantığın dışına çıkıldığı bir dönemin başka türlü anlatılamayacağı görüşünü kaydeder. Ancak anlatılanların masal olmadığını da hüzünle ilave eder:

“Bir masal akıl dışılığında olup biten her şey gerçek. Bu ülkede yine bir asker darbesinin olduğu, sıkıyönetimce binlerce insanın tutukevine tıkıldığı, henüz dava bile açılmadan haklarında yasaların bile biçileceğinden öte cezalar biçildiği, onların çeşitli işkencelere uğratıldıkları, bazılarının ortadan kaybolduğu, bazılarının sakat kaldığı, hatta üstlerine yüklenen görevlerin çokluğu ve ağırlığı altında ezilen birçok emir kulunun, yeterince robotlaşmış bir yığın işkencecinin de ya delirdiği ya da intihar ettiği bir gerçek.”¹⁶⁶

Hiçbiryer’e Dönüş yazarı Oya Baydar da darbe sonrasında ülkedeki siyasal havayı “gergin” olarak nitelerken baskıların da gittikçe arttığını belirtir. Bir yandan

¹⁶³ İbrahim Yıldırım, **Yaralı Kalmak**, İstanbul, Sel Yayınları 2001, s. 125.

¹⁶⁴ Yıldırım, s.35.

¹⁶⁵ Ağaoğlu, s.56.

¹⁶⁶ A.g.e, s. 56.

operasyonlar devam ederken bir yandan tutuklamalar sürmekte, ölüm haberleri de devam etmektedir: “*Üstelik parti içinde önemli tartışmalar, çatlamlar vardır. Hain kim, yoldaş kim, birbirine karışmaktadır.*”¹⁶⁷

2.2. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinden Sonra Sürgün ve Kaçak Yaşamların Romanlara Yansımaları

İnsanlık tarihi kadar eski olan, en azından ilk çağlardan beri kullanılan sürgün, doğup büyüdüğü yerden uzaklaşarak veya uzaklaştırılarak başka bir yerde yaşamak durumunda kalışı ifade eder. Genellikle siyasal bağlamdaki söylemlerle sınırlandırılan sürgün, esasında her şeyden önce insanî bir durumdur. Yerinden yurdundan edilmek, kovulmak, göçmek vb. anlamları taşısa da; sonuçta sürgün olma, sürgün edilme, sürgüne gitme, sürgünü yaşama, insanla, onun doğasıyla ilgilidir¹⁶⁸ ve bazen zorla; bazen gönüllü, bazen ise bir kaçış olarak gerçekleşir. Bu konuda Feridun Andaç’ın tespiti şöyledir:

“Dayatma zorunlu sürgünlüğü, değişememe gönüllü sürgünlüğü, çözülme/yozlaşma iç sürgünlüğü veya kendi kendine sürgünlüğünü getirir. Burada belirgin bir başka ayrım da şudur: Sürgüne gidenler, sürgünü seçenler. Giden zorunlu, seçen ise gönüllüdür. Ortak paydaları ise kaçıştır.”¹⁶⁹

İster kendiden kaynaklı, isterse zorlama her ne şekilde olursa olsun mutlaka bir çatışma sonucu gerçekleşen sürgünün temelinde iki sebebi vardır; bunlardan biri kendisiyle girdiği iç çatışma, diğeri ise mevcut siyasi irade ile girdiği çatışmadır. Zorunlu veya gönüllü, hangi sebepten olursa olsun, doğup büyüdüğü yerleri terk

¹⁶⁷ Baydar, s.63.

¹⁶⁸ Feridun Andaç, **Sürgün Edebiyatı Edebiyat Sürgünleri**, İstanbul, Bağlam Yayınları 1996, s. 63.

¹⁶⁹ A.g.e., s.13.

etmek, buna mecbur kalmak insan psikoloji üzerinde derin tahribatlara yol açan bir durumdur. Edward Said bu tahribatı şöyle tarif eder:

"... sürgün hakkında düşünmek tuhaf bir biçimde davetkâr hatta kışkırtıcı bir şeydir de, sürgünü yaşamak korkunçtur. Sürgün, bir insan ile doğup büyüdüğü yer arasında, benlik ile benliğin gerçek yuvası arasında zorla açılmış olan onulmaz gediktir: Özündeki kederin üstesinden gelmek mümkün değildir. Tarihin ve edebiyatın, sürgünü insanın hayatında kahramanca, romantik, şanlı ve hatta muzafferane sayfalar açan bir durum olarak betimleyen hikâyeler barındırdıkları doğrudur. Ama bunlar hikâyeden, yabancılaşmanın kötürümleştirici hüznünü alt etme çabasından ibarettir. Sürgünde elde edilen kazanımlar sonsuza dek arkada bırakılmış bir şeyin kaybedilmesiyle sürekli olarak baltalanır..."¹⁷⁰

Dünya edebiyatına da yazar ve eser bakımında yansıyan ve önemli bir yer tutan sürgün olgusu, yaygın tanımı ve uyandırdığı çağrışım bakımından olumsuz olsa da özellikle sanatçılar için olumlu özellikler taşıyabilmektedir. Bu süreçte bir yandan ayrıldığı ülkesine yabancılaşma kaygısı taşıması, belliğini koruma çabası, öte yandan farklı ortamda edinilen yeni duyarlılıklar söz konusudur. Bu bakımdan çoğu zaman sürgün, sanatçı için verimli bir ayrıcalık da olabilmektedir. Bizim tarihimize baktığımızda da çeşitli dönemlerinde, çeşitli siyasi olayların ardından gerek gönüllü gerekse zorunlu sürgün olaylarının gerçekleştiğini görmekteyiz. Yakın dönemin en önemli siyasi olaylarında bir olan 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nden sonra isimleri arananlar listesinde olanlar, darbeden önce farklı örgütlerin içinde çeşitli eylemlere karışan veya siyasi görüşleri bakımından yakalanma korkusu yaşayanlar bu korkunun etkisiyle Türkiye'den, özellikle Avrupa'nın çeşitli ülkelerine kaçmışlardır.¹⁷¹

Darbenin etkisini aradığımız eserler içinde Oya Baydar'ın Hiçbiryer'e Dönüş adlı romanını başlı başına bir sürgün romanı saymak mümkündür. Yazar, şahsi

¹⁷⁰ Edward Said, **Kış Ruhu**, İstanbul, Metis Yayınları 2006, s.28.

¹⁷¹ 12 Eylül sonrasında 650 bin kişi gözaltına alındı ve 90 güne varan gözaltı sürelerinde ağır işkence gördü. 1 milyon 683 bin kişi fişlendi. Açılan 210 bin davada 230 bin kişi Sıkıyönetim Mahkemeleri'nde yargılandı. 388 bin kişiye pasaport verilmedi. 30 bin kişi "sakıncalı" olduğu için işten atıldı. * 18.525 kamu görevlisi hakkında soruşturma açıldı. 14 bin kişi yurttaşlıktan çıkarıldı. 30 bin kişi "siyasi mülteci" olarak yurtdışına gitti.

hayatından da izler taşıyan¹⁷² romanında, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin ardından Almanya'ya kaçmak zorunda kalan bir kadının 12 yıl devam eden sürgün hayatını kurgularken İstanbul'a dönüşüyle beraber 12 Eylül Darbesinin birey ve toplum üzerindeki etkisini vurgulamaktadır.

Romanın başkahramanı “Buğday renkli saçlı kadın” yukarıda da belirttiğimiz gibi darbe sonrasında Almanya'ya kaçan, orada uzun yıllar yaşayan bir karakter olarak kurgulanır. Roman kahramanı bu süre içinde, sosyalizmin simgelerinden biri olan ve romandan edindiğimiz izlenime göre, darbe sonrasında yurtdışına kaçan sol ideolojiyi benimsemiş sürgünler/kaçaklar için “ütopya”larının da sonu anlamına gelen Berlin Duvarı'nın yıkılışına tanık olur. Bu yıkılış, darbeye rağmen “yeryüzü cennetini” kurma umutları hâlâ canlı olan başkahraman için yenilginin, çöküşün kabullenilişidir. Yıllar sonra, tükenen ümitlerle Türkiye'ye döndüğünde her şeyin değiştiğini gören ve gördüklerini anlamlandırmakta zorluk çeken roman kahramanı için önce yadırgama, ardından yabancılaşma ve en sonunda da yeni bir kaçış söz konusu olur. Oya Baydar, darbeden on iki yıl sonra sürgünden dönen başkahramanın Türkiye'deki değişime dair gözlemlerine yer verirken dönemi ele alan birçok yazardan farklı olarak bu değişimin esas sebebinin darbe değil, “zaman” olduğuna vurgu yapar.

Yazar, kitabın başında “... Henüz dönmemiştik; zamanda ve mekânda yaşadığımız sürgünün başlarındaydık. Dönüş olmadığını; hiçbir şeye, hiçbir yere, hiç kimseye dönülemeyeceğini henüz öğrenmemiştik.” diyerek romanda anlatacaklarının ipucunu verir. Kitaba isim olan ve eserin pek çok yerinde karşımıza çıkan “Hiçbiryer'e dönüş” ifadesi buradan gelmektedir.

Oya Baydar, “Dönüş” başlıklı birinci bölüme Konstantin Kavafis'in “Şehir” isimli şiirinden bir parça ile başlamıştır:

¹⁷² Oya Baydar, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin ardından yurtdışına kaçan ve orada uzun yıllar yaşayan bir yazardır. Kendisi ile yapılan bir söyleşide sürgün/kaçaklık yıllarını şöyle dile getirir: “Yurtdışında yaşamak insanın kendi tercihi dışında olunca çok tahrip edici. Bir toplumda bütünüyle yabancısin. Sokaktaki adam bile değilsin burada. Türkiye'de bizi asarlar keserler, hapse atarlar ama bir şeydir.” Oya Baydar, Edebiyat-Sosyoloji-Politika Sarmalındaki Yazarlık Serüveni Üzerine Söylesi, Konusan: Feridun Andaç, **Hürriyet Gösteri**, nr. 230, Ağustos 2001, s. 59.

“Yeni bir ülke bulamazsın
Başka bir deniz bulmazsın
Bu şehir arkandan gelecek
Sen gene aynı sokaklarda dolaşacaksın.
Dönüp dolaşıp bu şehre geleceksin sonunda
Başka bir şey umma”

Bu şiir, hayatında şehirlerin büyük öneme sahip olduğu başkahramanın beklentilerine ve hayal kırıklıklarına cevap verir niteliktedir. Başkahraman kadın da şiirdeki gibi pek çok yeni ülke ve şehirlerde kendine yeni bir hayat kurmaya çalışmış; ancak geçmiş peşini bırakmamıştır. Sonunda da kendi şehrine geri dönmüştür.

Romanın başkahramanı kadın için –aslında sadece başkahraman için değil, darbe sonrasında yurtdışına kaçan tüm siyasi göçmenler için- sürgün hayatının ilk yılları yeni bir başlangıçlar için bir fırsat olarak görülür. İdeallerinin, inançlarının ve umutlarının oldukça canlı olduğu bu dönemi, bir süreliğine geri çekilme, darbe sonrasını uzaktan ve daha geniş bir perspektifle yorumlayıp mücadeleye devam etme süreci olarak tanımlayan başkahraman kadın, söz konusu dönemi şöyle betimler:

“...Sürgünümüzün romantizm dolu, şiirli günlerindeydik. Serapa çoksu ve umuttuk. Tarihin tekerleğinin tersine dönmeyeceğine inanıyorduk. Tarihte çoğu kez görüldüğü gibi, yenilgi değil, son kavgaya ve zafere hazırlanmak için geçici bir geri çekilmeydi yaşadığımız.”¹⁷³

Böylesi bir romantizm içinde gündelik yaşamın gereklerini yerine getirmeye çalışan roman kahramanları, her ne kadar buldukları ülkelerden yardım alsalar da öncelikle bir iş bulup çalışmak için çaba sarf ederler. Fakat bu, pek de kolay

¹⁷³ Oya Baydar, **Hiçbiryer’e Dönüş**, İstanbul, Can Yayınları, 2008, s. 33.

olmamaktadır. Nitekim başkahraman kadının doktor olan eşi de Alman hükümetinden çalışma izni alabilmek için epeyce uğraşmış, sonunda da uzman bir doktor olmasına rağmen kendi ihtisas alanında değil, ancak pratisyen olarak bir hastanede iş bulabilmiştir.¹⁷⁴

12 Eylül sonrası siyasi sürgünlerinin ele alındığı bir başka roman da Süheyla Acar'ın Yağmurun Yedi Yüzü'dür. Romanında Almanya ve çeşitli Avrupa ülkelerindeki siyasi mültecilerin kısıtlanmış yaşamlarına değinilir. Avrupa'nın birçok ülkesine dağılmış Türk mülteciler, mensubiyet duygusundan uzak, sürekli bir yabancılık, hatta eziklik duygusu içindedirler:

“Sokaklarında, kahvelerinde, duraklarında yalnızlığımı, yabanlığımı dolaştırıyordum. Şehir yönetiminin göçmenlere sağladığı sosyal yardım parasıyla, kısıtlı bir bütçe içinde yaşamak zorundaydık.”¹⁷⁵

Dursun Akçam'ın darbe sonrasında yurt dışına, Almanya'ya kaçanların yaşamını anlattığı Ucu Ucuna Yaşam adlı romanında da benzer sorunların ele alındığına tanık olunur. Türkiye'den kaçıp Almanya'ya sığınan siyasi göçmenler barınma, geçim zorluğu gibi sorunların yanında Alman toplumuyla uyum konusunda da zorluklar yaşarlar. Romanda üçüncü kişi anlatıcının verdiği bilgilere göre Türk göçmenlere, “kimileri acır yardım etmek ister, kimileri öğüt verir, kimileri de polisle, yetmezse taşla sopayla, yangınla kovmak ister.”¹⁷⁶

Zülfü Livaneli'nin yurt dışındaki siyasi mültecilerin yaşamını anlattığı Bir Kedi Bir Adam Bir Ölüm adlı romanda da sürgünde olmanın bireyler üzerindeki psikolojik sıkıntılara değinilir. Romanda 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin ardından İsveç'e giden Sami, orada bir düzen kurma mücadelesine girişir. Fakat yabancı bir ülkede her şey daha zordur:

¹⁷⁴ Baydar, s. 125.

¹⁷⁵ Acar, 196-197.

¹⁷⁶ Dursun Akçam, **Ucu Ucuna Yaşam**, Ankara, Arkadaş Yayınevi, s. 180.

“Ben de ülkemden nefret ederek ayrılmıştım ama aradan geçen onca yıldan sonra anlıyordum ki hiç kimsenin toprağından tamamen kopmasına imkân yoktu. Ağaçlar, bitkiler gibi o toprağı dikilmişti. Sürgünün en kötü yanı da buydu. Doğaya aykırıydı sürgün. Bu yüzden hepimiz perişan olmaya yazgılıydık. Mutlu sürgün yoktu ve olamazdı.”¹⁷⁷

Çeşitli romanlarda gözler önüne serilen bütün bu sıkıntılara rağmen Oya Baydar’ın kahramanları için umut devam etmektedir. Fakat bir süre sonra gerek Türkiye içindeki gelişmeler, gerekse dünyadaki yeni siyasi yapılanma geleceğın hiç de umduğı/umdukları, tasarladığı/tasarladıkları gibi olmayacağını göstermektedir. 1989 yılında Berlin Duvarı’nın yıkılışına tanıklık eden başkahraman kadın ve eşi, mücadelelerinin yenilgiyle sonuçlandığını, mevcut durumun tam anlamıyla bir bozguna uğramak olduğunu fark ederler.

Bununla birlikte, sürgünde olanlar için en anlamlı kelime “dönüş”tür. Bu kelime, ülkeden ülkeye, şehirden şehre uzun bir yolculuk olarak da tanımlanabilecek sürgün yılları boyunca yitirilenleri, özlenenleri yeniden bulmanın adı gibidir:

“Orta Avrupa’nın dopdolu akan ırmakları, Kuzey’in karlı çam ormanları, okyanusların kurşuni suları, İspanya’nın yasemin kokulu bahçeleri, Toskana’nın servili tepeleri, Fransa’nın bağlar arasındaki şatoları, Rusya’nın kayın ormanları, akkavaklardan dökülen haziran karları, Ege’nin eşsiz mavisi ve her birinin anısı içime bir hançer gibi saplanan şehirler; gördüğüm, yaşadığım bunca güzel şey; dönüşü daha şiirli, daha görkemli kılmaya hizmet eden küçük süslerden, önemsiz ayrıntılardan ibaretti sanki... Tenha ve yabancı bir istasyonda, bavullarının üzerine oturmuş, geç kalmış bir gece trenini usanmadan bekleyen sabırlı yolculardık. Bazen bekleyişin kendisinin amaca dönüştüğünü, artık neyi beklediğimizi unuttuğumuzu düşünürdüm. Dönüşü bir özlem, bir tutku olmaktan çıkarıp yaşanacak somut bir gerçeklik olarak kavramaya çalışırdım. O zaman şehir, bir akşam vakti,

¹⁷⁷ Livaneli, s. 135.

günbatımındaki eflatun-kızıl görkemiyle karşıma dikilir, dönüşün resmi, simgesi, adı olurdu.”¹⁷⁸

Bir sürgün için dönüş, korkuların, bezginliğin mazereti, yeniden başlamanın umudu kısacası yaşamındaki yegâne amaçtır. Zira sürgünlüğün insanı kemiren, insanın içini boşaltan, koflaştıran bir etkisi vardır. Bunun temelinde yatan ise kendini yerleşik hissedememenin, yabancılığın, köksüzlüğün doğurduğu tedirginliktir. Hiçbiryer’e Dönüş’ün aynı zamanda anlatıcılarından biri olan başkahraman kadın, bütün sürgünler adına, sürgünde olmanın kişi üzerindeki bu çeşit etkilerini genellikle iç monolog tekniğiyle ifade eder. Başkahraman kadın, yaşadığı şehrin her şeyine yabancı olmaları sebebiyle bu şehirde anlamsız bir cisim olduklarını, iğreti durduklarını ama dönüşle birlikte bunların sona ereceğini düşünmektedir.¹⁷⁹ Ona göre sürgünler için zaman çürütücü, yok edici güçtür ve bu güce karşı tek direnç kaynağı dönüş umudu, dönüş hayalidir:

“Sürgün yılları boyunca hep bir masal dönüşü, olağanüstü bir karşılama hayal etmişim. Ayasofya ile Sultanahmet’in minarelerinin üst üste düştüğü; şehrin bazen dokuz, bazen yedi kandilli dev bir şamdan gibi yandığı o anı yaşamak istemişim.”¹⁸⁰

Sürgün yılları içinde kendilerini “ütopya”ya ulaştıracak geçmiş eylemlerini bir süzgeçten geçiren başkahraman kadın, bu süreç içinde birçok hatanın yapıldığını, ancak yapılan hatalara rağmen “ütopya”larının doğru ve güzel olduğuna inanır. Fakat bu inanca rağmen duvarın yıkılmasından bir süre sonra yenilmişlik duygusu romanın tüm kahramanları, daha doğru bir ifadeyle ve daha önce de değindiğimiz gibi 12 Eylül Darbesinin tüm sürgünleri üzerinde hâkim olur.

¹⁷⁸ Baydar, s.11-12.

¹⁷⁹ A.g.e, s.12.

¹⁸⁰ A.g.e, s.13.

Geçen yıllarla birlikte Türkiye, çok hızlı bir değişim, dönüşüm içine girmiş, yapılan operasyonlar, alınan tedbirler ve uygulanan programlarla gerek sağ, gerekse sol ideolojik örgütler büyük ölçüde etkisiz kılınmıştır. Hiçbiryer'e Dönüş romanın kahramanları da bu olanlar karşısında ütopiyalarını yitirmişler, dönemin istediği şekilde toplum meselelerinden uzaklaşıp bireyselliğe yönelmişler, bunun sonucunda da başkahraman kadının ifadesiyle mekânsal sürgünlükler zamansal sürgünlüğe dönüşmüştür:

“Bir gün, bir çağın kapandığını, noktanın konduğunu anladım. O kör ‘ilerlemeci’ inancım, insanlığın önünde tek bir yol değil, bir ucu gerçek uygarlığa, dünya cennetine, öteki ucuysa barbarlığa ve kaosa açılan bir çatal olduğunu görmemi engellemiştir. Bunu anladığım zaman mekândaki sürgünüm, zamanda sürgüne dönüştü. Bu sürgünün sonsuz ve çözümsüz olduğunu fark ettim.”¹⁸¹

Roman kahramanlarının yıllarca umutla beklediği, hayalini kurduğu dönüş için iznin çıkması ise eserde şu cümlelerle karşılığını bulur:

“Dönüşümüze bozguna uğradığımız ve yenilgiyi kabullendiğimiz için izin verilmiştir. Dönüş yollarını zafer değil yenilgi açmıştır. Mağlup orduların yaralı, yorgun askerlerine benziyorduk. Artık onlardan kimse korkmuyordu ki şehir surlarının demirden kapıları yüzlerine kapansın.”¹⁸²

Ucu Ucuna Yaşam'da da sürgünden dönüşe büyük anlamlar yüklenir. Romanın kahramanlarından Dr. Bilgin, Türkiye'ye dönmek için kendi kendine bazı sebepler bulmaya çalışır. Ona göre Türkiye'de olumlu gelişmeler olmaktadır. Bu gelişmelerin en önemlisi ise cuntacı generallerin iş başına getirdiğine inandığı ve “sözde sivil” olan hükümetin, bir ‘genel af’tan söz etmesidir. Dr. Bilgin, bu söylentiler yalan da olsa artık ülkesinden daha fazla ayrı kalamayacağını

¹⁸¹ A.g.e, s. 223.

¹⁸² A.g.e, s. 12.

anlamıştır.¹⁸³ Romanın “Dönmek mi Kalmak mı” başlıklı bölümünde de sürgünde yaşamının sürgün olanlar üzerindeki etkisi ele alınır. Bir toplantı sırasında Herr Leo takma adlı kişinin yaptığı konuşmayı aşağıya alıyoruz:

“... Artık buralarda yapacağımız iş kalmadı. Yıllar geçtikçe ülkemize, insanımıza yabancılaşıyoruz adım adım. Yürekllerimiz sıcak ama ayaklarımız havada. Yüzer gezer gölgeler olduk, gücümüzü yitirdik, bunalımlara sürüklendik. İkinci sınıf insan yerine konduk, onurumuzu yaralı harcadık. Dönelim artık!..”¹⁸⁴

12 Eylül Darbesi dolayısıyla yurtdışına kaçan militanları çeşitli yönleriyle ele alan romanlarda kahramanların hemen hepsi yoğun bir yurt özlemi içindedirler ve Türkiye’ye dönebilmeyi her şeyden çok isterler. Fakat dönme umudunu hep taşıyan, dönmek için hayaller kuran çoğu kahramanın yanında, istisna da olsa bulunduğu ülkeye alışan, orada yeni bir düzen kuran ve bu düzenin değişmesini istemeyen kahramanlar da karşımıza çıkar. Bunlardan biri olan sinema sanatçısı C.R., Herr Leo’nun yukarıda verdiğimiz sözlerine şu cümlelerle itiraz eder:

Türkiye’de enayice polise teslim olmayı istemiyorum, cezaevine girmek hiç istemiyorum. Burada sanatımla ilgili iyi kötü çalışma alanım var, belli bir yaşam düzeyim var. Çocuklarım okulda, karımın işi var, hepsi de memnun. Ülkeme döneyim ama niçin döneyim? Çocuklarımı sefil etmek için mi, hapiste çile doldurmak için mi? Toplumsal mücadelemiş! Hangi örgütle? Örgüt mü kaldı dernek mi kaldı? Siyasal partiler generallerin izniyle kuruluyor...”¹⁸⁵

İncelediğimiz romanlarda gördüğümüz kadarıyla yurtdışında bulunan militanlar arasında C.R. gibi düşünenlerin sayısı çok azdır. Ancak burada dikkat çeken husus, sürgündeki çoğu militanın bir dönüş romantizmi içinde olduklarıdır.

¹⁸³ Akçam, s.206.

¹⁸⁴ A.g.e, s.236.

¹⁸⁵ A.g.e, s.238.

C.R.'nin düşünceleri ise aslında Türkiye'deki militanların, 12 Eylül sonrası Türk siyasal yaşamının yönelik düşünceleriyle paraleldir. Diğer bir ifadeyle, darbe sonrasında Türkiye'deki siyasal düzen, Türkiye'den nasıl görünüyorsa bazı militanlar için Almanya'dan da aynı şekilde görünmektedir. Zira yurtdışında bulunan C.R.'nin sözleriyle yurt içinde bulunan militanların sözleri benzerlikler örtüşmektedir.

Adalet Ağaoğlu'nun Hayır... adlı romanı ise iki karşıt ideolojinin sürgündeki temsilcileri olan Engin ve Cemal aracılığı ile 12 Eylül 1980 Darbesinin hem sağ hem sol ideoloji üzerindeki etkisini vermesi bakımından önemlidir. Romanın başkahramanı Aysel'in üniversitedeki öğrencisi ve daha sonra sevgilisi olan Engin, 12 Eylül Darbesinden sonra da Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde garsonluk, bulaşıkçılık yaparak geçimini sağlamaya çalışır. Rotterdam'da garsonluk yaparken müşterilerden birini tanımıştır. Bu müşteri, öğrencilik yıllarında devlet adına muhbirlik yapan sağ ideolojiyi benimsemiş Cemal'dir. Cemal de darbe sonrasında "artık zararlı"¹⁸⁶ biri olmuş ve bu yüzden de ülke dışına çıkarılmıştır. Romandaki bu iki karakterin karşılaşması bize, hangi sebeple, hangi ideolojiden olursa olsun, 12 Eylül'ün iki zıt ideolojiyi ya ülke içinde etkisiz hâle getirdiğini ya da ülkeden uzaklaştırdığını göstermektedir. Konuyu ele alan romanlardaki birçok göçmen gibi Cemal'in üzerinde de sürgün olmanın, ülke dışında yaşamak zorunda kalmanın olumsuz havası vardır:

"Orada, yapay mermerden bir masanın başında oturuyordu. Her yanından gurbetin, yeni yaşama ayak uyduramamanın çaresizliği akıyor."¹⁸⁷

Engin, bu rastlantıdan üç yıl sonra Danimarka'da, yaşlılar yurdunda çalışırken psikiyatri tedavisi gören bir Türk hasta ile tanışır. Beklenmedik bir zamanda karşısına çıkan ve tanınmayacak durumda olan bu Türk hasta Cemal'dir. Romanda Cemal'in betimlendiği satırlar, bazı sürgünlerin gittikleri ülkelere uyum

¹⁸⁶ Ağaoğlu, , s.174.

¹⁸⁷ A.g.e, s.170.

sağlayamadıkları ve gerek fiziksel gerekse ruhsal açıdan ciddi problemler yaşadıklarını vermesi bakımından dikkate değerdir.

“...Cemal tanınmayacak durumda. Saçları çok seyrelmiş, zayıflığı tıknazlığa dönüşmüş, bir ara yüzünde arma gibi taşıdığı siyah gözlükleri yok, gözleri ise çizgi mizgi değil, hemen hemen yuvalarından fırlamış, kızarıklık ıslak gözler. Üstünde yeşili solmuş, yünü tarazlanmış bir kazak var. Bacaklarında lekelerle dolu bir pantolon.”¹⁸⁸

Birkaç gün sonra ise, Cemal’i kriz geçirirken görür:

“... Cemal, hâlâ hurda arabayı tekmeleyip duruyor. Bu doğaya, böyle bir yere, bu akşama büsbütün yabancı bir dilde sürekli haykırıyor: ‘İtoğlu it! İtoğlu it!’... Cemal’in haykırışları gitgide artarak bu derin sessizlikte yankılanıyor, vahşi hayvan çılgınlıklarına dönüşüyor. Hasta, bazen kendini karların üstüne atıyor, sonra birden toparlanıp hurdaya saldırıyor, basını kaportaya vuruyor, vuruyor... Engin bacağına rastlayan bir tekmeyle yolun kıyısına yıkılıveriyor; çocuk yüzlü hastabakıcının ağzından minik bir kahkaha fırlıyor. Kepi yıldızlı hastabakıcı ise, önlüğünün cebinden bir düdük çıkarmış; düdüğü sert öttürüyor. Kısa, kesin aralıklarla. Düdüğün sesine Cemal, hemen yatışıyor, hazır ola geçiyor, bir asker selamı çakıyor:

‘Derhal komutanım!’

Engin düştüğü yerden olup bitene bakıyor. Bunun ne anlama geldiğini öyle iyi biliyor ki. Dr. Bernt asla anlamayacak... Simdi Cemal, iki hastabakıcı arasında, öyle, dimdik yürüyor, bir yandan da, anadilinde noktasız virgülsüz konuşup duruyor. Sağ-sol, sağ-sol der gibi:

‘Benim neyim var? Benim vatanım var. Yok başka sevgilim, sevgili vatanımdan başka. Hayhay komutanım. Derhal komutanım. Beni ayırmayın, vatanımsım koymayın. Sen misin? Sen kimsin? Vatanım mısın? Sevgilim misin? Sen benim vatanım ol, sevgilim ol benim, seni ben...’¹⁸⁹

Darbe öncesinin iki düşman kutbunun darbe sonrasında aynı mekânlarda aynı yazgıları paylaştığı bu sahneler, ‘kendilerinden olmayan’ birine karşı ilk defa ilgi

¹⁸⁸ A.g.e, s.167.

¹⁸⁹ A.g.e, s. 198-199.

gösteren ve acıma hissi duyan Engin'e, tarihin belirli dönemlerinde, belirli aralıklarla gençlerin kullanılıp atıldığı değerlendirmesini yaptırır: *“Kullanılmış biri, kendini kullananların cezasını neden tek başına çeksin* ¹⁹⁰

Romanda, Avrupa ülkelerinin vatandaşlarının özellikle siyasi göçmenlere karşı yaklaşımları da Engin ile Dr. Bernt arasında geçen konuşma dolayısıyla eleştirilmektedir. Engin'in bir süre Türkiye'de siyasi tutuklu olarak kaldığını öğrenen Dr. Bernt, onun cezaevi deneyimlerini öğrenmek ister. Engin cevap vermez ancak onun bu konudaki düşüncelerini yazar, iç monolog yoluyla verir:

“Tutukevlerinden bir kahraman gibi çıkmamak, yurtdışında siyasi sığınmacılığını tek başına, bir marka adı olarak kullandırmamak için kendini çok özel eğitimlerden geçirmesi gerekti... İşkenceyi, işkence görenleri, işkenceyi konu edinen kitapların çok satar oluşu beni hep ikilemler içinde bırakmıştır. Acılar satılıyor. Ama eziyet mekanizmasının, kimine ün sağlar, onları birer kahraman yaparken kimileri yitmiş hayatları, sakatlıkları, hastalıklarıyla unutulmuş içine bırakılıyor. Kimse onlara hiçbir şey ödemeyi düşünmüyor.”¹⁹¹

Gece Dersleri romanında Latife Tekin, darbe sonrasında yurtdışına çıkışlar konusunda benimsemiş olduğu düşüncenin liderlerine karşı eleştirel bir tutum içindedir. Tekin, başkahramanı Gülfidan aracılığıyla örgüt liderlerinin eleştirirken yurtdışına kaçamayıp ülke içinde saklanmak zorunda kalanların yahut yakalananların işlerinin çok daha zorlaştığına işaret eder. Gülfidan'ın bu konudaki düşünceleri şöyledir: “Kaçanlar çok erken bunadılar, bir fare tekerlemesinden başka bir şey değildi hayatları...”¹⁹²

12 Eylül romanlarında yurtdışında sürgün olmanın yanında yurt içinde sürgüne gönderilmek de karşımıza çıkan meselelerdendir. Özellikle kamu görevlilerinin darbe sonrasında çeşitli gerekçelerle buldukları şehirlere başka

¹⁹⁰ A.g.e. s. 203.

¹⁹¹ A.g.e. s. 203.

¹⁹² Tekin, s.173.

şehirlere gönderilmesi de siyasal yaptırımların başka bir boyutu olarak romancıların temas ettikleri bir konular arasındadır. Feyza Hepçilingirler'in Kırmızı Karanfil Ne Renk Solar adlı romanında İzmir'de bir üniversitede görev yaparken 12 Eylül sonrasında "sakıncalı görülen" bir öğretim görevlisinin Trabzon'a sürgün edilişi anlatılmaktadır. Yazar, darbe sonrası yönetiminin, kamu görevlileri üzerinde ne denli keyfi yaptırımlar uyguladığına vurgu yaparken bu yaptırımlara maruz kalan üniversite elemanlarının verdikleri yoğun mücadeleyi başkahraman Sibel Gökçen aracılığı ile verir. Sibel Gökçen Ege Bölgesi içinde görev yapması sakıncalı bulunur; ancak işine son verilmeyip Trabzon'a sürülür. Sibel Gökçen bu durumu biraz da ironik bir üslupla değerlendirir:

"Ege Bölgesi için sakıncalıymışım demek, Karadeniz Bölgesi'ne bir zararım dokunmayacak. Sıkıyönetim ve YÖK'ün harika işbirliği. Biri soruşturmalara yorup hırpalıyor, öteki sakıncalı olduğuna karar veriyor. Birinin görevden aldığını öteki gözden ve gönülden irak bir yere gönderiyor."¹⁹³

12 Eylül 1980 sabahı darbe yapıldığına dair radyodan okunan bildiride, bütün ülkede sokağa çıkma yasağı ilan edildiği de yer almıştır. Bu haber, örgüt üyesi militanlar için yakalanma korkusuyla birlikte aylarca, hatta yıllarca kaçaklık yaşamının da başlaması anlamına gelir. Darbe sonrasında gözaltı süresinin kırk beş günden doksan güne çıkarılmasıyla birlikte bazı romanlarda yakınılan ve kasıtlı yapıldığına dair göndermelerin olduğu gözaltı süreci de militanların kaçak yaşamı tercih etmesinde önemli bir etmendir. Ayşegül Devecioğlu'nun Kuş Diline Öykünen, Öner Yağcı'nın Kardelen, İbrahim Yıldırım'ın Yaralı Kalmak ülke içinde kaçak kahramanların yaşamını ele alan romanlar arasındadır.

Ayşegül Devecioğlu'nun Kuş Diline Öykünen romanında Yavuz, henüz lise öğrencisiyken Ankara'da başladığı siyasi faaliyetlerine üniversite için İstanbul'a gelince de devam etmiştir. 12 Eylül sonrasında kuzeninin 'yurtdışına gel' önerisini

¹⁹³ Feyza Hepçilingirler, **Kırmızı Karanfil Ne Renk Solar**, İstanbul, Simavi Yayınları,1993, s. 114.

dikkate almayan Yavuz, uzun süren bir kaçak yaşamı sürdürmeye başlamıştır. Her an yakalanma korkusuyla aile de dâhil olmak üzere herkesten kaçarak yalnız bir yaşam sürdüren Yavuz, bir gece polisle girdiği bir çatışmada hayatını kaybeder.

12 Eylül romanlarında kahramanlar, kendilerini veya ailelerini darbenin etkilerinden korumak amacıyla ülke içinde veya ülke dışında kaçak bir yaşamı tercih etmişler, bu tercihlerinin sonucunda da çeşitli psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve kültürel ve ekonomik sorunlarla mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Yurt dışına olanlar dil, barınma, geçim ve uyum sorunu yaşarlarken yurt içinde kalanların büyük bölümü yakalanmış veya güvenlik güçleriyle girdikleri çatışmalarda yaşamlarını yitirmişlerdir. Meslekî sürgünler ise genellikle verdikleri mücadeleler sonucunda mağduriyetlerini gidermişlerdir.

2.3. 12 Eylül ve Siyasal Örgütler

Bireyler yaradılışları; yetiştikleri yahut içinde buldukları ekonomik, sosyal ve kültürel koşullar nedeniyle farklı düşüncelere, eğilimlere, değerlere sahiplerdir. Bireylerdeki bu farklılıklar sebebiyle de tarihsel süreç içinde çeşitli düşünce akımları teşekkül etmiş ve farklı örgütlenmeler ortaya çıkmıştır. Bu örgütler arasındaki farklılıklardan doğan çatışmalar da politikaların temelini oluşturmuştur. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi öncesi ve sonrasında faaliyet gösteren gruplar, ideolojik amaçlarla kurulmalarına rağmen kısa süre içinde şiddete yönelmişler, kontrol altına alınamayınca da toplum düzenini sarsmışlar, bütün bunların sonucunda da söz konusu tarihte ordu, ülke yönetimine el koymuştur.

Sağ-sol olarak tabir edilen, ancak hangi cepheden olursa olsun dönemin romanlarında karşımıza çıkan ideolojik grupların hepsi haraç, soygun, gasp gibi örgüte finansal kaynak sağlama amaçlı eylemlerde bulunurlarken; silahlı eylemlerde amaç kimi zaman maddi gelir sağlamak, kimi zaman ise örgütün varlığını ve etkinliğini göstermek şeklinde gelişmiştir. Çalışmamızın bu bölümünde 12 Eylül'ün örgütler üzerindeki etkilerinin romanlara nasıl yansıdığını ele alacağız. İncelediğimiz

romanların içinde Devrimciler, Kuş Diline Öykünen, Çiçekler Susunca, Peygamberin Son Beş Günü, Sudaki İz özellikle bu konu üzerinde yoğunlaştıkları için bu bölüme kaynaklık edecek eserler olacaktır.

2.3.1. Çatışmalar

Ahmet Altan'ın Sudaki İz adlı romanı da 12 Eylül Darbesinin örgütler ve örgüt üyeleri üzerindeki etkilerinin, darbe sonrasında militanların maruz kaldıkları baskı ve işkencenin betimlendiği bir romandır. Gürsel Aytaç'ın, “belli bir siyasal görüşün savunuculuğunu değil, insan doğası ile inanç arasındaki ilişkiyi alaycı ve eleştirici bir anlatım tutumuyla irdeliyor.”¹⁹⁴ şeklinde değerlendirerek başarılı bulduğu Sudaki İz'i; Fethi Naci, “egemen güçlerin kamuoyuna kabul ettirmeye çalıştıkları devrimci prototiplerini devrimci gençlik diye betimleyen bir roman”¹⁹⁵ diyerek başarısız görür. 12 Eylül ile ilgili olarak bu roman için en ağır eleştiriye ise uzun denemesinde Yalçın Küçük kaleme almıştır.¹⁹⁶

Romanda üniversiteyi kazanarak taşradan İstanbul'a gelen Necip ve örgüt üyesi arkadaşı Hakan, örgüte maddi gelir temin etmek üzere kapitalizmin uzantıları olarak gördükleri bir araba galerisine giderler. Bu, Necip'in “kahramanca bir amaç uğruna çıktığına inandığı bir yolculuk” olarak kendisine telkin ettiği, örgüt adına ilk eylemidir, ancak Necip'teki hâkim duygu korkudur:

“Korku bütün yapılarını alt üst ediyor, yaşamlarını korkuyu en iyi bilen parçasını, çocukluklarını ortaya çıkarıyordu. Acemiliğin tüm şaşkınlığını ve utancını yaşıyorlardı.”¹⁹⁷

¹⁹⁴ Gürsel Aytaç, **Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler**, Ankara Gündoğan Yayınları, 1999, s. 64.

¹⁹⁵ Fethi Naci, **Yüz Yılım Yüz Romanı**, İstanbul, Adam Yayınları 2000, s.638.

¹⁹⁶ Yalçın Küçük, **Küfür Romanları**, İstanbul, Tekin Yayınları, 1988, s. 121-160

¹⁹⁷ Ahmet Altan, **Sudaki İz**, İstanbul, Can Yayınları, 2001, s.64.

Galeri sahibinin kendilerinin geleceğinden haberli olması, parayı zaten hazırlamış olması sebebiyle eylemi sorunsuzca tamamlayan iki arkadaşının korkuları da kısa sürede geçer. Yazar, Necip'in hislerini şu cümlelerle tasvir eder:

“Kendisini büyümüş hissediyordu Necip, her işin üstesinden gelebilirdi artık. Adamlar ses çıkarmadan parayı vermişlerdi. Korkmuşlardı Necip'le arkadaşından. Necip, korkacak değil, korkulacak adamdı...”¹⁹⁸

Romanın otuzuncu bölümünde de Necip, Hakan ve Ekrem'in örgüt adına gerçekleştirdikleri bir başka silahlı eylem konu edilir. Bu defa eylemin gerçekleşeceği yer bir ayakkabıcı dükkânıdır. Bu eylem sırasında Necip ve Ekrem'in acemi davranışları Fethi Naci'nin de yerdiği gibi romandaki gerçeklik sınırlarını zorlayacak ölçüdedir. Zira bu bölüme kadar görürüz ki her ikisi de daha önce böyle eylemlere katılmış, bu konuda tecrübe sahibi olmuş kişilerdir. Bu duruma rağmen Necip ve Hakan dükkâna girip tezgâhtarın karşısına geçtiklerinde, onların niçin geldiğini anlayan tezgâhtar, dükkânın sahibinin orada olmadığını, ertesi gün geleceğini söyler. Bu cevaba kızan Necip, silahının olduğunu belli eder. Bunun üzerine tezgâhtar, bir dakikalık izin isteyip tezgâhın arkasındaki kapıdan içeri geçer. Tezgâhtarın dönüşünü etrafı seyrederek beklemeye başlayan Necip ve Ekrem'in tutumu konusunda romanın yazarını alaycı bir dille eleştiren Fethi Naci: “Sanırsınız haraç almaya gelmiş devrimci değil de vergi almaya gelmiş tahsildarlar! Böyle anlatıyor Ahmet Altan devrimcileri.”¹⁹⁹ ifadesini kullanmıştır. Böylesi acemice davranışların neticesinde eylem başarısızlıkla sonuçlanmış, müşterilerden bir kişi ölmüş, Ekrem ise yakalanmıştır.

Başka bölümlerde de yeri geldikçe değindiğimiz gibi 12 Eylül'ü konu alan romanların çoğu sol ideolojik bakış açısıyla kaleme alınmış romanlardır. Bu bakımdan romanların büyük bölümünde 12 Eylül'ün sol ideoloji üzerindeki etkisi ele

¹⁹⁸ Altan, s.65.

¹⁹⁹ Fethi Naci, a.g.e., s.638.

alınmıştır. Sağ örgütlerin de darbe sonrasında büyük bir savruluş yaşadığına dönemin kaynakları dolayısıyla aşına olsak da bizim incelediğimiz romanlarda sağ ideoloji, ki genel tanım “faşistler” şeklindedir, çok az yer tutmaktadır. Sudaki İz romanında da yirmi beşinci bölümde faşist gençlerin, kız yurduna yaptıkları saldırının detayları verilir.

Ahmet Altan, 12 Eylül sonrasında sağ örgüt üyesi militanların yaptıkları bu kurgusal eylemi: “Cinsellik alanındaki bir sakatlığın onun iç dünyasında nasıl yankılar yaratacağı, nerelerde su üstüne çıkacağı, hiç belli olmuyor.”²⁰⁰ şeklinde açıklar.

12 Eylül sonrasında hem sağ görüşlü örgütlerin hem sol görüşlülerin söylemleri ne denli insanî olursa olsun, her iki siyasal cephe de örgütlerine maddi gelir sağlamak amacıyla yasadışı eylemlere girişmişler, bu eylemlerde bazen kan da dökmüşlerdir. Sudaki İz romanında Necip, Ekrem ve Hakan adlı militanlar bir mağazadan haraç almak için gittiklerinde silah kullanmışlar, polislerin gelmesi üzerine çıkan çatışmada Ekrem yakalanmış ve yargılanarak idam edilmiştir. Devrimciler romanında ise Bedri'nin planladığı ve yönettiği kuyumcu soygununda bir kişi yaralanmıştır. İlerleyen zamanda Bedri yakalanmış ve sorgulaması sırasında ağır işkence gördüğü için yaşamını yitirmiştir. Her iki romanın yazarı da, örgütlerin eylemleri sırasında silah kullanmaktan çekinmemelerini, eylemlerini şiddete götürmelerini eserlerinde kurgularken olayların sorumlusu olan kahramanların da baskı ve şiddete maruz kaldıklarını ve yaşamlarını yitirdiklerine dikkat çekerler. Haraç, soygun gibi eylemlerin örgüte maddi gelir elde etmek dışındaki gerekçesini ise; sol örgütler ‘kapitalist düzenin uzantılarından alıp devrim için mücadele ettikleri’ şeklinde açıklarken sağ örgütler ‘mahalleyi, devleti komünistlere karşı korudukları’ şeklinde açıklarlar.

²⁰⁰ Aktaran: Fethi Naci, **Yüz Yılım Yüz Romanı**, s.635.

2.3.2. Darbe Sonrası Çözümler, Sapmalar

12 Eylül öncesinde kuvvetli bir inançla ideolojilerinin peşinden giden, bu yolda pek çok eyleme katılan ve tehlikeleri göze alan militanların bir kısmı, darbe sonrasında içinde buldukları örgütlerin katı kuralları, darbe yönetiminin yoğun baskısı, yapılan operasyonlar nedeniyle örgütlerin büyük tahribata uğraması vb. birçok husus dolayısıyla örgüt içlerinde çeşitli çözümler, örgüt üyeleri arasında da ideolojik sapmalar meydana gelir. Romancıların da en çok üzerinde durdukları konulardan biri olan örgüt içindeki çözümler ve militanların ideolojik sapmaları kimi romanlarda eleştirel bir tavırla betimlenirken kimi romanlarda bu duruma karşı daha anlayışlı bir tutum sergilenir.

Olay örgüsü bütünüyle örgütler üzerine kurulmuş olan Kaan Arslanoğlu'nun Devrimciler adlı romanında Akın, örgüt üyeleriyle yaptığı bir toplantının heyecansız havasıyla geçmişe döner ve yola birlikte çıktığı arkadaşlarıyla yaptıkları ilk toplantılardaki heyecanlarını biraz özlem biraz da hüznle hatırlar. "Büyülü bir hava güç veriyordu ruhumuza" şeklinde betimlediği bu toplantılara dört arkadaşıyla katılmıştır ama romanın anlatı zamanında mücadeleyi sürdüren yalnızca kendisi kalmıştır. Arkadaşlarından bir tanesi 80 sonrası yeniden inşa edilen sosyal hayatı benimsemiş ve örgütten ayrılmış, bir tanesi kısa bir tutuklanma sonrasında memleketine dönmüş, bir tanesi de sempaticanlıkla yetinerek muhasebecilik yapmaya başlamıştır.

Cengiz, Ömer ve Akın diyalogundan ise Cengiz'in üniversiteden atılma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu görülmektedir. Cengiz, her ne kadar sosyalist devrimi gerçekleştirmek için mücadele etse de Akın'ın kayıtsız tavrına karşın Ömer'in "sen Şubat'ta derslerini vermeye bak, sakın ipin ucunu bırakma" sözü üzerine üzüntüsünü ve yılgınlığını gizleyemez:

“Ev yok, zaman yok, para yok. Şubat’ta nereye ders veriyormuşum. Daha kitap, not bile toparlayamadım. Hem toplasam ne olacak? Nerede, ne zaman çalışacağım?”²⁰¹

Cengiz’in bu sözleri, örgüte yapılan bir göndermedir, zira darbe öncesinde olduğu gibi darbe sonrasında da örgütlerin kuralları içinde üyelerinin bireysel sorunlarını gündeme getirmeleri söz konusu değildir. Kişilerin maddi, manevi her türlü istek ve ihtiyaçları örgütün ilerinden sonra gelmektedir. Hatta örgüt, üyelerinin özel yaşamlarını oyduğu bazı kurallarla kısıtlamaktadır. Nitekim Cengiz’in yakınmasından sonra bir müddet devam eden sessizliği Ömer bozar:

“Ulan, hadi eskiden daha parti falan olamadık, bu yüzden böyle şeyler olur falan diyorlardı. Al işte, şimdi parti de var, tüzük de. Değişen hiçbir şey yok. Adamın her şeyi, canı, malı, enerjisi hareketin oluyor da, başı sıkışınca, ‘bu senin kişisel meselen kendin çözeceksin, arkadaş’, deniyor... Gelişiyoruz, güçleniyoruz... Hep aynı laf.”²⁰²

Romanda, partiye-örgüte yönelik eleştiriler konusunda romanının bütünü göz önüne alındığında yazarın, Akın’ı ikili bir konumda tuttuğu görülmektedir. Romanın çeşitli bölümlerinde, farklı kahramanların çeşitli sebeplerle yaptığı eleştiriler karşısında partiden yana bir tavır sergileyen Akın, eleştirilere bazen sabırla, bazen ise sesini yükselterek karşı çıkar. Fakat aslında kendisi de dile getirilen olumsuzlukların farkındadır ve içten içe bunları kabul etmektedir. Hatta kabul etmekle kalmaz; bizzat eleştirir de. Fakat Kaan Arslanoğlu, kahramanına bu eleştirileri daima iç monolog şeklinde yaptırır.

12 Eylül Darbesinin ardından artan baskıların doğal bir sonucu olarak örgütlerin üye sayıları hızla azalır. Ne kadar moral bozucu olsa da örgütlerin de

²⁰¹ Arslanoğlu, s.95.

²⁰² a.s.

kabul ettiği bu gerçeği Devrimciler romanının kahramanı Hülya, herkesin elinden geleni yapmasına rağmen üye kaybının önüne geçemedikleri²⁰³ şeklinde itiraf eder.

Peygamber'in Son Beş Günü'nde Tahsin Yücel, romanın sonlarında başkahramanını ve torunu Nazım'ı devrim, devrimci, önderlik konularında konuşturur. Peygamber'in, bilincini büyük ölçüde yitirdiği için torunuyla konuştuğunu sandığı ama aslında sayıkladığı bu sayfalarda söz konusu edilen Türkiye'de 12 Eylül 1980 Darbesinden sonra komünist devrim mücadelesinin geldiği noktadır. Yazar, kahramanları aracılığıyla darbe sonrasında sol düşüncenin ve "Türk proletaryasının" durumunu gözler önüne serer:

" - Kestirmeden söyleyeyim sana: o yaman devrimciler, o mangalda kül bırakmayan kuramcılar en güzel arabalara binip gittiler... Çokları yeni efendilerine bağlandı, bağlanmayanlar da öldü ya da içerde.

- Peki proleterler? Türk proletaryasının o büyük insanları, onlara ne oldu?

- O yiğit insanlar Almanya'da, Hollanda'da, Belçika'da, Fransa'da sokakları süpürüyorlar, o güzel arabalara binip buraya geldikleri zaman da patron ayaklarına yatıyorlar.

- Anlıyorum, şu lümpenleri söylüyorsun. Peki burada kalanlar, yani gerçek Türk proleterleri?

- Onlar da kendilerine proleter demeye kalkarsan, 'Sen soylu Türk işçisine nasıl proleter dersin?' diye üstüne yürürler, belki de mahkemelerde süründürürler seni... Olar yalnız ellerine geçecek paraya bakarlar.'²⁰⁴

2.4. Kürtçülük

1980 öncesinde sağ-sol kutuplaşması veya çatışması içinde yer alan solcu militanların bir kısmı, darbe sonrasında söz konusu iki ideolojinin uzantılarının etkisiz hale getirilmesi üzerine, ilk kıpırdanmaları darbe öncesinde başlayan, 12 Eylül'den sonra da giderek genişleyen Kürtçü gruplara katılma yoluna giderler.

²⁰³ Arslanoğlu, s.26.

²⁰⁴ Yücel, s.286.

Murat Uyurkulak'ın Tol romanında başkahraman Yusuf, 19902lı yıllarda, henüz yirmili yaşlarında sol örgüt üyesi olarak Güneydoğu'ya gitmiş, daha sonra örgütten ayrılarak gündelik yaşamına devam etmiştir. Ancak örgüt üyesi olduğu öğrenilince işinde atılır ve yapacak bir şey bulamadığından dolayı bu defa otuzlu yaşlarında tekrar Güneydoğu yoluna düşer. Diyarbakır'a kadar sürecek yolculuğu boyunca romanın bir diğer kahramanı Şair'in kendisine verdiği defteri okuyan Yusuf, bu defterden kayıp babasının serüveniyle karşılaşır. Romanın on üçüncü bölümünde 1980 öncesinde sol bir örgütün militanı olan babasının darbeden sonra bu defa bölücü örgüte katılarak Güneydoğu Anadolu Bölgesinde olduğunu öğrenir.

Romanda Yusuf'un babası Ahmet kod adlı Oğuz, sol örgüt üyesi iken sağlıklı düşünemediği, daha doğrusu bazı tutarsız davranışları olduğu için örgütün mahalle sorumluluğundan alınır. Bu durumdan çok rahatsız olan Oğuz, bir iş bulup biraz para biriktirip Diyarbakır'a gitmeye karar verir:

“Tek orası kaldı artık heyecan veren. Size katılmaya geldim, enternasyonalist dayanışma için geldim, diyeceğim. En yakın gerilla birliğinin komutasına götürün beni. Üç günde kim olduğumu, nasıl savaştığımı görürler zaten”²⁰⁵

Yusuf dışında, Çiçekler Susunca'nın kadın kahramanı Fidan ile Hiçbiryer'e Dönüş'ün doktor karakteri de 12 Eylül'den sonra darbe öncesinde sol örgüt üyesi olup da darbe sonrasında bölücü örgütlere katılan roman kahramanları arasındadırlar. Ancak her ikisinin de bölücü örgüte katılmaları bir ideal amacı taşımaz; her ikisi de dönemin şartları içinde ellerinin kollarının bağlandığını görüp mevcut düzene kim karşı geliyorsa onun yanında yer almayı seçerler.

Çiçekler Susunca romanının kadın kahramanı Fidan, 12 Eylül öncesinde cezaevine giren ve 12 Eylül'den sekiz yıl sonra serbest bırakılan eşi Mazlum, darbe

²⁰⁵ Uyurkulak, s.254.

sonrası Türkiye'sine uyum sağlayamaması üzerine Mazlum'un amcasının işini yürütmek üzere Almanya'ya giderler. Almanya'da eşinin tüm engelleme çabalarına karşın çocuğunu da bırakarak Kürtçü gruba katılan Fidan, bir süre sonra bir Alman kadın aracılığıyla dağdan eşine yolladığı pusulada, "sen haklıymışsın sevgilim"²⁰⁶ diyerek pişmanlığını dile getirir.

Hiçbiryer'e Dönüş romanının sürgündeki doktor kahramanı, darbeden yıllar sonra Türkiye'ye döndüğünde başladığı işi bitirememiş, yapmaması gereken bir işi yapamamış olmanın huzursuzluğu içindedir. Herhangi bir ideolojik bağı olmamasına rağmen bu huzursuzluk onu Güneydoğu Anadolu'ya sürükler:

"Tetiği kim çekti, kim vurdu arkadan? Bu sorunun artık hiç anlamı yok. Taraf değilim ki 'kim' sorusunun anlamı olsun!.. Ne örgüt sempaticanıyım, ne vatan haini, ne maceraperest. Burası siyasal bir tercih değil, camgöbeği sulara duyduğum bir özlem. Kahramanlık değil, insanın acılarını sonuna kadar yaşama isteğiydi. Kahramanlık değil, kaçış; seçme değil, kader; savaş değil, teslimiyetti. Bir karşı ütopyaydı..."²⁰⁷

2.5. 12 Eylül Sonrasında Örgütlerin Yurtdışı Faaliyetleri

12 Eylül sonrasında ülke içinde darbe yiyen siyasal örgüt kadrolarının bir kısmı çeşitli Avrupa ülkelerine çekilmişlerdir. Darbenin tahribatına bağlı olarak bazı örgütlerin tüm yönetim yapısı ve ilişkileri yurtdışında yeniden şekillenmiştir. Bunun yanında, bazı örgütler de salt yurtdışında oluşmuş ve Türkiye'ye ihraç edilmişlerdir. 1980'lerin ilk yıllarında söz konusu kadrolar, bir yandan siyasal göçmen olarak buldukları ülkeleri tanımaya ve oralara uyum sağlamaya çalışırken bir yandan da yeniden yapılanma girişimleri başlatmışlardır. Fakat aralarında yaptıkları görüşmeler, ittifaklar, her örgütün kendi içindeki tartışmaları, aldıkları kararlar vb. ile bu sürece ne denli hazırlıksız giriştiklerini göstermiştir. Nitekim 1980'li yılların ilk yarısında ülke dışına çıkmış ya da kaçmış militan kadrolarınca bazı ülkelerde 12

²⁰⁶ Keskin, s.279.

²⁰⁷ Baydar, s.207-208.

Eylül Askeri Darbesinin oluşturduğu bir ortam içinde, askeri yönetime karşı bir dizi gösteri, toplantı vb. yapılmıştır. Siyasal mültecilerin örgütsel faaliyetleri konusunda F. Engels'in değerlendirmesi şöyledir:

"Her başarısız devrimden ya da karşı-devrimden sonra, yurtdışına kaçan mülteciler arasında ateşli bir faaliyettir gelişir. Birbirlerini arabayı çamura saplamış olmakla, ihanetle ve öteki ölümcül günahlarla suçlayan çeşitli tonlarda parti grupları kurarlar. Bunlar anavatanla etkin ilişkileri sürdürürler, örgütlenirler, tertiplere girerler, bildiriler ve gazeteler basarlar, yirmi dört saat içerisinde her şeyin yeniden başlayacağına, zaferin kesin olduğuna yemin ederler ve bu umutlara kapılarak hükümet koltuklarını paylaşırlar. Anlamak istemedikleri kaçınılmaz tarihsel koşullara değil de, bireylerin raslansal hatalarına bağladıkları hayal kırıklıkları doğal olarak birbirini izler, karşılıklı yakınmalar üst üste yığılır ve genel çekişmelere yol açar."²⁰⁸

12 Eylül sonrasında Türkiye'den Avrupa ülkelerine kaçan militanlar için durum böyle olmamış, onlar, yurtdışına çıktıktan sonra, kısa bir süre içinde Türkiye'ye dönebileceklerini düşünmüşler, bu bakımdan da Engels'in değerlendirmesine karşılık yoğun bir faaliyet içine girmemişlerdir. Darbe sonrasında Türkiye'den kaçan militanlar, Avrupa ülkelerinde, özellikle Almanya'da yeniden toplanıp Türkiye'de kalan çekirdek kadrolar ile bağlantılı olarak askerî yönetime karşı eylemlerini oradan sürdürmek isterler. Türkiye'de kalan kadroların bir uzantısı olması ve Türkiye'deki kadroların yönlendirmeleriyle eylemlerini gerçekleştiren söz konusu örgütleri, yurtdışında kurulmuş bağımsız örgütler olarak görmemek gerekir. Nitekim konuyu ele alan bazı romancılar da kahramanları aracılığıyla yurtdışında kurulmuş Türkiye'den bağımsız bir örgütün, Türkiye'deki siyasi otoriteye karşı mücadele etmesinin çok güç, hatta imkânsız olduğunu dile getirmişlerdir.²⁰⁹ Örgütlerin yurtdışı faaliyetleri genellikle siyasi mültecilik konularıyla birlikte Hiçbiryer'e Dönüş, Ucu Ucuna Yaşam, Hayır... romanlarında ele alınmıştır.

²⁰⁸ F. Engels: Blankici Komün Mültecilerin Programı, **Seçme Yapıtlar**, İstanbul, Sol Yayınları, C: 2, t.y., s: 453-454.

²⁰⁹ Akçam, s.270.

Ucu Ucuna Yaşam romanında Alican karakteri, romanın başkahramanı Dr. Bilgin ile yaptığı bir konuşmada, darbe sonrasında Türkiye'deki çekirdek kadro ile bağlantılı olarak bazı eylemler yaptıklarını, ancak söz konusu kadroların darbe yönetimi tarafından bir süre sonra tamamen dağıtılması üzerine kendilerinin de bekleme sürecine girdikleri, çünkü örgütün önde gelen militanlarının tutuklu olduğunu anlatır. Alican, sözlerini şöyle sürdürür:

“... militanlar bu bekleme sürecinde biraz da kendilerini kurtarmanın yollarını arasınlar. Örneğin, yaşadıkları ülkenin dilini öğrensinler, öğrenimi yarım kalmışlar, öğrenimlerini tamamlasınlar. İçlerinde müebbetlik, idamlık olanlar var, bunlar ha diyende memlekete dönebilir mi? Dönemezler. Burada çalışan işçi yurttaşlarımız var... Sayımız otuz binin üzerinde. Neden yalnız bırakalım işçiler; onlarla dayanışma içinde olursak kötü mü?..”²¹⁰

Alican'ın bu sözlerinden, yurtdışında yeniden oluşturulmaya çalışılan örgütlerin, özellikle darbenin ilk yıllarında Türkiye'ye yönelik politik eylemler yapma konusunda cesaretsiz olduklarını çıkarmak mümkündür. Romanda, Türkiye'de bir araya gelmeleri pek mümkün olmayan, ortak hareket etmekten kaçınan birçok grubun yurtdışı yapılanmalarında durumun böyle olmadığı, farklı ülkelerdeki veya şehirlerdeki eylemlerde ortak hareket ettikleri dikkat çekilen bir husustur: “Siyasetlerin ortak eylemi tüm Avrupa ülkelerinde başladı. İnsan hakları, demokrasi için, işkence dursun, zindanlar boşalsın için.”²¹¹ Ucu Ucuna Yaşam romanının kahramanları yurtdışında aktif eylemlerin içinde yer alırken Hiçbiryer'e Dönüş'ün kahramanları aynı amacı taşımalarına rağmen eylemleri daha çok uluslararası toplantılara katılarak onların desteğini kazanmak isterler. Söz konusu faaliyetler, diğer bir ifadeyle Avrupa ülkelerindeki yeniden örgütlenme çabaları romanın kadın kahramanının anlatımıyla verilir:

²¹⁰ A.g.e, 270-271.

²¹¹ A.g.e, s.140.

“Sürgün yıllarıydı. Atina’ya bir barış toplantısına gelmiştik... Henüz yerel ve geçici bir yenilgiyi, güçlerimizi yeniden toparlayıp mevzilendirerek aşabileceğimize inanıyorduk. Uluslararası dayanışma sağlayabileceğimizi umduğumuz her toplantıya, her ülkeye koşuyor, çırpınıyorduk. Gece otobüslerinin yerini Avrupa’yı baştan başa dolaşan trenler almıştı.”²¹²

12 Eylül sonrasında yurtdışına kaçan ve orada yeniden örgütlenmeye çalışan militanların romanlara yansıyan eylemleri genellikle toplantı, gösteri, yürüyüş ve Türkiye’deki kadrolara lojistik destek sağlanması şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

2.6. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinden Sonraki Baskı, Şiddet ve İşkencenin Romanlardaki Yansıması

12 Eylül 1980 Darbesi’nden sonra toplumsal barışın bozulduğu, ülkenin kan gölüne çevrildiği gerekçesiyle 1980 öncesinden farklı bir toplum yapısı oluşturulmak istenmiş, bu amaçla bireylerin ideolojiden arındırılması, politikadan uzak tutulması yoluna gidilmiştir. Söz konusu apolitik dönem ve günümüze dek uzanan süreçte 12 Eylül’ün görünen sonuçlarının yanında görünmeyen sonuçlarının da olduğu daima söylenmiştir. Bu görünmeyen sonuçlardan asıl kastedilen ise darbenin uzantısı olarak sanık, tutuklu ve hükümlülere gerek sorgulama sırasında, gerek gözaltında tutulurken, gerekse tutuklu buldukları süre içinde uygulandığı iddia edilen baskı, şiddet ve işkencelerdir. Basına yansıdığı kadarıyla 12 Eylül’den sonra askeri yönetim sağcı/solcu ayrımı yapmadan yaklaşık 650 bin kişiyi gözaltına almış, yüz bine yakın kişi örgüt üyesi olmaktan yargılanmış, on binlerce kişi de sorgulanmış, 171 kişinin de işkenceden öldüğü belgelenmiştir. Bu sürece tanıklık eden veya bu süreçten doğrudan yahut dolaylı olarak etkilenen romancılarımız da baskı, şiddet ve işkence olaylarına darbe sonrası kaleme aldıkları romanlarda yer vermişlerdir. Fakat

²¹² Baydar, s. 124.

incelediğimiz romanların çoğunda başka temalarda olduğu gibi baskı, şiddet ve işkence de olayların cereyan ettiği zaman diliminde değil, darbeden yıllar sonra, zamanda geriye dönüşlerle verilmiştir.

Kaan Arslanoğlu, darbe sonrası baskı, şiddet ve işkence temasını işleyen romancılardan biridir. Fethi Naci'nin:

“Türkçede yazılmış hiçbir romanda Kaan Arslanoğlu'nun yazdığı o unutulmaz 73 sayfanın mükemmelliğine rastlamadım. Arslanoğlu Devrimciler'de gerçeklere dışarıdan değil, yaşananların içinden bakıyor; bunun için yazdıkları, suçlamalardan uzak bir özeleştirici olabiliyor.”²¹³

ifadelerini kullandığı Devrimciler'de üniversite öğrencisi gençlerin üyesi oldukları örgüt içindeki yaşamları ele alınmıştır.

İlk baskısı 1988 yılında yapılan Devrimciler, yazarının ifadesiyle "içten ve ciddi bir özeleştirici yapma kaygısıyla yazılmıştır."²¹⁴ Akın, Aylin, Turan, Bedri gibi devrim ütopyasına inanan, bu uğurda silahlı gruplar oluşturup eylemlere girişen gençlerin içinde buldukları örgüt atmosferinin verildiği romanda, anlatılan olaylar darbenin hemen sonrasında gerçekleşir. Aylin'in geçmişe dönük hatırlamalarıyla verilen bu dönem, baskı ve şiddetin en yoğun olduğu dönemdir. Romanda sorgulamalar, gözaltılar, tutuklamalar ve bunlar esnasında süregelen baskı ve işkence, kahramanların gözüyle mensubu oldukları sol perspektiften aktarılırken içinde buldukları atmosferde bizzat kendileri ve adına mücadele ettikleri ütopyalarının tahlilleri de yer almaktadır.

²¹³ Fethi Naci, **Yüz Türk Romanı**, s. 658.

²¹⁴ http://www.mevsimsiz.net/kose_yazi.php?cy=166

Fethi Naci'den alıntı yaptığımız yukarıdaki satırlarda da belirttiğimiz gibi romanda baskı ve işkence yaklaşık 63 sayfa sürer.²¹⁵ Bu sayfalar boyunca Aylin ve Bedri'nin, özellikle de Bedri'nin maruz kaldığı işkenceler anlatılır. Bir gece pankart astıkları sırada polis tarafından yakalanan Aylin'e, gözaltında bulunduğu müddetçe konuşması için çeşitli baskılar, kötü muameleler yapılır. Hakkında kesin deliller bulunmadığı için tutuklanmadan salıverilen Aylin, bunların psikolojik etkileriyle olanları tasvir eder:

“Her gün insanlar yakalanıyor. Dün belki yirmi kişi. Bugün belki kırk kişi. Yarın da insanlar yakalanacak ve oraya götürülecekler. Orada neler yapılıyor ben biliyorum. Düş değil. O bina var. Şu anda insanları ezmeye devam ediyor. Güç onlarda. Hak onlarda. Onlar her şey şimdi. Biz hiçbir şey... Onların gözünde ben adı, sanı, okulu, evi belli bir düşmanım. Gece yarısı bir araba dayansa kapımıza tutup alacak.”²¹⁶

Aylin'in gözaltına alındığı günlerde aynı örgütün askeri kanadının sorumlusu olan Bedri de sınava girmek üzere fakülteye giderken polis tarafından gözaltına alınır. Bedri, daha önce örgüte parasal kaynak sağlamak amacıyla silahlı bir soygununa katılmış ve soygun sırasında olayla hiç ilgisi olmayan bir kişiyi silahla yaramıştır. Romanın 10. ve en geniş bölümü bütünüyle Bedri'nin yakalanması ve sonrasında ona yapılan işkencelerin tüm detaylarıyla anlatıldığı bölümdür. Bedri, daha önce birkaç defa sorguya çekilmiş ama tutuklanmamış, sorguların sonrasında salıverilmiştir. Bu bakımdan sorguya götürülürken ve gözaltındaki ilk saatlerinde moral bakımından iyi denebilecek durumdadır. Onun, daha doğrusu tüm örgüt üyelerinin gözünde sorgu sırasında çözülmemek, yapılabilecek tüm baskı ve işkencelere direnip örgütü ve üyelerini ele vermemek büyük bir onur kaynağıdır. Bu yüzden de gözaltında tutulacağı müddetçe kendisine yapılabilecek her türlü işkenceye direnebileceğini, bu direnci de kendisine devrime olan inancının vereceğini düşünmektedir: “Odada yalnız kalmıştı. Yüreğindeki gerilim git gide

²¹⁵ Biz romanın 2002 yılında yapılan 3. baskısını inceledik. Fethi Naci'nin bu yazısı **Devrimciler**'in ilk baskısı üzerine kaleme aldığı bir yazıdır.

²¹⁶ Kaan Arslanoğlu, **Devrimciler**, İstanbul, Adam Yayınları 2002, s.211.

artıyordu. Gerilim ve biraz arzu. İşkence denilen şeyi gerçek anlamda tanımak ve kendisini sınamak için duyduğu arzu...”²¹⁷ Ancak Bedri'nin fazla beklemesine gerek kalmaz. Odaya giren polislerden birinin kendisine: “Ne haber Fazıl Hoca, nasılsın?” sözleri Bedri'nin ilk şaşkınlığı ve ilk sarsılışıdır; zira Fazıl, askeri grupta kod adı olarak kullandığı isimdir:

“Sözleri can kulağıyla dinlemek isterken öte yandan kafasında hep aynı soru dönüp dolaşıyordu. Nasıl öğrendiler bu ismi? Nasıl? Nasıl? Yarım dakika önce de sıkıntı içindeydi ama böylesine çarpılmamıştı. Hiçbir zaman böyle bir şey olamamıştı. Hiçbir zaman bu ölçüde bilgilenmemişti adamlar. Nasıl bu duruma düşmüştü? Nasıl öğrenmişlerdi o ismi?”²¹⁸

Kafasında bu sorular dönüp dururken polislerden birinin altınları nereye koyduğunu sorması, Bedri'nin ikinci defa sarsılmasına sebep olur. Fakat buna rağmen gelebilecek baskıları hesap etmeye ve bunlara karşı taktik geliştirmeye çalışır:

“İnanmak istemiyordu. Sakin ol, diyordu kendine, sakin ol ve vakit kazan. Durumu iyi kavramaya çalış. İhtimalleri değerlendir (...) İnkâr et, katıksız inkâr... Yapılacak tek şey bu. Tüm grubu biliyorlar, bütün yaptıklarımızı... Kim söyledi? Benden önce yakalananlar mı oldu? Niye haberim yok bundan? Bir tek Aylin'in yakalandığını biliyorum. O mu konuştu? Olamaz, zarf atıyorlar. Onu pankarttan yakaladılar, niye bunları anlatsın? Ya Selami! Onun ne ilgisi var? Askeri gruptakiler sonradan onunla mı ilişkiye geçtiler acaba? Yok canım, ağız arıyorlar, şaşırtmaca... inkâr et...”²¹⁹

Fakat Bedri inkâr ettikçe gördüğü şiddet artmaktadır. Kaan Arslanoğlu, kahramanın yaşadığı işkenceyi bütün ayrıntıları ile uzun uzun anlatmaktadır:

²¹⁷ Arslanoğlu s.154.

²¹⁸ As.

²¹⁹ A.g.e, 158.

“Sert bir yumruk indi çenesine. Gözünün önündeki karanlık masmavi oldu. Sanki bir uçurumdan düşercesine boşluğa, yere düştü. Tekme sağanağı tekrar başlamıştı. Elbiselerini soymaya giriştiler. Direnmeye çalıştı, midesinin üzerine isabet eden bir yumrukla nefesten kesildi. Birisi elinin küçük parmağına bir şey dolayıp sıktı. Başka biri kilodunu çekiyordu aşağıya...”²²⁰

Örgütün liderlerinden biri olduğu için Bedri’yi mutlaka konuşturmak isteyen polisler, ondan sorgulama sırasında soygunda kullandığı silahın yerini, kimlerle ne zaman ve nerede görüşeceğini anlatması isterler. Konuşmamak için direnen Bedri, direndikçe daha şiddetli işkencelere maruz kalır:

“Sol yanına bir sancı vurdu ve vücudu sanki kendinin olmaktan çıktı; kaskatı kesildi. Adeta enli bir kalası tutup geniş yüzüyle göğsüne çarpmışlardı da, kalas olduğu gibi içine geçmişti. Nefes kesen bir ağrıydı bu (...) Elektrik darbeleri, zil çınlaması, tehditler, küfürler, tekmeler, hepsini bastıran soluğunun sesi. Ne kadar zaman geçmişti; bilemiyordu; adam sonunda üzerinden indi. Lastiği de aldılar göğsünden, ayaklarına doladıklarını çıkardılar (...) Yerdeki çıplak vücudu şimdi hortumla ıslatıyorlardı. Basınçlı suyun her değdiği yer sanki deliniyordu. Burnuna tuttular hortumu (...) Bu defa ensesine tutuyorlardı hortumu, sürekli aynı noktaya, tam ense köküne (...) Hortumu sonra sırtına tuttular, sonra beline, bacaklarının arasına, dakikalarca (...) Biri yine bağına asıldı, dışarıya çıkardılar. Bir köpek gibi sürüklediler koridorda. Düğüm çekiştirile çekiştirile öne, kulağının üstüne kaymıştı. Bu yüzden deminki gibi yan yana koşması gerekmiyordu. Koştukça koridorun ılık havası okşuyordu tenini. Fakat bu hoş duyum hiç uzun sürmedi. Bir kat aşağıya inmişlerdi. Burada buz gibi bir hava cereyanı vardı. Yürüdükçe de esinti artıyordu (...) Bekle orada, titreye titreye gebereceksin; titreye titreye.”²²¹

Bazı günler işkenceye ara veren memurlar, böylece bu uygulamaların zanlı üzerindeki etkisini artırarak onun direncini kırmayı amaçlarlar.

²²⁰ A.g.e, s.161.

²²¹ A.g.e, s.161-164.

Bu işkencelere bir aydan fazla direnen Bedri, gerek dışarıdaki arkadaşları, gerekse sorgulanan örgüt üyesi arkadaşları üzerinde büyük bir saygı ve hayranlık uyandırır, hatta örgütün diğer üyelerine “kahraman” olarak gösterilir. Ancak bu süre içinde örgüt üyesi bazı arkadaşlarının işkenceler karşısında kendisi kadar dirayetli olmayıp “çözüldüklerini”, eylemle ilgili olarak kendisini ele verdiklerini de öğrenir. Bedri'nin buna inanmaması üzerine memurlar, arkadaşlarını onun karşısında konuştururlar. Bedri, arkadaşı Ahmet'in söyledikleri karşısında büyük bir hayal kırıklığına uğrar:

“Demek konuşmuş... Bedri hayret içindeydi. Onca söze rağmen kuşlağı ile işitmese, gözüyle görmese yine de inanmayacaktı; ama gerçekte işte. Şu anda karşısındaki eski mücadele arkadaşı değildi. Dostu değildi. Kendisi için şu kır saçlıdan da tehlikeli biriydi.”²²²

İçinde bulunduğu durumun zorluğunu kavrayan Bedri, uğradığı hayal kırıklığına rağmen soğukkanlılığını korumayı başarır, hatta daha kuvvetli bir şekilde direnmeye karar verir. Fakat muhatapları Bedri'den daha karardır. Bununla birlikte sorgu sırasında konuşmanın, arkadaş ve örgüt aleyhine ifade vermenin bir tür ihanet olduğuna inanan Bedri, arkadaşlarının kendisini ele vermeleri karşısında ilk anda aynı şeyleri düşünmesine rağmen kendisinin de hayret ettiği gibi onlara nefret duyamaz, hatta kıyamaz bile. Böyle hissetmesinde, sorgu sırasında olanları bilmelerine rağmen hiçbir fedakârlığa katlanmayıp hiçbir şey yapmadan dışarıdan seyredenler de etkilidir. Bedri, konuşan arkadaşlarını, dışarıdan seyreden arkadaşlarından daha onurlu bulmaktadır:

“Biraz küçümsemiyor değildi; ama çok az. Daha çok acıyordu onlara ve daha çok yakınlık duyuyordu. Çok zordu direnmek. İşkencenin bu denli panik yaratacağını, bu kadar derin bir sıkıntı verebileceğini kim yaşamadan tahmin edebilirdi? Hele böyle bir yerde...

²²²A.g.e, s.184.

Hiçbiri hain değil bu arkadaşların, birkaç ruhunu satmış dışında. Hiçbiri, hiçbir acıyı, hiçbir özveriye göze alamayıp her şeyden uzak duranlardan daha onursuz değil.”²²³

Aynı bina içinde, birbirini tanıyan aynı örgüt mensubu kişiler hem kendilerini korumak, hem de bağlantılarını belli etmemek için birbirleriyle konuşmaktan, hatta göz göze gelmekten bile kaçınırlar. Nitekim Bedri ile aynı günlerde Aylin de sorguya çekilir. Fakat konuşmaları bir yana, Aylin’in salıverildiği haberini yine sorgulanmak üzere orada bulunan ortak bir arkadaşlarından öğrenir. Bu haber, tüm olanlara rağmen içinde bulunduğu bu ağır koşullardan kurtulacağı inancını hâlâ yitirmeyen Bedri’ye güç vermiştir. Fakat Bedri’nin kurtulmaktan kastı serbest kalmak değildir. Zira arkadaşlarının ifadelerinden sonra bunun artık mümkün olmadığını bilmektedir. 12 Eylül sonrasında o ve daha başka zanlılar için tutuklanarak cezaevine konmak da bir anlamda kurtulmaktır, çünkü o dönemde sorguya alınmak demek, bir anlamda işkence demektir:

“Demek gidiyor. Çok iyi, gitsin. Görüyor musun, her şeyin bir sonu var. Eşyalarını naylon torbalara dolduruyorlar, yukarıya çıkıyorlar. Araba gelinceye kadar buradalar. Geldiğimden beri bu kaçınıcı grup. Demek Aylin kurtuluyor. Çok iyi. Bir gün ben de çıkacağım buradan. Topla eşyalarını, gidiyorsun diyecekler. Eşyam yok ki toplayayım. Ben naylon poşetsiz gideceğim. Tutuklarlar beni garanti. Tutuklasınlar. Cezaevi buradan bin kat rahattır. Cennet gibi gelir insana. Bir yatak, sıcak bir yatak, sıcak bir yemek, bir yatak... Yataktan geçtim, beton üstünde sekiz saatlik deliksiz bir uyku için neler vermezdim. Belki aşağı indirirler. Kaç yıl ceza verirler? Ne verirlerse versinler, hiç sorun değil, dinlenmiş olurum (...). Sonunda benim de kırk beşinci günüm gelecek.”²²⁴

Çalışmamız gereği incelediğimiz hemen tüm romanlarda kahramanların güvenlik güçlerine karşı olumsuz bir bakışa sahip olduklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu romanlarda askerler, polis memurları, hapishane görevlileri genellikle vahşi, kaba, insanlık özelliklerini tamamen yitirmiş veya bu özelliklere

²²³ A.g.e, s.196-197.

²²⁴ A.g.e, s. 195-196.

zaten hiç sahip olamamış kişiler olarak tanıtılmaktadır. Bu durum, bu kişilerin ruh tasvirlerinde olduğu gibi dış görünüşleri tasvir edilirken de geçerlidir. Kişilerin, başka kişileri kendilerini etkiledikleri şekilde değerlendirmelerini bu durumun bir sebebi olarak söylemek mümkün olmakla birlikte, yazarların, roman kahramanlarını kendi ideolojik anlayışlarına göre hareket ettirdikleri de kabul edilmesi gereken bir gerçektir. Fethi Naci'nin Devrimciler romanıyla ilgili olarak yukarıya aldığımız cümleleri de bu görüşümüzü destekler niteliktedir.

Devrimciler romanında özellikle Bedri'nin gözaltı süresince karşı karşıya kaldığı memurlar “cellâtlar” olarak tanımlanır. Fakat bu sürenin ilerlemesi ve yaptığı gözlemlerle nöbetçileri, memurları yeniden değerlendiren Bedri, onların çoğunun hiç de olağanüstü, anormal ya da sapık denilebilecek insanlar değil, sıradan insanlar olduğunu düşünür. Bedri'ye göre onlar, sorguya getirilenlere kendilerini çok zalim, çok acımasız, çok vahşi, acı vermeye susamış, duygusuz yaratıklar olarak gösterebilmek için her biri kendine göre taktikler, yöntemler geliştirmişlerdir. Neden böyle bir mesleği seçtikleri noktasında sapıklıkla suçlanabileceklerini, bu tercihte de kişisel eğilimlerinin, karakter yatkınlıklarının rolünün olabileceğini göz önüne alan Bedri buna, insanların mesleklerini genellikle tesadüfler sonucu seçtikleri açıklamasını getirir. Bu insanların da hayatın içindeki başka insanlar gibi bir yola kendini kaptırmış giden, görevine az ya da çok önem veren, işinde başarılı olmayı arzulayan, pek çok ast gibi amirlerinin gözüne girmeyi, başarılı olmayı arzulayan pek çok insan gibi yükselmeyi ya da bulunduğu durumu korumayı amaçladığını düşünür. Bedri, karşı karşıya olduğu devlet görevlilerini mesleğe özgü nitelikleri kolaylıkla benimseyiveren normal, basit insanlar olarak kabul eder. Fakat onun memurlara bu gözle bakması aslında biraz da kendisine güç toplamak içindir. Zira Bedri'nin düşüncesine göre ancak olağanüstü şeylerden, tanımadıklarından korkulur; oysa düşmanları sıradan insanlardır ve artık onları tanımaktadır. Nitekim romanın 201. ve 202. sayfaları Bedri'nin gözünden nöbetçi ve memurların portrelerinin çizildiği sayfalardır.

Her ne kadar Bedri konuşmamak için direnmeye devam etse de ona yapılan muamelelerin arkası da bir türlü kesilmez. Gerek bedensel gerekse ruhsal açıdan

büyük bir tahribata uğrayan Bedri'nin son günlerinde işkence mekânı şu cümlelerle tasvir edilir:

“Ağzının yara içinde kaldığı, burnundan iltihap aktığı ilk günlerde ortamın tamamlayıcı bir unsuru olmuştu tuhaf tuhaf pis kokular. Ardından duvarın o kendine has kokusu egemen olmuştu tüm kokulara. Zaten gözleri perdeli bu insanlar için yalnızca sesler, kokular ve acılar vardı bu dünyada, hepsi de abartılı boyutlara ulaşan duyularıyla. Yer yer sıvaları çıkmış, yüzlerce binlerce kişinin kafasını, yüzünü, sırtını dayadığı duvarın kokusu...”²²⁵

Devrimciler'in kahramanlarının eleştirdikleri konulardan biri de örgüt üyesi arkadaşlarının sorgu sırasında maruz kaldıkları işkenceye dayanamamalarıdır. Militanlar, ağır işkenceye dayanmanın ne denli zor bir durum olduğunu kabul etmekle birlikte, konuşmayı direnenlerin adı konuşanların adıyla birlik, ama onlara birer misal olarak anılır. Devrim inancının yeterli bir direnç oluşturabileceğine inanan çoğu militan, çözümlenmeyi bu inancın zayıflığına bağlamak isterler. Nitekim önceleri işkenceye dayanılmayıp çözümlenmenin olabileceğine dair kendisi ve arkadaşları için mazeretler üretmeye çalışan Aylin, Bedri'nin işkence yüzünden ölmesi üzerine isyan duygularıyla konuşanları eleştirir:

“Niye yasadışı örgüt kuruyorsun? Niye hedefimiz iktidar diyorsun? Neden insanları mücadeleye çağırıyorsun? Yarım saatlik bir askıda çözülmüşsen niye teslimiyetle suçluyorsun madem? Hem direnenler niye direndiler? Onlar da direnmeseydi; aptallıklarına doymasalardı mı diyeceğiz? Bedri boşuna mı öldü?”²²⁶

Aylin'in örgüte yönelik bir başka eleştirisi ise işkenceye direnenlerin reklamını yapmak istemesidir. Bu konuda örgütün, üyelerine belki de konuşmamaları yolunda bir metot olan, “proleter devrimcilerin, küçük burjuva devrimcilere göre polisteki çizgisi”nin farklı olduğu şeklindeki propagandasına inanmayan Aylin,

²²⁵ A.g.e, s.195.

²²⁶ A.g.e, s.214.

devrim arkadaşlarının hayatları üzerinde reklam yapan örgüte karşı öfkeli ve bunun yerine siyaset yapılmasının gerektiğine inanır. Söz konusu durumu da “siyaset yerine şişirme, böbürlenme... Siyaset yerine reklam. Kimse önyargılarından, duygularından arınıp işin aslına kafa yormuyor”²²⁷ cümleleriyle yorumlar.

12 Eylül'ün uzantısı baskı, şiddet ve işkenceyi konu alan romanlardan bir tanesi de Atilla Keskin'in *Çiçekler Susunca*²²⁸ adlı romanıdır. Doğrudan 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin örgütler ve örgüt üyeleri üzerindeki etkisi ile hemen her alanda yaşanan çözümlenin işlendiği romanın kapağında “Bir 12 Eylül Romanı” alt başlığı da yer almaktadır.

Romanda Mazlum, Fidan, Koray, Nur ve bu isimlerin etrafında başka kahramanlarla dönemin örgütsel ilişkileri ve kişilik deformasyonlarının yanında, 12 Eylül sonrasında cezaevleri, örgüt içi çekişmeler, yol ayrımları, değişen toplumsal yapının kahramanlar üzerindeki etkisi verilmeye çalışılır. Saydığımız isimlerden Mazlum, Koray ve Nur 12 Eylül öncesi çeşitli eylemlere aktif olarak katılan isimlerdir.

Roman, Mazlum'un sekiz yıl kaldığı cezaevinden çıkmasıyla başlar. Yakalanması ise 12 Eylül'den 6 ay öncesine rastlar. Yaptıkları bir toplantının karşı görüşteki örgüt üyeleri tarafından basılması sonucu çıkan çatışmada silah kullanan, ancak kaçmayı başaran Mazlum, bundan birkaç ay sonra okulda çıkan çatışmada silahıyla birlikte yakalanmıştır. Fakat henüz sorgulanması bitmeden örgütten gelen talimatta, yer almadığı bir banka soygununu üstlenmesi istenir.²²⁹ Bunu kabul eden Mazlum için yeni bir sorgulama dönemi başlar. 12 Eylül sonrasında sorgulanmakla işkence görmenin aynı anlama geldiği örgüt üyelerince bilinmektedir. Mazlum da daha önce koğuştaki birçok arkadaşından dinlediği öykülerin benzerlerini artık kendisi de yaşayacaktır:

²²⁷ A.s.

²²⁸ Atilla Keskin, *Çiçekler Susunca*, İstanbul, Tekin Yayınevi, 2006.

²²⁹ Roman ve gerçeklik açısından tartışılabilir bir konu olan bu durum, çalışmamız çerçevesinde okuduğumuz romanlarda sık sık karşımıza çıkan “örgütün menfaatlerinin bireyin menfaatlerinden üstün tutulmasının” bir örneği; esas olan davanın çıkarıdır, anlayışının sonucudur.

“Demek aylardır aradığımız i... sendin ha! Elimizin altındaymışsın da haberimiz yokmuş, diye bir ses duydu önce. Ardından suratında patlayan kum torbasının etkisiyle yere yuvarlandı Mazlum. Yattığı yerde sıcak kanın fışkırıp yüzüne bulaştığını hissediyordu.”²³⁰

Çiçekler Susunca romanında polis memurlarından başka, diğer devlet memurlarının da 12 Eylül’ün ruhunu taşıdığına işaret edilir. Sanıkların muhatap olduğu diğer memurların da acımasız ve zalimce davranışlar sergilediği vurgulanır. Mesela sorgu sırasında gördüğü işkence sonucu kolu kırılan Mazlum’u tedavi etmek için doktor getirilir. Romanda doktor kelimesini tırnak içinde göstermesi ve onun davranışları için kullandığı ifadeler, yazarın tavrı açısından önemlidir. Gelen kişinin davranışlarının işkence yapanlardan farksız olduğunu belirten yazar, bu kişinin Mazlum’un tedavisini onun acı çekmesine, çılgınlıklarına aldırış etmeden hoyrat davranışlarla yaptığını kaydeder.

İşkence, maruz kalan her insan üzerinde şüphesiz ki derin tahribatlar bırakan, travmalara sebep olan bir muameledir. Birçok ülkede çeşitli dönemlerde zanlılara uygulanan işkenceler hemen hepimizin yabancısı olmadığı haberlerdir. Özellikle yasaların askıya alındığı veya ihlal edildiği karmaşık dönemlerde işkence haberlerini duyma olasılığı daha yüksektir. 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi sonrasında da kamuoyuna o günlerde yansımamasına rağmen darbeden yıllar sonra ortaya konan işkence iddialarının boyutu oldukça geniştir. Söz konusu dönemi betimleyen 12 Eylül romanlarında da işkencenin akla gelebilecek hemen her çeşidine rastlanır. Gözaltına alınan kadın, erkek birçok kişinin maruz kaldığı iddia edilen işkenceler, maruz kalanın cinsiyetine göre de değişmektedir. Çiçekler Susunca romanında Mazlum dışınca işkence gören bir başka örgüt üyesi, özellikle kadınlara yönelik işkencenin timsali sayılabilecek olan Nur’dur.

²³⁰ Keskin, s.65.

Nur, 12 Eylül sonrasında, her şeyin ve kendisinin de değiştiği bir zamanda eski bir eylem arkadaşı olan Koray’a, gözaltına alınmasından sonraki sorgulama sürecini anlatır:

“Gözlerim bağlıydı orada. Niye dövdüklerini, gözlerimi niye bağladıklarını bir türlü anlayamıyordum. Üstelik hiç konuşmuyorlardı da... Arabadan indikten sonra da açmadılar gözlerimi. Merdivenlerden indik, merdivenlerden çıktık. Bana bir saat gibi gelen karmaşık bir yürüyüşten sonra getirip bir odaya attılar... Sesinden üstüme kapanan kapının demir, ağır bir kapı olduğunu anlamıştım. Önceleri rüya görüyorum, diye düşünüyordum. Biraz sonra uzaktan canhıraş çığlık sesleri gelmeye başladı. Korkunun ötesindeydi duygularım. Beynim kilitlenmişti sanki, hiçbir şey düşünemiyor, hatta korkamıyordum bile. Aradan ne kadar zaman geçti bilmiyorum, hâlâ gözleri. Gözlerim kapalı, ellerim kelepçeliydi. Ağır demir kapı gıcırtyla açıldı yine... Belki üç, belki dört kişi girdi içeri. Birisi ağzımı bantla kapattı. Herhalde öldürecekler diye düşünüyordum. Ama dövmediler, küfretmedile... Hiç konuşmuyorlardı (...) Seslerini hiç duymadığım, yüzlerini hiç görmediğim, insan olup olmadıklarından bile emin olmadığım bu mahlûklar kelepçemi çıkarıp çırılçıplak soydular beni. Hâlâ gözlerim kapalı, ağzım bantlıydı (...) Gece mi gündüz mü olduğunu anlamadan belki üç, belki dört gün kaldım bu hücrede. Her an ölümü bekleyerek, her an ölümü özleyerek.”²³¹

Nur’un o andaki tek arzusu ölümdür. Fakat bunu yapabilecek bedensel gücü bile kalmadığından, kendi kendine, “keşke beni onlar öldürseler” der. Kurmay Albay olan eniştesinin yardımıyla serbest kalan Nur, maruz kaldığı ağır işkencenin psikolojik tahribatından yıllarca kurtulamaz. Serbest bırakılmasını takip eden günlerde insanlardan kaçır ve kendini eve kapatır. Başından geçenler hakkında hiç kimseyle konuş istemeyen Nur, soranlara, “birkaç gün tutuklayıp yanlışlık oldu diye bıraktılar”, şeklinde cevap verir. Nur’un bu tavrı geçmişte sergilediği kişilik yapısıyla örtüşmez; zira Nur, sosyalist devrimin gerçekleşmesi için fiilen mücadele etmiş, bu yolda birçok zorluğu göze almış, birçok şeyden vazgeçmiştir. Sorgu sırasında konuşmamak için direnmiş, bu direnişi yüzünden de çok ağır işkencelere maruz kalmıştır. Fakat bütün bu meydan okuyan tavırlarına rağmen serbest

²³¹ Keskin, s.159-161.

bırakıldıktan sonra tecavüze uğradığını açıklayamaz. Tıpkı Kuş Diline Öyküen²³² romanının kahramanı Gülay gibi yıllarca sürececek bir suskunluğa gömülür. Üstelik bu durum aynı muameleye maruz kalan hemen bütün roman kahramanları için de geçerlidir. Söz konusu roman kahramanları serbest kaldıklarında, sorgu sırasında veya tutukluluk hallerinde başlarından geçen her şeyi anlatabilmelerine rağmen tecavüz konusunda konuşmaktan kaçınan bir tutum sergilerler.

Ahmet Altan'ın Sudaki İz adlı romanı da darbe sonrasında militanların maruz kaldıkları baskı ve işkencenin betimlendiği bir romandır. Sudaki İz'i siyasal eylemcilik serüvenine değişik bir yaklaşım olarak gören Gürsel Aytaç, romanı “inanç fenomenini ironi uzaklığından ele alan başarılı bir roman” olduğunu kaydeder.²³³ Aytaç'ın “belli bir siyasal görüşün savunuculuğunu değil, insan doğası ile inanç arasındaki ilişkiyi alaycı ve eleştirici bir anlatım tutumuyla irdeliyor.”²³⁴ şeklinde değerlendirir.

Çeşitli anlatım tekniklerinin bir arada kullanıldığı romanda, baskı ve işkencenin daha çok Bülent, Fazıla ve Necip gibi geçmişlerinde aktif eylemlerin içinde yer alan karakterler aracılığıyla verildiği görülür. Romanın üçüncü bölümünde kadın kahraman Fazıla'nın, geçmişe dönerek aktardığı bir karabasanda, Bülent ile birlikte kaldıkları bir gecekondudaki polis baskınının betimlenmesine şahit olunur:

“Kırılan kapının büyük bir çatırtıyla menteşelerinden fırlayıp yere devrilmesiyle birlikte ışıldaklar da yanıyordu. Şangırtıyla kırılan pencereden atlayan bir adam, havada uçuşan cam parçacıklarıyla birlikte tam Fazıla'nın üstüne düşmüştü..”²³⁵

Aldığı darbelerle soluğu kesilen Fazıla, Bülent'e doğru atılır, onu yakalayan bir polis tarafından odanın bir köşesine fırlatılır ve yıkıldığı köşeden, Bülent'e

²³² Ayşegül Devecioğlu, **Kuş Diline Öyküen**, İstanbul, Metis Yayınları 2004.

²³³ Gürsel Aytaç, **Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1999, s. 63.

²³⁴ A.g.e., s.64.

²³⁵ Altan, s.35-36.

uygulanan şiddeti izlemek zorunda kalır. Birkaç polisin Bülent'i götürmesinden sonra da kalan polislerin ona uyguladıkları şiddet devam eder:

“Odaya doluşan kalabalıktan biri, Fazıla'yı kolundan tutup ayağa kaldırmış, hiç beklemediği bir sırada suratına bir yumruk vurup onu kaldırdığı yere yeniden yıkılmıştı. Fazıla burun kemiğinin bir kâğıt hışırdayıp kırıldığını duymuştu. Genzinden içeri akan kanın kokusu ciğerlerine dolarken ayağa kalkıp bütün adamları öldürmek istemişti. Yerinden kalkmaya davranırken karnına yediği bir tekmeyle yeniden yıkılmıştı. Tekmeler arka arkaya iniyordu. Artık neresinin acıdığını anlamıyordu. Bir acı yumağına dönmüştü bedeni.”²³⁶

Romanın yedinci bölümünde Bülent sorgulanmak üzere götürüldüğü nezarethanede gördüğü ağır işkenceler sebebiyle gerçek ile hayali ayırt etmekte güçlük çeker. Sık sık kendinden geçer, sürekli kâbuslar görür. Onunla aynı hücrede kalan, ancak başka bir ideolojik görüşe sahip olan iki kişi daha vardır ve bunlar da Bülent gibi darbe yönetiminin uyguladığı işkenceye maruz kalırlar:

“Bülent sık sık görüyordu bu adamları. Değişik adamlar hep aynı yerde namaz kılıyorlardı... Dincilerdi bunlar. Yukarıdaki salona çıkarılmadan önce işkenceye dayanabilmek için namaz kılıp dua ediyorlar, güç toplamaya çalışıyorlardı.”²³⁷

12 Eylül gözaltı ve işkenceleri, Sudaki İz'de çizilen devrimci karakterlerin geçmiş yaşantılarına dair geriye dönüşlerde de irdelenir. Devrimciler romanındaki Bedri gibi Bülent de sorgu sırasında konuşmamakta direnince Bedri kadar olmasa da dönem romanlarında sık sık karşımıza çıkan vücuda elektrik verilmesinin yanında, onur kırıcı bedensel ve psikolojik işkencelere maruz kalır. Yazarın anlatımıyla verilen ve dönemin siyasal gerçekliğinin panoramasının çizildiği bu sayfalarda

²³⁶ A.g.e, s.36.

²³⁷ A.g.e, s.54.

Bülent, artık gücünü yitirdiği bir anda “birazcık daha dişimi sıkarsam nasıl olsa ölüp kurtulurum”²³⁸ umudundadır.

Romanın on beşinci bölümü ise dönemin ideolojik gerginliğin olduğu boyut ve işkencenin insan psikolojisi üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Öğrenci yurdunun kapısından içeri girer girmez yurdun maskotu olan bir kedinin boynundan tavana asıldığını gören ve donup kalan Necip, kendini toparladığında kedinin üzerine yapıştırılmış kâğıdı okur: “Bu kedi, sağcılar adına casusluk yaptığı için ölüm cezasına çarptırılmış ve cezası tarafımdan infaz edilmiştir.”²³⁹ Kediye Necip’in Cango adında bir arkadaşı öldürmüştür ve sebebini de şöyle açıklamaktadır:

“Bugün onu sağcılarla konuşurken gördüm, yurda dönünce yakaladım. Odama getirip yargıladım, suçunu kanıtlayıp ölüme mahkûm ettim... Senden de kuşkuluyorum. Sen de o kediyle işbirliği yapıyorsun. Seni de izliyorum, bir gün seni de yakalayacağım... Bütün casusları asacağım. Hepinizi asacağım.”²⁴⁰

2.7. 12 Eylül Sonrasında Cezaevlerinin Romanlara Yansıması

Çalışmamızın bu bölümünde, 12 Eylül sonrasında cezaevlerinin romanlarda nasıl betimlendiği irdelenecektir. İncelediğimiz birçok romanda işkence, mahkûmlar arasındaki ilişkiler, mahkûmlar ve cezaevi yönetimi arasındaki ilişkiler, mahkûmların dış dünya ile olan iletişimi vb. yönleriyle karşımıza çıkan cezaevi konusunu Feride Çiçekoğlu’nun Uçurtmayı Vurmasınlar, Öner Yağcı’nın Kardelen, Osman Akınhay’ın Gün Ağarmasa, Atilla Keskin’in Çiçekler Susunca, Remzi Çayır’ın Ay Şarkısı romanları üzerinden takip edeceğiz.²⁴¹

²³⁸ A.g.e, s.114.

²³⁹ A.g.e, s. 109-110.

²⁴⁰ A.g.e, s.110.

²⁴¹ Cezaevi konusu 12 Eylül dönemini ele alan romanların pek çoğunda önemli bir yere sahiptir. Bunlardan bazıları: **Yüz 1981, Turnalar, Çiçekler Susunca, Ay Şarkısı, Gün Ağarmasa, Uçurtmayı Vurmasınlar, Mamak Mapushanesi, Onuncu Sigara, Kafes, Kardelen...**

Feride Çiçekoğlu'nun 1986 yılında yayımlanan yarı otobiyografik özellikteki Uçurtmayı Vurmasınlar adlı romanında, yazarın cezaevinde tanıdığı bir çocuk olan Barış'ın gözü ile kadın mahkûmların tutulduğu cezaevindeki yaşam kaleme alınmıştır.²⁴² 1989 yılında Tunç Başaran'ın yönetmenliğinde filme de alınan romanın en önemli özelliği, darbe yönetiminin cezaevi uygulamalarını bir çocuğun gözünden vermeye çalışmasıdır. Burada “çalışması”, ifadesini tırnak içine alıyoruz, zira yazarın, ironi yapma isteği göz önünde bulundurulduğunda dahi Barış'ın konuştuğu bölümlerde onun yaşında bir çocuğun kullanabileceği üslubun epeyce dışına çıktığı görülür. Bunun yanında, kısmen otobiyografik bir özellik taşıması sebebiyle Uçurtmayı Vurmasınlar, döneme dair bazı ipuçlarının sunulduğu bir roman olarak kabul edilebilir.

Anlatı olarak mektup tekniğini kullanan yazar, eserinin bütününi cezaevi yaşamına ayırmıştır. Romanda İnci, düşünce suçundan tutuklu bulunduğu cezaevinden kısa süre önce tahliye olur. Tahliyeden sonra Barış ile mektuplaşmaya başlarlar. Ancak biz, İnci'nin değil, Barış'ın yazdığı mektupları okuruz. Diğer bir ifadeyle roman, Barış'ın İnci'ye yazdığı mektuplardan oluşur ve sonunda yazar, Barış'ın küçük bir notuna yer vererek kullandığı tekniği şu şekilde açıklar:

“Bunu senden beklemezdim İnci. Benim ağzımdan yazmaya çalışmışsın. Olmamış. Keşke kendi ağzından yazsaydın! Hem neden herkesin adını değiştirdin de benimkini aynı bıraktın? Nasıl olsa çocuktur, kusura bakmaz demişsin besbelli, Minik İbo'nun adını da aynı bırakmışsın çünkü.”²⁴³

Annesi esrar satma suçundan tutuklu bulunan Barış, dışarıda kendisine bakacak kimsesi olmadığı için annesiyle birlikte cezaevinde yaşamaktadır. İnci ise Barış'ın en iyi arkadaşıdır ve tahliye olmuştur. Birbirlerine mektup yazacaklarına söz veren iki arkadaştan Barış okuma yazma bilmediği için mektuplarını cezaevindeki büyüklere yazdırır. Fakat hem Barış'ın İnci'ye, hem de İnci'nin Barış'a yolladığı

²⁴² Çiçekoğlu, herhangi bir siyasi olaya karışmamış olmasına rağmen, doktora tezinde ele aldığı konular nedeniyle 12 Eylül döneminde sıkıyönetim mahkemelerince yargılanmış ve dört yıl cezaevinde kalmıştır.

²⁴³ Çiçekoğlu, s. 23

mektupların çoğu yerlerine ulaşmaz. Zira gelen ve giden mektupları kontrol eden cezaevi yönetimine göre bunların büyük bölümü “zararlı” unsurlar içermektedir. Bahsedilen bu zararlı unsurlar dönemin anlayışına göre bazen cümleler, bazen de kelimeler olabilmektedir. Nitekim İnci’nin tahliye olduktan hemen sonra cezaevindeki arkadaşlarına yazdığı kartta geçen “güneş” ve “paylaşmak” kelimeleri yetkililerin dikkati çeker ve bu kelimeler işaretlenerek alıcılar uyarılır: “Çerçevesiz gökyüzünü ve tel gölgesiz güneşi sizinle paylaşmak için hemen yazıyorum.”²⁴⁴

Bu uyarı üzerine romancı, sonraki mektuplarda Barış yaşında bir çocuğun asla kullanamayacağı bir üslubu ona kullandırarak ironi yapar. Yazarın burada, karşısında bulunduğu cezaevi görevlilerinin kalıplaşmış anlayış ve yaklaşımlarıyla bir anlamda alay etmek istediği görülür. Fakat buna rağmen bu mektuplardan da İnci’ye sadece iki tanesi ulaşır:

“ Sayın çok kıymetli büyüğüm; İnci,

(...) satırlarıma başlamadan önce üzerime farz olan tanrı selamlarımı sunar, hasretle iki ellerinden öperim. Nasılsın, iyi misin? İyi olmanı Cenab-ı Allah’tan dilerim. Eğer sen de ben kardeşinden soracak olursan hamdolsun canım sıhhattedir. Simdi tek ümidimiz af bekliyoruz. Gün gelip biz de senin gibi çıkar mıyız? Özgürlüğe çölde kalmış bitkiler gibi susamışız. (...)satırlarıma son verirken hasretle iki ellerinden öperim. (...)”²⁴⁵

*

“Aziz ve değerli büyüğüm; inci, En kutsal görevim büyüklerimi saymak ve küçüklerimi sevmek olduğundan saygıda kusur etmeyerek işbu mektubu yine saygıdeğer bir büyüğümün yardımlarıyla yazmaktayım.(...) Cezanı tamamlayarak çıkmış olman biz geride kalanların en büyük tesellisidir. Devletimizin bizleri de buradan kurtaracağı günleri beklerken kendimizi ıslah etmeye çalışıyoruz.(...) Geçenlerde, bizim için zararlı bir kitap olan ‘Antikomünist Mücadele’ gözlerimizin önünde imha edildi. Gerçi ‘antikomünist’, komünizme karşı demekmiş. Fakat nihayet o da bir çeşit komünizm... Komünizmin her çeşidinin zararlı olduğunu büyüklerimiz daha önce defaatle tekrarlamışlardı.(...) Ben de büyüyünce zararlı kitapları imha edeceğim. Dünyanın en medeni milletlerinden biri olan Almanların 1933 ve 1938’de meydanlarda yığınlar halinde kitaplar yakmaları, kitap yakmanın muasır medeniyet seviyesine varmak için ne kadar önem taşıdığını gösteriyor.(...)”

²⁴⁴ A.s.

²⁴⁵ A.g.e, s. 24.

Almanların zararlı kitaplardan sonra zararlı insanları da yakmış olmaları ne kadar isabetli! Büyüklerimin bana göstereceği zararlı kitapları yakabilmek için bir an önce büyümeye can atıyorum. (...)

Hürmetkârın, Barış”²⁴⁶

Yukarıya aldığımız şekilde yazılan iki mektup İnci’ye ulaşır. Ulaşmayan mektuplarda ise Barış, cezaevinde yaşadıklarından, gördüklerinden bahseder. Bu mektuplar, her ne kadar ironik bir dil ve kalıplaşmış ifadelerle kaleme alınmış olsa da Barış’ın ağzından yazılması sebebiyle gerek yaklaşım bakımından, gerekse ifade bakımından dönemin cezaevi yöneticilerine karşı küçümseyici bir özellik taşımaktadırlar. Bütünüyle cezaevinde geçen olayların verilmeye çalışıldığı romanda yazar, Barış ve İnci’nin yazışmaları etrafında diğer mahkûmların durumları ve darbe sonrası cezaevlerindeki uygulamalardan da kesitler sunar. Cezaevi yönetimini darbe yönetiminin bir uzantısı olarak gören yazarın, romanını sol bir bakış açısıyla kurguladığı görülmektedir. Özellikle İnci’nin arkadaşları olan Nevin, Nuran, Sevim, Filiz ve Zeynep ile ilgili Barış’ın ağzından verilen bilgilere bakıldığında söylemlerin bazen demagoji boyutuna taşındığı görülebilir. Zira bir cezaevi güncesi olarak da kabul edebileceğimiz İnci’ye ulaşmayan mektupların birinde, Nevin’den bahsedilirken onun cezaevinde bulunuş sebebi karıştığı eylemler değil, halkını sevmek olarak gösterilir:

“Nevin nişanlısını merak ediyordum. Neden görüşe gelmiyor, dedim. Gelemezmiş. O da kafesteymiş bizim gibi (...) Nişanlını neden kafeste diye sordum. Halkını sevdiği içinmiş. Sen niye buradasın, diye sordum Nevin’e. O da halkını sevdiği için buradaymış ben büyüyünce halkımı hiç sevmeyeceğim. Halkını sevenler hep kafese giriyor.”²⁴⁷

²⁴⁶ A.g.e, s.46.

²⁴⁷ A.g.e, s.19.

Barış, İnci'ye yazdığı 21 Temmuz tarihini taşıyan ve yine ulaşmayan bir başka mektubunda da Nuran'ın, düşündüğü için cezaevine konduğunu, çok düşünürse kendisinin de mi cezaevine konulacağını sorar.²⁴⁸

Feride Çiçekoğlu, dönemin baskıcı ve şekilci anlayışını, mahkûmların dış dünya ile iletişim kurmasına getirilen kısıtlamaları ironik bir üslupla kaleme alıp iki taraf arasındaki haberleşmenin doğrudan değil, dolaylı olarak gerçekleşmesi karşısında eleştirel bir tavır sergilerken Atilla Keskin de Çiçekler Susunca adlı romanında cezaevinde haberleşme koşullarını eleştirel bir tavırla kurgulamıştır. Yazar, mahkûmların yakınlarıyla mektuplaşmalarına yer verdiği romanında, mektuplara yazılanların yönetim tarafından dikkatle incelendiğini vurgular. Romanın erkek kahramanı Mazlum, darbenin hemen öncesinde tutuklanır ve sekiz yıl cezaevinde kalır. Eşi Fidan'ın, Mazlum'a yazdığı mektupların cezaevi yönetimine takılmaması için son derece dikkatli bir dil kullanması gerekmektedir. Bu mektuplarda Fidan, ne yakalanan yahut dışarıda kalan ortak arkadaşlarına ilişkin, ne de ülkedeki sosyal ve ekonomik gelişmelere dair herhangi bir bilgiye yer vermez. Hatta okuduğu kitaplardan bile bahsetmez. Bu durumda eşine sadece çocukları Ferhat'tan bahsedebilen Fidan, özel duygularını da kendi aralarında bir çeşit parola olan kuru çiçek ve yaprakları zarfın içine koyarak anlatma yoluna gider. Bu çiçeklere önceleri bir anlam veremeyen cezaevi yönetimi, “ne olur ne olmaz” diyerek el koyar. Ancak bir süre sonra bundan vazgeçer.²⁴⁹

Osman Akınhay'ın Gün Ağarmasa romanında ise mahkûm mektupları üzerindeki sansürün bir başka boyutuna yer verilir. Yazar, darbenin üzerinden geçen iki yılın ardından askeri cuntanın hazırlatmış olduğu yeni anayasanın halkoylamasına sunulmasını romanında kurgulayarak dönem içerisinde cezaevlerindeki sansüre dikkat çeker. Beyaz renkli oy pusulasının evet, mavi renkli oy pusulasının hayır'ı gösterdiği 1982 Anayasası için yapılan referandum sürecinde mahkûmların gerek mektuplarında, gerekse birbirleriyle olan diyaloglarında kullandıkları kelimelere, ifadelere getirilen kısıtlamalar daha da artmıştır:

²⁴⁸A.g.e., s.21.

²⁴⁹ Keskin, s.26.

“Hayır”ı gösteren oy pusulası mavi zarfın içine konacağı için, oylamadan önceki bir ay boyunca cezaevinde ‘mavi’ sözcüğünün kullanılması tamamen yasaklanmış, mektuplardaki mavi gökyüzünün geçtiği satırlar karalanmış, ziyarette hiçbir tutuklu, karısının ya da çocuğunun mavi gözlerinden öpmeyi dileyememiş, yine hiç kimse ailesinden ona mavi gömleğini ya da kazağını getirmesini isteyememişti.”²⁵⁰

Öner Yağcı’nın Turnalar romanının kahramanı Erdal ise hükümlü bulunduğu süre içinde iki cezaevinde bulunmuş, bunlardan ilki olan Mamak’ta, askeri cezaevi olması sebebiyle, her konuda olduğu gibi dışarıyla haberleşme konusunda da daha sıkı uygulamalara maruz kalmıştır. Adı verilmeyen ikinci cezaevinde ise haberleşme şartları Mamak’a göre nispeten daha iyidir, zira Mamak’ta haftada sadece iki kişiye mektup yazılmasına izin verilirken nakledildiği ikinci cezaevinde haftada bir de olsa birkaç kişiye mektup yazıp gönderebilmektedir. ‘Mektup günü’ olarak belirlenen bu güne dair Erdal’in yorumu ise şöyledir:

“Mahpusluk içinde bir mahpusluk da bu! Mektup günü! Haftada bir mektup yazabiliyoruz ancak. Ne kötü!.. İyi ki Mamak gibi değil burası. Orada olsa ancak iki kişiye mektup yazabiliyorduk haftada bir gün.”²⁵¹

2.7.1. Cezaevinde Gündelik Yaşam

12 Eylül sonrasında cezaevlerindeki mahkûmların gündelik yaşamı söz konusu dönemden önce veya sonraki gündelik yaşamdan çok büyük ölçüde farklı olduğunu söylemek aslında pek mümkün değildir. Bu dönemde siyasal tutukluların sayısı artmış, kurallar daha hale getirilmiş, uygulandığı iddia edilen baskı, şiddet ve işkencelerin gün yüzüne çıkması dönemin şartları dolayısıyla ertelenmiştir. Ancak romancılara göre 12 Eylül sonrasında, cezaevlerindeki yaşamı düzenleyen genel

²⁵⁰ Osman Akınhay, **Gün Ağarmasa**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2004, s.187.

²⁵¹ Öner Yağcı, **Turnalar**, s.173.

kuralların yanına darbe kuralları da ilave edilmiştir. Cezaevi yaşamı yemek, öğleden sonra sporu, havalandırma, sayım, mektup günü, görüş günü, mesleki ve kültürel faaliyetlerin gerçekleştirilmesi şeklinde düzenlenmiştir. Ancak bunların yanında mahkûmlar arasında çıkan kavgalar, mahkûmlar ile cezaevi görevlileri arasında çıkan kavgalar ve sonrasında gerçekleşen baskınlar, isyanlar gibi şiddet olaylarını da kapsar. Lütfü Şehsuvaroğlu, Kafes romanında bir mahkûmun günlük yaşantısını kahramanı Muhip aracılığıyla okurlarına şöyle aktarır:

“Mazgaldan avluyu seyrediyorum. Bahçe dönüyor, insanlar dönüyor... Tutulmuşları şimdi tutabilene aşk olsun! Böyle yarım saat dönecekler... (Sonra) ranzalarına çıkıp oturacaklar, hayal kuracaklar, düşünecekler... bir işle meşgul olacaklar. Çerçeve yapacaklar, zeytin çekirdeklerinden tespih yapacaklar... Biri volta atacak... Volta atacak ve ilk voltaya çıkan başka gruptan bir adama omuz atarak toplu bir kavgayı başlatacak... Sabah olacak, çorbalar içilecek, isteyene çay. Spora çıkılacak, bir saat spor ve yarım saat volta payı dışarıda kalacağız. Sonra yuvaya dönüş. Öğleye hazırlık... Sonra karavananın gelme töreni... Ve öğleden sonra sporu. Sonra havalandırma...”²⁵²

Uçurtmayı Vurmasınlar romanında da yazar, Barış’a yazdırdığı mektuplarla 12 Eylül sonrası cezaevi yaşamını kurgulamış, Barış’ın mektupları dolayısıyla cezaevlerinde yaşananları kurgusal da olsa gözler önüne sermiştir. Çiçekoğlu’nun romanında, dönemin cezaevlerini ele alan incelediğimiz başka romanlarla birçok hususun örtüştüğünü görürüz. Bunların başında da mahkûmlar ile cezaevi yönetimi arasında yaşanan olaylar gelir. Bu olaylar sırasında çeşitli sebeplerle sık sık yaşanan gerginlikler söz konusu olur. Yazar, bu gerginliklerden birini, Barış’ın 1 Ekim tarihini taşıyan mektubu vasıtasıyla ve Barış’ın anlatımıyla aktarır. O sabah da her zamanki gibi sayım için kalkan ve cezaevi bahçesine çıkan mahkûmlar, arama yapılacağına dair uyarılır. Arama sırasında Barış’ın “beyaz saçlı amca” olarak tasvir ettiği cezaevi müdürünün elinde, kendisinin ve dolayısıyla dönemin siyasî anlayışının sakıncalı bulunduğu bir kitap vardır ve öfke dolu bir sesle “bu kitap kimin” diye bağırılmaktadır. Barış, olayın gelişmesini mektubunda şöyle anlatır:

²⁵² Şehsuvaroğlu, s.42-43.

“Zeynep ileri çıkararak, ‘Benim,’ diyecek oldu. Amca, Zeynep’in sözünü bitirmesini beklemeden, ‘Sen bizimle alay mı ediyorsun?’ diye gürlledi. (...) Sonra amca makas istedi. Anahtarlı teyze koşarak geldi. Beyaz saçlı amcanın karşısında iki büklüm oldu. ‘Koğuşlarda kesici alet bulunmaz, emir buyurursanız odun kesmek için kullandığımız baltayı getirelim,’ dedi. O zaman beyaz saçlı amca daha da hiddetlendi: ‘Balta makastan daha tehlikeli değil mi? Bu ne biçim mantıktır! Bundan sonra koğuşlarda balta bulundurmak yasaklanmıştır. Hem balta ile kağıt doğrayacak halimiz yok ya!’ diye haykırdı. Makas bulamayınca beyaz saçlı amca, onunla birlikte gelen ağabeylerden üçünü çağırdı.(...) ama üç ağabey kitabı üç yanından yırtmaya kalkınca olmadı. Her biri bir yana çekiyor, kitap bir onun, bir ötekinin elinde kalıyordu. (...) Amca kitabı yere koydu. Ayağıyla kapağının üzerine bastı. Sonra bütün gücüyle kitaba asılarak kendine doğru çekti. O hızla kitap kapağından ayrılınca amca sırtüstü yere düşüvermez mi? Biz de kendimizi tutamayarak bastık kahkahayı. Amcanın nasıl kızdığını görmeliydin İnci!”²⁵³

Yazarın bir parodi gibi betimlediği bu olaya sebebiyet veren ve Antikomünizm adını taşıyan söz konusu kitap, aslında cezaevi kütüphanesine aittir ve Zeynep isimli siyasî suçlu, okumak için kitabı ödünç almıştır. Ancak bu alıntıda ve başka bazı romanlarda görüldüğü gibi, darbe sonrasında pek çok kurumun ve cezaevi yöneticilerinin de büyük bir basiretsizlik içinde olduğuna işaret edilir. Yöneticilerin, görevlilerin, görevlerini yapmakta yetersiz oldukları, aldıkları emirleri bilinçsiz bir itaatkârlıkla yerine getirdikleri, bu sırada da ya zalimleştikleri yahut da gülünç duruma düştükleri ironik bir üslupla verilir. Burada da cezaevi müdürü, adı Antikomünizm olan kitabı “komünizm” olarak yorumlamış ve aramanın hemen ardından kitabı en küçük parçasına ayırıncaya kadar üç askere yırttırmıştır. Yırtılan kitabın minik parçaları toplatılıp bir zarfa konmuş, zarfın ağzı zambak ile yapıştırıldıktan sonra gardiyanların sobasında yakılmış, böylece mahkûmların bu “zararlı” yayına erişmeleri engellenmiştir. Bu olayın ardından Zeynep, kütüphanenin kitabını “kaybettiğinden dolayı” iade edemediği için iki hafta boyunca yakınlarıyla görüşmeme cezası alır; mahkûmlara da iki günlük havalandırma yasağı getirilir.

²⁵³ Çiçekoğlu, s. 32-34.

Uçurtmayı Vurmasınlar romanında cezaevinde kitap okumak, cezaevi kütüphanesinden temin edilse bile çeşitli sorunlara yol açarken Osman Akınhay'ın Gün Ağarmasa romanında başkahraman Celal'in ifadelerine göre darbenin hemen öncesinde tutuklu bulunduğu Metris'te kitap açısından hiçbir eksiklik yoktur. Her siyasi grubun kendi kütüphanesi vardır ve bu kütüphanelerde ya kitap halinde ya da defterlere geçirilmiş olarak Marksist klasiklerin neredeyse hepsi bulunmaktadır. Fakat darbe sonrasında, özellikle darbeyi takip eden ilk yılda sadece yabancı dil bilgisi ve okul kaşeli ders kitaplarına izin verilecektir. Bu yüzden de mahkûmlar söz konusu günleri “Lale Devri” olarak hatırlayacaklardır.²⁵⁴ Darbeyi takip eden ilk yıldan sonra yavaş yavaş dünya klasikleri de içeri alınmaya başlanır; ancak Çiçekoğlu'nun romanında işaret edilen cezaevi yöneticilerinin garip uygulamalarına Akınhay'ın romanında da rastlanır. Mesela aynı ziyaret gününde aynı nöbetçi üsteğmen Harp ve Sulh'a izin verirken Savaş ve Barış'a izin vermez; Kırmızı ve Siyah'a izin verirken Kızıl ve Kara'ya izin vermez vb.

Yine aynı romanda yer alan ve 3 Ekim tarihini taşıyan mektuptan öğrendiğimize göre yukarıda bahsettiğimiz iki günlük yasak dolayısıyla Barış'ın annesi, oğlunu düşünce suçlusu bu genç kızlardan uzak tutmak ister ve Barış'ı onların odasına göndermez. Barış, çok sevdiği bu odaya ancak birkaç gün sonra gidebilir. Mektupta bu odanın tasvirini yapan yazar, burada yaşayanların kendi aralarında oluşturdukları düzeni ideal boyutta çizer:

“... orası tertemiz. Ne güzel! Yerlerde kilimler, ranzaların üstünde örtüler var (...) Annemlerin koğuşu sizinkine hiç benzemiyor. Herkes kendi ranzasında oturuyor. Yemeklerini de ayrı ayrı yiyorlar. Oysa sizin kızlar ortaya sofraya kurup hep birlikte yiyorlar. - Zeynep'e sordum, siz neden hepiniz aynı sofrada yiyorsunuz, diye. - Biz her şeyimizi paylaşmayı severiz, dedi. Tıpkı senin dediğin gibi. Paylaşmak kötü mü İnci? Sevim diyor ki; siz hepiniz paylaşmayı sevdiğiniz için buradaymışsınız. Paylaşmayı sevmeyenler kapatılmış buraya. Çok anahtarlı amca senin mektubundaki paylaşma sözüne kızmıştı. O mu kapattı sizi buraya?”²⁵⁵

²⁵⁴ Akınhay, s.134.

²⁵⁵ Çiçekoğlu, s. 41.

Cezaevlerinin tüm olumsuz koşulları içinde sadece 12 Eylül sonrasında değil, her dönemde, hangi suçtan hüküm giymiş olurlarsa olsunlar, her mahkûmun en önemli moral kaynağı ve beklentisi af çıkmasıdır. Kaynağı ne olursa olsun, haber nereden gelirse gelsin cezaevinde, af çıkacağına dair herhangi bir söylentinin ne denli büyük bir umut ve sevince dönüştüğü Barış'ın 15 Kasım tarihli mektubunda görülmektedir. Televizyonda siyasi mahkûmlar dışında kalanlar için “affin düşünüldüğü” haberi bile koğuşlarda bayram havası estirir.

2.7.2. Romanlarda Darbe Sonrasında Gerçekleşen Cezaevi İsyanları, Açlık Grevleri

İlk baskısı 2002 tarihinde yapılan Osman Akinhay'ın *Gün Ağarmasa*²⁵⁶ adlı romanının temasını da 12 Eylül sonrası cezaevi anılarının oluşturmaktadır. Romanda vaka tarihi 2000 yılı olmasına rağmen başkahramanın hatıraları yoluyla darbe öncesi öğrenci ve sokak olayları ile darbe sonrasında cezaevinde yaşadıkları kaleme alınmıştır. Romanın başkahramanı Celal, darbeden hemen önce silahlı olarak yakalanır. Mamak Askerî Cezaevi'nde tutuklu bulunduğu sırada ordunun yönetime el koyması üzerine tüm tutuklular gibi Celal de büyük bir endişeye kapılır. Nitekim bu endişesi boşuna değildir; yeniden yargılanan Celal, müebbet hapse mahkûm edilir. Roman kahramanı Celal'in, 2000 yılında cezaevlerinde çıkan isyanların televizyondaki görüntüleri dolayısıyla canlanan hatıraları, üçüncü kişi ağzından anlatılır. Bu hatıralarda cezaevleri; “eylemlerini sürdüren mahkûmlar, çatılara dizilmiş keskin nişancılar, koridorları dolduran manga manga askerler, koğuş kapılarında ranzalarla kurulan barikatlar, alev alev yanan koğuşlar” ve açlık grevi, işkenceler, örgüt mensubu mahkûmlar arasındaki ilişkiler, çatışmaların yaşandığı bir atmosfer olarak tasvir edilir.

²⁵⁶ Osman Akinhay, *Gün Ağarmasa*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2002.

Cezaevlerinde altmış günden beri devam eden ölüm orucunu sona erdirmek maksadıyla yapılan eş zamanlı operasyonlar sırasında birçok mahkûm ölmüş, çok sayıda da yaralanan olmuştur. Ve Celal inanmaktadır ki, durum, ekranlarda görülenler ve söylenenlerden çok daha vahimdir. Nitekim ekranda güçlükle konuşabilen iki kadın mahkûm: “Bizi diri diri yaktılar. Altı kadın arkadaşımızı öldürdüler.”²⁵⁷ şeklindeki suçlayıcı sözlerinin aksine, arka planda mahkumların kendilerini yaktıkları iddia edilmektedir.

12 Eylül öncesinde tutuklanan, 12 Eylül sonrasında yeniden yargılanan Celal, darbenin cezaevlerindeki tüm şiddetini bizzat yaşamıştır. Celal’in mahkûmluğu döneminde de cezaevlerinde açlık grevleri olmuş ve Celal de bunlara katılmıştır; ancak onun dönemindeki eylemlerle romanın anlatım zamanındaki eylemler sonuç bakımından oldukça farklıdır. Hâkim anlatıcının bakış açısıyla verilen bu karşılaştırmaya göre onun zamanındaki eylemlerin sonucu bu denli bıçak sırtında olmamıştır. Dışarıdakilerin tepkisi ve kamuoyunun ilgisiyle birleştiğinde hâlâ bir yaptırım ve etki gücünün olduğunun kaydedildiği söz konusu eylemlerde ya kırklı günlere girilmeden bir anlaşmaya varılmış ya da en fazla bir hafta, on gün beklenilmiştir. Darbe sonrasında Metris ve Diyarbakır cezaevlerinde yetmişinci günlere ulaşan ve sonu ölümle biten sadece iki büyük ölüm orucu olmuştur. Oysa son yıllarda ölüm orucunun sıkça ortaya atılması eylemlerin şiddetini giderek artırmış, içerdekilerin pazarlık paylarını böyle her büyük eylem sonrasında biraz daha daraltan bir sonuç doğurmuştur. Çok daha önceki zamanlarda bir toplu dilekçe vererek, havalandırmaya çıkmayı reddederek veya açlık grevi tehdidinde bulunarak dahi bazı kazanımlar elde edilebilirken, şimdi televizyonlarda haber olmak şöyle dursun, gazetelerin iç sayfalarının özet sütunlarında küçük bir yer alabilmek için bile kırkıncı, ellinci günlere gelinmesi beklenilmekte, hatta yalan yanlış haberlerle eylemin gerçekliği tartışma konusu yapılabilmektedir.²⁵⁸

²⁵⁷ A.g.e., s.10.

²⁵⁸ A.g.e., 82.

2.7.3. Cezaevlerinde Örgütsel İlişkiler

Cezaevlerini ele alan romanlarda mahkûm örgüt üyeleri arasındaki ilişkilere de yer veren yazarlar, bu ilişkilerin bazen aynı örgüt üyeleri arasında dayanışma şeklinde olduğunu, fakat çoğu zaman aynı örgütün farklı grupları arasında bir hesaplaşma şeklinde görüldüğüne dikkat çekmektedirler. Gün Ağarmasa romanının kahramanı Celal de örgütten ayrılmaya karar verir. Bu kararı sonrasında ise artık “eski” sıfatıyla anacağı örgüt arkadaşları, birtakım bahanelerle ona saldırmak için fırsat kollarlar. Celal, örgütten ayrılmayı, örgütsüz olmayı şöyle yorumlamaktadır:

“... örgütsüz olmak ne kadar devrimci bir ruh taşısa, büyüklü küçüklü hiçbir eylemden geri durmasa da, hapishanedeki devrimciler arasında ikinci sınıf bir insan olmakla, en basitinden oy hakkına sahip olmamakla, örneğin süresiz açlık grevlerinde eylemin bitirilmesine mi yoksa devam edilmesine mi karar verileceği en kritik aşamalarda bile kendi canı üzerinde oy kullanmamakla, gündelik koğuş hayatındaysa sık sık parya muamelesi görmekle eş anlamlıydı.”²⁵⁹

12 Eylül sonrasında örgütlerin içinde var olan çeşitli sorunların dışarıda olduğu gibi perde arkasında kalması cezaevi şartları içinde mümkün olamamakta, örgütlerin alt ve üst kademelerindeki militanlar arasında bazı rahatsızlıklar cezaevi atmosferi içinde daha belirgin şekilde ortaya çıkabilmektedir. Çiçekler Susunca romanında da cezaevlerindeki örgütsel ilişkilerde ortaya çıkan anlaşmazlıklar ele alınır. Sol perspektiften kaleme alınan romanda, sol örgütlerin bünyesindeki farklı gruplar arasında ortaya çıkan görüş ayrılıkları, hiyerarşik düzene yönelik rahatsızlıklar romanın başkahramanı Mazlum tarafından geriye dönüş tekniğiyle ve eleştirel bir tavırla anlatılır. Mazlum’un kaldığı kırk beş kişilik koğuşta belli başlı üç sol örgütün üye ve sempatizanları vardır. Ancak aynı ideolojiye inanmalarına rağmen cezaevi idaresine karşı ortak tavır almaları çok zor olmaktadır. Ortak tavır

²⁵⁹ A.g.e, s.54.

almamalarını örgüt içindeki farklı grupların anlaşmazlığına bağlayan Mazlum, mevcut şartları daha da zorlaştırmaktadır. Mazlum'un gözlemlerine göre Koğuştakilerin tümü, hangi örgütten olursa olsun, idarenin gözünde 'komünist', azıllı anarşisttir. Kendi aralarında ise dışarıda, 12 Eylül öncesinde var olan anlayışlar olduğu gibi sürmekte, herkesin bir tek kendi örgütü komünist, diğerleri ise yurtsever, revizyonisttir. Yine herkesin bir tek kendi üyeleri ve taraftarları 'komünist', kendileri dışındakiler ise küçük burjuvadır."²⁶⁰ Mazlum gibi Kardelen romanının başkahramanı Erdal da aynı düşünceye mensup militanların cezaevi şartlarında birlik içinde hareket etmeleri gerektiğine inanır. Ancak gördükleri ve yaşadıkları karşısında karamsarlığa düşer:

“Cezaevinde bile birbirine girebiliyordu insanlar. Gün geçmiyordu ki bir iç kavga olmasın. Oysa Mamak'taki gibi değildi burası. Sağcılarla aynı koğuşu paylaşmıyorlardı. Hepsi solcuydu koğuştakilerin. Birbirleriyle konuşma, tartışma olanağı vardı. Buna rağmen iç kavgalar eksik olmuyordu...”²⁶¹

2.7.4. Cezaevinde Darbe Günleri

Celal, darbe gecesinin sabahını cezaevinde karşılar. “Havada bir değişiklik kokusunun sezildiği” o gece, birkaç gün önce merkezî müzik yayını ve çeşitli anonların yapılacağı gerekçesiyle koğuşlara takılan hoparlör, ilk defa cızırdamaya başlar. Sabah saat 7.30'da da bu hoparlörlerden ordunun ülke yönetimine el koyduğuna dair MGK'nın bildirisini okunmaya başlanır. Darbenin yapıldığını duyuran bu bildiri, tüm koğuşlarda büyük bir sessizliğe yol açar. Birkaç dakika süren bu sessizliği arkalardaki bir koğuştan gelen “yırtilan kâğıt sesleri” bozar. Bu sesin duyulmasından itibaren de kısa süre içinde tuvaletler, çöp bidonları bir anda kâğıt, mektup, not, defter, kitap, kimlik, fotoğraf vb. ile dolar:

²⁶⁰ Keskin, s.77.

²⁶¹ Yağcı, **Turnalar**, s.181.

“Öyle ki birdenbire, yüzleri ve derilerinden başka kişisel hiçbir belirti kalmamıştı üzerlerinde ve eşyalarının arasında. Radyodaki bildiri sona erer ermez hoparlörün sesi kesilmiş, cezaevinin her tarafından mazgallara ve kapılara, parmaklıklara, kalorifer borularına ve peteklerine, demir olan her yere delice vurulmaya başlanmıştı. Kendi koşullarının nöbetçi askerleri de var gücüyle copunu demir parmaklıklı kapıya vurarak bu koroya eşlik ediyor, bir yandan da sürekli bağırıp çağırarak onların sayım düzenine geçmelerini, hazır olda beklemelerini emrediyordu. Tam bir ses cehennemine dönmüştü ortalık.²⁶²

Darbe üzerinden günler yavaş yavaş geçerken ülkedeki hemen bütün cezaevlerinde olduğu gibi Metris’te de infazlar başlamıştır. 12 Eylül’ün ilk idamı gerçekleşir. 12 Eylül’den yirmi beş gün sonra hem siyasi tarihimizde hem de Gün Ağarmasa romanında 12 Eylül’ün ilk idamı olarak romanın başkahramanı Celal’in de tanıdığı Necdet Adalı’nın adı geçer. Bu idam, Celal ve koğuştaki sol örgüt militanlarının yanı sıra darbe sonrası “karıştır-barıştır” politikasıyla koğuşlarına getirilen ülkücüleri ve akıncıları da korku dolu bir bekleyişin içine sokar.

2.7.5. İşkence, Hücre

12 Eylül temalı romanlarının büyük bölümünün darbe sonrasında zanlı veya mahkûmlara uygulanan işkence iddialarına yer verdiklerini çalışmamızın başka bölümlerinde de ifade etmiştik. Romancılar, zanlılara en şiddetli işkencelerin sorgulama sırasında yapıldığına işaret ederlerken; bazı roman kahramanlarının söz konusu işkencelere maruz kalmamak için sorgulanmadan mahkûm edilmeyi göze aldıkları, bazılarının ise sorgulamanın bir an önce bitip cezaevine gitmeyi diledikleri görülür. Zira sorgu, zanlının gösterdiği direnç oranında artan bir şiddeti içermektedir. Ancak mahkûmlar için sorgunun bitmesi ve cezaevine gidilmesi, işkence konusunun kapandığı anlamına gelmektedir. Gündelik cezaevi yaşamında bazen mahkûmların ve yöneticilerin çekişme, çatışma içine girmeleri, bazen de yöneticilerin keyfi

²⁶² A.g.e., 106.

davranışları sebebiyle burada da işkence olayları söz konusu olabilmektedir. Koşuğların aranması sırasında, sayım yapılırken, mahkûmların birbirleriyle olan ilişkileri vb. birçok sebep cezaevinde şiddete, hatta hücre cezasına yol açabilmektedir.

Lütfü Şehsuvaroğlu'nun Kafes romanında mahkûmiyetinin ilk günlerinde yaşadığı bir olay, başkahraman Muhip'in belleğinde serbest kaldıktan sonra şöyle canlanır:

- “- Dizlerimin bağı çözüldü. Ayakta duracak mecalim yok.
- Çek dizleri, salla kolları!
- Az daha gayret, biraz sonra istirahat verirler.
- Bakınma lan!.. Sen, gel buraya!
- Üç kişiyiz. Herhalde bana demiyordur, zira hareketleri gayet iyi

yaptığımı zannediyorum... Tahiyatta oturuyoruz. Kımıldamak, sağa sola bakınmak yok. Bir ibadet vecdi içinde önünüze bakacaksınız. Konuşmak, sigara içmek yasak. Beton soğuk... Allah'tan paltomu yanıma almıştım. Bu betonda gece gündüz nasıl dayanırdım. Dayak mühim değil benim için... Hem ilk şamarı yedikten sonra diğerlerinin ne önemi var. Bir kere aşağılandıktan, o kerteye düştükten sonra sayıların ne önemi var.”²⁶³

Gürsel Korat'ın, bütünüyle 12 Eylül'ün cezaevlerine yansımaları konu edinen romanı Ay Şarkısı'nda darbenin sonrası Mamak Askerî Cezaevi'nin mahkûmlar ve yöneticilerle ilgili betimlemeler yer alır. İronik bir yaklaşımla kaleme alınan romanın birinci bölümünde cezaevi ortamı ve şartlarının betimlemeleri yer alır. Olumsuz bir tablonun canlandığı bu betimlemelerde şiddete dayalı işkenceye dikkat çekilir. Romanda, cezaevi avlusunda mahkûmlara yapılan işkence hâkim bakış açısıyla verilir:

“Komandolar tutukluları çembere alıp ite kaka yere yatırıyorlar, Albay, ‘acele etmeyin’ anlamında elini kaldırıyor. Sağı solu gözlüyor, çatıdaki çavuşa işaret ediyor, çatıdaki askerlerin başında yüzbaşı var, işaret gelir gelmez silahlı askerleri ayağa kaldırıyor.

²⁶³ Şehsuvaroğlu, s.50.

Albay, bir orkestrayı yöneten şef gibi bir avlıya, bir çatıya, bir pencereye bakıyor ve elini aşağı indirirken düdük çalıyor. Düdük sesiyle birlikte çatıdaki askerler havaya ateş etmeye başlıyorlar, komandolar da palaska ve coplarla yüzüstü yatan tutuklulara vuruyorlar. Albay, içtimada ‘Allah yarattı demeyeceksiniz!’ dediği için her bir darbe öldüresiye sert ve acımasız iniyor. Bu darbeler silah sesleriyle eş zamanlı olduğu için canı yanan bazı tutuklular vücutlarına kurşun saplandığını sanarak ayağa fırlıyorlar...’’²⁶⁴

Cezaevinde işkencenin en ağır şekli ise hücre cezasıdır. 12 Eylül romanlarında da konuya yer verenlerin hemen hepsinde başkahramanların hücre cezasıyla cezalandırıldığını söylemek mümkündür. Romancılar, eserlerinde hücre koşullarına yer verirken bu koşulları bazen kahramanlarının iradelerini ortaya koymak, bazen ise onların psikolojik yönden ne denli tahrip olduklarını gözler önüne sermek istemişlerdir. Gün Ağarmasa’da anlatıcı, hücreyi ve Celal’in durumunu şöyle tasvir etmektedir:

“Kapıya uzak dipteki köşede kan lekeleri vardı. Zeminde kabuk kabuk pislikler görünüyordu. Sidik kokusu her tarafa sinmişti; duvarların bazı yerlerinde sert bir cisimle kazınmış bir harfe, hatta bir kalp içinde iki büyük harfe, bir yerindeyse ya yazmaktan vazgeçilmiş ya da yazan elin sahibi sorguya çağrıldığı için yarım kalmış bir slogana rastlamıştı... Hücrede her şey ses demektir. Hele ayak sesleri; o ayakların her adım atışında, ayak tabanlarının yere basışı daha bir yakından duyulduğunda, ayakların sahibinin hücreesine yöneldiğini anladığında, kapıyı açmasına son bir adım kala anahtarı onun kapısının kiline sokmaktan vazgeçerek boşluğun ortasına doğru bir adım atıp yandaki hücreye yöneldiğinde kalbinin ritminin atışıyla birlikte kanının çekildiğinin hissederek yaşadığı o iç boşalması...’’²⁶⁵

2.7.6. Mahkûmların Ruh Halleri

Celal, cezaevinden tahliye olduktan sonra da cezaevi psikolojisinden uzun süre kurtulamamıştır. Aslında bu ruh halinden kurtulamayan sadece Celal de

²⁶⁴ Romandan yapılacak alıntılar; Gürsel Korat, *Ay Şarkısı*, İstanbul, Everest Yayınları 2007, s.6. İkinci basımdandır.

²⁶⁵ A.g.e, 44.

değildir. Dönemin cezaevi koşullarına maruz kalan aynı kuşaktan eski mahkûmlarının pek çoğu tahliye olduktan sonra uzun bir zaman günlerini ve gecelerini tedirginlik içinde geçirmişlerdir. Yaptıkları bir sohbet sırasında Celal'in arkadaşı onu ikaz etmek zorunda kalır:

“Bak, çıkalı ne kadar zaman oldu, ama sen hâlâ hapiste gibisin... Bazen gözlerin aynı şapşallıkla bakıyor sağına soluna. Bu sefer de kendini deli gibi çalışmaya kaptırdın. O da yetmedi bu işi meydan okumaya döndürdün. Gözlerini etrafına çevir biraz, hayatın başka renkleri de var.”²⁶⁶

Bu sözlerdeki doğruluk payının yüksek olduğunu ve içinin bir yarısının hapiste kaldığını bilmektedir Celal. Romanın hâkim anlatıcısı onun ruh hâlini aşağıya aldığımız cümlelerle tasvir eder.

“Mesela ne zaman güneş görmeyen, balkonsuz ya da zemin katta bir daire tutmak zorunda kalsa, içindeki o ses, ‘nasıl olsa kocaman bir hücre, sana yeter de artar bile’ demiyor muydu? Asgari ihtiyaçlarını karşılayabileceği her evde kafasına takmadan idare edebileceğini düşünmüyor muydu?”²⁶⁷

Cezaevinde yaşadıkları dolayısıyla tahliye sonrasında özellikle ilk aylarda gecelerini korkular, kâbuslar içinde geçirir Celal. Işığı kapatıp yattıktan sonra duyduğu her tıkırtı, apartmandaki her kapı vuruluşu, sokağındaki her fren sesi onda bir türlü kurtulamadığı bir tedirginlik yaratır:

“O gecelerden birinde uykuya dalmasıyla daire kapısının kırılarak açıldığını duyması, postala benzeyen ağır botların güm güm diye ses çıkararak kısa taş koridoru yıldırım hızıyla aşması, sonra patinaj yaparcasına kayarak odasına dalıp burun kısımlarını

²⁶⁶ Akınhay, s. 17.

²⁶⁷ A.s.,

hemen yatağa doğru çevirmesi ve dev gibi bir adamın, elinde akrep tipi bir makineli tabancayla tepesinde belirmesi arasında herhalde birkaç saniye bile geçmemiştir. Her şey o kadar gerçektir ki, gördüğünün bir sanrı olduğunu kabullenip biraz olsun yatışması için terden sırlıklam olmuş atletinin vücudundan ayrılması, güneşin de iyice yükselmesi gerekecekti. Evin içinde polis falan olmadığını, kimsenin ona vurmaya falan kalkmadığını, üstelik dışarıda ve serbest olduğunu görünce nasıl da rahatlamış, içine nasıl da soğuk sular serpilmişti.²⁶⁸

Mahkûmların içinde buldukları psikolojinin yansımalarının yer aldığı bir başka roman da Lütfi Şehsuvaroğlu'nun Kafes'idir. Romanın başkahramanı Muhip, cezaevindeki ilk saatlerini hatıraları yoluyla betimler:

“Deniz seviyesinin altında bir yerde hissettim kendimi. Tavanlar daha basık geldi gözüme. Koridor boyasız. Kapılar demirden. Yankılanıyor açılıp kapandıkça. Ayak sesleri... İnsan kendi ayak sesinden ürperir mi?.. Bana yabancı gelen ayak seslerim...Üstüme kilitli kapılar, üzerime yürüyen duvarlar ve bakışlarıyla gözlerimi yoran pırasa bıyıklı anarşistler... Ağızlarını burunlarından daha aşağıya çekerek somurtuk, maskeli suratlarıyla beni korkutacaklarını sanıyorlar. Oysa tek tek hepsi nasıl da korkuyor.”²⁶⁹

2.8. 12 Eylül Döneminde Üniversiteler

12 Eylül Askeri Darbesi'nin üniversiteler üzerindeki etkileri birkaç farklı cepheden görülür. Bunlardan biri, Kırmızı Karanfil Ne Renk Solar'ın kahramanı Sibel Gökçen, Bir Başka Şehir'in kahramanı Coşkun, Yüz: 1981'in kahramanı ile Hayır... romanının kahramanı Aysel Dereli'nin de mağduru oldukları öğretim üyeleri üzerinde kurulan baskı ve yaptırımlardır. Bu yaptırımların kaynağı ise

²⁶⁸ A.g.e,s.52.

²⁶⁹ Şehsuvaroğlu, s.41.

sıkıyönetimin üniversiteler ile ilgili olan 1402 sayılı yasasıdır.²⁷⁰ Darbe ile ilgili olarak üniversitelerin romanlarda yer almasında bir diğer sebep ise 12 Eylül'den sonra darbe yönetimince üniversiteler üzerinde kurulan yoğun baskı/kontroldür.

12 Eylül Darbesinin üniversiteler üzerindeki etkisinin yansımalarının kurgulandığı kurgulayan Kemal Ateş'in 2010 yılında yayımlanan romanı Bir Başka Şehir'de yakın dönem Türk tarihinde ilki 1948 yılında, ikincisi ise 1980 Darbesinden sonra görülen tasfiyeler ele alınırken, mekân olarak varoşlara ve köylere de 12 Eylül'ün yerleştiği zeminler olarak yer verilir.²⁷¹

Henüz romanın ilk sayfalarında 12 Eylül sonrası döneminin “hakiki nedenlerle zahiri nedenlerin birbirine karıştığı bir dönem” olarak nitelendirildiği romanda, üniversite bünyesinde meydana gelen gelişmeler sol bir perspektifle okuyucuya yansıtılır. Roman boyunca görülen de dönem itibarıyla üniversiteler üzerinde yoğun bir baskının olduğudur. Bu baskı, hem akademik kadro üzerinde hem de gerçekleştirilen faaliyetler konusunda görülür. 12 Eylül sonrasında herhangi bir üniversitede olduğu gibi Bir Başka Şehir romanında da geçen ama sadece Ankara'da olduğu belirtilip adı belirtilmeyen üniversite de derslerden kadronun terfisine, yapılan ilmî çalışmalardan düzenlenen faaliyetlere kadar her konuda döneme yönelik olumsuz eleştiriler söz konusudur. Romanın henüz başlarında, üniversite içinde yapılması olağan olan konferanslar, toplantılar, açikoturumların yapılamadığını, bunların, Ankara'nın, sıkıyönetim çoğunu kapattığı için sayıları çok az olan

²⁷⁰ “12 Eylül yönetimi, kamu kuruluşlarında çalışan öğretmen, memur, işçi ve öğretim üyelerini ‘ideolojik eğilimlerine’ göre sınıflandırmış, ‘sakıncalı’ görülen devlet memurlarını 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu’na dayanarak, sürgün etmiş ya da görevlerinden uzaklaştırmıştır. (...) Ayrıca 1982 Anayasası’nın yürürlüğe girmesinden önce Yükseköğretim Kurumu Kanunu’na ‘Üniversite rektörleri, fakülte dekanları, enstitü ve yüksekokul müdürleri ile bunların yardımcıları ve bölüm başkanları, gerektiğinde bu kanunda belirtilen süreleri dolmadan tayinlerindeki usule uygun olarak görevlerinden alınabilirler’ gibi bir madde eklenerek üniversitelerde merkezi otoritenin yetkisi pekiştirilmiştir. Bu kanuna dayanılarak görevlerinden uzaklaştırılan kişilere kamuoyunda ‘1402’likler’ ismi verilmiştir.”

²⁷¹ Kemal Ateş, **Bir Başka Şehir**, İstanbul, İmge Yayınları 2010.

derneklerinden birinde yapılmak zorunda kalıldığı görülür. Bu toplantılar da polis tarafından sıkı bir şekilde takip edilir.²⁷²

12 Eylül sonrası üniversitelerde görev yapan kişilerin bazıları arkadaşlarıyla veya öğrencileriyle hissî münasebet kurduğu gerekçesiyle suçlamalara maruz kalırlar. Adalet Ağaoğlu'nun Hayır, Feyza Hepçilingirler'in Kırmızı Karanfil Ne Renk Solar adlı romanlarında bu tür suçlamalarla karşı karşıya kalmış kahramanlar yer alır.

Gürsel Aytaç'ın, "bir meslek kadınının kimlik savaşımını YÖK uygulamaları ile ilişkilendirerek içerik açısından yenilik yaratan bir yapıt"²⁷³ olarak nitelediği Kırmızı Karanfil Ne Renk Solar'da Sibel, politik sebeplerle dekan tarafından üniversitedeki görevinden uzaklaştırılmış, kendisine ders verilmemiş ancak hakkında henüz karara varılmadığı için maaşını almaya devam etmektedir. Bu durumdan büyük bir sıkıntı duyar. Özveriyle çalışan bir hoca olması, öğrencileriyle iyi bir diyalog içinde bulunmasına rağmen hayatında çok önemli bir yer tutan mesleğinden uzaklaştırılması, bunun yanında emeğiyle karşılığını ödemediği bir parayı almak durumunda kalması, Sibel için kendisi dışındakilerin anlayamayacağı çok zor bir durumdur. Arkadaşının, bundan sıkıntı duymaması gerektiğini, bir yandan maaşını alırken bir yandan da evinde ailesinin başında olduğuna dair teselli niyetli sözleri karşısında "Benim alıştığım bir yaşama biçimi vardı; sevdiğim, kurduğum ve koruduğum bir düzen vardı." şimdi her şey alt üst oldu, anlıyor musun?"²⁷⁴ cümleleriyle karşılık verir.

12 Eylül sonrası üniversite kadrolarında görülen hareketliliğin görünürde birçok sebebi olabilmektedir. Ancak konu ile ilgili romanlarda, yazarların, söz konusu hareketliliğin aslında tek bir sebebi olduğunu kurguladıklarına şahit olunur. Kırmızı Karanfil Ne Renk Solar başlıklı romanda da Hülya ve Sibel arasında geçen bir konuşmada öğretim üyesi arkadaşlarından birinin öğrencisiyle duygusal ilişki

²⁷² Ateş, s.40-41.

²⁷³ Gürsel Aytaç, **Çağdaş Türk Romanları**, s.366-368.

²⁷⁴ Hepçilingirler, s.24.

içinde olduğuna yer verilir. Her iki kahramanın da inanmadığı bu suçlamayı Hülya şöyle değerlendirir:

“İyice şaşırdılar ne yapacaklarını, diye dişlerimin arasından mırıldanıyorum. Söylemek istedim bu değil aslında; ama söyleyecek başka şey bulamıyorum. İnsanların duygusal ilişkilerini, yani görünür aile, iş yaşamı falan değil, görünmez ve asla kanıtlanamaz duygusal ilişkilerini mi sorguya çekmeye başladılar. Öğrenci öğretmen aşkı mı arıyorlar?”²⁷⁵

Benzer bir durum Adalet Ağaoğlu'nun romanı Hayır...’da ele alınır. 1971 Muhtırası’ndan sonra öğrencisi Engin ile duygusal bir ilişki kurduğu gerekçesiyle suçlanan romanın başkahramanı Aysel, söz konusu durumu kabul etmesine rağmen bunun özel hayatına ait bir detay olduğu ve derslerini hiçbir şekilde etkilemeyeceğini öne sürerek suçlamaya itiraz eder. Bu itiraz neticesinde yapılan suçlama geri alınarak Aysel görevine iade edilir. Ancak 12 Eylül sonrasında yine askeri cunta tarafından suçlamalarla karşılaşan Aysel’in bu seferki durumu öncekine göre çok daha zordur. Zira romanda vurgulanan hâkim düşünceye göre 12 Eylül yönetiminin bir uzantısı olarak üniversiteler sıkı ve bir o kadar da keyfi yönetilen kurumlar haline getirilmiştir. Öğretim üyeleri sürekli takip edilmektedir. Ve bir gün dekanın odasına çağrılan Aysel, görevinden uzaklaştırıldığını öğrenir:

“Uzun, anlamsız bir yığın laf kalabalığı arasında, anlaşılabilir tek tümce... muvacehencesinde yapılan kovuşturma; Sosyal Bilimler Bölümü öğretim üyesi Doç. Aysel Uzel’in öğrencileriyle kurduğu özel münasebetler, onlar arasında eşitlik ve bitaraflik prensibine riayet etmediği sabit görülüp aynı serbesti dâhilinde milli örf ve adetlerimizle uyuşmayacak ve vatanın bütünlüğünü sarsacak fikirler aşıladığı da tespit olduğundan ders verme yetkisinin geri alınmasına kurul kararı ile... (...) imzalamayacağım, evet. (...) Bu sorun Mart öncesi de gündeme gelmişti. Ama o zaman hiç değilse böyle çoğul değildi ‘öğrencileriyle...’ O zaman tek bir öğrenci söz konusu idi. Bu benim özel hayatım, özel hayatımı derslerime yansıttığım iddiası ise tümünden yalan ve geçersiz.”²⁷⁶

²⁷⁵ A.g.e, s.13.

²⁷⁶ Ağaoğlu, s.136.

Romanın anlatıcı kahramanı Sibel Gökçen de bu tür kara çalmalarla dönem yöneticilerinin asıl yapmak istediklerinin başka olduğuna işaret eder ve herkesin saygıdeğer bulduğu bu insanları küçültemeyeceklerini söyler. Sibel, asıl yapılmak istenenin kuşku yaratmak, gerginlik doğurmak, sonra da bu gergin ortamdan çıkar sağlamak olduğunu kaydeder. Bu şekildeki isnatların asıl amacı kişileri yıpratarak üniversiteden uzaklaştırmak, bir diğer amaç da kendi kadrosunu oluşturmak, yani kadrolaşmaktır.

12 Eylül sonrasında tüm akademi, enstitü fakülte vb., Yüksek Öğretim Kurumu adıyla anılan kuruma bağlanır. Bazı kesimlerden destek, bazı kesimlerden eleştiri alan bu uygulama, söz konusu öğretim kurumlarının yapısını, dolayısıyla da çalışanlarının durumunu etkiler. Buna bir de darbe sonrasında keyfi uygulamaları ilave edilince etkinin, daha doğrusu karışıklığın boyutları olabildiğince genişler. Bu durumu ve öğretim elemanlarına yönelik suçlamalar hakkında Sibel:

“Okul YÖK’e bağlanır bağlanmaz sevgili dekanın neler yaptığını bilmiyor muyuz? Haklarında ‘Öğretmen yetiştiren okullarda görev yapamaz.’ Yargısı bulunan eski militan kadroları, yasaları çiğneyerek yeniden okula doldurmadı mı? Şimdi onlara yer açmak gerekiyor. Bunun için de yaşlı başlı insanlar karalanacak, ortam alabildiğine gerginleştirilecek ki, bu çirkinliklere dayanamayanlar bire birer çeksin gitsin. Bu yıpratma taktiğini anlıyorum; ama anlatmak, hele önlemek çok güç, neredeyse olanaksız.”²⁷⁷

Sibel’in üniversiteden uzaklaştırılma sebebi derslerde, kendisine göre değindiği, üniversite yönetimine göre ise vurguladığı konu yahut isimlerdir. 12 Eylül sonrasında üniversitelerde işlenen dersler üniversite yönetimi tarafından takip edilir. Cunta rejiminin sakıncalı bulduğu konulardan veya isimlerden derslerde söz edilmesi, öğretim görevlilerinin sorgulanma sebebi olabilmekte, sakıncalı konu veya isimlerden söz eden, bizzat sakıncalı konuma gelmektedir.

²⁷⁷ Hepçilingirler, s.14.

“Dekan beni özel olarak çağırılmış oluyor odasına, yalnızca bir tören hazırlığıyla ilgili buyruklar verecek. Sözü dolaştırıp bu okulda bir temizlik yapılmasının gereğine getiriyor. Çok akla yakın nedenleri var. Sakıncalı birtakım adamlardan söz ediliyormuş hâla sınıflarda. Her yerde gözüm kulağım var benim diyor. Sizi de izletiyorum, demek bu. Bir çeşit gözdağı. Daha sonraki bir toplantıda da benim antenlerim uzundur, diyecek bir dekanın bu açıklamaları hiç şaşırtıcı gelmiyor. Sakıncalı adamlara ait kimi adlar veriyor. Nazım Hikmet, Sabahattin Ali...²⁷⁸

Sibel’in takip edilmesine sebep olan bir başka konu da darbe sonrasında itibaren özellikle üniversitelerde ve sosyal hayatın hemen her alanında yol açtığı tartışmalar yıllarca devam eden din konusudur. Bir tören hazırlığı münasebetiyle Sibel’i makamına çağırın Rektör, konuşmanın sonunda, bir öğrencinin onun din aleyhtarı konuşmalar yaptığı gerekçesiyle şikâyete geldiğini, ama öğrenciyi kovduğunu belirtir. Bu söz karşısında dile getiremediğı ama kafasından geçen birçok düşünce vardır Sibel’in. Bunların hepsi de dekanı, dolaylı yoldan da 12 Eylül rejimini suçlayan çeşittendir:

“Bu okulda şikâyet edilecek bunca şey varken beni mi şikâyet ediyorlar? Sizin, öğrencileri ‘bizden’ ve ‘bizden değil’ diye ayırmanızı şikâyet etmiyorlar mı? Sizden olanlara ihbar görevi vermenize, olmayanlara disiplin soruşturmalarıyla, sınıfta bırakma korkutmalarıyla sindirmeye çalıştığınıza değinmiyorlar; hizmetlilerin bile ‘sizden olmayanlarını’ başka okullara sürdüğünüzden söz etmiyorlar mı? ‘Siyasî ve ideolojik faaliyet yürüttükleri’ gerekçesiyle bu okuldan atılmış adamları bütün yasaları ve yasakları çiğneyerek yeniden göreve getirmenizin, bunları birer birer bölüm başkanı yapmanızın nedenini sormuyorlar mı?’²⁷⁹

²⁷⁸ A.g.e, s.24.

²⁷⁹ A.g.e, s.26.

Dekanın bu çeşit öğrencilere yüz vermemesi yönündeki Sibel'in samimiyetine inanmadığı sözü üzerine, konuyu türbana getiren Sibel, böylelerine yüz vermediği takdirde sayıları günden güne artan başörtülü, çarşafly kız öğrencilere de yüz vermemesi gerektiğini, zaten bu öğrencilerin yönetim tarafından korunduğunu, fotoğraflarının basına yansımaması için okula fotoğraf makinesi sokulmasının yasaklandığını, kapı girişindeki güvenlik görevlilerine ayrılmış odada oraya kadar sıkma baş olarak gelip orada türban şekline sokmaları için kullanıldığını ifade eden Sibel, fakat bizzat dekanın 'bunlar başörtüsü değil, türbandır' diye demeç verdiğini belirtir. Dekanın bahsettiği şikâyete konu alan konuşma bir öğrencinin Sibel'e, inanıp inanmadığını sorması üzerine gerçekleşir. Sibel:

“Kim neye inanır, niçin inanır, beni hiç ilgilendirmiyor. Açıkçası inananlar arasında esaslı bir fark da görmüyorum; dileyen dilediğine inansın. Bence bunlardan çok daha önemli olan inanmak ve inanmamak İnanç sırtımızı dayayabileceğimiz bir desteği birlikte getiriyor; inanmamak ise kendi gücünüzle ayakta durmayı.²⁸⁰

İnananlara saygı göstermesi gerektiğini düşünmediğini, tam tersine inanmayanlara saygı gösterilmesi gerekir diyen Sibel:

“...inananlar kendi aralarında bir çeşit dayanışma oluşturduklarına göre, yalnız kalanlar daha çok inanmayanlar olmuyor mu? Ayrıca inananların nasıl olsa inandıkları var. Bence inanca gereksinme duymayanlar, daha gerçek ve daha içten bir saygıyı hak ediyor.”²⁸¹

Sibel, meslektaşı ve gizli bir hissî yakınlık duyduğu Faik'in, başına gelenlerden sonra kendisini en son ziyarete gelen kişi olmasından kırgınlık duyar. Üniversitedeki sıkı takip ve yoğun baskıya rağmen birçok arkadaşı onu teselli etmek için ziyaretine gelir, ancak Faik, yakınlıklarına karşın en geç gelen kişi olmuştur. Sibel, Faik'in ondan uzak durmasını ve çekingen tavırlarını, başına bir bela gelmesi

²⁸⁰ A.g.e, s.27.

²⁸¹ A.g.e, s.27.

olasılığını göz önüne aldığına yorar. Zaten Faik'in Trabzon'da görevli iken İzmir'e atanmasının pek hayra alamet olmadığını zihninden geçiren Sibel, herkesin gösterdiği kadar bile bir yakınlık göstermekten kaçınmanın, başına iş açılması tehlikesini kendisinden uzak tutmak isteyen bir kişinin tutumu olacağı kanaatine varıyor. Sibel'in böyle bir kanaate varması sadece Faik'in suskun ve uzak duruşu değildir. Dönemin ağır baskıları karşısında insanlar bazen sadece kendilerini korumak, bazen ise menfaatlerini korumak düşüncesiyle birbirlerine mesafeli durmaya özen göstermişlerdir. Sibel'in meslektaşı ve yakın arkadaşı olan Hülya'nın anlattıkları da bu kanaatinde etkilidir:

“Hülya anlatmıştı. Dekan Bey bölüm toplantısında şöyle diyesiymiş: Bizim, okula sokulmasında bile sakınca gördüğümüz arkadaşlarla içinizden kimilerinin hâlâ konuştuklarını, görüşüklerini duyuyoruz. Arkadaşlarımızın kendi başlarına dert açacak bu tür davranışlardan kaçınmaları gerektiğini söylemeye bilmem gerek var mı?”²⁸²

Yapılan soruşturma neticesinde kusurlu bulunan ve Ege bölgesi sınırları içinde görev yapması sakıncalı görülen Sibel'e, yeni bir emre kadar görev verilmemesine karar verilmiştir. Karar, sarı bir zarf içinde bildirilir:

“Sıkıyönetim zarflarını tanıyorduk. 1402 demek sorgusuz sualsiz işinizden atılmanız demek. Birçok arkadaşımızla yaşadık aynı acıyı. Kimini yurt dışından, girdiği sayısız sınavı kazanarak gönderildiği yerdeki görevinden, telefon emriyle çağırıp ellerine bu sarı zarfları tutuşturdular. Kimini dersini yarıda keserek polis marifetiyle dekanlık makamına götürüp imza karşılığında görevine son verildiği müjdesiyle geri gönderdiler. Kimine maaş kuyruğunda bir sürpriz olarak sundular sarı zarfı”²⁸³.

²⁸²A.g.e, s.46.

²⁸³Ag.e., s.,114.

Romanda, söz konusu sarı zarfın gerek taşıdığı anlam gerekse muhataplarına iletiliş şekli kahramanın nazarında ‘bir tragedya’ olarak tanımlanır. Onca yıl bir eğitim kurumuna emek vermiş insanlara çıkış kapısı, hizmetlinin eline verilmiş bir bu sarı zarflarla gösterilir. Yetkililerden hiç biri böyle anlarda ortalarda görünmez.²⁸⁴ 12 Eylül yönetiminin bir başka akademisyen mağduru da Kemal Ateş’in Bir Başka Şehir romanının kahramanı asistan Umut Sayacı’dır. Umut Sayacı da tıpkı Sibel Gökçen gibi görevine son verildiğini hiç beklemediği bir anda, maaş almak için gittiği mutemetten öğrenir.²⁸⁵ Fakat Umut Sayacı’nın durumuna Sibel Gökçen’e nispeten daha iyimser bakılabilir, zira Sibel Gökçen 1402 sayılı sıkıyönetim yasasına göre görevinden uzaklaştırılırken Umut Sayacı rektörlük kararıyla görevinden uzaklaştırılır. Nitekim Sayacı’nın görevine iade edilmesi de Sibel’e göre daha çabuk ve kolay olur. Fakat Bir Başka Şehir’de de, tıpkı Kırmızı Karanfil Ne Renk Solar’da olduğu gibi, 1402 sayılı sıkıyönetim yasası, darbeden hemen sonra, roman kahramanlarının tabiriyle, “kurbanlarını almaya başlamıştır. Başkahraman Coşkun ve Korkmaz Bey’in konuşması da bu konu ile ilgilidir:

”1402 sayılı yasa, üniversiten ilk kurbanlarını almaya başlamıştı...

- İki gün önce de İstanbul’da beş öğretim üyesinin işine son verildi; okumuşsunuzdur.
- Beş değil, altı... Dün bir kişiyi daha attılar. Yarın kaç olacağını bilemiyoruz. Üniversitede büyük bir temizlik başladı.”²⁸⁶

Coşkun’un eşi Melike de yaşananlardan sonra karamsarlığa düşmüş, mücadele gücünü neredeyse yitirmiştir. Melike’ye göre dönemin generalleri özellikle sol görüşlü akademisyenlerin hepsini üniversiteden uzaklaştırmayı planlamaktadırlar. Generallerin üniversitede olan biten her şeyi bildiklerini düşünen Melike, ülkenin büyük bir karanlığa gittiğine inanır. Eşinin, “yeniden toparlanacak bu ülke” sözleri

²⁸⁴ A.s.

²⁸⁵ Ateş, s.31.

²⁸⁶ A.e, s.116.

karşısında da, “bekle sen, bekle sen” cevabıyla içinde bulunduğu umutsuzluk ve karamsarlığı dile döker.²⁸⁷

Romanın on birinci bölümünde üniversiten atılan Prof. İzzet Uğurlu, birkaç asistan ve Coşkun’un aralarında da yarı hüznü, yarı ironik bir olay tasvir edilir. Prof. İzzet Uğurlu üniversiten atılmış, ama oğlu aynı şehirdeki ODTÜ’ye asistan olarak alınmıştır. İzzet Uğurlu’nun kitaplarını beraber toplamaya giriştiklerinde asistanlardan bir, kitapları koymak için kutuların yetmeyeceğini düşünerek çevredeki esnaflardan kutu almaya gider. Döndüğünde de hiçbir esnafta kutu kalmadığını söyler:

“- Cebeci bakkallarında boş kutu kalmamış. Üniversiteden atılan, istifa eden hocalar, odalarını boşaltırlarken kitap koymak için toplamışlar.’ Hepsinin yüzünde acı bir gülümseme geçti. Kovgun Profesör İzzet Bey, kakkahayla güldü buna.

- Doğru, yalnız siyasaldan atılanların ve istifa edenlerin sayısı on ikiyi geçti. Buradan da altı kişi atıldı. Çevredeki bakkallarda boş kutu kalmamıştır.”²⁸⁸

Kahramanının üzüntüsünü ve öfkesini iç monolog tekniğiyle dile getiren Feyza Hepçilingirler’in hayatına baktığımızda, kendisinin de tıpkı Sibel gibi 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi’nden sonra soruşturmalar geçirdiğini görürüz. Bu soruşturmalar neticesinde de 1402’liklerden biri olarak yakın tarihimizdeki yerini alan öğretim üyeleriyle ilgili uygulamaya maruz kalarak Karadeniz Teknik Üniversitesi’ne bir anlamda sürgüne gönderildiğini görürüz. Bu bakımdan da yazar ve kahramanının yazgılarında kesişen hususlar vardır:

“Bir bilinmezin içinde olmak... Nasıl kestiriyorlar insanların kolay yıpranan yanlarını! Hep o yanlarını oyuyor, o yanlarını kemiriyorlar. Yıllarca en iyi o çeker bu yükü, deyip görev üstüne görev yüklediğinizi bir anda yıldıya bırakırsanız ne olur? Haysuzlanır,

²⁸⁷ A.g.e, s.204.

²⁸⁸ A.g.e, s.211.

döner kendi kuyruğunu ısırmaya çalışır, dellenir. Bunu denediler işte. Kimlere saldıracığım bakalım, onlar suçlu diye günah çıkarmalara kalkacak mıyım? Sersemler. Hangi suç? Ne yapmışım ben? Nazım Hikmet'ten söz etmişim. Bugün de ederim. Hem göreceksiniz bak, nasıl da edeceğim. Üç gün sonra derslere girmeye başlar başlamaz. Sizin yasaklamalarınızla daha da büyüyen Nazım'ı yok saymak benim haddime mi düşmüş? Yasaklayarak büyüttüğünüz herkesten ve her şeyden söz etmek boynumun borcudur, böyle biline!"²⁸⁹

12 Eylül 1980 Darbesi'nin yapılmasında en başta gelen sebep, tamamen kontrol dışına çıkan terör olaylarıydı. Bu terör olaylarının kümелendiği, sağ ve sol grupların adeta bir savaş alanına çevirdiği yerlerin başında da üniversiteler geliyordu. Zira terör olaylarındaki karar alıcılar pek bilinmeseler de, uygulayıcıların büyük çoğunluğu gençler ve bunların içindekilerin önemli bir kısmı da üniversite öğrencileriydi. Günlerce, haftalarca süren üniversite işgaller, derslerin boykot edilmesi, aralıksız süren şiddet dolayısıyla gerçek işlevlerini neredeyse bütünüyle yitirmişlerdi. Darbe öncesinde böyle bir manzarası olan üniversiteleri, darbe sonrasında gerek asayiş gerekse işleyiş bakımından kimilerine göre kontrol etmek, kimilerine göreyse düzene kavuşturmak için 6 Kasım 1981 tarihinde kurulup 1982 anayasasında aynen yer alan YÖK (Yüksek Öğretim Kurumu); bir 12 Eylül kurumu olarak kuruluşundan beri gerek varlığı gerekse uygulamaları ile hemen her dönemde ve hemen her kesim tarafından daima tartışma konusu olmuştur. 12 Eylül Darbesi'ni ve darbe sonrası üniversite ortamını konu edinen romanlarda da karşımıza çıkan YÖK, genellikle olumsuz eleştirilerle anılan bir kurum konumundadır. Özellikle ilk yıllarda ve tabii darbenin etkisinin de en yoğun olduğu yıllarda üniversiteler üzerinde tam anlamıyla idari bir kontrol görevi üstlenmiş, 1982 yılında yapılan düzenlemeyle içlerinde kendi dönemine kadar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak öğretmen yetiştirme faaliyetlerini sürdüren Eğitim Enstitüleri'nin de bulunduğu bütün enstitü ve yüksekokulları bünyesinde toplamıştır.²⁹⁰ Fakat bu düzenleme sırasında bazı

²⁸⁹ Hepçilingir, s.116.

²⁹⁰ Eğitim Enstitüleri, ilk kez 1926-1927 öğretim yılında, ortaokul Türkçe öğretmenini yetiştirmek üzere, Konya'da iki yıl süreli olarak Orta Muallim Mektebi açılmıştır. Bu okul, eğitim enstitülerinin temelini oluşturmuştur. 1927-1928 öğretim yılında Pedagoji Bölümü eklenerek Ankara'ya taşınmıştır. Bir yıl sonra da Matematik, Fiziki ve Tabii İlimler, Tarih-Coğrafya bölümleri eklenmiş ve öğretim süresi iki yıl hazırlık bir buçuk yıl meslek eğitimi olmak üzere üç buçuk yıla çıkarılmıştır. 1929-1930 öğretim yılında okulun adı Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü olarak değiştirilmiştir.

önemli aksaklıklar da ortaya çıkmıştır. Bu aksaklıkların başında da personelin durumu gelmektedir:

“Geçen haziranda finalleri bitirdikten sonra, bir gün, okul polis baskınına uğramıştı. Her ağacın altında polis, coplu, silahlı. Ne oluyor, demeye kalmadı, herkese şu sevimli sarı zarflardan birer tane dağıttılar. Topluca Milli Eğitim Bakanlığı’na devrediliyormuşuz. YÖK, bizimle çalışmak istemiyor. Alaylılara, çantadan yetişmişlere değil, ehil ellere teslim edilecek öğrenciler. Artık Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı bir yüksekokul değil burası. Bir fakülte, fakültede profesörler ders verir(miş). Siz kim oluyorsunuz! Hadi bakalım, geldiğiniz yer. İyi ama bu okulun mezunu Milli Eğitim Bakanlığı’nda görev almayacak mı? Milli Eğitim, kendi öğretmeninin yetiştirilmesini YÖK’e mi ısmarlayacak? Hatta YÖK’ün yetiştirmelerini beğenmeyip ayrı bir sınav da uygulayacakmış, seçmeceleri seçmek için... Yakınlardaki bir liseye depo tayiniyle gönderiliyoruz o gün.²⁹¹

Kararın muhatabı 124 kişiden 123’ü polis kordonu içinde görev yapacakları okula giderler. Bundan sonra da itirazlar, şikâyetler, davalar, mahkemeler süreci başlar. Kısa süre içinde yanlış bir adım atıldığı fark edilince çıkarılan yeni bir maddeyle pek çok kişi görevine iade edilir:

1932 yılında bir yılı hazırlık olmak üzere, öğretim süresi dört yıla çıkarılmıştır ve Resim-İş, ile Beden Eğitimi Bölümleri açılmıştır. 1934-1935 öğretim yılında hazırlık sınıfları kaldırılmıştır. Enstitüde, birkaç yıl arayla Müzik, Fransızca, İngilizce, Almanca Bölümleri açılmış, öğretim süresi Müzik, Resim-İş, Beden Eğitimi Bölümleri üç, diğer bölümler iki yıl olarak düzenlenmiştir. 1968-1969 öğretim yılında tüm bölümler üç yıl olarak düzenlenmiştir. 1979-1980 öğretim yılında Eğitim Enstitülerinde öğretim süresi dört yıla çıkarılmış ve 1982 yılından sonra üniversitelere bağlanmıştır. ***İki Yıllık Eğitim Enstitüleri** :Temel eğitimin 1. kademesine, sınıf öğretmeni yetiştirmek üzere, 1974-1975 öğretim yılından itibaren İlköğretmen Okulları bünyesinde lise ve öğretmen liselerine dayalı iki yıllık eğitim enstitüleri açılmıştır. Bu gelişmeye paralel olarak, daha önce de belirtildiği üzere eski öğretmen okulları 1973-1974 öğretim yılından itibaren liseye dönüştürülmüştür.İki yıllık eğitim enstitülerinin sayısı Kasım 1975’te 33, 1976’da 50’ye ulaşmıştır. Bu okullar genellikle üniversite seçme sınavlarında düşük puanlı öğrencilerin gittikleri kurumlar olmuştur. İki yıllık eğitim enstitülerine 80 bini aşkın öğrenci alınmış, sonra da bu birikimi eritmek amacıyla, ders yılları üçer haftalık hızlandırılmış öğretim programlarına sığdırılmıştır. İki yıllık eğitim enstitüleri 20 Temmuz 1982’de eğitim yüksek okullarına dönüştürülüp, üniversitelerin bünyesinde bulunan eğitim fakültelerine bağlanmıştır.

²⁹¹ Hepçilingisler, s.86.

“YÖK’ün işinin burada bittiği sanılabilir, hayır, asıl mücadele bundan sonra başlayacak. YÖK, tek başına yetemediğini anladı ya, bu ‘fakülte zararlılarıyla’ mücadelede başka yöntemleri deneyecek... Eylül sınavlarında herkes okulda; ama kimseye görev verilmiyor. Sınavlar dışarıdan getirilen öğretim üyelerine yaptırılıyor. Okulun ücretli öğretmenlerine ya da öğretmenlik sıfatı bile taşımayan memurlara. Biz, okulun eski kadrosu, sınıflara değil, koridorlara bile girmemize izin verilmediği için ıhlamurun altındayız yine.”²⁹²

İşine son verilmeyen, fakat Trabzon’a sürülen Sibel, bu durumu biraz da ironik bir üslupla değerlendirir:

“Ege Bölgesi için sakıncalıymışım demek, Karadeniz Bölgesi’ne bir zararım dokunmayacak. Sıkıyönetim ve YÖK’ün harika işbirliği. Biri soruşturmalara yorup hırpalıyor, öteki sakıncalı olduğuna karar veriyor. Birinin görevden aldığı öteki gözden ve gönülden irak bir yere gönderiyor. İyi de Karadeniz Bilgesi benim zararlarım karşı açılanmış mı acaba? Nasıl böyle küçümseyebiliyorlar beni? Bunun öcünü almam gerekir. Ben burada da iyice bir sakıncalı olayım, bakalım bu kez ne yapacaksınız?”²⁹³

Aslında burada Sibel’in eşinden ve henüz çok küçük olan çocuklarından ayrılamayacağı, böyle olunca da üniversitedeki görevinden kendiliğinden istifa etmek zorunda kalacağı hesap edilmiştir. En zayıf yerinden, anneliğinden vurmaya amaçlayan bu yöntem karşısında mücadeleyi sürdürme kararı alan Sibel, eşiyile de konuşarak, gerek mesleğine duyduğu büyük sevgi gerek meslek sahibi olmanın kendisine verdiği güven, gerekse büyük bir haksızlıkla karşı karşıya olduğu ve mücadele etmek zorunda olduğuna inanması sebebiyle Trabzon’a doğru yola çıkar:

“Aynı düzenleri, aynı dolapları burada da görmek hiç şaşırtmadı beni. Büyük bir oyun bu ve ben sadece küçük bir taşım; kaleye yenilecek bir piyon. Ama yiyemeyecekler, çekilmeyeceğim oyundan. Beyefendilerinin cici eşleri değilim, olmayacağım. İstedikleri kadar tuhaf karşılaşınlar, dudaklarımı büzüp ‘cık cık’ etsinler, ayıplasınlar isterlerse: Ne biçim

²⁹² A.g.e, s.125.

²⁹³ A.g.e.s., 115.

kadın bu, küçücük çocuklarını, evini yuvasını bırakıp nasıl gider, garip! Beni anlamamaları benim gururumdur. Meslek sahibi bir kadın olma ayrıcalığına kolay kazanmadım ben. Kolay bırakmayacağım. Kimse heveslenmesin.”²⁹⁴

Fakat giderken bilmektedir ki, 12 Eylül’ün etkisi Trabzon’da da hissedilmektedir. Nitekim İzmir’dekine benzer uygulamalar burada da Sibel’in karşısına çıkar. Soruşturmalar, araştırmalar son hızla burada da sürmektedir. Dekanlık, Sibel hakkında bilgi toplamak için polisine yardımına başvurur. Hâlbuki bölüm başkanı zaten Sibel’i adım adım izlettirmekte, Sibel de bunu bilmektedir. Bölüm başkanının, “isterseniz dekan beyle gidip bir görüşün” tavsiyesi üzerine, görüşmeye giden Sibel’e, böyle bir soruşturmanın bilgisi dışında olduğunu, okulda polis varlığından kendisinin de rahatsızlık duyduğunu söyleyen dekan, konunun kendilerini aştığını, böyle bir soruşturma varsa rektörlüğün gerekli görmüş olabileceğini söyler. Bu sözler üzerine tekrar bölüm başkanının odasına dönen Sibel, ondan şunları öğrenecektir:

“Dekanlık istemeden polisine okula girmesi ve soruşturma yapması mümkün değildir. Sibel Gökçen hakkındaki soruşturma dekanın isteği üzerine yapılmaktadır. Soruşturmada üzerinde durulan asıl konular şunlardır: Sibel Gökçen’in ailesinde solculuktan hüküm giymiş herhangi bir kişi var mıdır? Bölücü herhangi bir örgüte üyeliği hakkında kesinleşmiş bilgiler? Eski okullarıyla hâlâ ilişkisinin sürdüğü, oralarda eski arkadaşlarını örgütlemeye devam ettiği doğru mudur? Yurtdışı bağlantıları kurduğu, adına kayıtlı bir posta kutusunun varlığı biliniyor mu?”

İçinde bulunduğu bu güvensizlik ortamında sınırları bozulan Sibel, gerekli olmadığına inandığı halde –çünkü polis tarafından sorular sorulmuş, sorulan kişilerden cevaplar alınmış ve artık yapacak bir şey kalmamıştır- bölüm başkanına, hayatı boyunca posta kutusu olmadığını, eski arkadaşlarını aylardır görmediğini,

²⁹⁴ A.g.e., s.64.

Öğretmen Derneği'nden başka hiçbir örgüte üyeliğinin bulunmadığını anlatmaya başlar.²⁹⁵

Romancının, kitap boyunca kahramanı gözüyle devam ettirdiği anlayışa göre kendi görüşünde olan hemen herkes çalışkan, yetenekli ama dönem itibariyle mağdur; karşı görüşte veya herhangi bir siyasî görüşü benimsememiş olanlar ise yetenezsiz, çalışmayan, buldukları konuma hak ederek gelmemiş ve 12 Eylül yönetiminin eğilimleri ve uygulamaları dolayısıyla kendilerine menfaat sağlamış kişilerdir. Sibel'in, Trabzon'daki yukarıda adı geçen mesai arkadaşı Fevziye Hanım da bu konumda biridir. Başlı başına bir fenomen olarak tanımlanan ve küçümseyici, alaycı bir üslubun kullanıldığı Fevziye Hanım hakkındaki bilgiler şöyle sıralanmaktadır:

“Fevziye Hanım iki yıllık eğitim enstitüsü mezunu. Görev yaptığı okuldaki öğrenciler kadar bile eğitimi yok; ama Kenan Evren ile görüşmeye bütün eğitim fakültelerini temsilen o gönderiliyor ve ‘Doktor Fevziye Lokmacı’ diye takdim ediliyor. O zamandan anlamalıydık YÖK noktai nazarında bizlerden çok daha önemli bir kişi olduğunu; ama bizde o anlayış ne gezer? Ancak ona içten içe gülenlerin atıldığı ya da sürüldüğü dönemde, Doktor Fevziye'nin yerini iyice sağlamlaştırarak fakültede kaldığını görünce aklımız suya erecek. Şimdi beklenen kendisine yakıştırılan ‘doktor’ sıfatına yasal olarak kavuşması. Bu da bir günlük iş. Kanun hükmünde bir kararnameye bakar. Bir sabah ansızın doktor olarak uyanabilir Fevziye Hanım.”²⁹⁶

Romanda, aşağıya aldığımız alıntıda da görüleceği ve kahramanın da vurgulayacağı gibi, dönem içinde yapılan soruşturmaların nedenleri gerçekten ilginçtir. “Hafta sonu tatilinin pahalı bir motelde geçirilmesi, kâğıt oyunlarını sevmek vb.” kişilerin sorgulanmasına sebep olabilmektedir. Yine romanın başka sayfalarında da olduğu gibi, burada da “biz ve onlar” cepheleeri yazar tarafından açıkça vurgulanmaktadır. Söz konusu bu cepheleşmenin temelinde ise ideolojik karşıtlık yer

²⁹⁵ A.g.e.,s.73.

²⁹⁶ A.g.e, s.95.

almaktadır. Roman kahramanı Sibel ve soruşturulan öteki kişilerin karşılarında işinin gerektirdiği vasıflardan uzak, bilgisiz ve bu bilgisizliklerinin sonucunda gülünç durumda olan kişiler vardır. Bunlar, Fransız Filolojisi'nden Nüzhet Bey'e: "Fransız yazarlarının eserlerinden Türkçesi dururken neden Fransızcasını okutuyorsunuz?" şeklinde soru soracak ölçüde cahil kişiler olarak çizilirler. Böyle soruların yanında din aleyhtarlığı yapıldığına dair iddialarının muhatabı Leyla Hanım'a yöneltilen sorular da akademisyen kimliğiyle bağdaşmayacak şekilde basit, hatta gülünçtür. Yazarın burada, kahramanının yaşadıklarını aktarırken roman türünün gerçeklikle olan ilişkisine aykırı durmayı göze aldığını ihtimal dâhilinde görüyoruz. Bu göze alışta da benimsediği ideolojik anlayış, darbe sonrasındaki şahsî tecrübeleri yahut da yazarlık tercihi gibi çeşitli sebeplerin olabileceğini kanaatini taşıyoruz.

"Soruşturmalarından biri için İktisat Fakültesi'ne çağırılmışız. Koridorda bekliyoruz. Yarı deli bir öğretim üyesi ortalarda dolaşiyor. Hanım. Odasında çay demliyor ayaklarını masanın üzerine uzatıp çayını içiyor. Kapı açık. Biz, sekiz on kişi varız. Soruşturmalarımızın konusunu bile bilmiyoruz. Belli bir sıraya konmuşuz, ad ad çağırılıyor içeri. Çıkanlardan, odada üç kişilik bir soruşturma komisyonunun olduğunu öğreniyoruz... Başkaca bir şey öğrenemiyoruz, çünkü sinirden kaskatı kesilmiş durumda çıkıyor soruşturma geçiren arkadaşımız; bunalmış, yorgun... Arada birçok gülünç konular öğreniyoruz; ama kimsede gülecek güç yok. Bizimle oynadıklarını mı yoksa gerçekten mi bu kadar cahil olduklarını düşünüp yalnızca sinirleniyoruz.²⁹⁷

Aslında bütün bu soruşturmaların, soruşturulan kişileri topluca okuldan uzaklaştırmak için yapıldığını daha sonra fark eden Sibel, soğukkanlılığını korumak için gayret etmesine rağmen yine de adı okununca büyük bir gerginlikle soruşturma salonuna girer. Gördüğü manzarayı ve soruşturma sırasında olanları şöyle dile getirir:

"Gösterilen yere oturuyorum. Basbayağı bir yargılama bu. Doğruyu söyleyeceğinize yemin ediyor musunuz? Şerefimiz ve namusunuz üzerine. Aman Allah'ım! Ne kadar ürkütücü! Evet, ediyorum. Soruşturmayı yürüten üç kişiden başka bir de zabıt katibi var;

²⁹⁷ A.g.e, s., 130

donuk, renksiz, ölü balık gözlü bir hanım ve onun çıkardığı makineli tüfek sesleri. Komisyon başkanı profesör ayakta, soruşturmayı o yürütüyor.

İlk soru: “Derslerinizde sürekli olarak Nazım Hikmet hakkında övgü dolu sözler sarf ettiğiniz, öğrencinizin Nazım Hikmet’in vatan haini olduğu ve Türk vatandaşlığından çıkartıldığını söylemesi üzerine sizin, o en büyük Türk şairidir, üstelik yalnız Türklerin değil, bütün dünyanın malıdır, dediğiniz iddia edilmektedir. Bu iddialar karşısında savunmanız nedir?”

Ben: Nazım Hikmet’i bağımsız, tek bir konu olarak ele almış değilim. Ancak öğrencilerden Nazım Hikmet’in şiirleriyle, kimliği, kişiliği ile ilgili soru gelmişse, hiçbir sorunun yanıtı bırakılmaması gerektiğine inandığım için N.H.’ten de söz etmiş ve bana yöneltilen soruyu yanıtı bırakmamaya çalışmış olabilirim.

Profesör: Yaz kızım Mevlüde. Sibel Gökşen, derslerinde sürekli olarak Nazım Hikmet’ten bahsettiğini itiraf etmiştir.

Ben: Hayır efendim, ben öyle demedim.

Profesör: Aynı şey. Eğer öğrenciler soruyorsa anlatıyorum, dediniz. Öğrenciler sık sık soruyorsa siz de sürekli olarak Nazım Hikmet’ten bahsediyorsunuz demektir. Onun en büyük Türk şairi olduğunu, dünyaya mal olmuş bir insan olduğunu da söylemediniz mi?

Ben: Efendim, ben derslerde bana yöneltilen soruları N.H.’in şair kişiliğini göz önüne alarak yanıtladım. Bu açıdan bakılırsa gerçekten N.H. bütün dünyanın tanıdığı ve kabul ettiği bir Türk şairidir...

Profesör: Yazın’ Türk edebiyatının en iyi şairi odur’, demiştir.

Soruşturmanın rengi belli olmaya başladı. Ben ne söylersem söyleyeyim bu adam, kafasında planladıklarını yazdıracak oraya. Hayır, öyle demedim, çarpıtıyorsunuz söylediklerimi, diye itiraz ediyorum. Aynı şey hocanım, bir şey değişmez, diye yanıtlıyor...”²⁹⁸

Soruşturma komisyonunun adeta suç ürettikleri izlenimi verilen romanda, bunun için Sibel’in henüz üniversitedeki görevine başlamadığı bir tarih olan 1979 yılına ait bir sınavın soruları dolayısıyla sorgulanması söz konusudur. Yani, üniversitede çalışmaya başlamasından iki yıl önce yapılmış sorulardan sorumlu tutulmaktadır. Sibel, bunu bir art niyet olarak tanımlar.

12 Eylül 1980 Darbesi’nden önce üniversitelerde meydana gelen şiddet olayları ve boykotlar, 12 Eylül sonrasında cunta rejimi tarafından bu kurumların

²⁹⁸ A.g.e, s123.

kontrol altında tutulması amacıyla sıkı tedbirlerin getirilmiştir. Bu tedbirlerin yol açtığı ve bu tedbirler dolayısıyla birçok insanın çeşitli şekillerde mağdur edildiği de sonraki yıllarda hep söylenegelmiştir. Dönemi ele alan romanlarda da kurgusal da olsa bu mağduriyetlerin yansımalarını görmek mümkün olmaktadır. Bunların içinde, ülkemizde hemen her dönemde görülen kadrolaşma çalışmalarının 12 Eylül sonrasında da yapıldığı, hatta Kırmızı Karanfil Ne Renk Solar'a göre bunlar, dönemin özellikleri dolayısıyla çok daha rahat ve yoğun yapılmıştır. Sibel'in de görev yaptığı Eğitim Enstitülerinin, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan alınıp üniversitelere bağlanmasından ardından, buradaki personelin durumu belirsiz bir hâl almıştır. Bir yandan devam eden soruşturmalar, bir yandan da böyle bir idari değişikliğin, aslında belli bir amacı süreci olduğuna işaret eden yazar; kahramanı aracılığıyla henüz kişilerin sorguları bitmeden ücretli hocalarla öğretim kadrosunun şişirilmekte olduğunu, her bölüme neredeyse mevcut öğretim kadrosu kadar dışarıdan ücretli eleman alımının sürdürüldüğünü fark etmesine rağmen yine de duruma bir anlam veremediğini, zaten işlerin kapalı yürüdüğünü, bu işlerden etkilenecek kişilerin de gelişmelerden uzak olduğunu belirtir. Öğretim görevlisinden öğrencisine, hatta hizmetlisine kadar üniversitede tüm personel ideolojik anlayışlarına göre “bizden” veya bizden değil” şeklinde sınıflandırılır: “Bunların arasında çeşitli bölüm ve bahçe hizmetlileri, kütüphane memuru, okul şoförlerinden ikisi ve iç hizmetler şefi var.”²⁹⁹ Bahsedilen ücretli yeni hocalar aslında pek de yeni değildir. Bunların hemen hepsi 12 Eylül öncesinde burada çalışmış, yazarın “malum bir görüş” olarak tanımladığı bir ideolojik görüşün propagandasını yaptıkları için sıkıyönetim tarafından görevden alınmış, görevden alınırken de kendileri hakkında “öğretmen yetiştiren okullarda görev yapamaz” hükmü verilmiş kişilerdir. Yazarın kullandığı ifadelerle bakıldığında 12 Eylül rejiminin üniversitelerde takındığı tutumun bir kısmında tedbir amacı olduğu düşünülse bile, büyük bir kısmının suistimallerin boyutları gereği keyfi ve ideolojik bir tutumun yansıması olarak düşünülmesi yanlış olmamaktadır. Burada yazarın, kahramanı aracılığıyla kullandığı cümlelere baktığımızda ise sadece yapılan haksızlıkları suçlayıcı değil, aynı zamanda karşısında durduğu ideolojik görüşlerin

²⁹⁹ A.g.e, s. 136.

mensupları olarak gördüğü kişilere aşağılayıcı bir tavır takındığı da belirgin bir biçimde görülmektedir:

“İlahiyat Fakültesindeki sivil savunma uzmanlığından, dekanlığın yazı işleri memurluğundan ve özel bir süt şirketinden getirilenler ek iş olarak Türkçe bölümündeki okutmanlıklarını aksatmadan yerine getirmekteler. Ve asıl görevlerini, şu öğrenci bana karşı geldi, falanca öğrenci dersin huzurunu bozdu, beriki derslerin yapılmasını engelledi, diyerek geçiştiriyor, bu öğrencilerin okuldan atılması için ellerinden geleni yapıp okulda var oluşlarının bedelini var güçleriyle ödemeye uğraşıyorlar.”³⁰⁰

Cumhuriyet dönemi yazarlarından olan ve eserlerinde yine bu dönemin çeşitli sorunlarını ele alan, Türkiye'nin siyasi ve toplumsal çalkantılarla dolu dönemlerini ve bu dönemlerin kişiler üzerindeki etkilerini irdeleyen Adalet Ağaoğlu, ele aldığı konuların yanı sıra, eserlerini oluştururken ayrıntılar üzerinde yoğunlaşması, geriye dönüş, iç monolog gibi farklı ve yeni biçimsel tekniklerden de yararlanma yoluna giden bir yazarımızdır.

Hayır..., Adalet Ağaoğlu'nun Ölmeye Yatmak ve Bir Düğün Gecesi'nden sonra 1987 yılında yayımladığı üçlemenin son halkasıdır.³⁰¹ Ağaoğlu, romanda ilk iki kitapta başlayan birçok öyküyü, 1980 Darbesi sonrası Türkiye'sini aydın gözüyle yorumladığı Hayır... ile tamamlar. Ağaoğlu, romanda darbe sonrasında akademisyen, aydın ve üniversitelerin etrafında gelişen olayları tasvir eder. 1980 Askeri Darbesinden sonra meydana gelen söz konusu bu olaylar, romanın başkahramanı Prof. Aysel Dereli'nin zihninden hatıralar yoluyla aktarılırken başkahramanın, darbeye sol perspektiften baktığı ve roman boyunca gerek darbe sonrası yönetimine gerekse darbe sonrası döneme eleştirel bir tutum içinde yaklaştığı görülür. ”Yazar, bazen direkt bazen satır aralarında keskin bir üslupla yaşananları

³⁰⁰ s. 136.

³⁰¹ Adalet Ağaoğlu, **Hayır...**, İstanbul, Remzi Kitabevi, t.y.

eleştirir.”³⁰² Başlangıcı ile sonu arasındaki süre “bir gün” olan romanın zamanı parçalanmış bir zamandır. Ama bu zaman parçaları bir bütün halinde karakterlerin zihninde yer alır, onlar tarafından hatırlanır.³⁰³ Jale Parla’ya göre “romanda verilen her bir zaman birimi –sabah, öğleden sonra, gece ve öğlen- kendi zaman katmanlarıyla örtüşen bir zamandır. Romanda zamanın kurgulanışı, şimdi/geçmiş/gelecek’i senkronik biçimde temsile ulaşma çabalarını yansıtır.”³⁰⁴

Öğrencileri arasında tarafsız davranmadığı suçlamasıyla da karşı karşıya kalan Aysel, kanıtları ve tanıkları bilmek ister; ancak Dekan’ın cevabı 12 Eylül sonrası Türkiye’sini yansıtan niteliktedir. “Normal zamanda yaşamıyoruz...”³⁰⁵ Yine de soğukkanlılığını koruyan ve dersine gitmek isteyen Aysel, dekanın, bir bilim çatısı altında bulduklarını ve kendilerini zor kullanmak zorunda bırakmaması uyarısına şu cümlelerle karşılık verir: Bilim çatısı altındaymış!.. “Bilim çatısı altında silahlı erler, dipçikler, coplar (...)”

Artık dekanı dinlemeyen, onu görmeyen ve hatta kapının yanında kulağı kırışte bekleyen Cemal’i de görmeyen Aysel,’in zihninden geçenleri iç monolog tekniğiyle veren yazar,

“Peki, neyi gördüm? Her zaman ana giriş kapısında, koridorda nöbet tutan erlerin tüfekleriyle dershanenin önünde bir duvar oluşturduklarını... Kapının iç yanına birikmiş öğrencilerimin çatlı silahlar arasındaki yüzlerini, öfke, çaresizlik karışımı bakışlarını.”³⁰⁶

Şeklindeki cümleler üzerine dekanın uyarısında veya tehdidinde haklı olduğunu bu kez senatoya başvurmasının, dava açmasının, bütün o dilekçelerin, bütün o tanık aramaların... Hepsinin boş olduğunu belirtir”

³⁰² Macit Balık, Türk Romanında 12 Eylül Darbesi, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume**, 4 /1-II Winter 2009.

³⁰³ Ertan Engin, “Hayır Demenin Bedeli”, <http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi6/74enginertan.pdf>

³⁰⁴ Jale Parla, **Don Kişot’tan Bugüne Roman**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

³⁰⁵ Ağaoğlu, s.136.

³⁰⁶ A.g.e, s.137.

Aynı günün gazetesinde siyasal skandallar, açılışlar, kapanışlar; biten, bitmeyen yargılamalar, açlık grevleri vb. haberlerin arasında “Sosyalbilim Onur Plaketi Prof. Dr. Aysel Dereli’ye Veriliyor” başlığıyla alacağı ödülün haberine de rastlayan Aysel, bu haberi okurken yine kendisiyle ilgili olan geçmişteki bir haberi hatırlar. 12 Eylül 1980 Darbesi’nin hemen sonrasında fakülteden uzaklaştırıldığını duyuran bu haber dolayısıyla hafızasında ‘dün ile bugün yan yana, iç içe’ çizilir. Dünün haberi, “Prof. Aysel Dereli’nin Uzaklaştırıldığı Fakülteden Bazı Araştırma Raporlarını Kaçırıldığı Öne Sürülüyor.”³⁰⁷ başlığıyla okuyuculara duyurulurken haberi tamamlayan bir de fotoğraf vardır. Yazar bu fotoğrafı şu cümlelerle tasvir eder:

“Haberin içine fırlak gözlü, boğazına kılçık kaçmış gibi buruşuk yüzlü, sevimsiz mi sevimsiz bir fotoğrafını gömmüşlerdi. Resmi gören kimse bu yüzün hemen hemen bir kedinin boynunu bükerek koparmaya yatkın anlamına bakıp fotoğraftakinden her türlü melaneti bekleyebilirdi.”³⁰⁸

Bu sabahki gazetede ise “güzel denebilecek” bir fotoğrafının altında övgü sözleri yer almaktadır.

“Romanda yapılan bu karşılaştırmada, artık hiçbir gücü kalmamış muhalif öğretim üyesine ödül vermenin kimseye zarar vermeyeceği düşüncesi vurgulanırken bir yandan da yurt dışından ödül alan bir çalışmaya kayıtsız kalınmayacağı belirtilerek her alanda görülen dışa bağımlılığın altı çizilmektedir.”³⁰⁹

Aysel’e yöneltilen bir diğer suçlama da “devlete, hükümete hakaret ve halkı isyana teşvik”tir. Bu suçlamanın delili ise 1982 Anayasasına ‘hayır’ demek için

³⁰⁷ A.g.e, s.137.

³⁰⁸ A.g.e, s.42.

³⁰⁹ Ece Cihan Ertem, **Romanlarda 12 Eylül Darbesi**, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s.70.

yazdığı ve dönemin yönetimine karşı bir anlamda meydan okuma sayılabilecek bildiri niteliğindeki bir metindir. Bir gece baskın yoluyla eve gelen askerlerin yaptıkları aramada, Aysel, el yazısıyla yazdığı ve henüz taslak halinde olması sebebiyle yayımlamaya fırsat bulamadığı bu metin yüzünden yargılanır. Mahkeme salonunda suç unsuru metnin okunmaya başlanması sırasında olanları bir masal olarak kabul etmek isteyen Aysel hüznün, umutsuzluk, öfke gibi çeşitli duyguların baskısı altında hukukun içindeki mantığın dışına çıkıldığı bir yer ve dönemin başka türlü tasvir edilemeyeceğine inanır:

“ (...) Hukukun ve mantığın dışına çıkıldığı bir yer ve dönem başka nasıl anlatılır? Fakat bugün bize masal gibi gelse de, gelecekteki insanlara büsbütün masal gibi görünecek olsa da, bu çağda, bugün, burada yaşananlar masal değil. Bir masal akıl dışılığında olup biten her şey gerçek. Bir Ortaçağ zorbalığında yaşanan her şey gerçek.”³¹⁰

Metinde şunlar yazmaktadır:

Bu ülkede yine bir askeri darbesinin olduğu, sıkıyönetimce binlerce insanın tutukevlerine tıkıldığı, henüz dava bile açılmadan haklarında yasaların biçebileceğinden öte cezalar biçildiği, onların çeşitli işkencelere uğratıldıkları, bazılarının ortadan kaybolduğu, bazılarının sakat kaldığı, hatta üstlerine yüklenen görevlerin çokluğu ve ağırlığı altında ezilen birçok emir kulunun, yeterince robotlaşmamış bir yığın işkencecinin de ya delirdiği, ya intihar ettiği bir gerçek.”³¹¹190

Bütün bunlar, anayasayı taşıyır, tadil ve tebdil suçlamaları ile oluyor. Ama bütün bunlar da, sizler Anayasayı taşıyır, tadil ve tebdil eylediğiniz için olabiliyor. Çünkü Anayasanın suç saydığı şeyler suç saymadığı şeyleri bugün sizler, kendi kesip biçtiğiniz yasalara göre suçlu kılıyorsunuz. Olmayan bir yasaya dayanarak hem suç hem ceza biçiyorsunuz.

Yalan bir yasanın yalan Başkanı, Başbakanı, Meclis üyeleri! Hepiniz aşağı, hepiniz aşağı!

Bu ülken bütün insanları!

Ortada sıkıyönetim yasalarıyla ziyana uğramış tek kişi kalmayana dek sizleri, hep birlikte bu yalan yönetimin bütün buyruklarına <Hayır!> demeye çağırıyorum. Tarih önünde gerçekten

³¹⁰ Ağaoğlu, 56

³¹¹ A.g.e, s. 56.

suçlu olmak istemiyorsak sırtımıza zorla binmiş olanların kendi kendilerine yaptıkları bütün uygulamalara Hayır diyelim. Üstlerine oturdukları omuzlarımızı altlarından çekelim.

Hayır diyelim!

İşte ben diyorum: Hayır!

Katılınz: Hayır!³¹²

Romanda 12 Eylül’le ilintili her şeye “Hayır!” diyen Aysel, yargılanmasından üç yıl önce kaleme aldığı bu bildiriye hazırladığını kabul etmesine rağmen onun bir taslak halinde kaldığını, hiçbir şekilde yayımlanmadığını, zaten yayımlamaya da fırsat bulamadığını kaydeder. Darbe ile birlikte 1960 Anayasasının yürürlükten kaldırılmasına, yerine iki yıl sonra yapılan referandumla kabul edilen 1982 Anayasasının –yıllar sonra bu anayasa, darbe anayasası olarak vasıflandırılır-yürürlüğe girmesine bir tepki olan bildirinin yayımlanmadığı halde suçlanma nedeni olmasına anlam veremediğini belirten Aysel’e ait satırlardan sonra kahramanından, onun adına konuşmak için sözü alan Ağaoğlu:

“Bu ülkede pek çok aydına yapıldığı gibi, bir gece kapım çalınıyor, içeri girilip kitaplarım yerlere yıkılıyor, dosyalarım, kâğıtlarım karıştırılıyor; birçoğu alınıp götürülüyor; bundan üç yıl sonra da kendimi burada, karsınızda buluyorum. Özel hayatlar bile ortadan kaldırılıyor. ;insanın evinin içi gibi, kafasının içi de denetim altına alınmak isteniyor. Peki, bu durumda düzenin o kadar titizlikle savunduğu, askerinin kendisi için o kadar saklı tuttuğu mülkiyetin korunması hakkı ve görevi nerde kalıyor?”³¹³

Aysel, yalnızca 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi’ni değil, bundan on yıl evvel yaşanan 12 Mart müdahalesini de yaşamış ve çeşitli soruşturmalar geçirmiş bir akademisyendir. Ancak 12 Mart sonrası yaşadıklarıyla 12 Eylül sonrası yaşadıklarını mukayese ettiği zaman, 12 Eylül uygulamalarının hem daha profesyonel hem de çok daha etkili olduğunu görür. Üniversiteden uzaklaştırıldıktan iki yıl sonra görevine tekrar dönen Aysel, İspanya’da yaşayan ressam kardeşi Tezel’e –Tezel de 12 Mart

³¹² A.g.e, 56-57.

³¹³ A.g.e, s.61.

sonrasında yurtdışına çıkmış ve yerleşmiştir- yazdığı mektupta dönemin Türkiye'sinden haberler verir:

“Dün burada yine elli beş öğrenci coplandı. Bildiğin çevreler, küçük küçük kımıldanışlara karşı bile şimdi çok daha öfkeli, ama daha az telaşlılar. Bence için için, ‘o kadar sert gittik, yine olmadı diyorlar, ancak kendilerine göre ‘oldurmaktan’ düne oranla biraz daha eminler. Sermaye kendini, yerine biraz daha yerleşmiş duyuyor. Yıllardır televizyonların, gazetelerin, dergilerin başköşelerini işgal edip durmalarının başka bir anlamı var mı?”³¹⁴

Hayır romanında Aysel'in eşi Ömer de üniversite öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Darbenin hemen ertesinde gerek ülkede gerekse üniversitedeki öğretim üyeleri üzerinde oluşan gergin ortamın, çiftin gündelik yaşamlarına ne denli yansıdığı aşağıya aldığımız satırlarda kendisini göstermektedir:

Ömer çabuk çabuk gidip geliyor, gömleğinin üstüne eski bir süveter geçiriyordu. Bu hızlı gidiş gelişleri, arada bir çayını ağzını yakarcasına yudumlayışı, onun da elini ayağına dolaştırıyordu. İşte, açık pembe rujunu dudaklarına sürerken taşırdı. Ders notlarını çantasına doldururken hepsi de yere saçıldı. Sinirlendi. Son aylar sık sık sinirli oluyor. Ülkede hava çok gergin. Üniversitede daha gergin.³¹⁵

Darbe sonrasının ilkbaharında tutuklanan isimler arasında “darbe öncesinde solun gözbebeği” olan Ömer de vardır. Aysel'in gözünde gerçekçi biri olarak çizilen Ömer'in, darbenin ilk aylarındaki duruşu Aysel'in duruşuyla çelişmektedir. Aysel'e sık sık fakültedeki “dönemin adamlarıyla takışmanın” yararsız bir tutum olduğunu belirten Ömer, asıl olanın orada kalıp bilime hizmeti sürdürebilmek olduğunu savunur. Aysel'in, Ömer'in tutuklanışıyla ilgili zihninden geçirdiği cümleler ilginçtir: “... aslolan bilime hizmeti sürdürebilmek. Çok iyi sürdürdün! Beni de

³¹⁴ A.g.e, s. 25.

³¹⁵ A.g.e, s.126.

öğrencilerinin yerine koyup duruyordun, ama senin de yanlış hesap yaptığın çok şey var.”³¹⁶

12 Eylül döneminde mağdur olan bir başka akademisyen tiplmesi de Doçent Üner'dir. Üner, Aysel'in yakın arkadaşıdır, zor günlerinde ona daima destek olmuştur. Doçent Üner 12 Eylül öncesi dönemde burs alarak yurtdışına araştırma yapmak üzere gitmiş ve “kendi ülkesinde asla yapamayacağı” bir araştırma ile ülkesine geri dönmüştür. Oysa döndüğünde bağlı bulunduğu öğretim kurumundaki görevini kaybetmiştir. Aysel bu duruma su sözlerle isyan eder:

“ ...bağlı bulunduğu bilim çatısı altında tek bir kişi henüz bu bilimsel incelemeyi görememiş, merak bile etmemişken, bu çatının kapılarını yüzüne kapanmış buluyor. Bu durumda yasa nerede? Suç ne, cezasını kim kesiyor? Bir bilim adamının yetişmesi için dökülen avuç dolusu paraların, milletin uğradığı kayıpların hesabını kim verecek, bu kayıpları kim ödeyecek?”³¹⁷

Bildiği gibi 12 Eylül, demokrasini de askıya alınması anlamına gelmektedir. Bu bakımdan da birçok demokratik ülke darbe sonrasında Türkiye'ye karşı bazı siyasal yaptırımlar uygulamışlar, bazıları da Türkiye ile ilişkilerini bir süre dondurmıştır. Bunların da etkisiyle darbe yönetimi, dönemin Türkiye'siyle benzer bir yönetim şekline sahip olan ülkelerle ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Karşılıklı üst düzey ziyaretlerin sıkça yapıldığı o yıllarda, üniversiteler de bu ziyaretlere dâhil olmuş, ziyaretçi devlet başkanlarının çoğuna fahri doktora unvanları verilmiştir. Genellikle Ortadoğu, Balkanlar ve Uzakdoğu'dan gelen devlet başkanlarına Türk üniversitelerinin fahri doktora vermeleri söz konusudur. Bu durum, yazar Kemal Ateş'in Bir Başka Şehir adlı romanında da kurgulanır:

³¹⁶ A.g.e, s.128.

³¹⁷ 12 Eylül'ün üniversitelerdeki yansımaları işleyen romanlardan biri de; bkz. Hatice Erdoğan, **Bekle Bizi İstanbul**, İstanbul, Ceylan Yayınları (basım tarihi yok).

Uzakdoğu ülkelerinden birinin başındaki diktatöre onursal doktorluk unvanı verileceği Dekan Yardımcısı Beyza Yurdalan'ın imzasıyla iki gün önceden duyurulmuştu. Genellikle böylesi törenler günlerce öncesinden duyurulurdu, bunun iki gün önceden haber verilmesi bir güvenlik önlemiydi belki de... Artık onursal doktorluk payesi böylesine sıkı korunan insanlara veriliyordu.³¹⁸

Öner Yağcı da Turnalar adıyla yayımladığı romanında darbe sonrasında üniversite ortamını öğrenci cephesinden verir. Üçüncü kişinin anlatıcı olduğu romanda Yıldız, eşi ve ağabeyi cezaevinde olan bir üniversite öğrencisidir. Eşinin ailesi de onunla ilgilenmemektedir. Mecburen üniversitenin yurdunda kalan Yıldız, üniversiteye ve yurda hâkim olan korku ve tedirginliği her an hissetmektedir:

“Uyuyamıyordum çoğu geceler. Herkes kendi içine kapanmıştı. Geçen yıl canciğer olanlar selam vermiyorlardı. Kalabalık içinde yalnızlığı yaşıyordum koca okulda... “Hocalar despotlaşmıştı. Derslerini anlatıp gidiyorlardı o kadar. Gerçekten öğretmenlik yapmak isteyenlerince bir kolayına bakılıyordu. Kolaydı birinin 1402’lik olması. Bir ihbar yeterdi sıkıyönetime.”³¹⁹

Yazarın betimlediği üniversite manzarası, 12 Eylül öncesinin üniversite manzarasıyla hiç örtüşmemektedir. Gençlerin bulunduğu bir ortamın canlı, hareketli bir ortam olması gerekirken Ankara gibi bir büyükşehirdeki bir üniversite kampüsündeki tek hareket devriye gezen polisler, duyulabilen sesler ise devriye arabalarına ait tekerlek, siren vb. sesleridir. Aslında o dönemdeki bu ürpertici sessizlik sadece üniversite kampüsleri için değil, tüm şehir sokakları için geçerlidir.

Atilla Keskin, darbe sonrasında üniversitede ve yurtda kontroller çok sıkı olmasından dolayı öğrencilerin birbirlerine yaklaşamadıklarını, yaklaştıklarında, geceleri birbirlerinin odasına gittiklerinde ertesi gün hemen görevliler tarafından

³¹⁸ Ateş, s.130.

³¹⁹ Keskin, s.127.

sorguya çekileceklerini bildiklerini kaydeder. Böyle bir ortamda öğrenciler ürkek ve yılgınlık içindedir. Bunalırlar, hatta içlerinden sinir krizleri geçirenler dahi olur. Turnalar romanının bu sayfalarında ilginç bir iddia vardır. Yazara göre bunalıma giren öğrenciler üzerinde bazı hesaplar yapılmaktadır. Üniversite, yurt yönetimi bir yandan öğrenciler üzerindeki yoğun baskı devam ederken bir yandan da bu baskıya dayanamayan öğrencilerin bunalıma girmesinden memnuniyet duyduklarını, zira bunların sayısı arttıkça uyuşturucuya gereksinimin de artacağını bildiklerini kaydeder.³²⁰ Yazarın burada uyuşturucudan kastı, sakinleştiricidir; asıl söylemek istediği de uyuşturulmuş bir toplum oluşturmak istendiğidir.

Bir Başka Şehir romanında ele alınan 12 Eylül 1980 Darbesinin üniversiteler üzerindeki bir başka uygulaması da bölüm kontenjanlarının olabildiğince artırılmasıdır. Eskiden yirmi kişinin alındığı bölümlere darbe sonrası süreçte yüzlerce kişi alınmaya başlar:

“Selamların bile değiştiği tuhaf bir döneme girdi üniversite. Derslerin tadı yoktu. Kalabalık sınıflarda tek bir öğrencinin bile adını aklında tutamıyor. Adlarını öğrenemediği için de sınıfları kocaman bir et duvarı gibi görüyordu... Yakında ortalık diplomalı işsizlerle dolacak.”³²¹

2.9. İşçiler, Sendikalar

12 Eylül Askeri Darbesinin farklı toplumsal gruplara yönelik farklı etkileri olmuştur. Dönemi ele alan romancıların belli temalar üzerinde özellikle durmalarının yanında çok geniş ele alınmasa da işçi, memur, sendika çevreleri ile ilgili kurgularını da okuyuculara aktardıkları görülür. Özellikle örgütleri işleyen romanlarda karşımıza çıkan bu meseleler, başta Latife Tekin’in Gece Dersleri olmak üzere Ahmet Altan’ın Sudaki İz, Atilla Birkiye’nin Aşk Üçlemesi’dir. İncelediğimiz romanlardan edindiğimiz genel izlenim ise yazarların bu meseleleri daha çok örgütlerin işçileri

³²⁰ A.s.

³²¹ Ateş, 187-188.

örgüte destek sağlamak, patronlara karşı birleşip menfaatlerini korumak veya darbe sonrasında iktidar-patron yakınlığını, hatta işbirliğini öne çıkarmak şeklindedir.

Yukarıda saydığımız romanlar içinde ilk olarak ele alacağımız Atilla Birkiye'nin Aşk Üçlemesi adlı eserinde, 12 Eylül sonrası çalışma hayatına dair yansımalar kurgu içinde kurgu yoluyla verilir. Romandaki başkahraman, darbeden psikolojik olarak etkilenmiştir ve bu etkilerin izlerini yazacağı romanda dile getirmeyi planlamaktadır.

Romanın çalışma hayatı ile ilgili bölümlerinde işçi-işveren pazarlıkları, anlaşmazlıkları; haklar, hakların ihlali gibi aslında 12 Eylül'e doğrudan bağlayamayacağımız ve ilgili kesimlerde her dönemde görülebilen durumların yanında, bizim için asıl dikkat edilmesi gereken bölümler, emekli olmuş üst düzey askerlerin sivil çalışma hayatına atılışlarıyla ilgili kısımlardır ve romanda bunlara getirilen yorumlardır.

Sıkıyönetimin devam ettiği günlerde, kamuoyunda 1402'likler olarak adlandırılan ve aynı sayılı sıkıyönetim yasası ile görevlerinden uzaklaştırılan kamu görevlileri –akademisyenler, öğretmenler vb.- gündemi uzun süre meşgul etmiştir. Aşk Üçlemesi adlı romanın “Adam” olarak bahsedilen kahramanlarından biri de yüksek mevkideki devlet memurluğundan bilinmeyen bir sebeple uzaklaştırılır. Kahraman, görevine son verildikten sonra mahkemeye başvurur, ancak sonuç aleyhine çıkar. Romanda, kahramanın işten uzaklaştırılmasının gerçek sebebi bilinmezken asıl vurgulanmak istenen, alınan kararların keyfi olduğu, başka bir ifadeyle darbe sonrasında başka alanlarda olduğu gibi adalet konusunda da keyfi uygulamalar yapıldığı yönündedir:

“Anlayamadığı bir şekilde, bir türlü kabullenemediği ve devlete yakıştıramadığı bir şekilde işten atılmıştı. Yıllarca çalışmıştı. Yıllarca çalmadan, çırpmadan bir tek memur maaşıyla evini geçindirmiş, iki çocuğunu okutmuştu. Namusuyla, hile, hurdaya karışmadan,

rüşvet, müşvet yemeden çalışmıştı. Dürüsttü, Atatürkçüydü, laikti. Politikaya hiç bulaşmayıp partizanlık yapmadan hep işini, ülkesini, devletini düşünmüştü.”³²²

Aşk Üçlemesi romanında, kahramanın içinde bulunduğu durum ile ilgili olarak üçüncü kişi anlatıcı vasıtasıyla sıkıyönetim ve darbe yöneticilerine doğrudan suçlamalar getirilir. İşine ve devletine karşı hiçbir kusur işlemediği, daima “namusuyla çalıştığı” halde devlet tarafından işten atılan kahramanın sanki bir terörist, sanki bir partizan gibi muamele gördüğü; oysa sadece Atatürkçü, laik ve cumhuriyetçi olduğu, bu hasletlerin ise darbe yönetimi tarafından bir anlamda suç sayıldığı vurgulanır.³²³ Romanda yazarın, Adam için söylediği bazı tanımlamalara – Atatürkçü, laik, cumhuriyetçi- bakıldığında ise uygulamaların çoğunun politik kaynaklı olduğu görülür.

Memuriyetteki görevinden bilinmeyen bir nedenle uzaklaştırıldıktan sonra³²⁴ ekonomik ve sosyal haklar konusunda işçileriyle sorunlar yaşayan bir fabrikada genel müdür olarak çalışan “Adam”, maaşlarını alamayan işçilerin yaptıkları eylemleri haklı bulmakta ve sorunu, işçileri mağdur etmeden çözmeye çalışmaktadır. Ancak fabrikanın yönetim kurulu üyeleri toplantılar sırasında işçilerin haklılıklarını dile getirseler de onların mağduriyetlerine yönelik herhangi bir çözüm geliştirememişlerdir. Bir yandan sendikanın sıkıştırılmaları, bir yandan işçilerin gittikçe artan tepkileri ve eylemleri şiddeti de davet eder niteliktedir:

“Adam ne olduğunu anlayamamıştı. Fabrikanın bahçesinde birikmiş işçilere bakarken birdenbire jandarmalar gelmiş, işçileri yaka paça fabrikanın dışına atmışlar ve

³²² Birkiye, s.98.

³²³ A.g.e, s.99

³²⁴ [12 Eylül 1980 Askeri Darbesi](#)nden sonra -1983 yılında- [1971](#) yılında çıkarılan 1402 sayılı yasanın ikinci maddesi sıkıyönetim komutanlığınca değiştirilerek [akademik personelden](#) devlet memuruna kadar kamuda çalışan birçok kişinin görevine son verildi. Genelkurmayın açılmalarına göre toplam 4891 kamu personeli görevden alınmıştır. İlgili yasa: Sıkıyönetim komutanlarının bölgelerinde genel güvenlik, asayiş veya kamu düzeni açısından çalışmaları sakıncalı görülen veya hizmetleri yararlı olmayan kamu personelinin statülerine göre atanması veya işine son verilmesi, yerel yönetimde çalışanların görevden uzaklaştırılması veya işlerine son verilmesi hakkındaki istemleri ilgili kurum ve organlarca derhal yerine getirilir.

bahçe kapısını kapatmışlardı... Adam hayretle dışarıya, olup bitene bakıyordu. Jandarmalar işçileri dipçikliyor, kiminin yüzünden, kiminin kafasından kanlar akıyor, kimisi tozların içinde yuvarlanıyor; ama yine de bahçeden çıkmıyorlar ve bahçe bir savaş alanına dönüşüyordu. Ne zaman ki jandarma yüzbaşı, belindeki tabancasını çıkarıp havaya birkaç el ateş etmişti... işçiler direnmeyi bırakmışlar, sonra da kendilerini sokakta bulmuşlardı.³²⁵

Çok kısa bir sürede cereyan eden bütün bu olaylar, fabrika genel müdürünün bilgisi ve iradesi dışında gerçekleşmiştir. İşçilerin fabrika kapısında, jandarmanın fabrika bahçesindeki günlerce devam eden bekleyişleri karşısında çaresiz bir durumda kalan genel müdür, süreçten çok sonuçla ilgilenen işçilere de yaranamaz. Fabrika yönetim kurulunda işçilerin tarafında olduğunu açıkça söylemesi üzerine de “o zaman niye buradasınız, niye istifa etmiyorsunuz” sorusuyla karşılaşır. Bu soru üzerine kimsenin parasına el konulmasına, hakkının gasp edilmesine ortak olamayacağını belirterek namusuyla istifa edeceğini belirtir. İlk aylarda işçilerin haklarının verilmesinden yana eğilim gösteren fabrika yönetim kurulu üyeleri ise daha sonra işçilerin birikmiş alacaklarını vermek yerine fabrikayı tam kapasite ile çalıştırarak üretimi artırmak, sonrasında ise işçilerin paralarını ödemekten yana bir tavır sergilemeye başlarlar. Aşağıya alacağımız alıntıda işçi-işveren-sendika cephesinde gelişen olumsuz olayların temelinde darbe sonrası yönetiminin olduğu açık bir dille ifade edilmektedir. Sıkıyönetimin haktan, haklıdan yana değil, güçlüden, daha doğrusu, ideolojisine hizmet edenden yana olduğu, bu anlayışın da ele aldığımız işveren ve çalışan kitlelerinde işveren tarafına avantaj sağladığı vurgulanır:

“Nasıl istifa etmesindi. Gözlerinin önünde işçileri dövmüşlerdi; birileri dövdürmüştü. Hem de alacaklarını vermeyerek. Para verecekleri yerde bir jandarma birliği göndermişlerdi. Böyle bir şeye nasıl dayanabilirdi. Sıkıyönetim var diye, askeri yönetimi fırsat bilip hırsızlık, dolandırıcılık yapılır mıydı? Hangi adalet sistemi buna göz yumabilirdi. Adalet var mıydı? Var olan sıkıyönetimdi, onun koyduğu kurallar geçerliydi... O da

³²⁵ Birkiye, s.88-89

sıkıyönetimden dolayı işini kaybetmişti. Bir 1402'likti ve işçilere benzer bir yazgıyı paylaşıyordu.”³²⁶

Bu istifanın ardından fabrikanın genel müdürlüğüne henüz otuz yaşında olan ancak Boğaziçi Üniversitesini bitirip ardından Amerika'da yüksek lisan yapmış, yine bu ülkede MBA eğitimi almış bir adayı betimleyen yazarın, bu betimlemedeki asıl amacı, sayılan bütün bu özelliklerin 12 Eylül sonrasında oluşan yeni bir sınıfı vurgulamaya yöneliktir. Bunun yanında, gördüğü eğitimlerin dışında herhangi bir iş tecrübesi olmayan; ancak fabrika genel müdürü olmak için İstanbul'dan Ankara'ya giden yönetici adayına bu imkânın sağlanması dönemin şartlarıyla doğrudan ilgilidir. Zira yönetici adayına bu imkânı aile dostları olan emekli bir general sağlamıştır. Yazar, generali aşağıdaki cümlelerle tanıtır:

“Adam emekli bir generaldi. İki yıl önce yaş sınırından emekliye ayrılmış, ama çok kısa bir süre sonra çeşitli kuruluşların yönetim kurulu üyesi oluvermişti. Şimdi de öteki üyeliklerinin yanı sıra bu fabrikanın yönetim kurulu üyesiydi.”³²⁷

Bu konuyla ilgili incelediğimiz romanlarda sendika ve sendikacılık genellikle olumsuz bir bakışla -işçilerin hakları için mücadele etmekten çok sendika ve sendikacıların menfaatlerinin gözetildiği yönünde- anlatılmasına rağmen, Aşk Üçlemesi'nde çok kısa da değinilse sendika temsilcilerinin görevlerini ve sorumluluklarını yerine getirmede kararlı oldukları görülür:

“Paraları ne zaman vereceksiniz? Dürüstlükten, işçi haklarından, patronların sömürgenliğinden, düzenin ve sistemin haksızlığından ve artık tarihe gömülme zamanının

³²⁶ A.g.e, s.148.

³²⁷ A.g.e, s.82

geldiğinden, işçi iktidarından ve daha birçok şeyden sağ elini hep masaya vuruyordu. Bu vuruşta, biraz da tehdit vardı.”³²⁸

12 Eylül sonrası çalışma hayatı, daha dar anlamıyla işçi ve işçilerin örgütlenmesi konusuna temas eden bir başka roman da Ahmet Altan’ın Sudaki İz adlı romanıdır. Romanın kahramanlarından biri olan Fazıla, bir fabrikada işçileri örgütlemek amacıyla çalışmaya başlar. Romanın 24. bölümünde de Bülent’e, işçileri örgütlemek konusundaki gözlemlerini ve fikirlerini anlatır:

“Örgütlenme çalışmaları pek iyi gitmiyor. Atölyelerde işçiler çok dağınık. Bütün atölyelerin patronları kendi aralarında anlaşmışlar, sendikaya gireni işten atıyorlar; kimse de iş vermiyor. Bir de iki yıl önce bir grev yapmışlar, çok sert bastırılmış, işçilerde hâlâ onun yılgınlığı var. Buralarda ilginç olan kadın işçiler. Erkekler yılgın ama atölyelerdeki kadınlar çok atak, çok daha kızgın, üstelik örgütlenmeye daha yatkınlar. Onun için ben ağırlığın kadın işçilere verilmesinden yanayım. Eğer kadın işçileri örgütleyebilirsek onlar erkeklerini bizden daha rahat etkileyip bilinçlendirebilirler.”

Necip ve Bülent’in de katılımıyla görevlerinde epey yol kat eden Fazıla, maaşlarını alamayan işçileri greve gitmeleri konusunda cesaretlendirmişlerdir. Bir aydan beri devam eden grevden oldukça memnun olan Fazıla, bu durum bir hafta daha devam ederse işçilerin tüm taleplerini kabul ettireceklerine inanmaktadır. Bu inancını da işçilere sürekli olarak anlatır. Fakat fabrika sahibinin “grevi bırakırlarsa bugün maaşlarını dağıtacağım” diye haber göndermesi üzerine işçiler arasında büyük bir sevinç yaşanır ve grev de sona erer. Yaşadıkları sıkıntıları bir anda unutan işçiler, bir hafta daha dayanmaları yönünde onları ikna etmeye çalışan Fazıla’ya bir anda düşman kesilirler:

³²⁸ A.g.e, s. 149.

“Fazıla, grevi sürdürün, dedikçe ona düşmanca bakmaya başlamışlar, düşmanlıklarını belli etmekten de kaçınmamışlardı. O güne dek dost olduğu bu insanlar, bir anda yabancı olmuşlardı Fazıla’ya. İçlerinden biri,

- Susturun şu karyı, diye bağırmişti bile.

- Onun durumu sizden daha kötü, iyice sıkıştı, onun için size haber gönderdi, bir hafta daha dayanırsak bütün isteklerimizi kabul etmek zorunda kalacak, demişti Fazıla. Dinlememişlerdi.”³²⁹

Tartışmaların, kavgaların, hatta şiddetin olduğu o olaylı toplantıdaki düşmanca tavırlar sadece Fazıla’ya yönelik olmamış, Necip de bir işçiyle dövüşmek zorunda kalmıştır. Necip, işçi sınıfının çıkarlarından bahsetmek isteyince işçilerden biri onu itip, “Kes ulan velet, senden mi öğreneceğiz işçi sınıfını!”³³⁰ diyerek konuşmasına fırsat vermemiştir. Fazıla ise kendisini sevdiğini bildiği işçilerin böyle yapmalarına bir türlü inanamaz. Onlara kızar, “kendilerini sattılar” diye düşünür ve onlar için niçin mücadele ettiğini sorgulamaya başlar:

“Aylardan beri bir aradaydılar, birlikte aynı fabrikada çalışıyorlardı. Çoğu Fazıla’yı seviyordu, ama birden dire bütün bunlar unutulmuştu. Fazıla, aralarındaki bütün bağların koptuğunu, artık onlara ulaşamadığını hissetmişti. Bu en önemli anda ona karşı birleşmişler, onu aralarından atmışlar, sözlerini dinlememişlerdi. Fazıla, onların çıkarları için onlardan daha çok heyecanlandığını, onlardan daha çok mücadele ettiğini, gene de onlara ulaşamadığını, aralarında görünmez bir engelin olduğunu anlamıştı... niye ben onlar için onlardan daha çok mücadele ediyorum.”³³¹

Görülmektedir ki, Sudaki İz romanda da işçiler, tıpkı Aşk Üçlemesi’nde olduğu gibi kendilerinin yanında olanlara, bir süre sonra sırt çevirirler. Ancak bu sırt çevirmede işçilerin vefasızlığını ortaya koymak gibi bir durum söz konusu değildir. Her iki romanda da işçilerin, içinde buldukları zor şartlarda siyaset yapmak gibi bir durumlarının olamayacağını verilmek istendiği görülmektedir. Zaten dönemi ele

³²⁹ Ahmet Altan, **Sudaki İz**, Can Yayınları İstanbul 2001, s.116.

³³⁰ A.g.e, s.117.

³³¹ A.g.e, s. 117.

alan romanların hemen hepsinde 12 Eylül sonrasında oluşan şartların, sadece işçilerin değil, toplumun her kesiminin örgütlenmesine, siyasetle uğraşmasına imkân vermediği en belirgin husustur.

Çalışma hayatı, işçiler, memurlar ve bunların örgütlenmeleri konusunda ele alacağımız bir başka roman, Latife Tekin'in Gece Dersleri adlı romanıdır. Latife Tekin, Gece Dersleri'nde 12 Eylül öncesinde işçilerin örgütlenmesi ve 12 Eylül'ün bu kitle üzerindeki etkilerini ele alır.

Latife Tekin'in Gece Dersleri, romanın başkahramanı Gülfidan'ın geriye dönüş tekniğiyle “genç bir militanın solgun anılarını ve soluk kesen itiraflarını”³³² anlattığı bir romandır. Sekreter Rüzgâr adıyla 12 Eylül öncesinde sol bir örgütün kadın kollarında çalışan on sekiz yaşındaki Gülfidan, örgüte katılımını aşağıdaki cümlelerle anlatır:

“On sekiz yılın taze fidanıydım. Adım da zaten Gülfidan'dı. Yan yana oduncularla eski yazlık sinema sokağında, küçük bir gece odasında toplaşmış kırk kadına karıştım. Kim olduğum sorulduğunda, kırk kadının gözlerinin içine duygulu bir kusun resmini astım. Kusun basını usulca yana büktüm. ‘Kadınların yalnız olduğu bir evden geliyorum,’ diye inledim.”³³³

Hangi ideolojiden olursa olsun, örgütlerin, militanları üzerindeki kontrolü sadece eylemlerle ilgili değil, militanların bireysel ve toplumsal tüm yaşamını kapsamayı amaçlar. Gerek tarihsel süreçte, gerekse bu sürecin yansımalarının olduğu romanlarda her örgütün kendi bünyesindeki militanlarını “tipleştirdiği” görülür. Gece Dersleri'nde de başkahraman Gülfidan, örgüt tarafından Sekreter Rüzgâr tipine sokulmak istenir. Zaten incelediğimiz ve örgütleri ele alan romanların hepsinde militanların meslek olarak örgütün kararı doğrultusunda çalışmak zorunda oldukları sık sık vurgulanır. Gece Dersleri'nde de örgüt, Sekreter Rüzgâr'dan bir fabrikada işçi

³³² Latife Tekin, **Gece Dersleri**, Everest Yayınları İstanbul 2004, s.1.

³³³ A.g.e, s.7.

olarak çalışmasını ister. Ancak Gülfidan kimliğinden sıyrılmamak için direnen başkahraman, halkın geleceği için çalışmaktan kaçınmadığını, fakat kendisini huzursuz kılan bazı şeylerin olduğunu, bunların başında da söylemlerle eğilimlerin arasında gördüğü zıtlıkların geldiğini söyler.³³⁴ Örgütün Gülfidan'a verdiği ise cevap aşağıdaki gibidir:

“ İlegalitenin masal yazarı Gülfidan,

Bizler omuzlarımıza yüklenen ağır görevler altında ezilirken sen hep düğüne gittin. Gökteki yıldızlar ve ormandaki ağaçlar kadar çok hayal kurdun. Grev çadırlarında yenen yıldızlı börekler ve fabrika bahçelerine dikilen dayanışma fidanları senin sapkın gönlünün marifetleriydi. Bir gün yüzünde yaratıcılığın sevinçli izlerini taşıyarak çıkageldin ve kocaman caddelerden birine çıkıp beyaz başörtülerimizi asfalta bırakmamızı teklif ettin. Sen bir deccaldın. Başkanımızı sabaha kadar duygulu sözler, fısıltılar ve inançla titreyen haykırmalarıyla etkiledin ve onu çocukları örgütlemeye ikna ettin. Sayısız bela açtın başımıza. Simdi de davamızın devamı için bir iplik fabrikasında çalışmayı, bir nefer gibi savaşmayı küçük bir görev sayıyorsun.”³³⁵

Aşk Üçlemesi ve Sudaki İz romanlarında gördüğümüz ve yukarıda belirttiğimiz önemli bir hususu Gece Dersleri adlı romanda da gördüğümüzü kaydetmemiz gerekir. Gülfidan, fakir semtlerdeki çalışan insanları örgütlemeye başarılı olamadıklarını düşünen bir militandır. Teorinin uygulamaya konulmasında çok yönlü düşünülmediğini kaydeden kahraman, hedef kitle ile amaçlar konusunda bir birliğin oluşturulamadığını, yapılan çalışmaların birçoğunun havada kalmaya mahkûm nitelikte olduğu inancındadır. Ancak örgüt, onunla aynı fikirde değildir:

“Grevci kadınlar gülüyorlardı ve biz heyecandan ağlıyorduk, bu saçma gelmiyor mu size?’ Böyle soru olmaz, arkadaşlar!

Kutlama mesajını almadan önce baklava kutusunun ardından koşan işçi kadınlar! Asıl saçma olan bu hikâyenin kendisidir. Bizler, bir dilim baklavanın, işçi kadınları, mesajlarımızdan daha çok etkilediğini kabul edemeyiz.(...) Tüm vardiyalarda gzinoculuk oynayan grevci kızlara bir diyeceğimiz yoktur. Elimizden geldiğince onlara bildiğimiz

³³⁴A.g.e, s.12.

³³⁵A.g.e, s.11.

marsları öğretmeye çalışacağız. Bu marsların dayatma olduğuna katılmıyoruz. Canları isterse türkülerin sözlerini bozup değiştirmeye devam edebilirler. Ama bizim inançlarımızın onların kulaklarından daha inatçı olduğunu yakında anlayacaklar. Her vardiyada en az on grevcinin öteki grevcilere bavullar içinde makyaj malzemesine satmasına gelince, paraları varsa alırlar, bize ne?”³³⁶

Hedef kitleye ulaşamama, onlara kendilerini anlatamama, yukarıda ele aldığımız Aşk Üçlemesi ve Sudaki İz romanlarında da dikkatlere sunulan önemli bir ayrıntıdır. Her üç romanda da militanlar işçileri örgütlemeye, bu yolla hem onların çalışma koşullarını iyileştirmeye, hem de ideolojilerinde işçilerin desteğini almaya çalışırlar. Buna karşın işçilerin önceliklerinin ise maaşlarını düzenli alabilmek, geçim sıkıntısını bir ölçüde hafifletebilmek ve darbe sonrası oluşturulan yeni sosyal düzene uyum sağlamak olduğu daha ağır basmaktadır.

12 Eylül’ün işçiler ve onların örgütlenmeleri üzerindeki etkisini en yalın biçimde veren romanın ise Atilla Keskin’in Çiçekler Susunca adlı romanı olduğu görüşüdeyiz. Romanda başkahraman Mazlum cezaevindeyken eşi Fidan ve küçük oğlu Ferhat’ın yanlarında kaldığı Fidan’ın dayısı, 1970’li yıllarda İstanbul’a geldikten sonra bir yandan tersanede çalışırken bir yandan da 12 Eylül darbesine kadar DİSK bünyesinde aktif olarak çalışmış bir karakterdir. Darbenin hemen sonrasında tutuklanmış, ancak sadece DİSK üyesi olması ve evinde sakıncalı kitaplar buldurması sebebiyle bir yıl sonra serbest bırakılmıştır. Herhangi bir ceza almadan tahliye olduğu için de eskiden çalıştığı tersanede yeniden çalışmaya başlar. Fakat gördüğü manzara, bıraktığı manzaradan çok farklıdır:

“Dayının ilk dikkatini çeken, çoğu yeni olan işçilerin sessizliği idi. Ne iş yerinde, ne yemek molalarında, ne de kantinde eskiden bağıra çağıra her konuda konuşan, tartışan, düşünen işçilerin yerine sanki robotlar geçmişti. Yaptıkları iş hakkında bile konuşmuyordu kimse. Sendika, toplu sözleşme, ücretlerin düşüklüğüyle ilgili kimse ağzını açıp ortalıkta tek laf etmiyordu. Sanki bu tür sözcükleri bilmiyor, tanımıyorlardı. Herkes işten atılmadığına şükrediyordu sadece. Evvelen aralarında ihbarcı olanları bir kaşık suda boğarlardı. Şimdi ise

³³⁶ A.g.e, s. 79.

kendi arkadaşlarını harcamaktan çekinmeyen pis, suratsız ihbarcılar, göğüslerini gere gere dolaşüyor, adeta ‘dün bizim günümüz, hadi şimdi de ağzınızı açsanıza’, diyerek her deliğe korkusuzca girip çıkıyorlardı... Anlaşılan gazetelerde, radyolarda, televizyonlarda resmi olarak uygulanan sansür, işçilerin de kendi kendine uyguladıkları bir mekanizmaya dönüşmüştü.”³³⁷

Yine aynı romanda Fidan’ın da, çalıştığı atölyede hepsi kadın olan iş arkadaşlarını gözlemlediği görülür. Fidan’ın gözlemlerine göre, her birinin atölye dışında ayrı bir dünyası olmasına rağmen mavi iş önlüklerini giyip çalışmaya başladıklarında hepsi tek tip hale gelmektedir. Hepsi aynı sorunları paylaşmaktadır. Hepsinin de ortak kaygısı önlerine gelen parçayı güzel dikmek, gecikmemek, ustabaşından söz işitmemektir. Fidan’ın asıl dikkatini çeken ve akıl erdiremediği ise tüm kadınların, özellikle yeni olanların, kendilerine verilen ücretlerin bu kadar düşük olmasına ses çıkarmamalarıdır. Hatta çoğu, bir işleri olduğu ve ellerine üç beş kuruş geçtiği için durumlarından memnundur. 1980 sonrasında çalışan kadınların, 1980 öncesindeki çalışan kadınlarla hiç benzerliği yoktur. Zira 80 öncesi işçinin gündeminde “sendika, grev” gibi kelimeler çok sık yer alırken darbe döneminde bu kelimeler neredeyse hiç duyulmaz.

Ayşegül Devecioğlu’nun Kuş Diline Öykünen romanında Nusret Beyin, dönemin 12 Eylül ile birlikte faaliyetleri yasaklanan sendikaların, yeniden faaliyete geçme girişimleri konusunda misafirleriyle yaptığı bir konuşmada, 12 Eylül Darbesinin hemen öncesinde elli yedi bin işçinin grevde olduğu bilgisi verilir. Darbe öncesinin sendika yöneticilerini de suçlayan Nusret Bey, arkadaşının söylediği ‘yirmi yıldır biz ağladık onlar güldü’ sözüne katıldığını belirtirken sözlerini şöyle sürdürür:

“- ... sendika ağalarına haraç vermekten bitti, kurudu fabrikalar, memleketi batırıyorlardı az daha!

- Bunların derdi demokrasi filan değil... Partiymiş, birleşmeymiş... Yemleri kesildi ya ondan rahatsızlar...”³³⁸

³³⁷ Atilla Keskin, **Çiçekler Susunca**, Tekin Yayınları İstanbul 2008, s.105.

³³⁸ Devecioğlu, s.28-29.

12 Eylül 1980 Askerî Darbesinden en fazla etkilenen ve romancıların da üzerinde en fazla durdukları konu örgütler ve örgüt üyelerinin darbe sonrasındaki durumları olmuştur. Yazarlar, darbe yönetiminin her alandaki baskısına değinirken bu baskının en yoğun şekilde örgütlere uygulandığını, 12 Eylül'den sonra örgüt üyelerinin darbenin şiddeti karşısında büyük bir karmaşaya düştüklerini anlatmışlardır. Bu karmaşanın sonucunda da kimilerinin yaşadıkları şehirden veya ülkeden kaçtıklarını, pek çoğunun ise yakalandığını, ancak yakalananların gözaltı veya tutukluluk sürecinde insan bedeni ve psikolojisi üzerinde ağır tahribatlar bırakan çeşitli baskı ve işkencelere maruz kaldıkları üzerinde ısrarla durmuşlardır. Romanlara yansıyan cezaevi betimlemelerinde ise mahkûmların ailelerine ve yakınlarına duydukları özlemlerin yanında, cezaevi yönetimi ve diğer mahkûmlarla olan ilişkileri anlatılırken bu ilişkilerin olumsuz bir tablo oluşturduğuna dikkat çekilmiştir. Özellikle aynı görüşten örgüt üyeleri arasındaki çekişmeler, sürtüşmeler romanlarda sıkça kullanılan motifler arasında yer almıştır. Fakat bunlar yapılırken romancıların ihmal ettikleri bir husus da dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu husus, hem darbe öncesindeki çatışmaların iki odağından biri olması, hem darbe sonrasında darbeden etkilenmesine rağmen konuyla ilgili birçok romancını yok saydığı veya kendi ideolojisi dışına çıkılmayı tercih etmesinin bir sonucu olarak sağ kesimin bu romanlarda yer almamasıdır.

Darbe sonrasında yakalanmayıp kaçmayı başaran örgüt üyesi roman kahramanlarının bir kısmının yurt içinde kaçak bir yaşam sürdüğü, bir kısmının ise yurt dışına kaçtığı görülür. Özellikle Almanya, Fransa, İsveç gibi ülkelere giden siyasî sürgünlerin gittikleri ülkelerdeki yaşamlarının biraz da romantik bir yaklaşımla betimlendiğine tanık olduğumuz 12 Eylül romanlarında, mültecilerin gittikleri ülkelerdeki yaşam koşulları, bu ülkelere uyum çabaları ve örgütsel mücadeleye ilişkin yeniden toparlanma girişimleri ele alınmıştır. Bunların yanında, darbe öncesinde sol bir düzen oluşturmak amacıyla eylemlerde bulunan, mücadeleler veren militanların darbe sonrasında gitmeyi tercih ettikleri ya da onlara kucak açan ülkelerin genellikle demokrasiyle yönetilen Avrupa ülkeleri olması romanlardaki dikkat çeken hususlardan biridir.

Darbe yönetimi tarafından 1980 öncesinde siyasal çatışmaların merkezi olduğu düşünölen, bu bakımdan da darbe sonrasında geliştirilen ve uygulamaya konulan politikaların hedeflerinden biri olduğuna işaret edilen üniversiteler konusunda romanlardan çıkarılabilecek sonuç ise bu kurumların bilimsel özelliklerini yitirdikleri, fikir üretmekten tamamen uzaklaştıkları yönündedir. Bunların yanında darbe öncesinde siyasal olaylarla ilgisi olduğu düşünölen akademisyenlerin cunta yönetimi tarafından görevlerinden uzaklaştırmaları da romancılar tarafından genellikle eleştirel, bazen de ironik bir üslupla dile ele alınmıştır. Fakat darbe sonrasında cezaevi yönetiminin betimlenmesinde olduğu gibi üniversitelerdeki bazı uygulamalar ve kadrolaşma hareketlerinin betimlenmesinde bazen abartılarak parodi noktasına gidildiği görölmüş, bu durum da söz konusu betimlemelerin gerçeklik hissi uyandırmasına gölge düşürmüştür.

III. BÖLÜM

12 EYLÜL 1980 ASKERÎ DARBESİNİN SOSYAL YAŞAM ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ROMANLARA YANSIMASI

3. 12 EYLÜL 1980 ASKERÎ DARBESİNİN SOSYAL YAŞAM ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ROMANLARA YANSIMASI

Diğer bölümlerde de belirttiğimiz üzere 12 Eylül 1980 Askerî Darbesinin ardından başlayan süreç, gerek toplum üzerinde, gerekse birey üzerinde önemli bir değişim ve dönüşümün de başladığı süreçtir. Hızlı ve kararlı operasyonların sonucunda örgütler dağıtılmış, alınan siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel tedbirlerin –baskıların- sonucu ve önceki yılların acı tecrübeleri dolayısıyla ideolojilerin etkileri yok edilerek siyasetten uzak bir toplum oluşturulmak amaçlanmış; bu amaca da büyük ölçüde ulaşılmıştır. Toplumun tüm kesimlerinde, ülkenin bütün kurum ve kuruluşlarında başlatılan ve süreç içinde geliştirilen değişim, dönüşüm politikalarının etkisiyle birlikte baş gösteren toplumsal hareketlik, 80 sonrası Türkiye’inde bir süre sonra alışılmış yahut kabul edilmiş yaşam biçimlerinde sarsıcı değişiklikler görülmeye başlanmıştır. İkilikler dönemi olarak adlandırılabilir bu dönemi Nurdan Gürbilek şu şekilde tarif eder:

“Özgürlüklerin en çok kısıtlandığı dönemdi 80’ler, ama insanlar kendilerini belki de ilk kez bu kadar serbest hissedebildiler; kurumların dışında olmanın serbestliğini, tüketme özgürlüğünü, kendilerini bu dünyaya teslim etmenin hazzını tattılar. Teni ve iştahı keşfettiler, ama cinsellik denen bölge de ilk kez bu kadar çok konuşulan bu kadar çok kışkırtılan, bu kadar yakından kuşatılmış bir alana dönüştü. Kültür ilk kez bu kadar önem kazandı, bir bakıma günlük hayatın kendisi kültürleşti, öte yandan da kültür denen alan özerkliğini kaybetti. Aydınlar kendileri adına ilk kez bu kadar çok konuştular, ama varlık koşullarını da ilk kez bu kadar kesin biçimde yitirdiler. Baskının yoğun olduğu bu dönemde iç dökme, anlatma, ifşa etme arzusu ilk kez bu kadar öne çıktı. Basın bunun kanallarını, bunun imkânlarını ilk kez bu kadar bonkör sundu insanlara.”³³⁹

³³⁹ Nurdan Gürbilek, **Vitrinde Yaşamak**, İstanbul, Metis Yayınları, 2007, s.14-15.

12 Eylül, yakın dönem Türk tarihinde sadece askerî bir darbe olarak yer almamış, aynı zamanda darbe sonrasında uygulanan veya yürürlüğe konan çeşitli politika yahut programlarla devlet ve toplum üzerinde çok önemli değişimlere, dönüşümlere yol açmıştır. Darbenin ertesindeki baskıcı ve tedirgin edici birkaç yılın ardından Özal dönemi olarak da ifade edilebilen bir süreç başlamıştır. Söz konusu bu dönemde gerçekleşen sosyal değişimleri romancıların, genellikle darbenin hemen öncesi veya darbeden hemen sonra cezaevine düşmüş ve darbe sonrasında birkaç yılını cezaevinde geçirmiş militanlar vasıtasıyla vermeyi tercih ettikleri görülmektedir. Söz konusu militanların büyük kısmının uyum problemi yaşadığı, az sayıda militanın da ideolojik bir sapma ile darbe sonrasında düzenini benimsediği görülür. Romancılar, aynı zamanda, yapılan hızlı operasyonlar neticesinde gözaltına alınıp hüküm giyen militanların yanı sıra, serbest kalan militanlara da dikkat çekmişlerdir. Arkadaşları, eşleri, sevgilileri mahkûm edilen ancak kendileri dışarıda olan bu kahramanlardan bazıları, içeride olanlara karşı vicdan azabı duyarken bazıları yeni döneme uyum sağlama yoluna gitmiş, hatta bu dönemin imkânlarından yararlanma fırsatlarını kollamışlardır. Bunların yanında, 12 Eylül romanları şeklinde adlandırabileceğimiz dönemi anlatan eserlerde toplumun farklı kesimlerinden seçilen ve yeni düzenin timsalleri sayılabilecek kahramanlar da yer almışlardır.

12 Eylül Darbesini izleyen süreç, büyük çaplı operasyonlarla örgütlerin siyasi faaliyetlerinin büyük ölçüde engellendiği, militanların bir kısmının yakalandığı, bir kısmının ise kaçtığı bir süreçtir. Yakalananların gözaltında, sorgulanmaları sırasında baskı ve şiddete maruz kaldıkları, bu baskı ve şiddetin boyutlarının çok geniş olduğu, incelediğimiz romanlarda sık sık tekrarlanan bir konudur. Bu tür olumsuz haberler, yakalanamayıp kaçan veya yeterli delil bulunamadığı için serbest bırakılan militanlarda suçluluk, vicdan azabı gibi duygulara sebep olur. Adalet Ağaoğlu, darbenin sosyal hayata etkisini Hayır... adlı romanında, üniversitede öğretim üyesi olan bir kadının yaşadıkları ve izlenimleri ile aktarır. 12 Eylül öncesinde üniversitede öğretim üyesi olan Ömer, kendisi gibi öğretim üyesi olan romanın başkahramanı eşi Aysel'e doğum günü dolayısıyla akşam yemeğine çıkmayı teklif eder. Bir an tereddüt eden Aysel, iç monolog yoluyla kendini teskin eder:

“Darbe oldu, uzun, boğucu bir yaz geçti... Hayat çoğunca hiçbir şey olmamış, olmuyormuş gibi akıp gidiyordu... Kimi gözaltında, kimisi tutuklanmış dostlarını, işkenceleri, asılacakları, asılmışları, Engin’i de düşünmüyorlardı nasıl olsa.”³⁴⁰

3.1. 12 Eylül’ün Romanlardaki Ekonomik Yansımaları

12 Eylül 1980 Askerî Darbesinin hazırlayıcı etmenlerinden biri olarak birçok kaynakta bahsi geçen 24 Ocak Kararları, Türk ekonomisi için köklü değişiklikleri barındıran bir uygulamadır. Darbeden sonra uygulamaya konulan bu program çok tartışılmış, uygulanmasında da bazı suistimaller olmuştur. Darbe sonrasında ekonomik gelişmelerini, iş dünyasının yeniden yapılanmasını romanlarına yansıtan yazarlar, söz konusu gelişmeleri daima eleştirel bir bakışla vermiştir. Romanlara aksettiği şekliyle 12 Eylül sonrasında ordu veya emniyet mensubu yüksek rütbeli kişiler, uygulanan politikalar gereği büyük şirketleri veya fabrikaların yönetim kurullarına üye olarak getirilmişlerdir. -Aşk Üçlemesi, Ay Şarkısı, Kuş Diline Öykünen- Romancıların bu duruma dair yorumu ise yapılabilecek suistimallere karşı yaptırımları bu kişiler vasıtasıyla önleme düşüncesidir.

Ay Şarkısı³⁴¹ romanında Semih, darbe sonrasında bir reklam şirketinde hem müdür hem de yüzde on oranındaki hissesiyle şirketin ortaklarından biri konumundadır:

“Büyük patron şu sıralarda İngiltere’de yaşıyordu; adı, hayali ihracat ile ilgili bazı yolsuzluklara karıştığı için İngiltere’de bir bakıma sürgündeydi. Bu nedenle Türkiye’deki şirketlerini görünüşte satmış, gerçekte bunları güvenilir adamları arasında paylaşmıştı... Semih, patronunun bu durumundan ötürü rahatsızlık duymadığı gibi, ‘sırtını dayadığı’ bu sözde yasadışı güçten hoşlanırdı. Ona göre bir emekli orgeneral yönetim kurulu üyesi olarak... getirebilen güç, şeytancaydı.”³⁴²

³⁴⁰ Ağaoğlu, s. 127.

³⁴¹ Romandan yapılacak alıntılar; Gürsel Korat, **Ay Şarkısı**, İstanbul, Everest Yayınları, 2007; tarihli ikinci baskısından.

³⁴² Korat, 10.

1980 askerî darbesinden sonra TRT'deki görevinden uzaklaştırılan Semih, uzun süre, polis baskısıyla evinden alınıp bilinmeyen bir yere götürülme korkusu yaşar. Ancak bu korkulardan artık eser kalmamıştır, çünkü çalıştığı şirketler topluluğunda birçok üst düzey asker ve polis, bu şirketlerde yönetici konumundadırlar. Bu sebeple yıllar boyu korktuğu ve gözünde büyüttüğü generaller ve polislerle birlikte çalışmaktan memnundur. Zira başına bir şey geldiğinde 'nüfuz sahibi' çalışma arkadaşları tarafından korunacağından emindir.³⁴³

Ayşegül Devecioğlu'nun Kuş Diline Öykünen romanında, 1980'li yıllarda başlatılan dışa açılma ve serbest piyasa ekonomisi politikaları ile toplum ve birey hayatındaki değişimler gözlenir. Romanın başkahramanı Gülay'ın patronu olan Nusret Bey ve kendisi gibi işadamı olan arkadaşlarının gündeme dair yaptıkları konuşmada, dönemin başbakanı ve daha sonraki yıllarda cumhurbaşkanı olan Turgut Özal eleştirilir. Fakat Nusret Bey, arkadaşlarının eleştirilerine karşılık yine de dönemin şartlarını olumlu bulmaktadır:

“Yahu günahını almayın şu adamın!!! Dövizini serbest bıraktı, kaçak sigarayı insan gibi dükkândan alıyoruz. Bir ay önce torbacı yolu gözlüyorduk. Adam sosyal demokratlardan daha ilerde, herkesten daha ilerde!!!”³⁴⁴

Romanın devam eden sayfalarında Özal dönemine yönelik bir başka eleştiri de yine bu döneme özgü olan ekonomik gelişmeler sebebiyle yapılır. Çeşitli sektörlerde bir taraftan hızlı gelişmeler görülürken diğer taraftan aynı sektörlerde ciddi suistimaller de görülmüştür. Dönem hükümetinin, özel sektörü canlandırmak için yatırımların, yapılacak ihracatların teşvik edilmesini sağlayan programların bir kısım girişimciler tarafından kötüye kullanılması çalışma ahlakının tahrip olmasına yol açmış, bu durum da büyük tepkiler doğurmuştur. Bu sektörlerden biri de inşaat

³⁴³ A.g.e, s.10.

³⁴⁴ Ayşegül Devecioğlu, **Kuş Diline Öykünen**, İstanbul, Metis Yayınları, 2004, s. 30.

sektörüdür. Devecioğlu, inşaat sektöründeki yolsuzlukları Gülay ve Selim diyalogunda verir:

“İnşaat mafyası! O da bunlardan... Darbeden önce aynı partideydiler. Şimdi yurtdışındaki kara paraların aklanmasını yapıyorlar, ihracat mihracat hikâye! Gerçi bunlar Karadenizli ama olsun... Bu işler böyle, para girdi mi işin içine Alevi Sünni kalmıyor... İstanbul’da bunlardan habersiz ağaç bile dikemezsin ha!”³⁴⁵

Murat Uyurkulak’ın Tol romanında yine 1980 sonrası Turgut Özal hükümetinin uygulamaya koyduğu özelleştirme politikalarının bir örneği olarak mezunları arasında birçok ünlü ismin bulunduğu iki asırlık bir kolejin, bir holding tarafından satın alınmasını yazar, Yusuf’un tren yolculuğu sırasında radyodan dinlediği haberler yoluyla okuyucuya verir. Yine aynı haberlerde dönemin siyasi, sosyal, ekonomik gündemi yorumsuz fakat eleştirel bir bakışla ortaya konulur:

“...Aynı saatlerde bombalı saldırı düzenlenen... hapishanesinde, tanınmış işadami ...□in koğuşunun boşaltılmamasının nedenlerine ilişkinse pek çok soru işareti var. Soruşturma başlatan adalet bakanlığından yapılan ilk açıklamada, ...□in ölümüne yol açan uygulamanın, basit bir unutkanlıktan kaynaklandığı öne sürüldü... Bu arada art arda patlayan bombalar borsayı da sarstı. Bileşik endeks ... puan düşerken, işadamları yaptıkları ortak açıklamada, hükümeti failleri ortaya çıkarmakta beceriksiz davranmakla suçladı. İşadamları derneği başkanı ... sert bir çıkış yaparak, iktidarların demokratik reformlara direnmesinin sonunda toplumun bazı kesimlerini delirttiğine, bombalı saldırıların çapının ve hedefinin ancak böylesi bir çileden çıkma durumunun eseri olabileceğine dikkat çekti.”³⁴⁶

Çiçekler Susunca romanında da 12 Eylül 1980 sonrasında Türkiye’nin değişen siyasal, sosyal ve ekonomik manzarasının yazar tarafından eleştirel bir tavırla kurgulandığı görülmektedir. Özellikle Turgut Özal iktidarı dönemine Koray

³⁴⁵ Devecioğlu, s.31.

³⁴⁶ Uyurkulak, s.99-100.

ve Nur vasıtasıyla ağır eleştirilerin yapıldığı romanda, Mazlum ve eşi Fidan ideal devrimci karakterler olarak çizilmiştir.

Teknik Üniversite’yi bitiren ve 12 Eylül’ün hemen öncesinde karıştığı silahlı soygun sonucunda yakalanmaktan korkarak İngiltere’ye kaçan Koray, orada bir doktora programına kaydolar. Darbeden birkaç yıl sonra Türkiye’ye döndüğünde de yurtdışında edindiği bilgi ve deneyimi kullanmak ister; ancak şartların hiç de düşündüğü gibi olmadığını birkaç ay içinde anlamıştır:

“Teknik Üniversite’de, İngiltere’de öğrendiklerinin çok büyük bir kıymet-i harbiyesi olmadığını anladı. Ama çok hızlı bir şekilde adam kayırmayı, adam kafa kola almayı, ihalelerde dönen dolapları, rüşvet mekanizmasının nasıl çalıştığı öğrendi.. Mevcut kanunların kitabına uydurularak rüşvet nasıl alınır, nasıl verilir, ne kadar verilir, bir bir bunları öğrendi.”³⁴⁷

Sosyal ve ekonomik yapılanma açısından özellikle Turgut Özal döneminin ağır bir şekilde eleştirildiği Çiçekler Susunca romanında, uygulanan serbest piyasa ekonomisinin suistimal edildiği, teşvik adı altında ülke kaynaklarının yağmalandığı açık bir dil ile vurgulanmaktadır. Bir sene çalıştığı kamu kuruluşundan istifa edip “lojman ihalelerinin en büyüklerini alan” bir şirkette çalışmaya başlayan Koray, Turgut Özal iktidarının çıkardığı veya çıkarma hazırlığı içinde olduğu yasaların “gözü açıklara, iş bilenlere sonsuz kapılar açacağına bilincine varmıştır”.³⁴⁸ Gerek Ankara’da devlet dairesinde çalışırken gerekse sonradan çalışmaya başladığı özel firmada, tanıdık insanların kazanılan paradan çok daha önemli olduğunu öğrenen Koray, kendisi için ‘güvenilir’ mali müşavirlerle, teşvik dairesinde iş yapabileceği kişilerle ilişkilerini geliştirme yolunda gayret sarf eder. Bu gayretlerinin sonucunda da bahsi geçen tanıdıkları vasıtasıyla çok yakın bir zamanda turizm sektörüne büyük teşviklerin verileceği haberini alır. Böylelikle darbe öncesinden tanıyıp âşık olduğu

³⁴⁷ Keskin, s. 145.

³⁴⁸ A.g.e, s.167.

ve yıllar sonra yeniden karşılaştığı eski devrimci, yeni reklam müdürü Nur ile birlikte bir inşaat firması kurarlar:

“Turizme teşvik kanunu da o günlerde meclisten çıkıp resmi gazetede yayımlandı. (Otel kurmak isteyen) Koray arsa sahibi ile anlaştığı fiyatın iki misline yakın bir miktar üzerinden noterden belge çıkarttı. Arsa dâhil tüm giderler için yüklü bir teşvik verileceğini biliyordu. Böylece arsa için ödediği paranın yarısından çoğunu teşvik olarak devletten alabilecekti... Yapacağı yatırımın hemen hemen yüzde otuz beşini devletten teşvik olarak alabileceğini öğrenmişti. Yaptığı masrafın iki misli gider gösterirse alacağı teşvik neredeyse harcayacağı paraya yaklaşıyordu. Masrafların nasıl yüksek gösterileceği, piyasadan nasıl fatura toplanacağını zaten şimdiye kadar ADA firmasında çoktan öğrenmişti. Alınmayan malların KDV’sinin belli bir yüzdesi verilince kendisine istediği kadar naylon fatura verecek birçok firma tanıyordu.”³⁴⁹

Bir otelin ihtiyacı olabilecek her çeşit eşyanın sıfır gümrük vergisiyle ithal edilmesine olanak tanıyan yeni teşvik kanunu, Koray gibi, fırsatları kollayıp bunlardan azami fayda sağlamak isteyen birçok sözde girişimcinin piyasaya atılmasına yol açmış, bu durum da o dönemde, birçok kişiyi toplumda kolay para kazanma, yasaları ve kuralları dikkate almama yolunda cesaret verici olmuştur. Yazarın bu sayfalarda hem Turgut Özal dönemi serbest piyasa ekonomisi uygulamalarına, hem de darbe sonrasında ideallerinden, ideolojilerinden sapıp dönemin şartlarına uygun davranan bireylere yönelik eleştirileri söz konusudur. Burada ifade edilmesi gereken bir husus da şudur ki, romanda dile getirilen bu eleştiriler, Özal döneminin uygulanan ekonomik programı ve bu dönemde yapılan ekonomik yolsuzluklarla örtüşmektedir. Bu yolsuzluklara, o yıllarda gazetelere haber olan, mahkemelerde davası görülen hayali ihracat, naylon fatura vb. olaylar örnek verilebilir.³⁵⁰ Bizce burada daha önemli olan husus ise, yazarın tüm bu olumsuz gelişmelere 12 Eylül 1980 Askerî Darbesinin kaynaklık ettiğini vurgulamasıdır.

³⁴⁹ A.g.e, s.168-169.

³⁵⁰ **Çiçekler Susunca** romanında da işaret edildiği üzere, İsviçre’ye bir yılda yapılan ihracatın yüzde doksanın hayali ihracat olduğu, dönemin basın yayın organlarında da yer almıştır.

Darbe sonrası Turgut Özal dönemi ekonomik yapısına ve piyasaların etik anlayışına bir başak eleştiri de Mazlum'un amcası Şevki Ağa ile olan konuşmasında verilir. Yalnız bu konuşmada bir yandan döneme yönelik eleştiriler yer alırken bir yandan da liberal sistem eleştirilmektedir. Ancak söz konusu eleştirilere rağmen hem dönemin şartlarına uzak durmanın hem de liberalizmin kıskaçından kurtulmanın mümkün olmadığı da vurgulanmaktadır. Mazlum'un, amcasına, iş yaparken rüşvet verdiklerini, naylon fatura kullandıklarını, hayali ihracat yaptıklarını, tüm bunların da ahlaksızlık olduğunu söylemesi üzerine, amcasının şöyledir:

“... rüşvet vermezsek ne olur biliyor musun? Bir ayda defterimizi dürerler. En temiz, en güzel işi yapsak, kanunlara tamamıyla uygun davransak ne olur biliyor musun? Esrar kaçırıyor diye ihbar eder.. iş yapmamızı engellerler.”³⁵¹

Sistemin böyle kurulduğunu söyleyen ve kurulduğu şekliyle kabullendiği gözlenen Şevki Ağa, ortada kimsenin uymadığı yazılı kanunlar ile piyasada oluşmuş kuralların olduğunu belirtir. Kendilerinin piyasa şartlarında hareket etmesi gereğine inanan ve Mazlum'u da buna inandırmaya çalışan Şevki Ağa, kendilerini “sürünün” bir parçası olarak tanımlar ve sürüden ayrılmaya kalktıklarında “çalışmadan para kazanmaya alışmış asalak çetelerin kendilerini yok edileceklerine inanır. Rüşvet vermeyen, devlete vergisini tam ödeyen, teşviklerden dürüstçe yararlandıkları takdirde bu çetelerin anlayışına göre onların ekmekleriyle oynanmış olacaktır.

Atilla Birkiye'nin Aşk Üçlemesi adlı romanında, yazarlıkla meşgul olan kahraman, üzerinde çalıştığı romanında 12 Eylül sonrası yeni nesil işadamlarını konu etmeyi planlamakta, Özal dönemde görülen yeni temayülleri eleştirmeye hazırlanmaktadır. Romanında tasarladığı ve “yuppie” olarak tanımladığı kahramanı için olumsuz düşünceler içinde olan yazar kahramanın kafasından geçenleri üçüncü tekil anlatıcı şöyle dile getirmektedir:

³⁵¹ Keskin, s.247.

“Şu yuppie oğlanı biraz daha ayrıntılara girip anlatmalıydı. Olabildiğine onun canına okuyacaktı. Eleştirecek, onu yerden yere vuracaktı. İnce ince alay edecekti. Her şeyin para olduğu bir toplum bu heriflerin yüzünden olmamış mıydı? Bu tür genç işadamları yüzünden değil miydi?.. Yapiyi nasıl çizmeliydi? Hatta yapı sözcüğünü Türkçede okunduğu gibi yazacaktı. Marka tutkunu, paranın ve gücün peşinde olan züppelerdi. Hep elinden tutulmuş, Amerika’da okutulmuş ve birden bire bir fabrikanın başına gelmişti. Aslında bu uydurma değildi. Bunlar gerçek yaşamda oluyordu. On yıl kadar önce başlamıştı bu tür numaralar. Komşuda pişer bize de düşerdi; böylece bizde de prensler oluşuverdi, ortaya çıkıverdi. Sonunda işte küçük Amerika olunmuştu.”³⁵²

3.2. 12 Eylül’ün Basın-Yayın Üzerindeki Yansımaları

İncelenen romanlarda darbe dönemindeki uygulamalar dolayısıyla darbe rejiminin hedef alındığı eleştiri ve suçlamaların bir kısmından basın yayın sektörü de nasibini almıştır. Hemen her alanda görülen hak ihlalleri, yolsuzluklar, değerlerin yozlaşması gibi toplumsal konularda tepkisiz kalmakla suçlanan basın dünyası, bazı romanlarda darbe rejimi tarafından sindirildiği, bazılarında ise doğrudan ya da dolaylı olarak darbe rejiminin uygulamalarına yardımcı olduğu şeklinde ithamlara maruz kalır.

Kuş Diline Öykünen romanında Gülay, Yavuz’un öldürülmesinin ertesi günü gazetelerde konuyla ilgili haberleri tararken dönemin basın gündemini de aktarır. Yazar burada, aynı zamanda darbe sonrası Türkiye’inde yaşanan toplumsal olayların bir eleştirisini de yapmaktadır:

“... Özal, “İşkence varsa gerekli cezayı da veririz,” demişti. Karakollarda güler yüz programları yapılıyordu. Sonraki gün bir kadın sekiz çocuk birden doğurmuştu. Yavuz□la

³⁵² Atilla Birkiye, **Aşk Üçlemesi**, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2002, s. 109.

ilgili bir şey yoktu. Birkaç gün sonra, Türkiye'nin ilk hayali ihracat davası soruşturması sonuçlanmıştı. Yahya Demirel'in kocaman resmini koymuşlardı gazeteye.”³⁵³

Atilla Birkiye'nin Aşk Üçlemesi adlı romanında da 12 Eylül sonrasında sıkıyönetim uygulaması sürerken basının özgür yazamadığı, her konuyu irdeleyemediği vurgulanmaktadır. Yazarın, sıkıyönetimle ters düşmemek için bazı gazetelerin etkisiz bir yayın politikası izlediğine işaret ettiği romanda basına yönelik eleştiriler işçi-sendika-işveren (patron) üçgeni konu edilerek dile getirilmektedir. Çalıştıkları fabrikadan maaşlarını alamayan işçilerin durumuyla ilgili haberlerin, gazetelerde neredeyse hiç yer almadığı, bir iki gazetenin de darbe sonrası sıkıyönetim korkusuna karşın, gelişmelerle biraz olsun ilgilendikleri, ancak bunların ilgisinin de ara sıra iç sayfalarda küçük haberlerle yetindikleri anlatılan romanda, söz konusu gazetelerin mağdur işçilerle ilgili çok dikkatli bir üslup kullandıkları da özellikle belirtilir.³⁵⁴

Dönemin gazetelerine eleştiriler getiren bir başka roman da Turnalar'dır. Öner Yağcı, darbeyi izleyen aylarda cezaevinde bulunan başkahraman Erdal'ın içinde bulunduğu durumu, üçüncü tekil kişi anlatıcı vasıtasıyla aktarır. Anlatıcı, cezaevine dergi ve belli birkaç yazarın kitapları dışında kitap sokulmasının yasak olduğunu, sadece günlük gazetelerin içeri alındığını belirtir. Ancak alınan gazetelerde kayda değer haberler yer almamaktadır. Çoğu banka, banker, bira reklamları ile doludur. Romanda bu eleştirilerden daha ağırı ise köşe yazarlarına yöneltilir ve köşe yazarlarının kalemlerini tedirgin oynattıkları, zaten birçoğunun da askerî yönetimi alkışladığı iddia edilir. Belli ölçülerde cesaret gösteren gazeteci sayısı ise çok azdır:

³⁵³ Devecioğlu, s.217.

³⁵⁴ Birkiye, s. 152.

“Suya sabuna dokunmuyor çoğu. Yazan birkaç kişini kulağı çekiliyor hemen. Birkaç günlük kapanma büyük zararlara yol açıyor gazeteye. Yine de kişiliğinden, onurundan ödün vermeyen gazeteciler birçok şeyi gizliyorlar satır aralarına.”³⁵⁵

12 Eylül 1980 Askerî Darbesinin romanlara akseden etkileri, sadece siyasal, sosyal, ekonomik konularla sınırlı kalmamış, bunların yanında kültürel konulardaki etkileriyle de dönemi anlatan romanlara yansımıştır. Genellikle kültürel faaliyetlerin kısıtlanması, bazı yayınların ve sanat eserlerinin sansür edilmesi şekliyle ele alınan bu etkilerin en dikkat çekenini ise kitap yakmaktır. Türkiye’de kitap yakma genellikle Askerî darbelerle birlikte gelen bir faaliyet olmuştur. Ve bu faaliyet sadece devlet tarafından gerçekleştirilmemiş, çoğu zaman bizzat kitaba sahip olanlar tarafından kendilerini korumak amacıyla gerçekleştirilmiştir. 12 Mart’ta özellikle İstanbul’un ev ev aranması sırasında pek çok kitap suç unsuru sayılabileceği için sahipleri tarafından sobalarda, bodrumlarda yakılmıştır. 12 Eylül Askerî Darbesinin ardından da on binlerce kitap hem devlet tarafından, hem de sahipleri tarafından yakılır. Bunun gerekçesi de 12 Eylül döneminde Milli Güvenlik Konseyi tarafından çıkarılan bir yasadır. Bu yasa ile müsadere edilen kitapların imhasına olanak tanınması kitap kırımını doruğa çıkardı. Ağırlıkla sol düşüncedeki on binlerce kitap yakılarak ya da SEKA’ya gönderilerek imha edilir.³⁵⁶ Bu konu, 12 Eylül romanları içinde Aşk Üçlemesi, Çiçekler Susunca, Hayır, Hiçbiryer’e Dönüş, Kardelen... karşımıza çıkmaktadır.

Atilla Birkiye’nin üç bölümden oluşan Aşk Üçlemesi adlı romanının ilk bölümünde yazar olan başkahramanın darbe sonrasında yaşadığı psikolojik travmalar anlatılır. Yazar kahraman, sürekli korku ve paranoya içindedir ve romanda bu korkularının, paranoyalarının kaynağı olarak darbenin ertesinde yaşadıkları, tanık oldukları gösterilir.

³⁵⁵ Yağcı, **Turnalar**, s.115.

³⁵⁶ Hulusi Akın,

<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:UUBKRTXl23gJ:www.odatv.com/n.php%3Fn%3Dturkiye-2200-yil-onceye-mi-dondu-2603111200+darbe+sonras%C4%B1+kitaplar%C4%B1+yakmak&cd=11&hl=tr&ct=clnk&gl=tr&source=www.google.com.tr>

“Kapıyı açar açmaz suratının üstüne okkalı bir yumruk yedi. Yere yıkıldı. Birden bire evin içi polislerle dolup taşdı. Elllerinde telsiz ve otomatik tabancalar vardı. Odaların altını üstüne getirmeye başlamışlardı bile. Birisi yakasına yapışıp yerden kaldırdı. Adam avaz avaz bağıyor, o hiçbir şey duymuyordu. Başkaları kitaplarının başına üşüşmüş bazılarını yırtıyor, bazılarını yere fırlatıyor, bazılarını da beyaz bir şeker çuvalının içine tıkiyordu.³⁵⁷

Birkiye, romanının yedinci bölümünde kahramanına bir süreden beri gelen sahibi belirsiz mektuplardan bir tanesini daha okutur. Mektubu yazan kişi başından geçen birkaç yılın olaylarını yazmış, yazdıkları içine de “darbe oldu” ibaresini ilave etmiştir. Yazar kahraman, bu ibare ile darbe günü yaşadıklarını hatırlar:

“Büyük bir paniğe kapılmış, evindeki başını belaya sokacak kitapları, dergileri toplamıştı. Onları yakacaktı. Ama kaloriferli bir evde oturuyordu. Evde soba yoktu. Banyoda da içinde kitap yakmaya uygun eski tarz bir kazan yoktu. Çocukluğunda oturduğu baba evini, hatta bir önceki darbede o kazanda yaktığı kitapları anımsıyordu. O zaman korkmuş muydu, yoksa annesinin zoruyla mı yakmıştı anımsamıyordu.³⁵⁸

Hatıralardan sıyrılan yazar kahraman, şimdi, 12 Eylül Darbesinin sabahında kendince sakıncalı gördüğü kitaplarını toplamış ama ne yapacağını bilemez bir durumdadır. Panik içindedir. Kapıcıyı çağırıp binanın kalorifer kazanında kitaplarını yakmayı sesli olarak düşünür. Ancak henüz Eylül ayında olmaları sebebiyle kalorifer kazanının yakılması mümkün değildir.³⁵⁹

Öner Yağcı'nın ilk baskısı 1986 yılında yapılan Kardelen adlı romanında da anlatıcı kahraman olan küçük Gülcan'ın anıları yoluyla, darbe sonrasında Ankara'sı ve darbe sonrasında bir anlamda tehlikeli bölge sayılan Kızılay'daki kitapçılar söz konusu edilir:

³⁵⁷ Birkiye, s. 7.

³⁵⁸ A.g.e, s., 49.

³⁵⁹ A.g.e, s.50.

“Kahvaltıdan sonra Kızılay’a gidip gezmiştik biraz. Kitapçı arkadaşlarına uğramamıştık babamın.

-Niye kitapçılara gitmiyoruz baba?

Babam kulağıma eğilip şimdi oralar tehlikeli kızım, oralarda çok polis bekliyordur, demişti.

Polisler kitapçılarda niye bekliyordu? Bilmiyordum, hâlâ da bilmiyorum. Bildiğim şu var yalnızca, polisler kitapları sevmiyorlar!”³⁶⁰

Romancıların, darbe ile bağdaştırdıkları görüntülerden biri de televizyon haberleri ile ilgilidir. Özellikle devlet televizyonunda yasadışı grupların yakalandığı haberleri sık sık ekrana getirilmiştir. Bu haberlerle ilgili olarak hafızalarda kalan görüntülerin başında ise bir masanın üzerine sıralanmış tabanca, kurşun vb. yanında “yasaklanmış yayınların” yer aldığı görüntülerdir. Yasaklanmış yayınlar arasında bildiri, afiş, pankart, vb. yanında çeşitli kitaplar da bulunmaktadır. Öner Yağcı, Turnalar adlı romanında kahramanı Seyfi aracılığı ile yasak kitaplar konusunu eleştirir. Seyfi, tren yolculuğu sırasında sıkılmıştır; çünkü darbe sonrası sıkıyönetimin uygulandığı, insanların birbirinde çekindiği günlerdir:

“Kitap da okumazdı elbette. Çünkü kitap da suç aleti olarak gösteriliyordu çoğu zaman. Televizyonda görmüyor muydu herkes? Yasadışı bir grup yakalandı, dindikten sonra, bol miktarda yasaklanmış yayının ele geçirildiği, söylenmiyor muydu? Arkasından da sakalları uzamış, yüzleri çökmüş, bitki bir duruma sokulmuş insanlar gösterilmiyor muydu, bir masanın ardına dizilmiş? Masada, suç aleti denilen kitaplar ve daktilo olmaz mıydı? Her evde bulunması gereken kitaplar suç aleti ilan edilmiyor muydu?”³⁶¹

Bu da insanlarda kitap korkusu yaratmıyor muydu? Öyleyse, böyle koşullarda kitap okumak pek akıllıca bir davranış olmazdı. Okumadan edemeyen insanlar, evlerinde gizli gizli okuyabilirlerdi ancak. Kalabalık yerlerde kitap okumak doğru değildi.

³⁶⁰ Öner Yağcı, **Kardelen**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1997, s.78.

³⁶¹ A.g.e., s. 29.

Kültürel sansür sadece kitaplarla sınırlı kalmamış, darbe sonrası devlete bağlı radyo ve televizyonlarda bazı şarkı ve türkülerin çalınıp söylenmesi de yasaklanmıştır. Yasaklanan şarkı veya türkülerin bir kısmı doğrudan ideolojik grupları yansıtırken bir kısmı da söz konusu gruplar tarafından benimsenen, sahiplenilen eserlerdir. Fakat bu noktada bir belirsizlik de söz konusudur. Radyo ve televizyonda çalınıp söylenmesi yasak olan eser ve sanatçıların kasetleri satılmakta ve dinlenebilmektedir:

“Türküleri çok seviyorum, şarkıları da... Ama en güzellerini radyoda, televizyonda çalmıyorlar, niye? Babamın, en büyük müzikçimiz, en usta türkücümüz dediği amcanın sesini radyoda ve televizyonda hiç duymadım. Ben kasetlerden dinliyorum onu.”³⁶²

Kardelen’deki bu ifadelere karşın Hiçbiryer’e Dönüş’te darbe öncesinde yasak olan, hatta dinleyenlerin hapse atıldığı müziklerin darbe sonrasında serbestçe çalınıp dinlenebildiğine romanın kahramanları dahi şaşırırlar. Ancak bu serbestliğin gerisinde belli bir anlam yüklenerek yasaklanan şarkı veya marşların yıllar sonra anlamlarını kaybetmeleri, artık mesaj verme özelliklerini yitirmeleri olarak kabul edilmesi gerekir. Zira bahsettiğimiz müzik, Rus milli marşı Enternasyonal’dır. Darbe ve üzerinden geçen yıllar, 1980 öncesinde Türkiye için ciddi bir tehlike olarak görülen komünist ideolojinin, gerek ülke içinde sindirilmesi, gerekse dünyadaki gelişmeler neticesinde artık herhangi bir tehlike arz etmediği şeklinde düşünülmelidir:

“Dönüşten sonra, yani ilk şaşkınlığın atlatıldığı iç hesaplaşmaların tamamlandığı, dünyalarımızın, b,reyse tarihlerimizin, kimliklerimizin yıkılışının açtığı yaralar büyük ölçüde kapanmaya yüz tuttuğu günlerde, bir Anadolu kasabasında, açıkta, asmalı çardaklı bir kahvede, Enternasyonal çalındığını anlatmışım. Enternasyonal artık zararsız bir şarkıya dönüşmüş.”³⁶³

³⁶² Yağcı, **Kardelen**, s.77.

³⁶³ Baydar, s.37.

3.3. Değerler Erozyonu, Yozlaşma

Darbe ile birlikte tasarlandığı iddia edilen ve darbe sonrasında uygulamaya konulan toplumsal dönüşüme bir gönderme de Gülay ve annesinin, Kurtuluş'taki bir tanıdıklarının nişan davetine gitmeleri dolayısıyla verilir. Toplumun her kesiminde görülen hızlı tüketim ve lükse, gösterişe olan eğilim düşündürücü manzaralar yaratmaktadır. Nişan sahipleri Şişli'de oturuyor olmak için bu semtin bakımsız evlerinden birini kiralarlar. Nişanlanan genç kızın annesi olan Remziye Hanım da 12 Eylül sonrasında orta sınıfın değişen zihniyetini temsil eden bir karakter olarak gelen konuklara, kızının yakında işten ayrılacağını, bunu bizzat damadının istediğini gururla söyler.³⁶⁴ Hâlbuki darbe öncesinin Remziye Hanım'ı, “evde oturup koca beklemesin, üstünü de okusun” diye kızı ortaokulu bitirirken Gülay'ın öğretmen olan babasından ders aldırılmıştır.

12 Eylül 1980 Askerî Darbesinin ardından siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda başlatılan yeniden yapılanma faaliyetleri kısa süre içinde ve hızlı bir şekilde toplum üzerindeki etkisini göstermeye başlamıştır. Belli bir kesimi değil, tüm toplumu etkisi altına alan bu dönem politikalarının en çok eleştirilenlerinden biri de aşırı ve lüks tüketimin teşvikidir. Dönemi ele alan romanlarda da yansımalarını gördüğümüz aşırı tüketim ve lüks yaşantıya yönelim, Lütfi Şehsuvaroğlu'nun Kafes adlı romanında aşağıdaki cümlelerle aktarılır:

“Adam televizyon taksiti ödüyor. Buzdolabının taksiti yeni bitti... Evlendiklerinde basit bir koltuk takımı almışlardı, ama şimdiki çevrelerinde yetersiz gözükyor. Basit ve ilkel. Adam Siteler'deki arkadaşına sipariş verdi. Ama nasıl ödeyecek?”³⁶⁵

³⁶⁴ Devecioğlu, s.162.

³⁶⁵ Lütfi Şehsuvaroğlu, **Kafes**, Ankara, Elips Kitap, 2011, s. 15-16.

1940’larda başlayan ve 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi sonrasında da kapsayan bir sürecin anlatıldığı Tahsin Yücel’in *Peygamberin Son Beş Günü* adlı romanında da, bu süreç içinde Türkiye’nin tanık olduğu sosyal değişim ve yine 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi sonrasında güncel olayları, roman kahramanları Peygamber ve özellikle onun torunu Nazım ile kadim dostu Fehmi Gülmez etrafında verilir. Üç farklı yaşam biçimini sergileyen bu üç karakter, aynı zamanda 1980’li yıllar Türkiye’sinin toplumsal manzarasından da birer kesiti oluşturmaktadır. Değişmemeye direnen, inandığı ideolojiden ödün vermekten sürekli kaçınan Peygamber, bir yandan arkadaşı Fehmi Gülmez’in özellikle ekonomik uğraşlar bakımından değişmesini, dönemin şartlarına ayak uydurup bu şartlardan faydalanmasını kararlı bir şekilde eleştirirken bir yandan da darbe sonrası genç neslin temsilcisi durumundaki torunu Nazım için ilginç mazeretler bulmaya çalışmaktadır. Nurdan Gürbilek’in *Vitrinde Yaşamak* kitabındaki döneme yönelik tespitlerinin hemen hepsinin karşımıza çıktığı bu romanda Nazım, 1980 sonrasında en belirgin eğilimlerinde biri olan lüks tüketime yönelişiyle dikkat çekmektedir. Nazım, 1980 öncesinde yasak olan veya bulunamayan ve bir “kenter” tüketim ürünü olan Marlboro sigarası içmektedir ve Birinci sigarası içen dedesini Marlboro içmeye teşvik etmektedir:

“Büyükbaba, bundan böyle Birinci almayacağım sana, Samsun içeceksin: hem çok zor bulunuyor, hem de hamalların bile filtrelili sigara içtikleri bir zamanda bakkaldan Birinci istemekten utanıyorum”³⁶⁶

Nazım, aldığı yeni lüks arabayı yadırgayan dedesine, çağdaş insan için arabanın bir ihtiyaç olduğu şeklinde açıklar. Nazım’ın, bugün neredeyse herkesin Avrupa arabalarını yeğlemesine karşın kendisinin neden Amerikan arabası tercih ettiğini, yeni arabasının gücünü, güzelliğini anlatmaya başlamasıyla “bilmediği bir yabancıyı dinler gibi” torununu dinleyen Peygamber, verilen ayrıntılardan hiçbir şey anlamadığı için söze karışmaz. Bunun üzerine Nazım, dedesine, “televizyonda

³⁶⁶ Tahsin Yücel, *Peygamberin Son Beş Günü*, İstanbul, Can Yayınları, 2008, s. 103.

izlediği Amerikan filmlerinde de Mustang ile karşılaşmış olması gerektiğini”³⁶⁷ söyler.³⁶⁸

Peygamber’in gittiği bir pavyonda sahne alan bir adamın tasviri de 1980’lerden sonra toplum hayatının her sahasında görülen çeşitlilik, tezatlık, belki de en doğru ifade ile karmaşıklığı vermesi bakımından önemlidir. Sahnede, “kırmızı ceketli, sarı saçlı, karakaşlı” bir adam, “kırta kırta şarkı” söylemekte, arada bir “şarkıyı yarıda keserek, dinleyicileri kendisiyle el çırpmaya ya da şarkısını birlikte söylemeye” zorlamaktadır. Bu görüntüleri ve söylenen şarkıların sözlerini çok “bayağı” bulan Peygamber, bunu bir toplumun “beğeni açısından yozlaşmanın son sınırına”³⁶⁹ dayanması olarak değerlendirir.

Yarı şuursuz bir haldeyken gitmiş olduğu bu pavyonda Peygamber’i bir sürpriz beklemektedir. Matrakçı Maruf adıyla bilinen Peygamber’in eski bir arkadaşı bu pavyonun sahibidir. Arkadaşının, “Dikey ak çizgili lacivert takımı, dikey mavi çizgili ipek gömleği ve inci kaşlı kocaman kravat iğnesiyle”³⁷⁰ bir devrimcinin ancak kılık değiştirmiş örneği olabileceğine hükmeder. Yazar, darbe sonrasında toplumsal manzarasını bir de Matrakçı Maruf vasıtasıyla çizer:

³⁶⁷ Yücel, s. 104.

³⁶⁸ 1980’lerin sonlarından itibaren basın (özellikle İstanbul başta olmak üzere metropol kentler bağlamında), yüksek gelir gruplarına seslenen yaşam tarzı haberciliğini (lifestyle journalism) benimsemiştir. Farklı mekân ve yemek çeşitlerinin tanıtıldığı gusto-stil köşeleri, sınıf ve statü belirten ürünlerin tanıtıldığı reklamların haberler yazılı basın alanında yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu dönemde, gurme, lifestyle, trend gibi kavramlar da gazetelerdeki köşe yazıları, magazin dergileri ve özellikle hafta sonu eklerinin içeriklerine yansımıştır. Türkiye’de tirajı yüksek popüler gazetelerin hafta sonlarında ilave olarak yayımladıkları magazin içerikli ekler, haftalık ve aylık magazin dergileri, yerli ve yabancı diziler, komedi programları, talk showlar, reality showlar, yarışma programları, Televoleler ve hatta magazinleşen haber bültenlerinin içeriklerinde küresel yeni sağ değerlerin hâkim hale geldiğinden söz edilebilir. Popüler gazetelerin hafta sonlarında para karşılığında yayımladıkları magazin eklerinin içeriklerinin çözümlenmesinden yola çıkarak; ekleri hazırlayan sektör temsilcilerinin, İstanbul kenti, “Türkiye’nin 1980’den sonra girdiği yeni iktisadi yapılanma programlarının dışı açılma politikaları sonucunda, giderek önemli bir konumda yer almaya başlamıştır. İstanbul önemli bir finans, ticaret ve eğlence merkezi haline gelirken; küresel kent olmanın imkânlarını da yakalamaya başlamıştır. ”Erdal Dağtaş. <http://www.daplatform.com/images/tuketim%20kulturu.pdf>

³⁶⁹ Yücel, s.216.

³⁷⁰ A.g.e, s. 226.

“Dönem öyle bir dönem ki, bildiğin gibi değil. Herkes kendi devrimini kendisi yapıyor. Zaman zaman her şeyden tiksindiğim olmuyor değil, şu var ki, tiksindikçe daha çok seviyorum işimi, çünkü en büyüğünden en küçüğüne, herkes beni örnek alıyormuş, benim işime öykünüyormuş gibime geliyor... her şey çürüdü, üstüne üstlük çürümüşlük en büyük amaç durumuna geldi. Bir zamanlar küçük Amerika olacağız deyip dururlardı, şimdi bir adım daha attılar, küçük Arabistan olmak istiyorlar... pek yakında Suudi Amerika olacağız.”³⁷¹

Tahsin Yücel’in, kendilerini idealist, ilerici, aydın olarak tanımlayan başkahramanın çevresindekilerin yanında, çeşitli meslek mensubu ikinci derecedeki kahramanlara da yer vererek darbe sonrasında toplumsal yapısını bir merceğe altına aldığı görülür. Yazar, Peygamber’in, Feride’yi ziyaret etmek için bindiği taksinin şoförü vasıtasıyla toplumun diğer kesimlerindeki yozlaşmaya da dikkat çekerken bu yozlaşmanın sebebi olarak darbe sonrası yönetimini ve yöneticilerini görür:

“Ben buna faşizm derim... Faşizm siyasal bir öğreti olmaktan çıkmış, insanların en küçük davranışlarına, en sıradan konuşmalarına bile sızmaya başlamış. En iyi uygulayıcıları da lümpenler.”³⁷²

Peygamber’in, bir sohbet sırasında arkadaşı Fehmi Gülmez’e yönelttiği “İnsanlık ilerliyor mu?.. Tarih ilerliyor mu?” sorularına Fehmi Gülmez’in kendi gençlik dönemleriyle karşılaştırarak verdiği cevap, Türkiye’nin özellikle 1980 sonrası yaşadığı değişim sürecini ortaya koyar:

“Gerçek olan bir şey varsa, o da bizim alıştığımız, bizim tanıdığımız dünyaya hiç benzemeyen dünyada yaşamaya başladığımız... Gencecik çocuklar banka soyuyor, adam öldürüyor, devlet güçleriyle boğuşuyor. Bu dünya bizim dünyamız değil. Tarih ilerliyor mu,

³⁷¹ A.g.e, s.228-229.

³⁷² A.g.e., s. 194.

hiç sanmam, ama dünya değişiyor, değişti daha doğrusu... her şey, bozuluyormuş, yozlaşıyormuş gibi geliyor bana.”³⁷³

Tarihin, Peygamber’in düşündüğü gibi ilerlemediğini, sermayeyi elinde toplayan bir avuç sömürücüyle savaşılmadığını, ayaktakımının ayaktakımını kırdığını iddia eden Fehmi Gülmez, iktidardakilerin sermayeye uşaklık ettiklerini, bunların da lümpenler olduğunu, bir anlamda lümpenlerle lümpenlerin savaştıklarını söyler.³⁷⁴

Değişimin ne denli geniş boyutlu olduğunu Hiçbiryer’e Dönüş romanında Prof. Ela ile romanın sürgünden dönen başkahramanı arasındaki sohbetten çıkarmak da mümkündür. Darbe sonrasında ya cezaevinde oldukları için ya da yurtdışına kaçtıkları için arkadaşlarıyla ve tanıdıklarıyla görüşme imkânı bulamayan Prof. Ela, darbenin güncel hayata yansımalarını mesleği ile ilgili olarak verir:

“Bildiğim şeyler artık para etmiyor. İnsanlığın bize en heyecanlı macera romanlarından daha muhteşem gelen serüveninin artık en küçük bir piyasa değeri yok. Paraya dönüştürülemeyen, piyasa değeri olmayan bilgiler de artık çöp sayılıyor. Bizler neleri bilmekle övünürdük? Bir zamanlar ders verdiğim amfiler neden dolardı? İnsanlar neden Marksist düşünce tarihi, sosyal bilimlerde yöntem ve benzeri konuları öğrenmek isterlerdi? Dünyayı ve toplumu değiştirmek için değil miydi? Şimdi bütün bunlara, menopoza girmiş yalnız ve aksi bir profesör kandının hezeyanları olarak bakılıyor. Seçmeli ders açıyorsun, üç kişi, bilemedin beş kişi geliyor. Öteki amfide “para” ya da “reklamcılık”, “halkla ilişkiler” dersleri var. Benim kızım dahil bütün çocuklar oradalar. İnandığım, bildiğim bütün hiçbir şeyin en küçük bir geçerliliği yok artık. Yani, şairin mısralarıyla, “Mademki bir defa mağlubuz, netsek, neylesek zahit”, yaşlı ve anlamsız bir profesörüm ben, işte hepsi bu kadar.”³⁷⁵

³⁷³ A.ge., s.181.

³⁷⁴ A.g.e, s. 182.

³⁷⁵ Oya Baydar, **Hiçbiryer’e Dönüş**, İstanbul, Can Yayınları, 2008, s. 142.

Sık sık yinelediğimiz gibi, 12 Eylül Askerî Darbesini izleyen dönemde toplumun genel eğilimlerinde belirgin değişmeler olmuştur. Öner Yağcı, *Turnalar* romanında, ahlaki çözüme, zevke ve eğlenceye düşkünlük şeklinde görülen bu tür eğilimleri darbe yönetimi ve sonrasında kurulan hükümetlerin de uyguladığı politikalara bağlar. Darbe sonrasında bu politikalar ve geçmiş acı tecrübelerin neticesinde siyasetten uzak duran, diğer bir ifadeyle apolitik bir duruş sergileyen geniş bir kitlenin oluşturulduğu sezdirilen romanda, özellikle gençlerin, çevrelerini rahatsız edecek ölçüde havai ve davrandıklarından şikâyet edilir:

“Biracılar nasıl da sarmıştı Ankara’yı öyle! Yalnız Ankara’yı mı? Her yeri. Kızılay çevresi bira kokuyor, Ankara, Ankaralığından utanıyordu. Belediye, gübrelerini almak için tentelerle kaplamıştı ağaçların dallarının altını. Kuşlar ötmez olmuşlardı. İnsanlarla kaynaşamayınca neden cıvı cıvı etsinlerdi ortalığı? İnsanlar o minik kuşların seslerini arıyor şimdi Kızılay’da. Oysa kuşların yerini biracılar aldı. Akli başında bir dolu insan da sürekli müşterisi olmuştu buranın. Hele gençler, özellikle lise gençleri doluyorlar birahaneler...”³⁷⁶

Yazar, öğrenci yurdundaki yaşamı tasvir ettiği romanın ilerleyen sayfalarında, her yerde olduğu gibi yurttan da korku ve tedirginliğin hâkim olduğunu, öğrencilerin kalabalık içinde yalnız yaşadığını vurgulanırken olanlara karşı kayıtsız olup gündelik zevklerin peşinde koşanlara da eleştiriler getirir:

“Yalnız değilmiş gibi görünen kimileri vardı ama, bir yanışın içinde kulaç atıyordu onlar. Diskolardan çıkmıyorlar, birahaneleri dolduruyorlar, esrar ve seks partileriyle günlerini gün ediyorlar, yaşadıklarını sanıyorlardı.”³⁷⁷

1980’li yıllar, Türkiye’de birçok alanda ikiliklerin baş gösterdiği, kararsızlıkların, karmaşaların bir arada olduğu yıllardır. “İç dünyaların, cinsel tercihlerin, özel zevklerin öne çıktığı, gündelik hayatın kendi özerk taleplerini

³⁷⁶ Öner Yağcı, *Turnalar*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1989, s.153.

³⁷⁷ Yağcı, *Turnalar*, s.127.

dayattığı yıllardır.”³⁷⁸ Peygamberin Son Beş Günü romanında başkahraman Peygamber’in, ölen eşi Feride’nin mezarını ziyarete gittiği sayfalarda, mezarlık bekçisinin kulübesi tasvir edilir:

“Duvarın en yüksek noktasında, yeşil bir Kuran mahfazası, onun altında gazeteden kesilmiş renkli bir futbol takımı fotoğrafı, fotoğrafın sağında, solunda, altındaysa gene gazetelerden kesilmiş, yarı çıplak kadın fotoğrafları sıralanıyordu”³⁷⁹

Bu tasvirden de anlaşılacağı üzere 1980’ler Türkiye’deki toplumsal açılım bireylerin tercih ve yönelimlerinde çeşitliliğe, daha doğru bir ifade ile yönsüzlüğe yol açmıştır. Romandan alıntı yaptığımız yukarıdaki bölüm 1980’ler Türkiye’sinin fotoğraflarından biri olmasına rağmen bu fotoğrafın oluşmasında 12 Eylül 1980 Askerî Darbesinin önemli bir rol üstlendiği gerek Tahsin Yücel tarafından gerekse incelediğimiz başka romancılarımız tarafından özellikle vurgulanmaktadır. Diğer taraftan, aydın portresi çizen Hayır romanının başkahramanı Aysel, dönemin öne çıkan eğilimlerini, genelleşen yaşam tarzlarını eleştirir ve bunlara karşı direnç gösterir; Aysel, bu direnciyle de övünç duymaktadır:

“Tutukevlerinde işkence, dışarıda hoyratlık kol gezerken, zorbalık bir hayat biçimi olup çıkmışken, bu kıran kırana zaman içinde, hiç değilse... Hiç değilse elbet –az yiğitlik mi bu- büyük dalgaya, o büyük çağrıya karşı sürüklenmemekte, genel bir yaşama yeri olan aşığılara doğru çekilmemekte direnmek; kimseye bir fiske vurmamak, vurmamış ve vurmayacak olmak, kışkırtı oyununa gelmemek...”³⁸⁰

Atilla Keskin’in hem 1980 öncesini hem de 1980 sonrasını ele alan romanı Turnalar’da da başkahraman Erdal, darbe sonrasında zihinlere yönelik yürütülen politikalarından rahatsızdır. Darbenin ve sonrandaki sürecin oluşturmak istediği

³⁷⁸ Nurdan Gürbilek, **Vitrinde Yaşamak**, İstanbul, Metis Yayınları, 2007, s. 10.

³⁷⁹ Yücel, s76.

³⁸⁰ Ağaoğlu, s. 77.

toplumu soysuz, arabeskleşmiş, magazinleşmiş bir toplum olarak değerlendirir ve o da Aysel gibi tüm bunlara direnç göstermesi gerektiğine inanır:

“Dünyalar kuruluyor gözlerimin önüne. Biliyorum, düşünmesem paslanır beynim. Oysa düzen de bunu istiyor ağzı sulana sulana. Bizi mahpuslara tıkanlar da bunu istiyor. Beynimiz paslansın, belleğimiz silinsin istiyor. Hayır, paslanmamalı... Onlar beynime saldırıyorsa bir iş var bunda demektir. Beynimi savunmalıyım. İzin vermemeliyim arabeskleşmesine, magazinleşmesine, soysuzlaşmasına!”³⁸¹

Kemal Ateş’in *Bir Başka Şehir* romanında da dönemin siyasal, sosyal ve ekonomik yozlaşmalarına göndermelerde bulunur. Turgut Özal döneminin eleştirildiği romanda, başkahraman Coşkun’un sevgilisi Selda’nın eski kocası müteahhit Mehmet Esercioğlu ile ilgili gazete haberi dolayısıyla siyasetçi, hakim, işadamı ilişkileri gözler önüne serilir. Gazeteyi okumaya başlayan Coşkun, müteahhit etrafında büyük bir yolsuzluk iddiası olduğunu öğrenir:

“Benim memurum işini bilir, sözüyle birlikte ortaya çıkan, yaygınlaşan yolsuzluk olaylarından biri. İşin içinde ünlü bir bakan da vardı. Daha çok duyup okuyacağız, diye düşündü Coşkun. Devletin başındaki adam, ‘benim memurum işini bilir’ dememiş miydi? Eski karısına kocaman dubleks ev, bir yazlık, yüklüce bir para ödeyerek genç sevgilisine giden adama yakışan, uyan bir haber...”³⁸²

Darbe sonrasında diğer ara başlıklarımızda da yer yer değindiğimiz gibi 12 Eylül Askerî Darbesinin ülke ve toplum üzerindeki etkisi militanlar üzerinde de görülmüş, darbe öncesinde bir ideal uğruna şiddete dahi başvurabilen militanların bir kısmı, dönemle birlikte kendileri de değişmişlerdir. İdeolojik sapma, kimliğini yitirme gibi tabirlerle adlandırılan bu durumu ve anılan bu kahramanları romancılar eleştirel bir yaklaşımla betimlemişlerdir. *Erguvan Kapısı*, *Çiçekler Susunca*, *Kuş Diline Öykünen*, *Ay Şarkısı...* romanlarında bahsi geçen militanlara örnek olabilecek

³⁸¹ Öner Yağcı, *Turnalar*, s.45.

³⁸² Ateş, s.158.

kahramanlara rastlamak mümkündür. Oya Baydar'ın Erguvan Kapısı adlı romanındaki eski devrimci Cem'in, hayatını değiştirmek için önemli bir adım attığı, Bozcaada'da bağıcılık ve şarapçılık yapmaya niyetlendiği belirtilirken bu durumun yadırgandığı da okuyucuya hissettirilir:

“Gençliğinde devrimcilik yapmış, 1980 sonrasında yaşamını ve kafasını tümüyle değiştirip iş hayatına atılmış; bir zamanlar küçümsediği, sınıf düşmanı saydığı çevrelere girip servet ve ün kazanmış eski solcular arasında, bir tekne alıp denize açılmak ya da bağıcılık, şarapçılık yapmak hayatını değiştirmek‘ o günlerde pek modaydı”³⁸³

Çiçekler Susunca romanının başkahramanı Mazlum 12 Eylül sonrasında cezaevinde çıkınca gördüğü ve yaşadığı her şey onu büyük bir şaşkınlığa uğratar. İstanbul değişmiş, insanlar değişmiş, yaşam şekilleri ve koşulları değişmiştir. Kendisi de varlığını koruyabilmek, eşinin ve çocuğunun normal bir yaşam sürmesini sağlayabilmek için çalışması, üretmesi gerektiğine karar verir. Ancak ülke her bakımdan değiştiği gibi ekonomik bakımdan da değişmiştir. Ticareti kapitalizmin bir uzantısı, “rezil dünyanın”³⁸⁴ bir yansıması olarak gören Mazlum, bunun alternatifini ortaya koyamaz ve hiç istemediği halde amcasının yanında ticaretle uğraşmaya başlar. Çalıştıkça da görür ki, bir zamanlar işçi hakları için mücadele ederken şimdi işçilerin haklarını suistimal eder bir konuma gelmiştir. Yukarıda detaylarını verdiğimiz bu suistimallere daha fazla dayanamayan Mazlum, eşi ve çocuğunu da yanına alarak Almanya'ya, dayısının işlerini takip etmeye gider. Düşünce bakımından eski ideolojisinden vazgeçmeyen, ancak tutum bakımından herhangi bir kapitalistten farksız olan Mazlum, eski arkadaşlarından Koray ve Nur'u eleştirmesine rağmen kendisinin konumu da onlardan farksızdır. Bu durumdan rahatsız olan eşi Fidan ise yeni arayışlara yönelir ve Almanya'da faaliyetlerini sürdüren Kürtçü gruplara katılır.

³⁸³ Oya Baydar, **Erguvan Kapısı**, İstanbul, Can Yayınları, 2004, s.55.

³⁸⁴ Keskin, s. 240.

Dönemin etkisiyle değişen ve eski kimliğiyle zıt bir konuma gelen militanlara verilebilecek bir başka örnek de Ayşegül Devocioğlu'nun Kuş Diline Öykünen romanındaki Doktor Remzi'dir. Romanda, darbe öncesinde saygın bir devrimci olarak tanındığı belirtilen Remzi, darbe sonrasında hastalarını taciz eden bir karakter olarak çizilir. Yine aynı romanda Caner'in örnek aldığı, hatta adını kod adı olarak kullandığı Yavuz, sol görüşlü bir öğrenciyken babası tarafından Türkiye'nin içinde bulunduğu karışıklıklardan uzaklaşması amacıyla önce Almanya'ya, ardından da Amerika'ya gitmiş, Caner'e yolladığı mektupta da eski yaşamının anlamsızlığını dile getirmiştir:

“Aklını başına al oğlum’.. Hayat buralarda, oralarda değil. Kendimi ne durumlara düşürdüğümü hatırladıkça... Yahu ne işim var benim gecekonduda, yer sofrasında bulgur pilavı kaşıklayacağım? Şimdi o işlere nasıl bulaştığımı düşündükçe hayret ediyorum.”³⁸⁵

3.4. 12 Eylül 1980 Darbesinin Ailelere Etkisinin Romanlara Yansıması

12 Eylül 1980 Darbesinin aileler üzerinde de önemli etkileri olmuştur. Özellikle kaçan, sorgulanan, mahkûm edilen örgüt üyelerinin aile ve çocuklarının durumları, dönemi ele alan romanlarda çeşitli yönlerden dile getirilmiştir.

Devrimciler romanında Aylin, ailesinin, özellikle babasının baskısından sıkılmaktadır. Babasının, dönemin şartları içinde kendisine sürekli müdahale ettiğinden yakınan Aylin, bu müdahalelerin haksız oldukları düşüncesindedir. Bir eylem sonrasında öncelikle polisin takibi dolayısıyla ailesi korumak ve yine babasının kendisine yönelik muhtemel baskılara maruz kalmamak için evine gitmek yerine arkadaşının evine gitmeyi tercih eder. Fakat evinin önünden geçerken içinde bulunduğu durumu sorgulamaktan, bir ölçüde hüznün duymaktan da geri kalmaz:

³⁸⁵ Devocioğlu, s.97.

“Burada incek var dese on dakika sonra kendi evinde olurdu. Hafif bir üzüntü geçti içinden. Evdekileri düşündü, babası ne yapıyordu acaba? Eve gelmeyeceğini öğrenince ne söylemişti? Somurtmuş oturuyor olmalıydı. Herhalde yüzü hiddet ve çaresizlikten, üzüntü ve sıkıntıdan o acayip morumsu rengini almış, köşedeki koltuğunda kıpırdamadan karşıdaki bir noktaya bakıyordu. Son zamanlarda gelmişti bu hâl ona. Eskiden olsa bağırır çağırır, etrafı kırıp dökerdi... Fakat son bir yıldır –Aylin’in son içeriye girişinden sonra- böyle anlarda ağzından söz çıkmaz olmuştu. Kalbi de sıkıştırıyordu adamcağızı. Onu bu hallerde görünce uğursuz bir kasvet çöküyordu yüreğinin üstüne. Sanki babası çok yakında ölecekmiş gibi bir hisse kapılıyordu. Böyle bir şey olsa bunda en büyük payım kendisine ait olacağını düşünüyordu.³⁸⁶

Bir yandan kendisine yönelik böylesi vicdani sorgulamalar yaparken bir yandan da ailesinin, özellikle de babasının dar bir dünyada yaşadığını, kendi düşünce sınırlarını genişletmek için en küçük bir çaba göstermediklerini, hatta buna ihtiyaç da duymadıklarını aklından geçiren Aylin, babasının eskiden beri mantıksız davrandığını, böyle davranmasının da kendisini sürekli olarak taviz vermeye zorladığından şikâyet eder. “Şimdi saçıma başıma, arkadaşlarıma karışmıyorlarsa bu, onlar açısından daha vahim şeyler yaptığım içindir.”³⁸⁷ Yazarın, iç monolog tekniğiyle ortaya koyduğu bu duygu ve düşünceler aslında darbe öncesinde çok daha yoğun olmaklar birlikte darbe sonrasında da birçok gencin ailesi içinde yaşanan, duyulan şeylerdir. Yine aynı romanının kahramanlarından olan Turan’ın aile, özellikle de annesi, Aylin’in anne ve babasından biraz farklı olarak oğlunun örgütle olan ilişkisini bilmesine, onun için endişelenmesine rağmen Aylin’in ailesi gibi açık bir karşı çıkış göstermemekte aksine, durumu kabullenmiş bir tavır sergilediği görülmektedir. Turan’ın çok yakın arkadaşı olan Akın, Turan’ın ailesi tarafından da y-tanınmakta ve sevilmekte, onların evinde ailenin bir bireyi olarak görülmektedir. Bir akşam Akın ve Turan örgüt hakkında konuşurken Turan’ın annesi elinde tepsi ile içeri girer:

“Ne haltlar karıştırıyorsunuz gene burada? Kapanmışlar odaya, kim bilir ne şeytanlıklar kuruyorlar. Sizi şikâyet edeceğim. Vallahi şikâyet edeceğim... (Turan için)

³⁸⁶ Kaan Arslanoğlu, **Devrimciler**, İstanbul, Adam Yayınları, 2002, s.38.

³⁸⁷ Arslanoğlu, s.38.

Ezeceksin bunun kafasını... Zavallı garip çocuğu kandırıp duruyor. Bütün kötülükler bunun kafasından çıkıyor, bunun... Senin burnun boktan kurtulmaz, bari başkalarını yakma.”³⁸⁸

Yarı şaka yarı ciddi bu sözlerin ardından Turan’ın annesi Fahriye Hanımın bir önceki gün doktora gittiğini, tansiyonun yüksek çıktığını, bunun üzerine doktorun bazı önerilerde bulunduğunu, ancak Turan ve onun arkadaşları için endişelendiğini öğreniyoruz.³⁸⁹ Fakat ileriki sayfalarımızda da görüleceği üzere romanlara yansıyan ve darbeden etkilenmiş aile manzaralarının çoğu Turan’ın, hele de Aylin’in ailesiyle pek de örtüşmemekte, aslında diğer ailelerin durumları, Aylin’in ailesine göre biraz yapay durmaktadır. Birçok romanda aileler, çocuklarının örgütlerle olan ilişkisini bilmekte, endişelenmek şöyle dursun, onların eylemlerini destekleyen bir duruş sergilemektedirler. Bazen açıkça desteklemeseler bile suskun kalarak onları onaylamaktadırlar.

Atilla Keskin’in “Bir 12 Eylül Romanı” alt başlığı ile yayımlanan Çiçekler Susunca adlı eseri de; 12 Eylül’ün bir anne, bir baba, bir eş ve bir çocuk üzerinden, onlar üzerinde bıraktığı etkilerden bahseder. Romanda 12 Eylül’ün anne üzerindeki etkisi Ayşe Teyze karakteri ile verilir. Romanın başkahramanı Mazlum, cezaevine girince eşi Fidan, oğluyla birlikte tek başına ayakları üzerinde durmak zorunda kalır. Her ne kadar Fidan’ın dayısı onlara destek olsa da yine Fidan’ın yükü ağırdır. Eşinin cezaevinde olması darbe sonrasında her düşüncedeki örgütlere olumsuz yaklaşan komşularının dikkatini çeker ve Fidan ve ailesi hakkında bilgi edinmeye çalışırlar. Bu durumlardan hoşlanmayan Fidan, komşularından birinin, Ayşe Teyze’nin farklı biri olduğunu düşünür. Çocuğunu sadece ona emanet eder. Bir gün, kaderlerini birbirine benzettiği Ayşe Teyze’nin hikâyesini dinler:

“Benin Yaşar’ım cezaevinde değil ama Cezayir’de şimdi... Fransa’da doktorasını yaptıktan sonra üniversitede çalışmaya başladı... Solcuydu, hem de koyu solcu. TİP için de çalışmıştı uzun süre. Ama askerleri sevmezdi hiç 12 Mart’ta birkaç ay tutuklu kaldı. İlk

³⁸⁸ A.g.e., s.71.

³⁸⁹ A.g.e., s.72.

mahkemede tahliye edilmişti. 12 Eylül'de de sabahın köründe evimizi basıp götürdüler... Ben de senin gibi, o karakol senin, o karakol benim kendisini aramaya başladım. Sanki yer yarılmış içine girmişti. Nereye gitsem, 'Böyle bir şahıs bizim karakolumuzda yoktur.' Yanıtını alıyordum."³⁹⁰

Oğlunu aradığı süre içinde dostlarının, akrabalarının yardım etmekten kaçındığı, hatta kendisinden kaçtıklarını söyleyen yaşlı kadın, çevresindeki insanların bu tutumlarına hayli içerler. Yaşlı kadının anlattıkları içinde en ilgi çekici olan ise oğlundan haber alabilmesi, onun serbest bırakılmasına yardımcı olması için albay olan yeğenine gitmek zorunda kaldı ifadeleridir:

"... yedirip içirdiğim, okuldayken ceplerine para sokuşturduğum şimdi albay olan yeğenim. Sevgili oğlumu bulamayınca gururumu ayaklar altına alıp evine gittim. Sanki beni tanımyordu. Yaşar'ı bulması için rica minnet ettim. Ne dedi biliyor musun? 'Yaşar yanlış yaptı yenge, anarşistlere, vatan hainlerine arka çıktı hep.' 'O hepinizden daha vatanseverdi,' deyip kapıyı çarpıp çıktım evinden."³⁹¹

Ayşe Teyze'nin bu tavrı, yukarıda ifade ettiğimiz gibi militanların eylemlerini destekleyen aileler için bir örnek teşkil etmektedir.

Darbeyi izleyen günlerde yapılan yoğun operasyonlar etkisiyle çoğu militan yakalanmış, yakalanamayanlar da yurt içinde veya yurt dışında kaçak hayatı sürdürmek durumunda kalmışlardır. Bunların yanında birçok kişinin de kayıp olduğu, bazılarının günler, aylar sonra haber alınabildiği, bazılarının ise hiç haber alınmadığı basın yayın organlarında hâlâ yer alan haberler arasındadır. Kişiler veya militanlar, yakalandıktan sonra ailelerine haber verilmemiş, aileler de onları bulabilmek, onlardan haber alabilmek için karakol karakol dolaşmak zorunda kalmışlardır. Çiçekler Susunca kahramanlarından biri olan Ayşe Teyze de; oğlu Yaşar'dan haber alabilmek için tek başına karakolları, emniyet müdürlüklerini

³⁹⁰ Atilla Keski, **Çiçekler Susunca**, s.142.

³⁹¹ A.g.e, 142-143.

dolaşan bir anne karakterdir: “Öyle çaresizdim ki karakol kapılarında benim gibi bekleyenlere soruyordum artık. ‘Oğlumu tanıyor musunuz, bilir misiniz, diye?’”³⁹²

Bir hafta sonra serbest bırakılan Yaşar, sorgulama sırasında işkence görmüş ama bunu kimseyle paylaşmadığı gibi, darbe yönetimi başta olduğu sürece bu ülkede kalmasına imkân olmadığını anlamıştır. Bu bakımdan da bir gün annesini karşısına alıp Cezayir’deki bir üniversiteden teklif aldığını, oraya gideceğini söyler. Yazar, bu sayfalarda darbe yönetiminin aileler üzerindeki etkisini birinci tekil şahıs yoluyla vermeyi tercih etmiş, böylece o dönemde yaşanan darbe kaynaklı aile dramları, okuyucuya için ilk kaynaktan aktarılmıştır.

12 Eylül’ün çocuklar üzerindeki etkisi de yine Çiçekler Susunca romanında başkahraman Mazlum’un küçük oğlu Ferhat aracılığı ile verilmeye çalışılır. Mazlum’un cezaevinde olduğu sürede ilkokulun ilk sınıflarında olan Ferhat için okul, oldukça zorlu geçmektedir. Özellikle erkek çocukların babalarının güçlü özellikleriyle sık sık övüldüğü o yaşlarda Ferhat, kendisine soru sorulmaması için bir köşeye çekilmeyi seçer. Ancak arkadaşları yine de onu sıkıştırırlar. Özellikle “babasının sabahları arabasıyla okula bıraktığı” Tayfun, “*senin baban cezaevinde ben biliyorum. Ne yapıyor orada baban, cezaevi güzel mi, bize anlatsana...*”³⁹³ şeklinde Ferhat’a sataşır. Bu sataşma üzerine de Ferhat, Tayfun’a saldırır. Roman boyunca Ferhat’ın babasının cezaevinde olması, sol bir örgüte mensup olması ile ilgili daha başka sıkıntıları da dile getirilir. Her ne kadar babası cezaevinde olan çocukların her dönemde böyle sıkıntıları olabilmekteyse de, 12 Eylül sonrasında halkın militanlara bakışı daha da olumsuz hale gelmiş, bu olumsuzluk da her nesil üzerinde etkisini göstermiştir.

Romanın 13. Bölümünde Fidan ve Ferhat’ın arasında geçen bir konuşmada da 12 Eylül’ün aileler üzerindeki etkileri karşımıza çıkmaktadır. Yalnız bu bölümde, incelediğimiz bazı romanlarda –Uçurtmayı Vurmasınlar, Kardelen, Ucu Ucuna Yaşam vb.- olduğu gibi Atilla Keskin’in de, kahramanların mağduriyetini daha çok

³⁹² A.g.e, s. 143.

³⁹³ A.g.e, 177.

ön plana çıkarmak adına demogoji sınırlarını zorladığını görürüz. Bunun yanında Ferhat'ın annesine sorduğu sorularda annenin, çocuğuna pedagojik esaslar çerçevesinde yaklaşmak yerine, bir militanın demogojik söylemiyle cevap vermesinin, kaydedilmesi gereken önemli bir husus olduğunu düşünüyoruz:

“- Babam niye cezaevinde anne?

- Bana kötülere karşı, hırsızlara karşı, çocukları dövenlere karşıydı, onun için cezaevinde oğlum.

- Anne hem hırsızları, çocukları dövenleri, kötü insanları cezaevine koyuyorlar, hem de babam gibi çocukları sevenleri, iyi insanları öyle mi?

-Ne yazık ki öyle oğlum.”³⁹⁴

12 Eylül 1980 Askerî Darbesinin aileler üzerindeki etkisi, Atilla Keskin'in bir başka romanı Turnalar da karşımıza çıkar. Yazarın 1987 yılında kaleme aldığı Turnalar, anlatı ve vaka zamanı olarak hem darbe öncesini hem de darbe sonrasını kapsar. Romanda darbenin etkilerini taşıyan aileler, mahkûmların yakınlarıdır ve bu aileler, cezaevinde bulunan eşler, çocuklar dolayısıyla darbeden etkilenen konumdadırlar. Romanda başkahraman Erdal ve cezaevi arkadaşı Şahin'in ailelerinden yola çıkılarak tüm tutuklu yakınlarının büyük bir özveri içinde oldukları, kendi ihtiyaçlarından önce yakınlarının ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştıklarını, bunu da çok kısıtlı imkânlarla gerçekleştirmek zorunda oldukları anlatılır:

“Bırakmıyorlardı içerdeki yakınlarının peşlerini.. kar, kış demeden görüş kuyruklarına, sabahın köründe sıraya giriyor, dava ile ilgilenmeye çalışıyor, elinden geleni yapıp avukat tutuyor, duruşmaları kaçırmıyorlardı. Adam bulup gözaltındaki yakınının ezilmesini önlemeye çalışanlar, cezaevinin koşullarının düzeltilmesi için dışarıda birçok şeyi göze alarak çaba gösterenler vardı. Yakınları içerde harçlıksız kalmasın diyerek bulup buluşturup para gönderiyorlardı. Kitap serbest olduğunda yetiştirmeye can atıyorlardı. Kendileri yeni giysi almazken içerdeki yakınına yaratıyordu kimi... aslı acıları dışarıdakiler çekiyordu.”³⁹⁵

³⁹⁴ A.g.e, **Çiçekler Susunca** s. 180.

³⁹⁵ Yağcı, **Turnalar**, İstanbul, Cem Yayınları, 1990, s.183.

Aslında her dönem ve çoğu aile için olağan bir sayılabilecek böylesi özveriler, darbe ertesinde ve tutukluların siyasi suçlu olması sebebiyle romanda çizilen aile tasvirlerinde özverinin boyutları genişlemektedir, zira çoğu aile yakınlarının haksız yere cezaevinde tutulduğu inancındadır. Diğer taraftan, özverili ailelerin çoğunluğu teşkil etmesine rağmen maddi imkânları iyi olup da tutuklu bulunan yakınlarıyla ilgilenmeyen aileler de vardır bu dönemde. Bu aileler, çocuklarının, yakınlarının siyasetle uğraşmalarına karşı olanlardır. Çocukları, zamanında kendilerini dinlemediği, tüm uğraşlarına rağmen başkalarına uyup örgüt işlerine karıştığı düşüncesiyle onların burunlarının sürtülmesini isterler. Ya da: *“Hadi bakalım, sizi bu yollara düşürenler, sebep olanlar kurtarsın!”*³⁹⁶ söylemindedirler.

12 Eylül ve aileler üzerindeki doğrudan yahut dolaylı etkisini ele alan bir başka roman da Ayşegül Devecioğlu’nun Kuş Diline Öykünen romanıdır. Romanın erkek kahramanı Yavuz (Cano), üniversite eğitimi için Ankara’dan İstanbul’a gelmiş ve sol bir örgütün bünyesinde birçok eyleme katılmıştır. Darbe sonrasında yakalanmaktan korkarak kaçak bir yaşam sürer. Darbe sonrasındaki kaçak yaşamı dolayısıyla ailesi ile olan ilişkisini de kesen Yavuz için, Ankara’da kalan ailesi ise endişe içindedir. Fakat bu endişeye rağmen oğullarının seçimine saygı göstermişler, hatta bu yolda onu desteklemişlerdir. Çok seyrek aralıklarla İstanbul’a gelen baba İzzet Bey, gizlilik konusuna dikkat ederek oğuluyla buluşur ve baba oğul özlem giderirler:

“Yavuz, babasının bir kaç arkadaşlarından kedileri Kadife’ye kadar herkesi tek tek sorardı. O zaman İzzet Bey, bu sert militan gencin hâlâ kendi oğlu olduğuna inanırdı... Ne kadar güzel konuşuyor, ne doğru şeyler söylüyordu. İzzet Bey ve Nesrin Hanım, oğullarının sürmek zorunda olduğu hayat tarzını tartışmasız kabul etmişlerdi... oğullarının hayatta kalması her şeyden önemli olmuştu.”³⁹⁷

³⁹⁶ A.g.e , s.217.

³⁹⁷ Devecioğlu, s.102.

Romanda, anne ve babasının endişeli kabullenişlerine karşın Yavuz'un halası Meliha Hanım'ın, yeğeninin yaşam tarzını övgüyle desteklediği görülür. Hatta darbe öncesindeki sağ-sol çatışmalarına giderken “vatan hizmetine gidiyor oğlum”³⁹⁸ diyecek kadar da Yavuz'un ideolojisine inanmıştır.

Darbeden bir süre sonra örgütler üzerindeki baskının hafifleyeceğini düşünenler, düşüncelerinde yanıldıklarını anlarlar. Baskı ve kontrol azalmamış, tersine örgütler bir bir dağılmaya başlamıştır. Çoğu örgüt üyesi yakalanmış, yakalanamayanlar da önceki bölümlerimizde belirttiğimiz gibi fırsat bulabilenler yurtdışına kaçmışlar, bulamayanlar da ülke içinde kaçak olarak yaşamak durumunda kalmışlardır. Ülke içindeki kaçaklardan biri olan Yavuz için günler, yakalanma korkusu içinde geçer. Kendisini ve ailesini korumak adına onlarla görüşmek istemez. Babasıyla yüz yüze en son görüşmelerinden üç yıl sonra yine bir otelde buluşan Yavuz (Caner), babasını oldukça değişmiş bulur ve bunda dönemin de etkisi vardır:

“Babası son üç yılda hayli yaşlanmıştı. Gözleri şefkatle endişeyle yanıyordu, sarılıp tekrar tekrar yüzüne bakarken gözleri yaşarmıştı.”³⁹⁹

Geçen bu üç yıl içinde Yavuz hakkında gıyabında dava açılmış savcılık en ağır cezayı talep etmiştir. Yavuz'un devlet görevlisi olan amcası, onun teslim olmasını, pişmanlık yasasından faydalanmasını ister. Ancak Yavuz buna yanaşmaz. Bütün bunlardan habersiz olan, ancak darbeden sonraki süreci de takip eden Nesrin Hanım, üç yıl öncesine göre büyük bir üzüntü ve endişe içindedir. Emniyetten Yavuz'u sormaya gelmeleri üzerine iyice endişelenen Nesrin Hanım, kız kardeşi tarafından ‘belki havası iyi gelir’ diye Kuşadası'na götürür. Yavuz'un ailesi ile amcasının ailesi ideoloji bakımından farklı ailelerdir. Bu farklılık da darbe sonrasında çok daha belirgin hale gelir. Darbe öncesinde sol görüşlü bir kadın olan

³⁹⁸ A.g.e, s.103.

³⁹⁹ A.g.e, s.176.

Yavuz'un yengesi Rezzan Hanım, darbe sonrasında döneme ayak uydurmuş, hatta darbe taraftarı bir söylem geliştirmiştir. Nesrin Hanım ise biraz annelik duygusuyla ama daha çok o güne kadar pek de ortaya koymadığı siyasal görüşüyle Rezzan Hanıma karşı müsamahasızdır. Babasının, Yavuz'a aktardığı, iki kadın arasında gelişen diyalog 12 Eylül ve ailelerdeki yansımaları bakımından önemlidir:

“... annen, ne sana ne de senin arkadaşlarına laf söyletmiyor. Rezzan, kocası MHP davasından hüküm giymiş bir arkadaşıyla galeri açmaya kalktı. Annene de ‘artık devrimciymiş, faşistmiş bunları unutmak lazım’ falan demiş. Annen de vermiş veriştirmiş. ‘Sen değil miydin düşünce özgürlüğünden, demokrasiden söz eden, kocanla Cumhuriyet gazetesi yüzünden kavga eden, senin komiser ağabeyin POL-DER’li değil miydi? Erzurum’a sürdüler diye ortalığı velveleye veren sen değil miydin?’⁴⁰⁰

3.5. 12 Eylül 1980 Darbesinin Şehirlere Etkisinin Romanlara Yansıması

Romanın temel unsurlarından biri olan mekân, bazen tema üzerinde doğrudan etkili olurken bazen de yazarların tercihlerine göre işlevsiz bir öge olarak kullanılabilir. 12 Eylül temalı romanlarda da darbenin mekânlar üzerindeki yansımasında daha çok şehirler ön plâna çıkmış, bunlardan bazıları romanın olay örgüsünde, bazıları da kahramanların psikolojik durumlarında önemli roller üstlenmişlerdir. Romanlarda 12 Eylül’ün çeşitli yönlerden yansımalarını taşıyan şehirler arasında İstanbul, Ankara, Berlin vardır.

12 Eylül sonrası İstanbul’u, iki romanda, Oya Baydar’ın Hiçbiryer’e Dönüş ve Atilla Keskin’in Çiçekler Susunca romanlarında karşımıza çıkar. Bu romanlardaki kahramanlar, İstanbul’un 12 Eylül öncesindeki ve sonrasındaki durumunu kıyaslayarak darbe sonrası değişimin niteliklerini ve boyutlarını tasvir etmeye çalışlar.

⁴⁰⁰ A.g.e, s.180.

Çiçekler Susunca romanının başkahramanı Mazlum, 12 Eylül öncesinde tutuklanmış, sekiz yıl tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakılmıştır. Mazlum'un cezaevinde bulunduğu süre içinde 12 Eylül darbesi olmuş, darbeye birlikte Türkiye'de, dolayısıyla İstanbul'da pek çok şey değişmiştir. Mazlum, iş için gittiği Cağaloğlu'ndan dönerken İstanbul'un değişen yüzüyle karşılaşır ve evvelen bu kadar mahşeri bir kalabalık, bu kadar çok seyyar satıcı nar mıydı buralarda, diye düşünür. Darbe öncesinde yürüyüşlere, mitinglere, ideolojik çatışmalara, bombalı eylemlere sahne olan İstanbul sokakları, darbe sonrasında serbest piyasa ekonomisinin alt gelir grubu tarafından nasıl algılanıp uygulandığını yansıtır. Baktığı her yerde seyyar satıcıların kümелendiğini ve bunların durmadan bağırdığını belirten Mazlum, şaşkınlığını şu cümlelerle dile getirir:

“Birbirleriyle konuşurken bile bağıyorlardı. Kasetçalarından çıkan sesleri, araba kornalarının, vapur düdüklarının, inşaat makinelerinin, birbirlerinin, seslerini bastırmak için daha çok, daha çok bağırarak zorundaydılar. Sesi kısılanlardan bir kısmı düdük çalıyor, bir kısmı elindeki maşayı mangalının kenarına vuruyor, kimileri elindeki sopayla yanındaki tahta perdeyi güm güm dövüyordu.⁴⁰¹

Gördüğü bu manzaralar karşısında ürken Mazlum, özellikle seyyar satıcıların tavırlarından ve durumlarından etkilenerek, onlar gibi olmamak için bir an önce geçimini sağlayacak doğru dürüst bir iş bulması gerektiğini düşünür.

Romanın ilk bölümünde yukarıdaki şaşkınlığı yaşayan Mazlum, dördüncü bölümde bu defa İstanbul'un bir başka yüzüyle karşılaşır. Darbe öncesinde aynı örgütten arkadaşları olan Koray ve Nur ile Rumelihisarı'nda bir lokantada buluşmak için sözleşirler. Ancak eskiden bildiği buralar da çok değişmiştir:

⁴⁰¹ Keskin, s.32.

“Rumelihisarı’ndaki Maçabey’i lokantasını bulması zor olmadı Mazlum’un. Sekiz sene önce bir lokanta, daha doğrusu bir meyhane vardı bu yerde... Eylemlerin kızıışmadığı zamanlarda ceplerinde paraları varsa ara sıra takılırlardı buraya arkadaşlarıyla... Lokantayı dışarıdan görünce fazla şaşırmadı. Birkaç gün içinde bu çılgın kentteki devasa değişikliğe adeta alışmıştı. Sekiz sene içinde binası, yolu, arabaları, insanları, alışkanlıklarıyla sanki başka bir şehir olmuştu İstanbul.”⁴⁰²

12 Eylül’den sonra yurtdışına kaçarak orada uzun süre sürgün hayatı yaşayan Hiçbiryer’e Dönüş’ün başkahramanı da yaşamında önem arz eden şehirlere anlam yükleyerek onları, oralarda yaşadıklarıyla bütünleştirir. Romanın kahramanının gittiği her şehir, zihninde farklı bir renkle çağırır. Mesela Prag gülkurusu, Atina kum rengi, Amsterdam kurşuni, Madrid kızıl, Moskova nefti yeşil, Berlin sincabi, Ankara boz, İstanbul ise erguvan rengidir. Tarih boyunca birçok olaya tanıklık etmiş olan İstanbul, yakın dönemde gerçekleşen siyasal ve toplumsal olayların etkisiyle eski kimliğinden uzaklaşmış, değişen değerlerle birlikte İstanbul da değişmiştir. Başkahraman kadının, bindiği taksinin sürücünün üç yıldır İstanbul’da olduğunu, öncesini bilmediğini ama bildiği İstanbul’un hep böyle olduğunu söylemesi üzerine İstanbul ev kendisi arasındaki bağı iç monolog yoluyla aktarır:

“...Bilmediğim, tanımadığım sokaklarını, köşelerini; gezmediğim, görmediğim yerlerini içimde yıllarca bir boşluk, bir pişmanlık olarak taşıdım ben... Ben bu şehri bilirdim. Burada âşık oldum... bu şehirde isyan ettim... gecekondular mahallerinde, yoksul işçi semtlerinde, meydanlarında daha güzel bir dünya için uğraş verdim... fabrikalarında, grev çadırlarında kadın işçilerle sabahladım... tebdil ve kaçak yaşadım... bu şehirde evlendim... oğlumu bu şehirde doğurdum. Sonunda bu şehre döndüm. Ben bu şehri yüreğim gibi, beynim gibi bilirim...”⁴⁰³

Sürgün yılları boyunca İstanbul’a dönmenin hayalini kuran anlatıcı kahraman, dönüşle birlikte zihninde İstanbul’a dair canlı tuttuğu ve anlam yüklediği pek çok

⁴⁰² A.g.e, s. 48.

⁴⁰³ Baydar, s.76-77.

özelliğın yok olduğunu görür. Plansız, kontrolsüz bir yapılaşmanın yanında, hızla artan nüfusu ve yozlaşan değerleriyle İstanbul, ‘dönölmek istenen, dönmek için hayaller kurulan şehir’ kimliğini yitirmiştir. “Birine mi baktın teyze?”⁴⁰⁴ gibi rahat hitaplara şaşırın, caddeden karşıya geçmek isterken, “Ezilecektin be kadın! Dağ yolu mu sandın burayı sen?” uyarısıyla irkilen anlatıcı kahraman, yıllar sonra döndüğü İstanbul’u şöyle tasvir eder.

“Acı frenlerin, kornaların, küfürlerin arasında nihayet yolun karşısına geçmeyi basarınca dönüp arkasına, kırlara, çilek tarlalarına, dutluklara, denize doğru bakıyor. Bir otomobil, otobüs, kamyon seli, yüksek beton binalar, iddialı, süslü ve çirkin dükkânlar, çarsılar. Karşıda yükselen çirkin, kaba yapılar...”⁴⁰⁵

Ancak tüm bu olumsuz manzara içinde aralarda gözden kaçmış eskiye dair tek tük bazı güzelliklere de rastlanabilmektedir. Örneğın çevresi kebabçılarla, otomobil galerileriyle, emlakçılarla, kapılarında kulüp yazan beton ve demir duvarlı ‘mafya köşkleriyle’ sarılmış da olsa bazı evler –dolayısıyla sahipleri- değişime karşı hâlâ direnmektedir.⁴⁰⁶ Romanın Bir Şehri Hatırlamak başlıklı bölümünde, bıraktığı İstanbul ile bulduğu İstanbul’u karşılaştıran anlatıcı kahraman, gerek ideolojisine aykırı olarak gelişmesi, gerekse gelişmesiyle birlikte hemen her bakımdan yozlaştığını düşündüğü İstanbul’a dair gözlemlerinde eleştirel bir tavır almıştır:

“Her şeyin satılığa çıktığı bir dünyada, dünyanın dört bir yanından gelmiş her türlü malla dolu çarşılar; yalanla gerçeğın arasında mekik dokuyan ve neyin gerçek neyin yalan olduğunu unutturan televizyon ekranları... pahalı kafeler, lüks restoranlar, dünyanın önde gelen mücevher dükkanları, son odel otomobiller, kuşku lu siyah limuzinler... ruhsuz kadınların kullandığı... pahalı cipler, eski gecekonduların yerine kurulmuş gece kulüpleri, bu

⁴⁰⁴ A.g.e, s.84.

⁴⁰⁵ A.g.e, s.82.

⁴⁰⁶ A.g.e, s.83.

kulüplerin kartlarının yanında susturuculu silahlar ve sahte kimlikler de taşıyan şehrin yeni efendileri...isyana hazır öfkeli varoşlar... zengin siteler...”⁴⁰⁷

Öner Yağcı'nın *Turnalar* romanında yer alan ve çalışmamızın “Darbe Sonrası Toplumsal Değişim” başlıklı bölümümüzde de verdiğimiz 12 Eylül sonrasının Ankara'sı ise; ülkenin her yerinde olduğu gibi biracıların her yanı sardığı, Kızılay ve çevresinin bira koktuğu, bu kokuyu önlemek ve gübreleri almak için belediyenin, ağaçların altını tentelerle kapladığı, şeklinde betimlenir.⁴⁰⁸

Değerlerin erozyona uğraması, Adalet Ağaoğlu'nun *Hayır...* romanında da 12 Eylül Darbesine bağlı toplumsal değişimin sonucu olarak anlatılır. Aysel, büyükşehirde yaşayan biri olarak insanların şehir kültüründen gittikçe uzaklaştıklarına, yolun kenarında yavaşça ilerlerken arabadan sarkan bir gencin, *öğretmen teyze!*⁴⁰⁹ şeklinde seslenmesi, örneğinde olduğu gibi birbirlerine karşı gittikçe kabalaştıklarına tanık olur. Örneğin, Kalabalıklar, dönem itibarıyla ülkede birçok önemli konuda suskun kalırken gündelik hayatın içindeki küçük olaylara karşı seslerini yükseltmekten, hatta şiddete başvurmaktan çekinmemektedirler.

Hasan Öztoprak, *Devamı Hayat* adlı romanında İstanbul'un, darbe öncesinde kahramanın zihninde nasıl yer aldığını, darbe sonrasında ise kahraman tarafından nasıl algılandığını aşağıdaki cümlelerle verir:

“Hele o büyük zaferden sonra, herkesin eşit ve mutlu olacağı sosyalist İstanbul hayali, umuduna umut katıyordu. Ne yazık, önce şehrin sevdiği en güzel yerleri bir bir yok oldu.... şehrin kimliği, kişiliği değişti. Sonra ölümler geldi, en yakın arkadaşlarının kanı suladı bu şehrin sokaklarını. Ardından askerî darbe yalnızca sosyalizm hayallerinin değil, gençlik arzularının ve yaşam sevincinin de üstüne bir karabasan gibi çöktü.”⁴¹⁰

⁴⁰⁷ A.g.e, s.187-188.

⁴⁰⁸ Öner Yağcı, *Turnalar*, s.153.

⁴⁰⁹ Ağaoğlu, s.85.

⁴¹⁰ Hasan Öztoprak, *Devamı Hayat*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2004, s.141-142.

Darbeden üç yıl sonra yapılan genel seçimle başlayan ve Özal dönemi olarak da ifade edilen yıllarda serbest piyasa ekonomisinin uygulanması, toplumun lüks tüketime yönlendirilmesi, cinsellik, bireyciliğin yaygınlaşması, basın yayın organlarının artması ve çeşitlenmesi daha çok da basın ahlakının tahrif olması romanlara yansıyan toplumsal manzaraları oluşturmuştur. İncelenen romanlarda anlatıcı yahut kahramanlar tarafından dile getirilen ve 12 Eylül sonrasında darbe yönetimince gerçekleştirilen birçok hak ihlaline karşı sessiz kalan veya yönetimi destekler bir yayın politikası izleyen basın yayın sektörü de eleştirilerden nasibini almıştır.

Diğer yandan kültürel faaliyetlerin kısıtlanması, bazı yayınların ve sanat eserlerinin sansür edilmesi de romanlarda ele alınan 12 Eylül uygulamaları olarak dikkat çekmektedir. Yazarlar, kişilerin özel kütüphanelerinden tüm devlet kurumlarının kütüphanelerine kadar geniş bir boyuttu olduğu vurgulanan sansürün “sakıncalı” yahut “yasak yayınlar” olarak belirlenen kitap, dergi vb. yayımların yakalanması, bunların sahiplerinin sorgulanmasına, hatta tutuklanmasına yol açan bu faaliyeti eleştirel bir tavırla eserlerinde kurgulamışlardır.

Eleştirel bir tavırla ele alınan bir başka konu da yazarların darbe sonrasında gözlemledikleri değerler yozlaşmasıdır. Politikadan arındırılmış bir toplum düzeninin oluşturulmaya çalışıldığını ortak görüş olarak yansıdı dönemin romanlarında 12 Eylül uygulamalarının toplumun ahlaki değerleri ve sınıfsal yapısı üzerinde büyük tahribatlara yol açtığı dile getirilmiştir. Romancılar, anlatıcıları veya kahramanları aracılığıyla eskiden bir ideal uğruna mücadele veren bazı kişilerin yeni dönemde kendi menfaatlerinden başka bir şey düşünmez hale geldiklerini, toplumsal kaygıların bir tarafa itildiğini, popülizmin, kolaycılığın, şekilciliğin birçok değeri yok ettiğini bazen açıkça eleştirerek bazen de kahramanlarının sitemleriyle gözler önüne sermişlerdir.

12 Eylül 1980 Darbesinin aileler üzerindeki etkisi ise dönemle ilgili romanların belki de en çok zafiyet gösterdikleri konudur. Zira romancılar, 12 Eylül’ün mağdur ettiği kitlelerden biri olarak betimledikleri aileleri, daha çok sol ideolojinin bakışy

betimlemişler. Romanlarda çoğunlukla solcu militanların ailelerinin çocukları için endişelenmelerine rağmen onların faaliyetlerini desteklediği, sağcı militanların ailelerinin ise çocuklarının eylemlerinden rahatsızlık, hatta utanç duyduklarına şahit olunmaktadır. Fakat bu noktada gerek yazarların ideolojisinin eserlerine yansıdığını, gerekse sağcı örgüt ve militanlara, karşı düşünceye nispetle romanlarda oldukça az yer verildiğini kaydetmek gerekir.

IV. BÖLÜM

12 EYLÜL 1980 DARBESİNİN BİREYLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ROMANLARA YANSIMASI

4.1 Bireycilik

12 Eylül sonrası en çok eleştirilen ve tartışılan kavramlardan biri de bireyselleşmedir. Darbe öncesinin toplumsal kavramları, darbe sonrasında yerini bireyi ifade eden kavramlara bırakmıştır. Bu kavram bazen ideolojisinden vazgeçip döneme ayak uyduran veya dönemin nimetlerinden faydalanma yoluna giden militanlar için söylenmiş, bazen de her türlü toplumsal kaygıdan uzak, sadece bireysel istek ve ihtiyaçlarını karşılamayı hedeflemiş insanlar için dile getirilmiştir. Ama hangi kesim veya kitle için söylenirse söylenin, daima olumsuzluk içeren bir anlam taşımıştır.

12 Eylül sonrasında siyasetten arındırılmış bir toplum oluşturma tasarıları kültür ve edebiyatta da yansımaları bulmuştur. Ancak 1980 sonrasında görülen toplumsal her tür değişimi doğrudan 12 Eylül Darbesi ile ilişkilendirmek de doğrulardan uzaklaşmak anlamına gelecektir, zira bu yıllara kadar tüm dünyada bireycilik anlayışı hızla yaygınlaşmakta, toplumsal veya sınıfsal kavramlar git gide yerlerini bireysel kavramlara bırakmaktadır. Türk kültür ve edebiyatında da oluşmaya başlayan yeni kültürel iklimin öne çıkan temalarını “birey, cinsellik, özgürleşme ve özel hayat fırtınaları” oluşturur. Dönemi anlatan edebi ürünler “bir bütün olarak o kültürün içerisinde ya da o kültürün kuşatması altında şekillenmiştir.”⁴¹¹

Mehmet Eroğlu, *Yüz: 1981*⁴¹² adlı romanının başkahramanının en temel özelliği olarak 1980 sonrası postmodern anlayışla kaleme alınan romanlarda belirgin bir tema olan cinselliği öne çıkararak darbe sonrasında “ben” merkezli bireyini betimlemiştir. Romanın isimsiz başkahramanı, aynı zamanda romanın anlatıcısı konumundadır. *Yüz: 1981*'de olaylar, 12 Eylül sonrası insanların insanî ve toplumsal değerleri kaybetmesini, birey ve toplum vicdanının giderek zayıflamasını, hatta yok

⁴¹¹ Ömer Türkes, “**Kıyamet Zamanı Edebiyat Yapmak**” <http://www.narteks.net/kuram/12-eylul-ve-edebiyat-kiyamet-zamaninda-edebiyat-yapmak-a-omer-turkes.html>

⁴¹² Bu kitaptan yapılacak alıntılar; Mehmet Eroğlu, **Yüz: 1981**, İstanbul, Everest Yayınları 2000; tarihli birinci baskısından yapılacaktır.

olmasını simgeleyen başkahramanın çevresinde kurgulanır. Yazarın 12 Eylül'ü mercek altına alma niyetinin bir ürünü olan Yüz 1981'in başkahramanı için değerlendirmeler şöyledir:

"Hayatının kalıcı bir özü olmayan, erdemlerle arasına sisli bir uzaklık yerleştirmiş; aşk, bağlılık, tutku gibi kavramların, üzerinde acemi bir terzinin elinden çıkmış elbiseler gibi eğreti durduğu, kendini, âşık olmaktan kaçındığı, sadece ilişki kurmayı yeğlediği kadınların terazisinde tartan; kişiliği hiç hayal gücü içermeyen bir anti-kahramandır."⁴¹³

Yüz: 1981'in, 1997 yılının Ağustos ayında başlayan ve çevrimsel bir zaman kurgusuyla geriye gidip yine aynı tarihte bittiği görülür. Bu zaman kurgusu içinde, yeni sistemin topluma ve bireylere gösterdiği "kolay ve cazip yaşam tarzlarının" karşılığını bulduğu bir roman olarak okumak da mümkündür. Romanın adsız kahramanı, 1980 sonrası depolitizasyon sürecinin bir timsalidir. Kahraman, borsada hisse senedi ve bono alıp satmakta, yani toplumsal anlamda herhangi bir "şey" üretmemekte, üretime katkıda bulunmamakta, para ile para kazanmakta; yemek, gezmek, cinsellik vb. sadece hazza dayanan bir yaşam sürmektedir:

"Çalışıyor sayılmazdım... para alıp satarak, borsada yatırım yaparak, daha çok da fırsat avlayarak yaşıyordum... Hiç evlenmemiştim, kardeşim de yoktu. felsefe bölümü mezunuydum, doğrusu psikoloji hakkında derinlemesine düşündüğümü söyleyemezdim."⁴¹⁴

Alıntıda da görüldüğü üzere anlatıcı kahraman felsefe eğitimi almış, düşünen, soran, sorgulayan, anlamaya çalışan bir birey olması beklenirken o, sadece duyularıyla yaşamayı seçen biri olarak karşımıza çıkar. Konum, donanım ne olursa olsun bireysel, aslında daha doğru bir ifadeyle yüzeysel yaşam tarzları 12 Eylül sonrasında istediği ve yönlendirdiği bir yaşama denk düşer. Kahraman için felsefe,

⁴¹³ İlhan Ulusoy, "Yüz: 1981" <http://www.everestyayinlari.com/tanitim/yuz.asp> (ET: 05.11.2008).

⁴¹⁴ Eroğlu, s. 96-97.

askerliğini asteğmen olarak yapmasını sağlamıştır, bundan öte bir değer de taşımamaktadır.

Romanın çevrimsel zamanı içinde başkahramanın hayatına altı kadın girer. Bunlardan Nazan ve Ziyet ile olan ilişkisi sadece cinselliğe dayanmaktadır. Burada, 1980 sonrası Türk romanında ve aslında diğer kültürel faaliyetlerde de, cinselliğin hem serbestlik hem de yasaklama şeklinde çelişkili bir konu olarak yer bulduğunu tekrar belirtmek isteriz. Diğer dört kadın Duygu, Sevda, Işık ve Ferda ise kardeştir. Ferda dışındaki üç kadın da anlatıcı kahramana âşık oldukları için ölürlür. Bu ölümlerde rol oynayan ise kahramanın yüzünde meydana gelen değişikliklerdir. Ölen üç kadın da kahramanın aksine üreten, düşünen kısaca “sıradan” olmayan kimlikleriyle dikkati çekerler. Ses sanatçısı olan Sevda sesini, ressam olan Işık renklere olan ilgisini, Duygu ise aşkını kaybeder. Böylece dönemin istediği “sıradanlığa” teslim olurlar, bunu kabullenemeyince de ölürlür. Aynı zamanda romanın anlatıcısı olan kahraman, âşık olduğu kadınların ölmesine kendi yüzündeki değişimin yol açtığını fark edince de Ferda’nın kendisine âşık olmaması için direnir. Yazar, “1981 yılında kahramanının yüzünde meydana gelen değişimi, bu ölümlerin sırrını açan anahtar işlevinde kullanır.”⁴¹⁵ Romanda, 1981 yılı ve kahramanla bağlantılı olarak verilen iki olay önemlidir. Bunlardan biri kahramanın da asker olarak katıldığı bir bombalama olayında meydana gelenler, diğer de yine askerliği sırasında Prof. Tahir Beyin sorgulanması sırasında yapılan işkencelere tanık olmasıdır. İlk olayda bir derneğin önünde meydana gelen bombalama olayında küçük bir çocuk parçalanarak ölür. Bu olaya tanık olan onun küçük kardeşi yıllar sonra anlatıcı kahramanı bulur ve ona, o katil herifin yanında olduğu için utanıp utanmadığını sorar:

⁴¹⁵ Macit Balık, “Türk Romanında 12 Eylül Darbesi”, **Turkish Studies**, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4 /1II Winter 2009 .

“Utanmış mıydım? Hatırlamıyorum, hatırladığım, herkesin kaybolan sağ bacağını unuttuğu o cesetti. Genç bir kadının bir terzi gibi dikmeye, tek bir bedene dönüştürmeye çalıştığı parçalanmış bir çocuk. Utanmış mıydım, bilmiyorum.”⁴¹⁶

Romana göre her iki durumda da egemen gücün tarafında olan anlatıcı kahraman, darbe sonrasında uygulanan baskı ve şiddete bir anlamda ortak olması dolayısıyla yüzü böyle değişime uğramaktadır. Kahraman, gerçek yüzüyle karşılaşmak istememektedir.

“Bu ölümle sonuçlanan illetin tarihinin seçimi rastlantı değil, bize aynı zamanda şimdiki insan tipinin, seyirci olmakla başlayan ve kendi hayatını seven, borsadan başka merakı olmayan insanların şekillendirilmeye başladığı tarihtir.”⁴¹⁷

Yukarıda da değindiğimiz gibi 1981 yılı anlatıcı kahraman için bir dönüm noktasının tarihini teşkil eder. Yıllar sonra anlayacağı üzere yüzündeki değişim bu tarihte meydana gelmiştir: “1981, kim bilir belki de benim miladım buydu. Yeni yüzümün doğum tarihi; bulaşıcı hastalığın başladığı yıl.”⁴¹⁸ Ancak söz konusu değişime yol açan da başkahramanın İstanbul’da “güvenliğin sağlanmasında önemli bir rol oynayan bir merkezde” asteğmen olarak görev yapmış olmasıdır, zira bu dönem, 12 Eylül 1980 Darbesinin hemen sonrası ve bütün ülkede olduğu gibi İstanbul’da da sıkıyönetimin uygulandığı bir dönemdir.

Romanın anlatıcı kahramanı için yegâne amaç “yaşamak”tır. Doğru dürüst, kimseye muhtaç olmadan, kimseye bulaşmadan yaşamak onun için en önemli amaçtır. Mevcut düzenini bozacak, bireysel hazlarla geçirdiği zamanını etkileyecek, alıştığı rutin zihni faaliyetlerin dışında yeni faaliyetlerle karşılaşmak istemez. Korku, onun en belirgin duygusudur. Ancak bu duygunun temelinde herhangi bir dış sebep yoktur. Rahatının, alışılmış düzeninin bozulacağından korkmakta, zihnini hiçbir

⁴¹⁶ Eroğlu, s.344.

⁴¹⁷ Ulusoy, “Yüz:1981” <http://www.everest yayinlari.com/tanitim/yuz.asp> (ET: 05.11.2008).

⁴¹⁸ Eroğlu, s. 259.

şeyin meşgul etmesini istememektedir. Nitekim arkadaşı Faruk'un, kendisini korkaklıkla itham etmesine şöyle cevap verir:

“Bilinçli, ayırt edeci, beni belalardan koruyan yardımsever bir korkaklığım vardı ve ben korkaklığımı bir erdemmiş gibi el üstünde tutuyordum.”⁴¹⁹

Yazarın, anlatıcı kahramanı yoluyla somutlaştırdığı 12 Eylül 1980 sonrası insan profilinin öne çıkan özelliklerinden biri de, daha doğru bir ifadeyle yaşamsal önceliklerinden biri de paradır. Para kazanmak yeni insan tipi için her türlü idealden, değerden önce gelir; bireylere başka hiçbir şeyin sağlayamayacağı ölçüde büyük bir özgüven kazandırır. Bir anlamda 1980 öncesinin adına çok kanların döküldüğü, büyük acıların yaşandığı büyük hedeflerinin yerini, 1980 sonrasında para kazanmak almıştır. “*Para adeta çelikten, kimsenin kırıp bükemeyeceği, eğemeyeceği kadar sağlam bir iskelet sağlıyordu bana.*”⁴²⁰ Romanda sık sık sözü edilen anlatıcı kahramanın evindeki ayna, kahramanın kendisiyle baş başa kaldığı ve bir nebze de olsa kendine yönelik huzursuzlukların sezildiği bir yerdir. Fakat bunlar sadece “an”lardan ibarettir:

“Karşımdaki acı çekmemiş yüzüm, her zamanki çizgilerle çevrelenmiş, bildik, tanıdık bana bakıyordu. Birkaç dakika gözlerimi kaçırmadan bakınca hem yüzümün, hem de dudaklarımın ahlaklaştığını hatlarımın esnediğini hissettim... Aynadan yatağa yürüdü. On beş yirmi gün içinde yetmiş bin dolara yakın para kazanacağım. Bu düşünce, aynadaki yüzün ayaklandığı tedirginliği hemen örttü... Parayı seviyor, yüzümü, insanları keşfetmekten ise nefret ediyordum. İnsanlar gizi, giz anlaşılmaz olanı, anlaşılmayan ise hüznü sürüklüyordu peşinden...”⁴²¹

1980 sonrasında oluşturulmaya çalışılan toplumsal yapı ve popüler kültürün etkisiyle kendi dışında olan her şeye karşı gelişen duyarsızlık özellikle genç nesil

⁴¹⁹ A.g.e, s. 268.

⁴²⁰ A.g.e, s.302.

⁴²¹ A.g.e, s. 258-259.

üzerinde görülen bir tavidir. Kitle iletişim araçlarında da etkisiyle insana dair her türlü mahrem veya acıklı durumun zihinlere sürekli gönderildiği, her türlü cinayetin, insanî dramların, gözyaşlarının yoğun bir şekilde verildiği, bunun sonucunda da böyle sahnelerin, hallerin artık kanıksandığı bir dönemdir. Toplumdaki bu sosyal gelişme romancılar tarafından da ele alınmış ve bazen diyaloglar, bazen de kahramanlar vasıtasıyla eleştirel bir duruş sergilenmiştir. Yazar Mehmet Eroğlu da duyarsız, insanlığın erdem kabul ettiği duygulardan yoksun bir kahraman betimleyerek döneme yönelik eleştirel tavrını ortaya koyar. Yüz: 1981'in anlatıcı kahramanı, ölüm karşısında bile hiçbir şey hissetmez, hatta ağlayanları ikiyüzlü olarak görür: *“Saraybosna’da ölen yetimler için yaşama küsen birinin ardından ağlamam gerekirdi, bunun farkındaydım. Ne büyük dram!”*⁴²²

Eroğlu’nun, 12 Eylül’ün sonrasının insan tipine ağır bir eleştiri olan anlatıcı kahramanı, her türlü kaygı ve sorumluluktan uzak durmayı, kafasını karıştıracak, zihnini bulandıracak her türlü düşünceye sırt çevirmeyi yaşamının en temel felsefesi yapar. “Kendi yaşamını” sürdürme, hayattan olabildiğince ve bedelsiz bir şekilde haz almayı yaşamın bizzat kendisi olduğunu savunan başkahraman, kendisini eleştirenlere, herhangi bir düşünceye, ideale sarılmadığı için onu sığ bulanlara itiraz eder ve sığlığının yetersizliğinden değil, sıkıntıdan kaynaklandığını, ne zaman bir konuyu etraflı bir şekilde düşünmeye kalksa içini bir sıkıntının kapladığını, bu sıkıntının da onu hep iki sözcüğe götürdüğünün kaydeder. Bu iki sözcük bazen “bana ne”, bazen “beni ilgilendirmez”, bazen de “boşver”dir.⁴²³ Nitekim aşka da aynı anlayışla bakar. O, âşık olduğu kadınlara “çaba sarf etmeden sadece onları elde etmek ve uzun süre olamayacağını bile bile onlara sahip olmak” amacıyla yaklaşır.⁴²⁴

Romanın sonlarında, anlatıcı kahraman yukarıda ifade etmeye çalıştığımız her şeyi birkaç cümleyle özetler:

⁴²² A.g.e, s.341.

⁴²³ A.g.e, s.353.

⁴²⁴ A.g.e., s.309.

“Hayatta kalmak için ilk ilkem şuydu: Birinci, ikinci ve üçüncü olarak ben gelirim, sonra başka hiçbir şey... Sonra gene ben ve daha sonra öteki insanlar...”⁴²⁵

4.2. Darbenin Sorgulanması

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, konuyu doğrudan veya dolaylı olarak ele alan incelediğimiz yüze yakın romanda, topluma veya bireye yönelik çeşitli etkileriyle irdelenip sorgulanırken salt darbe kavramının sorgulanmasının romancılarımız tarafından ihmal edildiğine ya da buna gerek görülmediğine tanık oluruz. Çok az romanda ve çok küçük parçalar halinde bu hususa değilmiştir. Bu romanlardan biri olan Aşk Üçlemesi’nde, darbenin oluşturduğu atmosfer sonucu yakalanma ve işkence görme paranoyaları içindeki başkahraman, bitirmekte çok zorlandığı bir roman üzerinde çalışmaktadır. Bu romanda da darbe sorası süreçle hesaplaşacaktır. Başkahraman, darbeyi bir haksızlık olarak kabul etmektedir ve ona göre darbenin üzerinden onca yıl geçmesine rağmen neredeyse hiç kimsenin bu haksızlığa ses çıkarmaması anlaşılabilir bir durum değildir. Karşı çıkan az sayıdaki kişiler de sesini duyuramamış, duyurma imkânı bulamadan da çeşitli soruşturmalar ve hapis cezalarına çarptırılarak susturulmuşlardır. Böyle bir durumda da kamuoyu olan biten her şeyi unutuvermiştir. Atilla Birkiye, darbe üzerinden geçen yılları kahramanına şöyle tenkit ettirir:

“... yaşanan onca olaylar, haksızlıklar, baskılar sanki olmamış gibiydi. Evet, darbe sonrası yıllarda bazı şeyle yazılmıştı. Ama o da bir moda gibi gelip geçti. Bu tür yazılar, diziler, kitaplar, harıl harıl okundu, sonra her şey unutuldu... (romanı yayımlandıktan sonra) belki de kamu tekrar motive olacak, eski davalar yeniden görülecek, dahası bu ülkeyi yönettiklerini savlayanlara bir zamanlar aldıkları anti-demokratik ve haksız kararlar konusunda da davalar açılacaktı...”⁴²⁶

⁴²⁵ A.g.e., s.419.

⁴²⁶ A.g.e, s.181-182.

Lütfü Şehsuvaroğlu'nun kahramanı Muhip ise darbeye insanlık açısından bakar, Darbe sonrasında sıklıkla kullanılan, “hiç olmazsa artık kan dökülmeyecek” sözünü yeni bir dönemin tasvibinin işareti olarak değerlendiren Muhip, asıl yanlış olanın tarafların insanlık adına ortaya çıkmalarına, insanı esas almalarına karşın, yine insanı katlettiklerini, ilan edilmiş bir savaşta çok kan dökülmesine itiraz edilemeyeceğini, ama ilan edilmemiş kalleşçe vuruşmaların ise herkesi korkutacağını düşünür.⁴²⁷

Roman kahramanları, 12 Eylül öncesi ile 12 Eylül sonrası kıyasladıklarında geldikleri noktayı anlamakta güçlük çekerler. Ayşegül Devecioğlu'nun Kuş Diline Öyküen romanında Gülay, çevresine baktığında birkaç yıl içinde her şeyin değiştiğini, “yabancı, suskun, lanetli bir taş parçasına dönüştüğünü”⁴²⁸ düşünür. Toplumun her kesiminin kısa süre içinde bu kadar değişmesine akıl erdiremeyen Gülay'ın duyguları, hâkim anlatıcı bakışıyla şöyle betimlenir:

“Birkaç yıl önce bu kadar haklı ve kabul edilebilir olan şey, şimdi nasıl da tüm gerçekliğini, tüm haklılığını, hatta tüm masumiyetini yitirmişti! Aynı rüzgâra yekle açmış giderlerken hava dönmüş, gemiciler onları lanetli Yunus gibi suya atmıştı. Boğulurlarken, ölürlerken, kimi korku, kimi üzünlük içinde seyretmişti.

4.3. Aydınların Konumu

12 Eylül sonrasında aydınların gerçek manada ne yapacaklarını kestirememeleri, kiminin yurtdışına kaçması, kiminin de, hiç beklemedikleri yahut beklenip de pek hazırlanamadıkları darbe ve darbenin oluşturduğu atmosfer nedeniyle suskunluğa bürünmeleri söz konusudur. Bu suskunluk travmatik olduğu kadar dönemin şartları da kişilerin konuşmalarına, daha doğrusu aydınının en önemli

⁴²⁷ Şehsuvaroğlu, s.100.

⁴²⁸ Devecioğlu, s.103.

özelliği olan muhalif olma durumunu ortaya koymasına izin vermeyecek nitelikte olduğu için zorunlu bir suskunluktur.

Adalet Ağaoğlu'nun Hayır... adlı romanında 12 Eylül 1980 Darbesinin aydın üzerindeki etkisi, romanın başkahramanı Prof. Aysel Dereli yoluyla verilir. İç monolog ve bilinç akışı tekniğinin kullanıldığı, geriye dönüşler ve çeşitli zaman katmanlarının iç içe yer aldığı romanda Aysel, darbe sonrasında askerî rejim tarafından aydın, düşünür ve akademisyenlere uygulanan baskı, gözaltı ve sürgün gibi muamelelere maruz kalmış bir karakter olarak betimlenir. Romanda, Aysel'in hatıraları yoluyla 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin topluma olan etkilerinin yanında bizzat Aysel vasıtasıyla da darbenin aydın üzerindeki etkilerine yer verilir. Aysel'e göre darbe, aydınlar için 'baskı' anlamına gelen bir kelimedir.

Romanın "SABAH" başlıklı ilk bölümü, "İnsanlarda ve Toplumlarda Boş Alanların Kullanımı" isimli araştırması dolayısıyla Özerk Milli Kültür Kurumu Bilim Hizmet Kurulu tarafından kendisine verilecek olan Sosyal Bilim Onur Plaketini almak üzere tören için hazırlandığı bilgisiyle başlar. Ödül, "ölkemizin yurt dışında yüzünü ağarttınız" cümleleriyle kendisine takdim edilecektir; Aysel bir yandan tören hazırlığı yaparken bir yandan geçmişı hatırlar, bir yandan da törende yapacağı konuşmayı tasarlar:

Bir zamanlar biraz daha değişik koşullar altında sökülmüş bulunan madalyalarımın şimdi, yanına çok parlak bir yenisi de eklenmiş olarak yerine takılmasından duyduğum büyük üzüntü, hatta öfke ve başkaldırıyı dile getirebilmek için pek çok söz aradım. Şu andaki düşüncelerimi açıklama konusunda hiçbirini de yeterli bulamıyorum. (Ölüm sessizliği) Yarın, politikaların fırtına makineleri tozu dumana kattığında, madalyalarımızla birlikte yine yerlere çalınmayacağımızı kim söyleyebilir? Kalk-Yat! Kalk-Yat! İrfan ordumuzun tarihi, talime çıkarılmış er'atın yazılmamış tarihine benzetilmiştir (Gülüşmeler, alkışlar). Kışlaya girmeyenlerse zaten asker kaçağı, vatanın hainleri! Neyse ki yat-kalk ile soluğu kesilmeyenlerde onlar,hep onlar. (Alkışlar)

429

⁴²⁹ Baydar, s.8-9.

Roman boyunca Aysel'in, tasarladığı bu konuşmayı yapıp yapmadığı, hatta törene katılıp katılmadığı açıklanmaz. Aysel'in, kendisine verilecek olan onur ödülünü alırken yapmayı tasarladığı böyle bir konuşmanın ve zihninde canlandığı sahnelerin asıl sebebi ise geçmişte bizzat yaşadıkları veya çevresinde tanık oldukları, yakın tarihimizde meydana gelen siyasi gelişmeler, daha doğru bir ifadeyle kısa aralıklarla yaşanan darbeler ve bunların akademisyen ve aydınlar üzerindeki etkileridir. Aysel, ülkemizde özellikle darbeler sonrası süreçlerde aydının algılanışını ve konumunu şu cümleleriyle değerlendirir:

“Bu ülke düşünce insanlarımızı yerden yere çaldı, onları vurdu, vuramadıklarını yaraladı, bilim yuvalarının dışına kovdu. Yetmedi vatan sınırlarının dışına kovdu ve eğer arada sırada da onlar için birazcık iyi bir şey yapmak zorunda kaldıysa, bunda da hep kaldı. Onların ya bunayacak kadar yaşlanmalarını, ya ölümlerini bekledi. Yaşlılar madalyaların ağırlığını nasıl taşısın? (Alkışlar.) Ya bu arada, Nuh'un gemisinde bir yer kapma telaşıyla hemcinslerini, türdeşlerini sille tokat suda boğmaya kalkanlar? Onlar da, kendi türlerini tükettiklerini, artık bugün, kamu iletişim araçlarının bu kadar yaygın olduğu bu zamanda da görmedilerse, hiçbir zaman göremeyeceklerdir”⁴³⁰

Bu durumun bir ülke için ayıp olduğunu kaydeden Aysel'in sitem, eleştiri ve suçlama niteliğindeki bu sözlerinin gerisinde ülkemiz bilim insanlarının yurtdışında biraz ilgi görmesinin, orada basit de olsa kendilerine verilen bir rozetin burada tören sebebi olmasına duyulan tepki yatmaktadır. Yapılan onca inceleme içinde kendi çalışmasına ödül verilmesini çok da fazla önemsemeyen Aysel, seçici kurulun bu incelemeyi tek tek gözden geçirmek yerine “Batı terazisinin tarttığı” bir çalışmanın itiraz görmeyeceği, bu şekilde de işlerinin kolaylaştırdıklarını düşünür. Aysel, kendisinin de bizzat maruz kaldığı ve insanlarımızın keşfinin başkalarına bırakıldığı anlamına gelen bu durumun hem birey hem ülkemiz için büyük bir ayıp olduğuna inanır. Bu konuda yurtdışındaki törenin ardından verilen kokteylde bir meslektaşı ile yaptığı kısa sohbeti hatırlar:

⁴³⁰ A.g.e., s.9.

“- İşittiğimize göre bu aynı incelemeniz sonucu ülkenizde başınız epey derde girmiş - Evet. Zaten bu ödül de bana burada onun için verildi.”⁴³¹

Hayır...’da Aysel, her ne kadar üniversiteden ayrılıp emekli olmuşsa da çalışmalarını evde sürdürmekte ve aydın intiharları üzerine bir çalışma yapmaktadır. Bu alışması ve daha önemlisi, bireysel tercihi dolayısıyla da toplumdan kopuk bir görünüm arz etmektedir. Ancak Aysel’deki kopukluğun doğrudan 12 Eylül Darbesiyle bağlantısını kurmak pek mümkün değildir, zira Aysel’deki bu izole konum, üçlemenin ilk iki romanında, özellikle de lmeye Yatmak’ta daha belirgin bir şekilde karşımıza çıkmaktadır:

“...Minibüsün içindekilerin beni yabancılayan yüzlerini de neden sonra farkettim. T, artık birbirlerini drtmeye başladıklarında. Hemen bir yerde inivermek istedim. Ama şoföre bir durak adı söylemem gerekiyordu. Geçtiğimiz yerlerdeki durak adlarını bilmiyordum. Bu caddeleri, bu caddelerin adlarını, içerlere giren yolları, o yolların ucunda asılı duran çamaşırların kimlere ait olduğunu, o boyalı gaz ve Vita ve Matolin ve lfet tenekelerine kimlerin iek diktiğini, o t tepelere çıkan dik yokuşların kıyıcıklarına st üste kimlerin taşları yığdığını; duvarlara tavanlara paslı otomobil karoserlerini kimlerin çaktığını, plastik çağını eşme başlarında kimlerin yaşattığını bilmiyordum.”⁴³²

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, 12 Eylül sonrasında oluşturulan baskı ve korku atmosferinde, aydınlar nasıl bir tavır alacaklarını kestirememişlerdir. Aysel de 1971’den –darbeler dönemi- itibaren bir aydın olarak toplumla birleşecek bir nokta bulamamış, 12 Eylül’den sonra da iyice kendi dünyasına çekilerek somut isyandan pasif isyana, oradan da –belli belirsiz de olsa- intihara⁴³³ giden bir yol izlemiştir.

⁴³¹ A.g.e, s.150.

⁴³² Adalet Ağaoğlu, **lmeye Yatmak**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.66.

⁴³³ Hasan Yürek, **Cumhuriyet Döneminde Modernizmin Yeri**, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005, sy.

Darbe sonrası dönemi, özellikle 1983 seçimlerinden sonraki dönemi toplumsal açıdan yozlaşmış bir dönem olarak betimleyen Ağaoğlu, Aysel'in yaşadıkları ve izlenimleriyle söz konusu bu yozlaşmanın birey üzerindeki yansımalarını da iç monolog tekniğiyle anlatır:

“(…) Savaşlar daha yaygınlaşmıştır, telefonlar ekranlıdır, yiyecekler daha tehlikelidir, domateslerin büsbütün tadı tuzu kaçmıştır, hayatlar daha sıkı bir denetim altındadır, intelsatlar yukarda dört dönmektedir, yine de günübürlük yeni tatlar tuzlarla yeni özgürlükler aranmaktadır. Kim bilir, insanlar kendileri için bile daha az düş kurmaktadır, yetiniş yaygınlaşmaktadır.”⁴³⁴

Bu alıntıda 12 Eylül'ün birey üzerindeki tahribatını en çok vurgulayan cümle, toplumsal faydaya yahut toplumla ilgili bir ideale atıf olan “insanların daha az düş kurmasıdır.” İncelediğimiz çoğu romanda bireylerin apolitik duruşları bir yana, herhangi bir toplumsal konu ile ilgili bir idealin de artık beslenmediği, hatta bu tür kavramlara değer atfedenlere de müstehzi bir tavır takınıldığına işaret edilmiştir. Ayrıca Ağaoğlu'nun bu eleştirisi sadece romanlar için de söz konusu değildir. Yakın dönem sosyoloji tarihimizde de aynı konular etrafında birçok benzer görüş vardır. Bunun tersi bir yol izlemek isteyen bireyler de ya toplumdan kaçmışlar ve bir yerlere sığınmışlar ya da intiharı seçmişlerdir. Zira yeni toplum düzenine ve yeni oluşturulan değerler sistemine adapte olmakta, uyum sağlamakta başarı göstermezler, zaten böyle bir başarıya da meyletmezler.

Hayır... romanında Ağaoğlu, 12 Eylül sonrasında kendi içinde ne denli gürültülü ve hatta kaba yaşayan halkın, devlet temsilcilerine karşı o denli itaatkar davranmalarını roman içinde aydın ve halkın karşılaştığı birkaç anekdottan birinde verir. Birebir ilişkilerinde sesini yükseltmekten çekinmeyen kişiler, devlet otoritesi karşısında haksızlığa uğradığının farkında dahi olsa sessiz kalmasını 12 Eylül'ün baskıcı ve sindirici politikasına bağlar. Darbeyi izleyen günlerin birinde uçağa

⁴³⁴ Ağaoğlu, s.116.

yetişmeye çalışan Aysel, 12 Eylül sonrası günlük hayatın içinde sık sık tanık olunan sahnelerden birinde rol alır. O günlerde gerek özel gerekse toplu taşıma araçları sık sık durdurulup aramalar ve kimlik kontrolleri yapılır:

“...biz dört yol ağzına varamadan kaldık. Önümüz de araçlarla doluydu. Arkamızda minibüsler, kamyonlar, binek arabaları, çığ gibi birikmekte. Silahlı askerler, dipçikleriyle yederek insanları güç bela binebildikleri araçlardan indiriyorlardı. Birkaç polis sürekli düdük çalıyor, telsizleriyle çalınmış çalınmış konuşuyorlar. (...) Polislerden bazıları, araçlardan inen insanları, bir düşman taburunu göğüslercesine göğüsleyerek, yoldan kaldırımlara, ağaç, duvar diplerine doğru sürüyorlar. İtekleniş, itiliş, dalga dalga bir geri çekiliş... Kavşakta kimseye yol verilmiyor. Bu önlemler ne için, kim aranıyor, kim gelecek, kim geçecek? Vatandaş hiçbir şey bilmiyor. Hiçbir şey de sormuyor. O berbat kış sabahında, bir yerden bir yere gitmeye zorunlu yüzlerce, binlerce insanın bir tek insan, bir araç ya da kendilerinin bilmediği bir amaç için feda edilmesini boyun eğişle karşılamak?”⁴³⁵

Aşağıya alacağımız satırlar ise darbeler sonrasına nispetle hak arama, itiraz edebilme cesareti gösteren bireyleri görme özlemiyle dolu olan Aysel’in, nasıl düş kırıklığına uğradığını gösterir:

“ (Aysel) durmadan hesap soruyordu:

- Bu kadar insan işyerlerine nasıl ulaşacak?(...) Bilet dolmuş paraları, peşinen ödenmiş her şey ne olacak?

Askerler ses-nefes geçirmez bir zırhla kaplıydılar. Polisler de gitgide sertleştiler.

- Buyruklara uymak zorundasın hanım. Gerile bakalım!

- Gerilemiyoruz yolumuza devam etmek istiyoruz!

İşte o anda işitmişti. Nihayet, hiç değilse, hiç değilse mırıldanan kalabalıktan birkaç kişinin de ses yükselttiğini işitmişti. İçinden bir sevinç dalgası tam da yükselirken, birden solup pörsüdü.

-Ne istiyor bu kadın yahu? Anarşik midir nedir? Buyruk varmış. Ne yapsın adamlar? Hem niye bizim yerimize konuşuyor bu? Bizi niye isin içine katıyor?”⁴³⁶

⁴³⁵ A.g.e, s. 100.

⁴³⁶ A.g.e, s. 101-102.

Tarih boyunca aydın kavramı etrafında yapılan tartışmaların başında, aydının tutarlılığı, aydın namusu gelmektedir. Özellikle siyasal ve sosyal açıdan hızlı değişimlerin görüldüğü ülkelerde bu söz öbeği daima gündemdeki yerini korumuştur. Hayır... romanında da, Aysel'in kendisine verilen –ama alıp almadığı belli olmayan- plaketi kabul edişi, yazar dostu tarafından “döneme uyum sağlamak” olarak değerlendirilir:

“Dün seninle o kadar uğraşan Prof. bozuntusunun elinden o plaketi almak... Onu almak... Sonra da her zamanki klişe sözler, mutlular... Döneme göre rota değiştirenleri artık birileri elinin tersiyle şöyle bir itmeli... Uyuma yatkınlık git gide doğallaşıyor.”⁴³⁷

Ağaoğlu, Aysel'in yaşadığı olayı bu sözlerle ifade ederken, 12 Eylül'ün ardından apolitikleşmiş, sorgulama kavramını unutmuş, güce ve iktidara boyun eğmekten başka çıkış noktası olmadığına inanmış “bir yığın ürkek ve yorgun gövdeyi” betimlemektedir. Aysel'e beklediği cevabı Kardelen veriyor:

“Bilirsiniz Aysel Hanım kalabalık adına, her an, her dakika bir şey yapmamak gerek. Çocuklar kucakta, hep kucakta taşınırlarsa yürümeyi geciktirirler.”⁴³⁸

Ağaoğlu, Aysel'in anıları ve düşünceleri yoluyla hem 12 Eylül darbesi öncesi ve sonrası dönemi bir akademisyenin gözünden okura aktarmış hem de orta yaşlardaki bir kadının topluma ve hayata dair görüşlerini içerisinde yaşanan zamanın parametreleri ile aktarmıştır.

⁴³⁷ A.ge., s.248.

⁴³⁸ A.s.

Atilla Birkiye'nin Aşk Üçlemesi'nde yazar kahraman; yaşama, toplumla bir hesaplaşma niteliğinde olmasını istediği romanını bir türlü yazamamaktan mustarıdır. 12 Eylül Askeri Darbesine tanık olan, ancak herhangi bir ceza veya sorgulamaya maruz kalmayan; fakat buna rağmen darbenin üzerinden birkaç yıl geçmesine rağmen darbenin yarattığı travmadan bir türlü kurtulamadığı için dört yıldır yakalanma ve işkence görme korkusu yaşayan kahraman, romanını yazamamasını da bu paranoyalara bağlar:

“... dört yıldır her an gelebileceklerini ve bu gelişin kendi sonunun başlangıcı olacağını kurmuştu. Kapıyı kırıp içeri girebileceklerini, evin dört bir yanına dağılarak kitaplarını talan edeceklerini, daktilosunu parçalayacaklarını, onu yerlerde sürükleyerek tekmeleyeceklerini ve karanlık bir hücreye atıp günlerce, aylarca işkence yapacaklarını... hayal edip durmuştu. Böylece her şeyin darbe günü başladığı bu kuşkuyla dolu dünyası dört yıldır sürüp gidiyor...”⁴³⁹

Herhangi bir belirtisi olmamasına karşın polislerin her an gelebileceği, hiç tanık olmadığı, nasıl olduğunu bilemediği, sadece gazetelerden, o da yansıdığı kadarıyla, okuduğu, sağdan soldan duyduğu hücreye atılma ve işkence görme korkusu, üç bölümden oluşan romanın ilk iki bölümünde sürekli vurgulanmıştır. Hatta yazar kahramanın paranoyası o denli yoğundur ki, siyasi hiçbir bağlantısı ve eğilimi olmayan çalıştığı yayınevinden bile her an basılabilir korkusu yüzenden ayrılma yoluna gider.⁴⁴⁰

4.4. Örgüt Üyeleri (Milanlar)

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin en önemli siyasal etkisi örgütler üzerinde olmuş, bu bağlamda da darbenin en çok etkilediği kesim, ideolojik örgütlerin üyeleri üzerinde gerçekleşmiştir. Darbe sonrasında büyük tahribata uğratılan, birçoğu da

⁴³⁹ Birkiye, s.10.

⁴⁴⁰ A.g.e., s.13.

dağıtılan örgütlerin hareket alanları da iyice daraltılmıştır. Bunun sonucunda büyük bir şaşkınlık ve hayal kırıklığı yaşayan örgüt üyelerinin kimi yaşam tarzını değiştirmiş, kimi korku ve kaygı içinde yaşamına devam etmiş, kimi içinde bulunduğu topluma yabancılaşmış, kiminde birtakım sebepler yüzünden bazı davranış bozuklukları görülmüş ama her şekilde örgüt üyelerinin yaşamı önemli ölçüde değişmiştir. Darbe sonrasında örgüt üyeleri 12 Eylül'e bağlı olarak devletin, halkın ve örgüt mensuplarının olmak üzere üç farklı cephenin etkisine maruz kalmışlardır.

Ayşegül Devecioğlu'nun Kuş Diline Öykünen⁴⁴¹ adlı romanının başkahramanı Gülay, 12 Eylül 1980 Darbesinin ardından tutuklanmış, sorgusu sırasında gördüğü ağır işkenceler sebebiyle de psikolojik travmalar geçirmiştir. Cezaevinde çıktıktan sonra da gerçek hayata bir türlü adapte olamayan Gülay, daima tedirgin, kaygılı ve yalnızdır. Tutukluluğu sırasında tecavüze uğrayan Gülay, normal hayatta erkeklere karşı çekingenlik ve rahatsızlığını bir türlü yenemez. Herhangi bir erkeğin gözlerine bakamaz, "kızarıp bozarır" sonrasında da kendisini suçlu hisseder. Yazar, işkencenin Gülay'ın ruhunda bıraktığı tahribatı şu cümlelerle dile getirir:

"İstemedikleri halde kendilerine dokunduklarında erkeklerin de camı böyle yanyor muydu? Sanki dokunuş erkeklerde değdiği yerde kalıyordu da kadınların teninde kalmıyordu. Tenden öldürücü bir zehir gibi içeri sızıyordu. Değdiği her şeyi yakıp kavurarak durmaksızın akıyordu. Taa yüreğe varıp da kaskatı edene kadar."⁴⁴²

Ona –ve bütün kadınlara- göre:

"... tene dokunmak, benliğe dokunmaktı. Tene dokunmak insanın içinde, sadece ona ait olan cevhere dokunmaktı. Gülay'ı Gülay yapan ne varsa parçalanıp yok etmektir. Polislerin ona ve diğer kadınlara yaptığı şey buydu"⁴⁴³

⁴⁴¹ Romandan yaptığımız alıntılar; Ayşegül Devecioğlu, **Kuş Diline Öykünen**, Metis Yayınları İstanbul 2004, tarihli ikinci basımdandır.

⁴⁴² Devecioğlu, s.62.

⁴⁴³ A.g.e., s. 60.

Gülay'ın çekingenliği ve tedirginliği sadece erkeklere karşı da değildir. Birlikte çalıştığı bayan arkadaşlarına karşı, kendisini taciz eden eski solculardan Remzi'nin eşi ve baldızı, eski komşularına karşı da zayıf ve çekingendir. Uğradığı tecavüzler neticesinde “yaralı bir kadın”⁴⁴⁴ olarak kendisine yapılan bazen cinsellik, bazen iffet, bazen de gündelik hayata yönelik çeşitli baskılar karşısında Gülay, hep sessizdir.

12 Eylül sonrasının çok tartışılan kavramı işkence, Atilla Keskin'in kahramanlarından biri olan Nur da Gülay gibi ağır işkenceye maruz kalmış bir karakterdir. Gülay gibi sol bir örgütün militanı olan Nur, darbe öncesinde gerçekleştirilen eylemlerde birçok zorluğu göze almasına rağmen tıpkı Gülay gibi darbe sonrasındaki sorgulama sırasında uğradığı tecavüzlerin etkisinden kurtulamamış, yıllar süren bir suskunluğa gömülmüştür. Gülay'dan farklı olarak ise darbe sonrası döneme uyum göstermeye çalışmış, her ne kadar romancının eleştirilerine hedef olsa da her türlü örgütsel ilişkilerini bir tarafa bırakıp kendisine bir yol çizmiş ve 1980 sonrasının öne çıkan sektörlerinde biri olan reklamcılıkta önemli başarılar göstermiştir.

Bir insanlık ayıbı olan tecavüz; bilinmesinin, konuşulmasının kişi üzerindeki baskı ve tahribatını daha da artıracığı düşüncesiyle çoğunlukla üstü kapatılarak kurbanlarını suskunluğa gömen bir işkence çeşididir. Maruz kalan bireylerin ruhlarında kolay kolay silinemeyen izler bırakır. Bu izlerin en sık görüleni de tecavüze uğrayan kahramanların kalabalıktan uzak, izole bir yaşam sürme tercihidir. Üstelik bu durum aynı muameleye maruz kalan hemen bütün roman kahramanları için de geçerlidir. Söz konusu roman kahramanları serbest kaldıklarında, sorgu sırasında veya tutukluluk hallerinde başlarından geçen her şeyi anlatabilmelerine rağmen tecavüz konusunda konuşmaktan kaçınırlar. Gülay ve Nur, bu duruma verilebilecek iki örnektir.

⁴⁴⁴ A.s.

Romanın erkek kahramanı Yavuz da 12 Eylül'ün bireyler üzerindeki etkisine örnek olabilecek bir karakterdir. Üniversite öğrenimi için Ankara'dan İstanbul'a gelen Yavuz, daha lise öğrencisiyken Ankara'da sol görüşlü örgütlerin eylemlerine katılır, İstanbul'a gelişinden kısa bir süre sonra da yine sol bir örgüte dâhil olur. Örgüt içinde gerçek isimlerin kullanılması pek görülmediği için asıl adı Caner olmasına rağmen hayranlık duyduğu kuzeninin ismi olan Yavuz'u kod adı olarak seçer. Darbe öncesinde birçok eyleme katılan Yavuz, darbe sonrasında kaçak bir yaşam sürmeye başlar. Yakalanma korkusuyla sürekli olarak tedirgin bir yaşam süren Yavuz, Gülay ile olan ilişkisine de bu tedirginliğini yansıtır. Romanın ilerleyen sayfalarında da polisle girdiği bir çatışma sonucu hayatını kaybeder.

12 Eylül Gülay için nasıl “yaralı bir bireyin” miladı ise Yavuz için de yenilginin, yok olmanın tarihidir. Polisle girdiği çatışmanın ardından, ölmek üzereyken 12 Eylül'e yönelik yorumu şöyledir:

“Yenilmişlerdi... Cuntacılar, dört-beş yıl içinde, onları terörist sözcüğünün kanlı imgesine hapsedmeyi başarmıştı. Bedrettin'in ak libaslı, çıplak ayaklı müritleri gibi, binlerceyken, yok olup gitmişlerdi işte...”⁴⁴⁵

Yavuz'un öldürülmesinin ardından bir kadın gazeteci Gülay'la 12 Eylül'den sonra hapse girip çıkanlarla bir röportaj yapmak ister. Gülay'ın gazeteciyle girdiği diyalog 12 Eylül sonrasının gerek birey, gerekse toplum açısından nasıl bir değişime yol açtığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu röportaj sırasında Gülay, ne denli yalnız olduğunu, değişen toplumun içine nasıl ötekileştiğini bir defa daha anlar:

“- Hapishanede yaşadıklarımı anlatmanı istiyorum.. iyi geleceğini göreceksin. Özgürleşeceksin!
-Bana ait olan şeyleri, benim olan şeyleri anlatınca nasıl özgürleşebilirim?
- Niye, herkes konuşuyor, görmüyor musun?.. Konuşan Türkiye! Diller çözülüyor...

⁴⁴⁵ A.g.e, s.201.

- Kimse konuşmuyor, susturulduk... Konuşanlar varsa bile ben onları tanımıyorum...

- Tanıyorsun... o konuşanlar sizsiniz. Sizinkiler, yani vaktiyle sizinkiler olanlar. Şimdi sana yabancı gelenler onlar işte...⁴⁴⁶

Bu sözler, Gülay için bir yandan gerçeğin acı bir ifadesi olurken diğer taraftan onu şaşkınlığa götürür. Gazeteci kadın, darbe öncesinin sol söylemlerinin artık demode olduğunu, dünyanın değiştiğini, etrafa bakıldığında bunlara inanacak ve onları anlayacak kimsenin kalmadığını, bir zamanlar halk için mücadele ettiğini söyleyenlerin halkın hafızasından gün be gün silindiğini de sözlerine ekler. Gülay'a konuşmasının kendisi çok iyi geleceğini de belirten gazeteci, konuştuğunda okuyucuların onu isteseler de anlayamayacaklarını ama ona acıyacaklarını, öylece toplumun merhametini kazanacağını anlatır. Gülay, büyük bir şaşkınlık içinde dinlediği bu sözlerin ardından, toplumun merhametini kazanınca ne olacağını sorması üzerine gazetecinin cevabı, 1980 öncesinin örgüt üyelerinin 12 Eylül'den sonra geldiği noktayı ve toplumun onlara olan yaklaşımını vermektedir:

“Biz aslında iyi çocuklardık. Ülkemizi seviyorduk, bunları hak etmemiştik, yanlış bir şey yapmadık, diyeceksiniz. Biz kimseye zarar vermedik, kimseyi öldürmedik, kimsenin canını yakmadık, diyeceksiniz. Bize çok eziyet ettiler, diyeceksiniz. İşe gireceksiniz, komşularınız, Cuma akşamları dost yemekleriniz, iyi okullarda okutmak isteyeceğiniz çocuklarınız olacak.”⁴⁴⁷

Yüz: 1981'in anlatıcı kahramanı darbe sonrasının haz peşindeki apolitik bireyinin, Kuş Diline Öykünen'in kahramanları da darbe sonrasının “yaralı ve yenik” bireylerinin kurgulanmasıdır. Ahmet Altan'ın Sudaki İz romanında ise darbe öncesinin aktif militanları darbe sonrasında kendileri ve geçmişleriyle hesaplaşan ve 1980 sonrası romanlarında benzerleri görülebilen toplumsal kaygı ve değerlerle ilgisini kesmiş, cinselliğin ön planda olduğu bir yaşamı benimseyen karakterler olarak karşımıza çıkarlar. Romanın taşralı kahramanı Necip, âşık olduğu genç kızdan

⁴⁴⁶ A.g.e., s.209.

⁴⁴⁷ A.g.e, s.212.

vazgeçmeyince örgütten atılır. Varoluşunu örgüt ile tanımlayan Necip, örgütten uzaklaştırılınca günlük hayatın içinde ne yapacağını bilemez hale gelir. Kadın kahraman Fazıla ise, kimine göre bir fantezi peşinde, kimine göre “küçük burjuva arayışı içindeki bir karakterdir.”⁴⁴⁸ Bununla beraber, gerek Fazıla’nın, gerekse Bülent’in politik eylemlerden uzaklaşmalarında sadece darbenin baskısı değil, örgütün militanlar üzerindeki baskısı da etkilidir. Zira militanların her türlü insanî eğilimlerine karşı çıkan ve sadece örgütün talimatlarıyla yaşamalarının beklenilmesi, karakterler üzerinde yılgınlığa sebep olmuş, darbenin yarattığı atmosferle birlikte de gönüllü de olsa, zorunlu da olsa ideallerinden vazgeçip yaşamlarından siyaseti çıkarmışlardır.

Ahmet Altan, Sudaki İz romanında 12 Eylül sonrası özellikle sol görüşlü militanların betimlenmesi konusunda oldukça sert eleştiriler almıştır. Fethi Naci, Yalçın Küçük gibi isimler, yazarın 12 Eylül yanlısı bir tavırla romanını kaleme aldığını, sol militanlara alyıcı bir yaklaşım sergilediğini, roman ve gerçekçilik bakımından Sudaki İz’in kusurlarla dolu olduğunu kaydederek Ahmet Altan’ı eleştirmişlerdir. Ancak söz konusu bu eleştirilerin küçük de olsa bir kısmının kahramanlar yoluyla yazar tarafından da bizzat romanda yapılmış olduğu görülür. Eleştirilerden en çok nasibini alanlar ise Necip ve Fazıla’dır. Gerek romandaki kahramanlar, gerekse edebiyat eleştirmenleri tarafından Fazıla’ya getirilen eleştirilerin çok yerinde eleştiriler olduğunu söylemek bize göre mümkün değildir. Örgütlerin, militanları insan olarak değil, adeta makine olarak algılaması, onların hemen bütün insani eğilimlerinin –aşk, romantizm vb.- yok sayılması; ancak darbenin de etkisiyle bu eğilimlerin örgüt kural ve baskılarından uzaklaşan militanlarda hızlı bir şekilde su yüzüne çıkması söz konusudur.

Bu durum sadece Sudaki İz’de değil, Hiçbiryer’e Dönüş, Devrimciler vb. eserlerde de görülür. Bu açıklamalara en uygun karakter ise bir zamanlar saçma bulduğu her şeyi darbe sonrasında yapmaktan veya yaşamaktan çekinmediğini söyleyen Fazıla’dır. Romantik bir akşam saatinde başını Ömer’in omzuna yaslayan

⁴⁴⁸ Fethi Naci, a.g.e.

Fazıla'nın, aşağıya alacağımız sözleri programlanmış bir hayata bir tepki de denebilir:

“Bu akşam saatleri... Ucuz romanlar okumak istiyorum. Gurup vakitleriyle, çiçek kokularıyla, saf ve temiz aşklarla dolu ucuz romanlar özlüyorum. O ucuz romantizmi yaşamak istiyorum ben, bundan da hiç utanmıyorum. Başımı senin göğsüne dayamak, hayaller kurmak istiyorum. Bir zamanlar aptalca bulduğum her şeyi istiyorum şimdi. Akıllılıktan usandım.”⁴⁴⁹

Romanın yirmi dokuzuncu bölümünde üç kahraman, Fazıla, Ömer ve Suat'ın inanç, ideoloji konularında tartıştığını görürüz. Fazıla'nın, geçmişte kendisinin bir inanca sahip olduğunu ve o inancın peşinden gittiğini söylemesi üzerine Suat, “ama inancından sıkıldın”, şeklinde ona cevap verir. Fazıla ise sıkıldığını kabul etmekle birlikte, insanların bir inancı olmasını, sonra da vazgeçmesi gerektiğini, aksi halde duygusal bir hareketsizliğe maruz kalınacağını, ayrıca inançsız insanlardan hoşlanmadığını ama bütün yaşamı boyunca aynı inancı hep aynı güçte sürdürecektir insanlardan da hoşlanmadığını; inanlardan, sonra da inancından vazgeçenlerden hoşlandığını vurgular. Bu sözler karşısında Ömer'in Fazıla'yı döneklilikle suçlayan ve bir insanın girdiği bir işi sonuna kadar götürmesi gerektiği, aksi takdirde o işe hiç girmemesinin hem kendisi hem işten etkilenecekler için çok daha iyi olacağını iddia ederek eski devrimci Fazıla'yı ideolojisinden sapması sebebiyle eleştirir. Romanın kırk üçüncü bölümünde Fazıla İle Suat arasında geçen diyalogda da her iki kahramanın da geçmişlerine dair özeleştirmede Fazıla, ideolojisinden niçin ayrıldığını, bu sapmanın kendisini nasıl etkilediğini şöyle anlatır:

“Kolay değil insanın bütün inançlarını, yaşam biçimini değiştirmesi. Asıl beni şaşırtan ne oldu biliyor musun, bir daha ilk gençliğimdeki Fazıla'ya dönemedim, sekiz yılın

⁴⁴⁹ Altan, s. 189.

izlerini tümüyle silip atamadım. İlk gençliğimdeki kişiliğimi de, daha sonraki kişiliğimi de kaybettim, yeniden yeni bir kişilik edinmek, yeni alışkanlıklar kazanmak zorunda kaldım⁴⁵⁰

Yazarın, kırk üçüncü bölümde Fazıla'ya yaptırdığı ve sitem, suçlama, itiraf yüklü geçmişe yönelik bir başka değerlendirmesinde ise yapılanları bir evcilik oyununa benzetir. Birçok şeyin yüzeysel yapıldığını, önemli işlerin ise hafife alındığını kaydeden Fazıla, aslında o dönemde kendilerinin de çocuk olduklarını, uğruna mücadele ettikleri toplumun desteğinden yoksun bulduklarını,⁴⁵¹ hatta yaptıkları mücadelenin sonunun gelmeyeceğini kendileri dışında herkesin bildiğini ama yine de olanlara göz yumulduğunu söylettirerek toplumun çeşitli kesimlerine yönelik eleştiriler getirir.

Sudaki İz'de 12 Eylül'e getirilen ve 12 Eylül'ün yarattığı ideolojik dönüşümü ifade eden yorum ise romanın son bölümünde Ömer ile Suat arasında geçen diyalogda Suat aracılığıyla verilir:

“Hepimiz düşler kurduk, herkes düşler kurdu. Ne düşler hem de, ne büyük düşler. Yıllarca besleyip büyüttük düşlerimizi, düşlerimiz uğruna yaşamlarımızı bile feda ettik. Ama düşbozumu zamanı şimdi. Uğruna gençliğimizden vazgeçtiğimiz düşler iyi hasat vermedi. 0 kadar besleyip büyüttük, şimdi bir de bakıyoruz hepsi ezilmiş, parçalanmış, kavrulmuş, yok olmuş, düşlerimizin hepsini kaybetmişiz. Gücü olanlar yeni düşler kuracak, gücü kalmayanlar...”⁴⁵²

Ahmet Altan 1980'li yıllardaki bireysel ve toplumsal değişimi 12 Eylül'e bağlarken Peygamberin Son Beş Günü'nde Tahsin Yücel, kahramanı Peygamber vasıtasıyla değişimi “bir kuşak sorunu” olarak yorumlar. Peygamber, 1940'lı yıllardan beri sosyalist devrim için hayaller kurmuş ve devrim için fikrî mücadeleden yana olmuştur. Torunu Nazım ve onun neslinin ise devrim için silah ve şiddet

⁴⁵⁰ A.g.e, s. 235.

⁴⁵¹ A.g.e., s.236.

⁴⁵² A.g.e, 246.

tarafında yer almasına önce bir anlam verememiş, bir süre sonra da bunun kuşak farklılığı olduğuna hükmetmiştir. Fakat bu hüküm, sağlıklı bir zihinle varılan bir hüküm olmayıp Peygamber yarı bilinç kaybına uğradıktan sonra verilmiş bir hükümdür.

12 Eylül Darbesi, bilincini kısmen yitiren Peygamber için aslında bir anlamda umudu da ifade eder. Zira Peygamber'e göre sorgulanmayan, tutuklanmayan, işkence görmeyen birinin devrimciliği şüphe götürür bir devrimciliktir. Fakat gelişmeler Peygamberin umduğu şekilde gerçekleşmez. 12 Eylül'ün asıl muhatabı Peygamber değil, torunu Nazım'dır. Zira Nazım, bir yandan Peygamber'in başlarda çok yadırgadığı ve eleştirdiği bir yaşam tarzını sürdürürken bir yandan da silahlı eylemlerde bulunmuş, darbe sonrasında da polis tarafından takibe alınmıştır. Her ne kadar Peygamber, torununun yaşam tarzının "gerçek kimliğini gizlemek amaçlı" olarak değerlendirse de; gerek romanın bütününden, gerekse Nazım'ın sözlerinden Peygamber'i doğrulayacak bir hükme varmak pek mümkün değildir.

Darbenin Peygamber üzerindeki en önemli etkisi ise oluşturmak için yıllarını verdiği ve büyük bir özenle koruduğu kütüphanesini satmaya karar vermesidir. 12 Eylül sonrasında bir kısım kitaplar ciddi bir sorun teşkil ederken Peygamber'in bu konuda herhangi bir kaygısının olmaması, aksine dönem itibariye en çok sorun çıkarabilecek kitapları kütüphanesinin en görünen yerine koyması söz konusudur. Onun böylesine değer verdiği kitaplarını gözden çıkarmasının tek sebebi yukarıda da belirttiğimiz gibi torunu ile arasındaki kuşak sorunuyla ilgilidir. Zira ona göre, "devrimci gençler geleceğin kitapsız da kurulabileceğini göstermişlerdir. Bu bakımdan da çağa ayak uydurmak gerekmektedir."⁴⁵³ Böylece torunu ve onun nesli ile aralarındaki mesafeyi de azaltacaktır:

"Üzerlerinde kitapların yeri tek tek belli olan boş raflar hüznü vericiydi, ama bu boşluk her şeyden önce Nazım'la kendisi arasında kurulan denkleğin göstergesiydi"⁴⁵⁴

⁴⁵³ Tahsin Yücel, **Peygamberin Son Beş Günü**, İstanbul, Can Yayınları 2008, s.189.

⁴⁵⁴ A.g.e, s. 191-192.

Tahsin Yücel, romanın sonlarında başkahramanını ve torunu Nazım'ı devrim, devrimci, önderlik konularında konuşturur. Peygamber'in, bilincini büyük ölçüde yitirdiği için torunuyla konuştuğunu sandığı ama aslında sayıkladığı bu sayfalarda söz konusu edilen Türkiye'de 12 Eylül 1980 Darbesinden sonra komünist devrim mücadelesinin geldiği noktadır. Yazar, Peygamber ve torunu Nazım aracılığıyla darbe sonrasında Türkiye'de sol ideolojinin ve "Türk proletaryasının" durumunu gözler önüne serer. Nazım ile yalnız olduklarını fark eden Peygamber, torununa öteki devrimcilerin nerede olduğunu sorar:

" - Kestirmeden söyleyeyim sana: o yaman devrimciler, o mangalda kül bırakmayan kuramcılar en güzel arabalara binip gittiler... Çokları yeni efendilerine bağlandı, bağlanmayanlar da öldü ya da içerde.

- Peki proleterler? Türk proletaryasının o büyük insanları, onlara ne oldu?

- O yiğit insanlar Almanya'da, Hollanda'da, Belçika'da, Fransa'da sokakları süpürüyorlar, o güzel arabalara binip buraya geldikleri zaman da patron ayaklarına yatıyorlar.

- Anlıyorum, şu lümpenleri söylüyorsun. Peki burada kalanlar, yani gerçek Türk proleterleri?

- Onlar da kendilerine proleter demeye kalkarsan, 'Sen soylu Türk işçisine nasıl proleter dersin?' diye üstüne yürürler, belki de mahkemelerde süründürürler seni... Olar yalnız ellerine geçecek paraya bakarlar."⁴⁵⁵

12 Eylül sonrasında cunta baskısı militanlar üzerinde sadece korku ve yenilmişlik duygularına değil, bazen daha geniş boyutu sorunlara yol açmıştır. Birçok kişinin darbe kaynaklı çeşitli sebeplerle ruh sağlığının bozulması romanlarda da yankısını bulmuş, romancılar da eserlerinde, böyle sorunlar yaşayan kahramanları kurgulamışlardır. Her ne kadar Peygamber'deki bilinç parçalanmasının sebebi doğrudan darbe değilse de, onun, sabit bir fikir haline getirdiği sosyalist devrime de

⁴⁵⁵ A.g.e, s.286.

en büyük engelin darbe olarak gösterilmesi⁴⁵⁶ dolayısıyla içinde bulunduğu durumu darbeye bağlamak mümkündür. İbrahim Yıldırım'ın Yaralı Kalmak romanındaki Tahsin karakteri, darbe öncesinde aktif bir militan iken darbe sonrasında arananlar listesinde olduğu için kaçak bir yaşam sürmüş, bu süreç içinde de ruh sağlığı bozulmuştur:

“Artık kimse ara sıra ayağa kalkıp Ah E...! diye bağırmama aldırılmıyordu. Karakuş'takiler normal olmayan davranışlarına alışmışlar, kendi kendime konuşmalarına ve ansızın ayağa kalkıp bağırmalarına giderek kayıtsız kalır olmuşlardı.”⁴⁵⁷

Lütfü Şehsuvaroğlu da Kafes⁴⁵⁸ adlı romanında 12 Eylül'ün hangi kesimden olursa olsun militan gençler üzerinde büyük bir tedirginliğe yol açtığı vurgulanmakta, aynı örgütten kişilerin bile darbe sonrasında birbirlerinden uzak durmayı tercih ettikleri görülmektedir. Romanda iki kahraman yer almaktadır ve bunlardan biri aynı zamanda anlatıcı konumundadır. Yazar, anlatıcı kahraman aracılığıyla özellikle “ilk Eylül senelerinde” bazen takip edildikleri kuşkusu ve birbirlerinin başını belaya sokmamak niyetiyle, bazen de verilecek bir selamın alınmaması tereddüdüyle militanların birbirinden uzaklaştırarak hissettikleri yalnızlığın arttığına işaret ederek anlatıcı kahramana, artık eski benliklerinden uzaklaştıklarını, eskiden yanında olanların da kendisi gibi yalnızlık içinde bulunma ihtimallerinin yüksek olduğunu düşündürür. Öte yandan bu tedirginlik ve güvensizlik sadece militanların birbirlerine yönelik yaklaşımlarında değil, tüm topluma ve yaşama karşı ve darbeye bağlı olarak hissettikleri duygulardır:

“Daireler beni işe alıp almamakta tereddüt edecekler. Belki de alırlar, ama ben almama ihtimaline göre hareket ediyor ve oralara müracaat etmiyorum.”⁴⁵⁹

⁴⁵⁶ Oya Baydar, **Erguvan Kapısı**, İstanbul, Can Yayınları 2004, s.95.

⁴⁵⁷ İbrahim Yıldırım, **Yaralı Kalmak**, İstanbul, Sel Yayınları, 2001, s.91.

⁴⁵⁸ Romandan yapılacak alıntılar; Lütfü Şehsuvaroğlu, **Kafes**, Elips Yayınları Ankara 2011, tarihli birinci baskısından.

⁴⁵⁹ Şehsuvaroğlu, s. 10.

Yazara göre darbe sonrasında toplum çözüme eğilimi içindedir. Özellikle ne yapacağını bilemeyen eskiden örgüt üyesi olanlar ya da cezaevinden çıkan militanlar için en belirgin duygu mutsuzluktur. Cezaevinden çıkanlar bile gerçek anlamda kendilerini özgür hissedememekte, “tarifsiz bir can sıkıntısından”⁴⁶⁰ kurtulamamaktadırlar.

Çoğu değişmiş, bir kısmı da yüzlerine maske takmış, kendilerine değişmiş görüntüsü vermiştir. Kimi düzenli bir hayat kurma çabasında, kimi oluşan düzeni abes bulmakta, kimi de eskiye kızmaktadır.⁴⁶¹ Fakat hangi amaç güdülürse güdülün söz konusu kitle, varlığını devam ettirebilmek adına darbe öncesinde verdikleri mücadeleden belki daha zorlusunu darbe sonrasında vermek durumunda kalmıştır. Tüm o korkunç tablolara rağmen darbe öncesinde mutlu olduklarına inanan anlatıcı kahraman, eskiden her şeye, her zorluğa katlanma, direnme içgüdüsüne sahip olanların darbe sonrasında hayattan korkar hale geldiklerini, artık hayattan koparabildikleri küçük tavizlerle yetindiklerini; bunların da karısıyla yatması, çocuğunun akıllı olması, maaşına zam alması gibi şeyler olduğunu kaydeder.⁴⁶² Buradan çıkarılabilecek sonuç ise 12 Eylül’ün en büyük yıkımı, bireylerdeki idealizmi söndürmesi, onları tıpkı Yüz:1980’in kahramanı gibi “sıradanlaştırması”dır.

Romanda, darbe öncesinde tutuklanan ve darbe sonrasında serbest kalan Muhip, aynı zamanda arkadaşı olan anlatıcı kahramana neler yaşadıklarını anlatırken darbe sonrasında içine düşülen boşluk duygusunu içindedir:

⁴⁶⁰ A.g.e, s.78.

⁴⁶¹ A.g.e., s. 11.

⁴⁶² A.g.e., s.15.

“Ne dünyalar kurmuştuk... Ne acılar yaşadık. Ama onlarla anlıyorduk hayatı ve onlarla bir manası oluyordu yaşamanın. Hiç olmazsa farkına varıyorduk çağın, dünyanın, hayatın...”⁴⁶³

12 Eylül sonrasında trajikomik bir durumda⁴⁶⁴ olduklarını düşünen Muhip, gelecekte de umudunu kesmiştir. Geçmişini heba olmuş bir dönem olarak görmeyen Muhip, ancak çok şeylerin yaşanmasına rağmen bunların belki hepsinin unutulacağını, “tarih sayfaları arasında küllenip gideceğini ve çekilen çilelerden kimsenin haberinin olmayacağını, zira zorlukların, acıların kolay unutulduğunu”⁴⁶⁵ kaydeder.

Darbe sonrasındaki gelişmeler örgütlerin eylemlerini iyice sindirmiş, başlatılan operasyonlar, yapılan tutuklamalar, ortaya atılan işkence iddialarıyla da militanlar büyük bir karamsarlık içine düşmüşlerdir. Bunun sonucunda da kendilerine, bağlı buldukları örgütlere ve ütopyalarına olan güvenlerini yitirip bunları sorgular hâle gelmişler, bunlarla hesaplaşma içine girmişlerdir. Bu hesaplaşma da kimilerinde ideolojik sapmalara, kimilerinde yeni eğilimlere kimilerinde ise cılız bir mücadelenin devamına yol açar. Ama her durumda örgütler için hızlı bir çözülme, militanlara için de korku ve tedirginlik söz konusudur.

Kaan Arslanoğlu'nun Devrimciler romanında 12 Eylül daha çok örgütler ve örgüt üyeleri üzerinden okura yansıtılmıştır. Arslanoğlu, darbe sonrasında yakalanıp sorgulanan ama delil yetersizliğinden serbest bırakılan Aylın, sorgu sırasında bizzat yaşadıkları ve duyup tanık olduklarının etkisiyle yeniden hapse girme korkusu yaşar. Üstelik korkularının kaynağı darbe sonrasında soyut iken sorguya alındıktan sonra artık somutlaşmıştır. “Her gün kaç kişinin yakalandığını, nerede sorgulandığını, kendisini sorgulayanları, sorgu sırasında neler yapılabildiğini, artık “hak ve gücün” kendilerinin yanında değil, karşı tarafta olduğunu, üstelik kendisinin de sorgulayanlar tarafından tanındığını” artık bilmektedir ve durumla baş edebileceği konusunda

⁴⁶³ A.g.e, s. 105-106.

⁴⁶⁴ A.g.e., s.112.

⁴⁶⁵ A.g.e., s. 66-67.

kendisine güvenmemektedir. Gerek bu korkuları, gerekse kendisini güçsüz ve moralsiz hissetmesi dolayısıyla örgütten ayrılmaya karar veren Aylin, bu kararını serbest bırakılmasından yirmi beş gün sonra örgüt üyesi iki arkadaşıyla “ilk arkadaş buluşmasında” paylaşır. Arkadaşlarının onu ayrılmaması yönünde ikna etmeye çalışmaları üzerine biraz suçluluk duyar. Ancak aşağıya aldığımız cümlelerinde aldığı kararın doğruluğuna inanmış görünmektedir:

“... her kişi, geriye kalanların sırtına omuzlarındaki yükü de bırakıyor. Fakat ya o insanın omuzları çökmüşse? Taşıyamıyorsa artık? Kendisiyle birlikte sırtındakini de uçuruma sürüklüyorsa?.. Yine de dayanacak mı? Bu duruma düşmeyi ben istemedim... Şu anda insanları ezmeye devam ediyorlar. Güç onlarda. Hak onlarda. Onlar her şey şimdi, biz hiçbir şey. Onların gözünde ben, adı sanı, okulu, evi belli bir düşmanım.”⁴⁶⁶

Yazar, romanının on dördüncü bölümünde sol hareketin 12 Eylül Darbesiyle ağır bir tahribata uğradığını, bu tahribatın çok kişinin hayat akışını değiştirdiğini kaydederken, birçok militanın yıllarca çıkmamak üzere tutuklandığını ve bunların içinde buldukları şartları ancak yaşayanların anlayabileceğini vurgular. Burada dönem itibarıyla cezaevlerinin ağır koşullarına dikkat çeken yazarın, 12 Eylül sonrasının Mamak, Diyarbakır, Metris, Çanakkale gibi cezaevlerinde yaşananlara göndermeleri söz konusudur. Üçüncü kişi ağzından kaleme alınan bu bölümde dışarıdakilerin ancak pek azının “dimdik ayakta” olduğunu ama bunların sadece iddia olduğunu, çünkü böyle söyleyenlerin aslında geçmişin daha kalitesiz bir kopyasını yaşatmaya çalıştıklarına da değinilmektedir.⁴⁶⁷ Darbe sonrasında cezaevine düşmeyip dışarıda kalan militanların bir kısmı saklanıp kaçak bir yaşam sürmüş, bir kısmı yurt dışına kaçmış, şans eseri darbeden kurtulanlar ve örgüt disiplininin, hiyerarşik düzenden yoksun kalan çoğunluk, birkaç yıl sonra üzerlerine çökecek yalnızlık, tecrit edilmişlik, susturulmuşluk gibi duygularla yaşamak zorunda kalırken yine dışarıda kalan bir kısım militanlar, bu duygulardan habersiz, yaşamın tadını çıkarabilme imkânlarını araştırırlar. Romanda bu çeşit militanları “yeni durumlardan

⁴⁶⁶ Arslanoğlu, s.211.

⁴⁶⁷ A.g.e., s. 258.

memnun olanlar” şeklinde değerlendirir: “*Ucuz kurtulmanın, yıllardan sonra bağımsız, bildiğince yaşayabilmenin, ilkesiz, kuralsız, kalıpsız bir hayatın sevinci.*”⁴⁶⁸

Devrimciler’de darbenin bireyler üzerindeki etkisi daha çok on dördüncü bölümde ve Aylin üzerinden ele alınmıştır. Korku ve tedirginlik içinde örgütten ayrılan Aylin, yeni ve farklı bir yaşam tarzı edinebilmek, yeni bir arkadaş çevresi oluşturmak ister. Aylin için farklı bir tecrübe olan bu yenilikler, insanları ideolojinin dışında farklı bir gözle izlemenin, gözlemenin keşfini ve zevkini yaşatır:

“Çoğu kendi sınıfından olan bu arkadaş grubunun içinde eskiden demokrat saydıkları da vardı, lümpen saydıkları da Yine de çoğu apolitikti. Bazıları entel takılıyordu. Okulun genellikle parlak öğrencilerinden sayılıyorlardı... Mimarlıkta ilgi ufku genişliyor, bilimsel konularda çok şey öğreniyordu onlardan.”⁴⁶⁹

İlerleyen satırlarda eski örgüt üyesi arkadaşlarıyla yeni edindiği arkadaşları kıyaslayan Aylin için yeni çevresi daha cazip ve sağlıklıdır. Okulda ve okul dışında onlarla sık sık bir araya gelir. Onlarla hemen her konuda doyurucu sohbetler yapar. Bu sohbetlerin çeşitliliği, zenginliğinin yanında en güzel tarafının hiç kimsenin ona ”yeni görevler vermemesi, ona sorumluluklarını hatırlatmaması, herhangi bir konuda nasıl tavır takınacağı uyarısında bulunmaması”⁴⁷⁰ Aylin için ideolojiye dayanan arkadaşlıklara tercih edilecek bir tecrübe olur. Yeni arkadaşlarını eski arkadaşlarına göre daha açık ve anlaşılır bulan Aylin’in düşünceleri, çoğunluğu örgüt kuralları ve baskıları gereği olan ve militanlardan bir anlamda robotlaşmalarının beklendiği eski çevresinin genellikle aleyhinde bir seyir izler. Hatta eski çevresinin tüm o kural ve baskılara rağmen yeni çevresine göre erdem konusunda daha zayıf oldukları kanaatini uyandırır. Yeni arkadaşlarının duygularını, isteklerini baskı altında tutmaya

⁴⁶⁸ A.g.e, s.258.

⁴⁶⁹ A.g.e., s.259.

⁴⁷⁰ A..s.

gerek görmemelerini takdirle gözleyen Aylin'in, edindiği apolitik çevresiyle ilgili yorumları şöyledir:

“Toplumda iyi yer edinme, yükselme hırslarını da, cinsel beğeni ve isteklerini de fazla sıkıya gerek duymuyorlardı. Bazı ihtirasları gerçekten aştıkları için mi, yoksa gizleyip sakladıkları için mi, erdemli tutum aldıkları her zaman belli olmayanlardan daha zararsız olarak değerlendiriyordu onları.”⁴⁷¹

Aylin'in yeni yaşam tarzını ve arkadaş çevresini yadırgayan eski arkadaşlarından Yusuf, “ilgini çeken ne gibi niteliklere sahipler”⁴⁷² sorusuna, bu insanların kendi değer yargılarını kabul ettirmek için ısrar etmemelerini gösterir.⁴⁷³ Aslında Aylin, geçmişte tamamen koştukları dış dünyayı tanımaya çalışmaktadır. Tanıdıkça da geçmişte bazı hatalar yaptıklarını, ‘iyi insan eşittir, iyi devrimci’ düşüncesiyle hareket ettiklerini, bu yüzden kendilerinden olmayan tüm insanları dışladıklarını, inkâr ettiklerini, küçümsediklerini, bu yanlışı yeni yeni anladığını fark eder ve geçmişte lümpen dedikleri insanlarda bile saygı duyulacak birtakım özellikler bulabilineceğini görür.

Kaan Arslanoğlu, iç monolog tekniğini kullanıldığı on beşinci bölümde Akın'ın kendisiyle olan hesaplaşmasına yer verir. Akın, darbenin etkisiyle gelinen noktada artık bir “bağımsız” olmuştur. Akın için bağımsız kelimesinin anlamı ise örgütsel faaliyetlerinin sona ermesidir. Kendine özgü bir yol çizmesi, eskiden “küçümsediği kervana kendisinin de katılmış olmasıdır.”⁴⁷⁴ Yalnız bu bitişte Aylin gibi bireyin iradesi söz konusu olmamış, bitişi 12 Eylül Darbesi gerçekleştirmiştir. Kaçak hayatı sürdürdüğü bir dönemde yaptığı bu iç hesaplaşmada Akın, içinde bulunduğu atmosferi değerlendirirken örgütten daha önce ayrılan ve örgütü, militan yaşamını çeşitli açılardan olumsuz şekilde eleştirenlere sitem ve karşı eleştiriler

⁴⁷¹ A.g.e, s.159.

⁴⁷² A.g.e.,, s.260.

⁴⁷³ A.s.

⁴⁷⁴ A.g.e., s. 266.

getirir. Fakat bunu yaparken de hayal kırıklığını ve yenilmişlik duygularını gizleyemez:

“Ne tuhaf. Ben de bağımsız oldum... Yolum artık kendime özgü, düşüncelerim kendime özgü. Ben de kimseyi beğenmeyeceğim. Kimsenin gittiği yolu... ‘İyi biliyorsan sen yap’, dediklerinde ‘ben tek başıma ne yapabilirim’ diyeceğim. Eskiden at üstünde doludizgin koştururken şimdi eşeklere binmeyi kendime yediremeyeceğim. Kendi başıma yayan yürüyeceğim. Bunun zaman zaman ezikliğini duyacağım, zaman zaman başka seçenek mi var, diyerek herkes gibi ataletimi haklı çıkaracağım.”⁴⁷⁵

Akın’ın yukarıya aldığımız sözlerinin hedefinde kendisinin “kronik demokratlar”⁴⁷⁶ diye tanımladığı kişiler vardır. Bu kişiler, eskiden bir siyasetin kadrosu veya taraftarı durumundayken sonradan ayrılmış olan unsurlardır. İçlerinden bazıları iddialı iddialı ortalıkta dolaşıp topluca kahveye, sinemaya, tiyatroya giderler veya benzeri türde etkinlikler düzenlerler ve bu etkinliklerin politik eylemlerden daha yararlı faaliyetler olduğunu göstermeye çalışarak örgütsüzlüğün propagandasını yaparlar. Darbe sonrasında eski devrimcilerin birçoğunun her şeyden ellerini etekleri çekmelerine, geri kalanlarının “bu ortamda bir şey yapılamaz”⁴⁷⁷ anlayışını savunmalarına rağmen kronikler gelişigüzel ve örgütsüz olarak bir şeyler yapmaya devam ederler. Bu gelişmelerin açıklaması ise darbe sonrasında değişen Türkiye’si ve değişen anlayışlarıdır.

Akın, eski militan arkadaşlarının veya örgüt sempatizanlarının edindikleri yeni söylemlere sitem dolu bu eleştirilerin ardından bugünkü esas meselenin ve gelinen son noktanın “canlarını kurtarma” noktası olduğunu kendine itiraf eder. İleri atılmak isterken ummadıkları bir şekilde yenilen sol hareket mensuplarının panik içinde olduğu darbe sonrası dönemde militanlar, büyük bir korku içinde günlerini geçirirler. Akın, bu korkunun “beyinlerini yiyip bitirdiğini, bu korku yüzünden

⁴⁷⁵ A.g.e, s.266.

⁴⁷⁶ A.g.e., s.126.

⁴⁷⁷ A.g.e., s.127.

mantıklarının eskisi gibi çalışmadığını” dile getirirken isim vermeden kendilerine destek olmayan örgütün farklı kesimlerine ve sendikacılara eleştiriler getirir:

“İleri atıldık, kim alkışladı bizi? Kim minnet borçlu oldu? İki bildiri dağıttık, birkaç yazılama yaptık diye... Herkes dağılmış, kaçmış, sendikacılar kuyruklara girmiş teslim olmuş, bir biz kalmışız, böyle bir süre daha devam edersek: solu toparlayıp götürürmüştük... Birlerinin direnmesi gerekirdi hakikaten, ama bu kafayla mı? Adam, biz savaştık, herkes seyretti, ne yapalım gücümüz yetmedi, diyor. Öbürü bütün kafa adamlarını aldı yurt dışına kaçırdı, diğerinin adı solun simgesi oldu. Kim dinler seni kendi taraftarlarından başka. Al işte onlar da dağılıp eriyor”⁴⁷⁸

12 Eylül, Devrimciler kahramanlarını “kayıp ve hüsran” noktasında benzer şekilde etkilerken her biri için farklı yolar da belirlemiştir. Romanda Akın, büyük bir diriliş umuduyla planlanan ama hüsranla biten 1 Mayıs mitinginden sonra İstanbul’dan kaçır. Anca daha sonra okuluna döner ve döndüğü gün de tutuklanır. Aylin kendisine siyasetten uzak bir yaşam belirler. Romanın en trajik kahramanı Bedri ise gördüğü işkenceler neticesinde hayatını kaybeder.

Devrimciler’de yazar anlatıcı, sol örgüt odaklı kurgusuyla 1980 öncesinin inançlı militanlarının birçoğunun darbe sonrasında inançlarının erozyona uğradığını, militanlara hâkim olan duygunun artık cesaret ya da idealizm değil, korku ve tedirginlik olduğunu vurgularken Şehsuvaroğlu’nun Kafes’indeki kahramanlar gibi iç hesaplaşma ve özeleştiri yapma yolunda cesur davrandıkları görülür.

Devrimciler’de Aylin’in yaşadığı korkunun bir benzerini de Turnalar’da Handan yaşar. Darbe öncesinde sol bir örgütün sempatizanı olan, bir miting sırasında da kardeşi Seçkin’in vurulup ölmesine tanık olan Handan, bu olayın ardında örgütle ilişkilerini kesmiştir. İdeolojinin, eylemin gösteriler, mitingler, söylevler olmadığını, bunların yanında ölümün de söz konusu olduğunu gören

⁴⁷⁸ A.g.e, s.267.

Handan, büyük bir korkuya kapılır: “*Korku boşaltmıştı içini sanki. Düşünmez olmuştu*⁴⁷⁹ ... *Yürek sürekli bir şeyler olacak kaygısıyla doludur.*”⁴⁸⁰

Darbenin yarattığı korku, Yaralı Kalmak romanında bir yılbaşı eğlencesi dolayısıyla somutlaşır. Sıkıyönetimin devam ettiği günlerde umuma açık mekânlarda her türlü eğlencenin yasaklanması dolayısıyla meyhanede bulunanlar da eğlenceye katıldıklarına pişman olurlar:

“Kaygı dolu kırık dökük yakınmalar o denli sıklıkla yineleniyordu ve hemen herkes o denli pişmandı ki, hiç durmadan mırıldanıyordu... herkes, sanırım geceyi kazasız belasız atlatabilmek için dualar ediyordu.”⁴⁸¹

Karakuş adlı meyhanede eğlenenlerden biri olan güvenlik güçlerini avcı, kendisini de büyük bir av olarak niteleyen Tahsin, meyhanenin basılabileceği korkusunu içkiye sığınarak yenmeye çalışır: “*Kapanmadan sonra herkes gibi kaygılarım artmıştı. Ama yardımcım masanın üzerinde duruyordu, diktiğim an ona uzanıp kaygı denen o şeyi sindirebiliyordum*”⁴⁸²

12 Eylül Darbesinin yansımalarının yer aldığı bir başka roman da Murat Uyrkulak’ın 2002 yılında kaleme aldığı ve alt başlığı “Bir İntikam Romanı” olan Tol’dur.⁴⁸³ “Geçmişe sarkın bir yol romanı”⁴⁸⁴ olan ve geçmiş ile anlatı an’ının çevrimsel bir zamanla verildiği romanın asıl ekseninde, uzun zamandır yazamayan alkolik bir şair ile genç bir musahhah olan Yusuf’un trenle Diyarbakır’a yaptıkları yolculuk yer alır. Bu yolculuk sırasında Şair, Yusuf’a, içinde kendisinin ve babasının geçmişini bulacağı bir defteri defter verir. Romanda bu defter aracılığıyla Türkiye’nin yakın tarihindeki siyasî ve toplumsal olaylar, olaylardan etkilenen

⁴⁷⁹ Yağcı, **Turnalar**, s.27.

⁴⁸⁰ Yağcı, **Turnalar**, s33.

⁴⁸¹ Yıldırım, s.127.

⁴⁸² A.g.e., s.123.

⁴⁸³ Kitaptan yapılacak alıntılar; Murat Uyrkulak, **Tol**, İstanbul, Metis Yayınları, 2009, tarihli beşinci basımdan olacaktır.

⁴⁸⁴ Asuman Kafaoglu Buke, “Tol”, **Cumhuriyet Kitap**, 9 Ocak 2003.

kitlelerin perspektifinden ortaya konulur. Roman kişilerinin anormalliği ile de dikkat çeken Tol, “büyük bölümünün belirlenmiş ve kurgulanmış insan tipinden başka halleriyle ötekinin, ötekilerin romanı” olarak da görülebilir.⁴⁸⁵

Romanda, belirgin olmamakla birlikte gerek başkahraman Yusuf’un çocukluğuna dair verdiği bilgilere, gerek “benim de sesi çekilmiş bir devrime adadığım kanatlarım olmadı mı?” ifadesinden, gerekse Türkiye ve dünyada 1980’lerden sonra görülen siyasal, sosyal değişimlerin verildiği bölümlere bakıldığında anlatı zamanının aşağı yukarı 2000 yılına denk düştüğü görülmektedir. Başkahraman Yusuf, babasının kayıp olması, henüz ilkokul çağlarındayken annesinin de ölmesi üzerine yetiştirme yurdunda yerleştirilir. Bir süre sonra da 12 Eylül Askeri Darbesi gerçekleşir. Yusuf’un darbe sabahına ilişkin hatırladıkları şöyledir:

“Ben babasız bir Yusuf’tum. Konseyi gözümle gördüğüm sabah uslu ve yaşlı bir çocuktum... Perdeyi araladım ve yetiştirme yurdunun kapısında bekleyen ufak tefek askeri seyretmeye koyuldum... O askerin üniformasında, sonradan bütün hayatımı boydan boya çizecek haki bir bıçağın bilenmeye başladığını nereden bilecektim?.. Oysa o sabahtan önce ben, henüz ruhu bütün bir Yusuf’tum.”⁴⁸⁶

Bu öngörüde pek de yanılmayan Yusuf, 1980 sonrasının devrimci gençlerinden biri olarak dönemin militanlar üzerindeki sindirici baskısını, onları ittiği hiçlik duygusunu, en belirgin olanı ise örgütlerin darbeyle birlikte darmadağın bir hale gelerek militanların oradan oraya savrulmasını, “Tanrım, söyle bana, daha ne yapabiliirdim? Benim de kanı çekilmiş bir devrime adadığım kanatlarım olmadı mı? Sesimi, paramparça bir devrimi devralan kardeşlerimi sesine katmadım mı? Beni bağışlasana...”⁴⁸⁷ sözleriyle dile getirir. Yusuf, 2000’li yıllarda kendisine dair; yirmi yaşında kalıbı, rotası, adı gayet belli bir hayatı olan genç bir kişiye otuz yaşına geldiğinde ne rotası, ne adı kalmış; bildiği, öğrendiği hiçbir şeyden emin olmayan, ne

⁴⁸⁵ Halim Şafak, “Dil Acımasızdır”, **İmlasız**, nr. 2, Temmuz-Ağustos 2003.

⁴⁸⁶ Uyrkulak, s.11.

⁴⁸⁷ A.g.e., s.14.

yapacağını bilemeyen şaşkın biri hâline geldiğini⁴⁸⁸ yorumunu yapar. Bu yorumdan, 1980’lerde başlayan siyasal ve sosyal değişimin 1990’lardan sonra evrelerini tamamladığı, bununla birlikte kitleleri politikadan uzaklaştırma istediğinin büyük ölçüde gerçekleştiği sonucuna ulaşmak da mümkündür.

Gerek 1980 öncesini anlatan romanlarda, gerekse 1980 sonrası anlatan romanlarda polise yönelik yapılan suçlamalardan biri de; sorgulanan veya hüküm giyen militanların serbest kaldıklarında polisin takibinden kurtulamadıkları, düzenli bir hayat kurmak isteseler de polisin buna izin vermedikleri yönündedir. Militanlar, örgütlerle herhangi bir ilgilerinin kalmamasına rağmen polisin, kurmaya çalıştıkları düzeni bozacak girişimlerde bulunduğunu, örneğin bir işe girdiklerinde kendileri hakkındaki dosyaların patronlarına gösterildiğini, böylece işlerini kaybettikleri iddiasında bulunurlar. Yusuf da benzer bir olaya maruz kalır:

“... Bittiğinde bile bırakmıyorlardı insanın yakasını. Ellerindeki dosyaları, birer lanet gibi peşine salıyorlardı. Belledikleri, bellemekten hiç vazgeçemedikleri binlerce insanı işinden ediyorlardı böylece.”⁴⁸⁹

1980 öncesinde sağ- sol çatışması olarak gerçekleşen şiddet eylemleri, darbeden birkaç yıl sonra nitelik değiştirmiş, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde bölücü terör eylemlerine dönüşmüştür. Yusuf da 1980’li yıllarda bölücü örgüt üyesi olmaktan dolayı polis tarafından takip edilir ve hakkında dosya tutulur. Tutulan dosya patronuna ulaştırıldığı için de severek yaptığı musahhihlik mesleğini bırakmak zorunda kalır, zira patronu onun gibi biriyle çalışmak istemez: “Bölücüydüm, teröristtim, mimliydim ve bu şartlarda birlikte çalışmamız namümkündü.”⁴⁹⁰ Sahip olduğu tek şeyi, işini kaybeden Yusuf, Diyarbakır’a giden trene binerek iz bırakmadan yok olmak ister. Diyarbakır’a kadar sürecek yolculuğu boyunca romanın bir diğer kahramanı Şair’in kendisine verdiği defteri okuyan ve bu

⁴⁸⁸ A.g.e., s.12.

⁴⁸⁹ A.g.e., s.16.

⁴⁹⁰ A.s.

defterden kayıp babasının serüvenini öğrenen Yusuf, romanın on üçüncü bölümünde 1980 öncesinde sol bir örgütün militanı olan babasının darbeden sonra bu defa bölücü örgüte katılarak Güneydoğu Anadolu Bölgesinde olduğunu öğrenir.

Tahsin Yücel'in Peygamberin Son Beş Günü romanında başkahraman Peygamber, 1280 öncesinin sol militanları ile 1980 sonrasının sol militanları arasında gözlenen tavır farklılıklarının bir kuşak sorunu olduğunu ve eski kuşağın yeni kuşağa uyum sağlaması gerektiğini kaydeder. **Tol** romanında da eski kuşak devrimcilerden Ahmet, 12 Eylül'den sonra yeni nesil devrimcilere sosyalizmin teorisini anlatmak ve onları bilimsel yönden eğitmek ister. Ancak çoğu üniversiteli sekiz on kişiden fazla katılan olmaz. Yeni nesil, yeni yöntem ve söylemleri karşısında onlarla aralarındaki mesafenin bu toplantılarda belirgin bir şekilde ortaya çıktığını gözlemleyen Ahmet, bu durumdan rahatsızlık duymakla birlikte yine de doğrunun kendi bilgileri ve yöntemleri olduğunu düşünmektedir:

“Kitle çalışmalarından, sivil kitle örgütlerinden, kitleselleşmekten bahsediyorlar. Adını sanını duymadığım adamlardan bitmek tükenmek bilmez alıntılar yapıyorlar, yeni mücadele biçimleri geliştirmekten dem vuruyorlar da, ortada ne kitle ne de mücadele var. Kimse hedefe kilitlenmekten, silahlardan, sokaklara çıkıp çatır çatır vuruşmaktan bahsetmiyor... Her yoldaş değişimde karşımdaki gençlerin yüzlerinden gelip geçen alay, sinir ve acıma karışımı ifadeyi gördükçe kelimeyi olur olmaz her yerde kullanıyorum inadına.⁴⁹¹

Ahmet, “yoldaş” kelimesini inadına kullanırken bozuk bir cümle kurar. Gençlerin bu cümleye kahkahalarla gülmesi karşısında da tüm mücadele gücünü yitirir: o zaman içimde parlayan bir göz, bir ışık, ilk kez, bir daha açılmamak üzere söndü sanki.”⁴⁹² Ahmet anlar ki, yeni nesil, politikayı da, insan ilişkilerini de normal konuları da en hafif tarafından konuşmak istemekte, kendini zorlamaktan kaçınmaktadır. Yeni nesil devrimcilerin bu tutumları Ahmet'i değişik durgu ve

⁴⁹¹ A.g.e, s. 242-243.

⁴⁹² A. s.

düşüncelere sevk eder. Gençler bir yandan Ahmet'in eleştirilerine hedef olurlarken bir yandan Ahmet'e 'geç kalmışlık, eksiklik' duyguları yaşatır. Tüm bunlar da Ahmet'i "artık kendi devrimciliğinin para etmediği zamanlarda olduğu"⁴⁹³ sonucuna götürür.

12 Eylül'den sonra gerek faal olan militanlar, gerekse örgütlerden ayrılıp yeni bir düzen oluşturmaya çalışanlar bir yandan olanları anlamaya, bu olanlar karşısında ideolojik konumlarını sorgulamaya çalışırken bir yandan da toplumun tüm kesimlerinde görülen değişim konusunda kafa yorurlar. Bu kahramanlardan biri olan Gülay, darbe sonrasındaki hızlı değişimi idrak etmeye çalışır, ancak bunda başarılı olamaz. Toplumun kısa süre içinde bu kadar değişmesine akıl erdiremeyen Gülay'ın duyguları, yazar anlatıcı bakışıyla şöyle betimlenmiştir:

"Birkaç yıl önce bu kadar haklı ve kabul edilebilir olan şey, şimdi nasıl da tüm gerçekliğini, tüm haklılığını, hatta tüm masumiyetini yitirmişti! Aynı rüzgâra yekle açmış giderlerken hava dönmüş, gemiciler onları lanetli Yunus gibi suya atmıştı. Boğulurlarken, ölürlerken, kimi korku, kimi üzünlük içinde seyretmişti."⁴⁹⁴

Hem halka hem örgüt üyelerine yönelen sitem ve eleştiri yüklü bu ifadelere rağmen bir yandan da onları anlamaya çalışan Gülay, halkın ve olanlar karşısında tepkisiz kalan eski örgüt üyelerinin kendileri için üzülmüş üzülmeyeceği konusunda kuşkuludur. Ancak onların da kendileri gibi büyük bir korku içinde olduklarını ve bu korkuyla darbe dönemi içinde donup kaldıklarını düşünür. Romanda halk, anlatıcı tarafından, "onları emziren, kollarıyla sarıp sarmalayan gizemli, devasa bir varlığa" benzetilir. Bu gizemli varlık, darbeye birlikte ani bir tehlikeyi sezmiş ve ortadan kayboluvermiştir. Darbenin baskısı ve halkın geri çekilmesiyle birlikte inançları sarsılan militanlar, ütopyalarına ulaşamayacaklarını anlamışlardır:

⁴⁹³ A.g.e., s.250.

⁴⁹⁴ Devecioğlu, s.103.

“Kendileri güç hesaplarına, iktidar kavgalarına, fraksiyon çatışmalarına gömülmüşken o sıcak, sevecen soluğun kayboluverdiğini, bir zamanlar gürül gürül akan özsuyn çekildiğini, toprağın büzülüp kurduğunu hissetmişlerdi... Sonra birden sessizliğin farkına vardılar. Çocuksu, çığ bir öfkeyle ihanete uğradıklarını haykırdıklarında seslerini duyan pek kimse kalmamıştı.”⁴⁹⁵

4.4. Özeleştiri

12 Eylül 1980 sonrasını konu edinen romanlardaki belli başlı olaylardan biri de üyelerinin, mensubu oldukları örgütlerin yapısını, işleyişini, hatalarını ortaya çıkararak özeleştiriye tâbi tutmak, iç hesaplaşmaları ve çözülme süreçlerini vurgulamaktır. Bu romanlarda 12 Eylül döneminin militanlarının kendi aralarında düştükleri çelişkiler sergilenir, roman kişilerine öz eleştiri yaptırılır. Böylelikle güdümlenmiş birer militan olan şahısların insanî yönü yüzeye çıkarılmaya çalışılmıştır. Siyasi çatışmaların etkisini yitirdiği yıllarda yazılan romanların birçoğunda ideolojik yapıların kendilerine daha objektif bir bakış sergileyebildiklerine değinilir.

Atilla Keskin’in Çiçekler Susunca adlı romanında 12 Eylül’den önce cezaevine giren Mazlum, 12 Eylül sonrasında buraları dolduran gerek kendi örgüt arkadaşlarını, gerekse kendilerine yakın diğer sol örgüt militanlarını daha yakından gözlemlene, tanıma ve değerlendirme imkânı bulur. Özellikle örgüt yöneticilerinin bazen keyfi, bazen de beceriksiz tutumlarını şaşkınlık, endişe ve hayal kırıklığı ile izler. Günün her saatinde aynı ortamda bulduklarından dolayı burada, dışarıda olduğu gibi hiçbir şey ve hiç kimsenin gizlilik perdesinin arkasına saklanması mümkün değildir. Herkes, ister istemez gerçek kişiliğiyle ortaya çıkmıştır.

Buldukları kırk beş kişilik koğuştaki sol ideolojiden üç örgütüm üye ve sempatanları olmasına rağmen idareye karşı ortak tavır alınamamasını yöneticilerin, idareden gelen baskıya dayanamamalarına bağlayan Mazlum, bunun

⁴⁹⁵A.g.e, s.106.

yanında kimi zaman çok önemsiz konularda günlerce tartışılmasını, sonuçta da sürtüşmelerin, anlaşmazlıkların çıkmasını eleştirir:

“Koğuştakilerin tümü, hangi örgütten olursa olsun, idarenin gözünde komünist, azılı anarşisttiler. Kendi aralarında ise, dışarıda 12 Eylül öncesinde var olan anlayışlar olduğu gibi sürüyordu. Herkesin bir tek kendi örgütü komünist, diğerleri ise yurtsever, revizyonist vs. idi. Herkesin bir yek kendi üyeleri ve taraftarları komünist, diğerleri küçük-burjuva idi. Her örgütün kendi ideolojik temeli kapı gibiydi, diğerlerinin ise çürük barakalar... Her örgüt faşizme karşı diğerlerinden daha kavgacı, daha kararlıydı... Özellikle ‘kararlılıkların’ ispatı için gencecik insanların direnebilecekleri noktanın çok üstünde kararlar alınıyor, idarenin ince ince hesaplanmış rezil baskıları sonucu alınan kararlar yumuşatılınca herkes birbirini suçlamaya başlıyordu. Elbet örgütler arası süren bu sinir savaşı faşist yöneticilerin işini kolaylaştırıyor, her tür insanlık dışı baskının oluşturulması için daha uygun bir ortam yaratıyordu. Bu çift yönlü saldırıya karşı hep en önde, en kararlı savaşıyor gözükenler ilk önce teslim bayrağını çekiyordu. Sonuna kadar direnilmesi olanaksız kararlar alınıyor, ilk dökülenler dışlanıyordu. Ama birkaç gün sonra yöneticilerin ortak kararı ile direnişten vazgeçiliyor, bu kararı bekleme sabrını gösteremeyenler ise neredeyse hain ilan ediliyordu”⁴⁹⁶

Mazlum’un cezaevinde açık şekilde gördüğü ve kendisini çok etkileyen bir gerçek de “kapalı kapılar ardında devrimcilik yapanlar” olarak tanımladığı örgütün üst düzey militanlarının, genç işçi ve öğrencilerin ruh halini anlamadıkları gerçeğidir. Çoğu afiş asma, bildiri dağıtma, birkaç küçük çaplı çatışmaya girmek suçundan cezaevinde bulunan bu gençlerin, bir yandan cezaevi yönetiminin baskısı, bir yandan da yukarıdaki alıntıda bahsedilen baskılar karşısında git gide dirençleri kırılır. Mansur, bu durumdaki gençleri umursamayan, hatta onları “*pili bitenler, kararsızlar, proletaryanın ideolojisini kavrayamayanlar*” şeklinde tanımlayan örgüt yöneticilerinden Veysel’e, “*bu örgüt anlayışıyla bir yere varılamayacağını*” anlatmaya çalışsa da aldığı cevap, “*bu genç insanların proletarya disiplini ancak bu şekilde kavrayabilecekleri*”dir.

⁴⁹⁶ Atilla Keskin, **Çiçekler Susunca**, İstanbul, Tekin Yayınevi, s. 77-78.

Mazlum gibi, Öner Yağcı'nın *Turnalar*⁴⁹⁷ adlı romanının kahramanı Erdal da mensubu olduğu örgütü benzer noktalardan eleştirir. Romanın kadın kahramanlarından Handan'a yazacağı mektupta örgüte yönelik eleştirilerini de sıralayan Erdal'a göre:

“Yaşadığımız biçim yapımıza uymuyordu. İnsanlar güçlerine ve yeteneklerine göre değerlendirilemiyordu. Çünkü bir kısım işleri becerebilecek güzel insan sayımız azdı. Bu nedenle onca çaba ve özveri heba edildi işte. Belki de bizim vurdumduymazlığımızın bir sonucu bu. Yetersizmiş öğrendiklerimiz. Gücümüzden fazla yükü sırtlanmışız tek tek insan olarak. Sonra, bizden önce yaşayanların neler yaşadıklarını görmezden gelmişiz... Bir yandan yaptıklarımızla insanımıza yakınlaşırken öte yandan başka yaptıklarımızla insanları kendimizden uzaklaştırıyorduk.”⁴⁹⁸

Örgütlerin yapısına, işleyişine, örgüt yöneticilerinin ve diğer militanların birbirine yönelik eleştiriler, yorumlar getirilen bir başka roman da Kaan Arslanoğlu'nun *Devrimciler*'idir.⁴⁹⁹ Romanda üniversite öğrencilerinden oluşan sol örgüt militanları, 12 Eylül sonrasında tekrar aktif bir konuma gelebilmek, yeni eylemler plânlamak ve uygulamak üzere sık sık bir araya gelirler. Toplantı amacıyla kimi zaman bir hücre evi, kimi zaman da otobüs durakları veya kahvehaneler kullanılır. Kullanılan bu mekânların belirgin özellikleri ise gözden irak, izbe mekânlar olmasıdır.

Romanın ilk sayfalarında Akın ve örgüt üyesi arkadaşları örgütün işleyişi ile ilgili kararlar almak, fakültelerde yürütülen faaliyetler hakkında bilgi alışverişinde bulunmak ve son siyasî durumla ilgili değerlendirmeler yapmak amacıyla “tavandan sarkan cılız ışıklı bir ampulün aydınlattığı, perdeleri sıkı sıkı kapalı, rutubet ve ayak kokusunun karıştığı bir evde” toplanırlar. Toplantıda söz alan Hülya, kendisinin ve arkadaşlarının ellerinden geleni yapmalarına rağmen üye sayılarını artıramadıklarını, kitlelerin üzerindeki etkinliklerinin artmasının da diğer grupların zayıflamasıyla açıklanabileceğini ve rakamların yeterli gelişme sağlanamadığının göstergesi

⁴⁹⁷ Öner Yağcı, *Turnalar*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1990.

⁴⁹⁸ Yağcı, s.43.

⁴⁹⁹ Kaan Arslanoğlu, *Devrimciler*, İstanbul, Adam Yayınları 2002.

olduğunu belirtir. Hülya'nın bu yorumu; “*artan baskının doğal bir sonucu olarak geçici bir durgunluk*”⁵⁰⁰ şeklinde değerlendirilse de 12 Eylül Darbesi'nin hemen ardından başlayan operasyonlar neticesinde gerek sağ gerekse sol örgütlerin hızla eridiği de bilinen bir gerçektir.

Arslanoğlu'nun romanında örgütün bireye olan yaklaşımı da bizzat örgüt üyeleri yoluyla önemli bir eleştiri konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle örgütlerin üyeler için belirlediği ve hemen her romanda vurgulanan kıstaslar söz konusudur. Buna göre en başta gelen siyasî kararlılıktır. “*Her durumda ve her şartta kendini partinin ve hareketin bir parçası sayacak, kişisel kaygılardan uzak, kendi geleceğini partinin (örgütün) geleceğiyle kaynaşmış gören*”⁵⁰¹ bireyler ancak kadroya dâhil olabileceklerdir. Tek tip üye modelini öngören örgüt veya partinin nazarında bireyin herhangi bir değeri yahut önemi yoktur. Örgüt üyeleri örgüt-parti ile kitle arasında bir araçtır ve ancak ideolojilerin dayattığı özellikleri taşıdıkları ölçüde varlıklarını devam ettirebileceklerdir. Devrimciler romanında da örgütlerin bireye bakışı Akın'ın Hülya hakkındaki iç monologunda verilir:

“Şu şehirde düşmediği karakol, yatmadığı cezaevi kalmayan Hülya. Sen bir dakikada gözden çıkarılırsın ama kitle asla!.. Biz bu yolu isteyerek seçtik, duraksamak yasaktır bize. Kararsızlık göstermek küçümsenir. Ama kitleler...”⁵⁰²

Bu cümleler sesli bir şekilde ortaya dökülemez, zira örgütü eleştirmek, hele de örgütün zayıflıklarına, zaaflarına dikkat çekmek “pasifist” olarak tanımlanmaya ve örgütten dışlanmaya yol açacaktır. Bu yüzden de yazar bu düşünceleri Akın'ın iç monologu ile verir. Akın'ın monologu, örgütsel yapıların iç düzenini, tavizsiz kurallarını, bireyin örgüt tarafından önemsenmeyen ve dışa vurulmasına izin verilmeyen korkularını, kısaca militanlığı yaratan gerçek nedenleri vermesi açısından önemlidir:

⁵⁰⁰ A.g.e, s.27.

⁵⁰¹ A.g.e., s.54.

⁵⁰² A.g.e., s.29.

“Korkuyor. Ben de korkuyorum. Kafamızın içindeki soruları olduğu gibi açığa vurmaktan korkuyoruz. Kitle ürkek ve yılgın, bundan sonra adımlarımızı dikkatli atmak zorundayız, diyemeyiz. Böyle dersek ‘pasifist’ oluruz. İstersen mücadeleye kelle koltukta yıllarını vermiş ol; geriledi, derler, bazı şeylerden korkuyor, temkinliliği savunması bundan, derler.”⁵⁰³

Bireyin varlığının örgütün varlığından sonra gelmesi, Sudaki İz romanının kahramanı Fazıla’nın anlatımında da karşımıza çıkar. Anlatı zamanı olarak geriye dönüş tekniğinin kullanıldığı bu sayfalarda, olası bir polis baskını karşısında militanların aldıkları tedbirler ve daha önemlisi baskına uğrama korkuları verilmiştir. Baskın söylentisi ve korkusuna rağmen Bülent ve Necip’in evi terk etmeleri, Fazıla’yı orada yalnız bırakmaları “partinin emri” doğrultusundadır ve çok korkmasına rağmen Fazıla, “gitmekte haklıydılar, onlar benden daha önemli, ev de önemli” sözleriyle bireyin parti karşısındaki konumunu dile getirir. Yazar, Fazıla karakterini onun geçmişte inandığı bir dava uğruna hapse girip acı çekmekten mutlu olan, acılarından dolayı inancı güçlenen ve bu inancından vazgeçtiği takdirde yok olacağı korkusunu yaşayan, kendine güvenini kaybeden bir militan olarak tasvir eder. “Fazıla için emirler kutsal ve tartışılmaz”⁵⁰⁴ kabul edilir ve partinin verdiği görevler kendi beklentilerinin önündedir. “Bütünüyle şartlandırılmış militan tipini temsil eden Fazıla, darbe yönetiminin yarattığı korku ile iç içedir. Bir yandan aldığı emirleri yerine getirme konusunda devrimci cesaretini diri tutmaya çalışırken öte yandan tutuklanma korkusu yaşamaktadır.”⁵⁰⁵

Devrimciler romanın diğer iki kahramanı Bedri ve Hayri’nin buluşmasının verildiği sayfalarda da örgütsel yapısının bireye karşı nasıl bir anlayışla yaklaştığını görmek mümkündür. Fakat burada da yazar, kahramanına açıktan bir eleştiri yaptırmaz ve yine iç monolog tekniğini kullanarak onun düşüncelerini verme yoluna

⁵⁰³ A.g.e., s. 28.

⁵⁰⁴ Altan, s.24.

⁵⁰⁵ Macit Balık, <http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi14/cilt2/2.%20Macit%20Bal%C4%B1k.pdf>

gider. Eskiden beri “bu adamın ya da şu gencin mesleği nedir; sınıfsal yapısı nedir, siyasî bilinci ne düzeydedir vb. sorularla insanların sosyal hayat içindeki konumlarını tahmin etmeye çalışan Bedri, bir zaman sonra bu merakından vazgeçmek durumunda kalır. Bunun sebebi de bu zevkli oyunu bir sohbet sırasında örgütün eski bir üst düzey sorumlusuna söz ettiğinde aldığı sert eleştiridir.

“Tek tek kişilerle ve insanın kendi kişisel yorumlarıyla fazla ilgilenmesi, o kişiyi genel doğrulardan uzaklaştırır, orijinal düşünceler üretmeye götürürdü. Devrimciler, kişilerin ruhunu değil, kitlelerin ruhunu kavramak zorundaydılar. Kişilerin nabzıyla değil, kitlelerin nabzıyla ilgilenmek zorundaydılar. Aksi, insanı sübjektivizme yaklaşırdı. Tek tek ağaçlara bakmayı adet haline getiren ormanı göremez hale gelirdi”.⁵⁰⁶

Hayri’ye göre gerek örgütle gerekse örgüt üyesi arkadaşlarıyla ilgili sorunların temelinde “yaşanılan dönemin ruhunun gerçekten kavranamaması” yatmaktadır. Önemsenmeyen bazı sorunların çözümü için harekete geçildiğinde çok şeyin değişeceğine inanan Hayri, başka grupları eleştirmek yerine kendi içlerindeki bazı sorunları halletmeleri, militanlarına bazı şeylerin önemini kavratmaları gerektiği düşüncesindedir.

Devrimciler romanında örgütün bireye yaklaşımını eleştiren kahramanlardan biri de; bir yandan örgütsel faaliyetlerden kopmak istemeyen, bir yandan da aşırı disiplinden hoşnutsuz olan Turan’dır. Yazarın burada yine Akın’ın iç monologu yoluyla ortaya koyduğu düşünceler hem darbe sonrası örgüt üyelerinin içinde buldukları psikolojiyi vermesi bakımından hem de birey üzerindeki örgütsel baskıyı vermesi bakımından kayda değerdir. Akın’a göre aslında örgüt içindeki herkes, Turan’ın yaşadığı çelişkiyi yaşamaktadır. Fakat hatasız, zaafsız, cesur, ideal devrimciler olarak görünmek için herkes kendini zorlamaktadır. Sayıları git gide azalan üyelerin açığını kapatma kaygısı da baş gösterince bu zorlama daha belirgin hale gelmektedir. Karşılıklı konuşmalarında Akın, devrimci duyarlılığa sahip olmadığı ve örgütle ilgili kendisi gibi düşünmediği için Turan’a çıkarır. Turan ise

⁵⁰⁶ Arslanoğlu, s.46-47.

meselenin birçok yönü olduğunu, en başta da örgütün tek tip insan anlayışının geldiğini ve bunun yanlış olduğunu belirtir. Burada kişisel eksikliklerinin farkında olduğuna işaret eden Turan, bu eksiklikleri örgütün göremediğini söyler. Ona göre meselenin bir başka yönü de örgütün siyasî anlamda kitlelere ve aydınlara kılavuz olabilecek gelişmiş bir program ve ideolojik kapasiteden yoksun olmasıdır. Bunun ötesindeki faaliyetlerin kendisine anlamsız geldiğini yineleyen Turan, elbette her şart altında bir şeyler yapmak gerektiğini, ama zorladıkça kendine olan güveninin azaldığını, serbest davrandığında ise sorunların o derece gözünde büyümediğini, hatta kendine ve örgüte güveninin arttığını, böylelikle de moralinin yükseldiğini ifade eder. Bu düşüncelere bir benzetmeyle karşı çıkan Akın: *“Buna morali yüksek tutmak denmez ki. Elinde bir makine var. Sen bunu yarım kapasitede çalıştırıyorsun. Neden böyle yapıyorsun, diye sorduklarında, makine böyle daha verimli işliyor, diye cevap veriyorsun. Bu bizim mantığımız değil.”*⁵⁰⁷ Turan’ın cevabı ve sonrasında tartışmanın seyri bir anlamda örgüt-birey çatışmasının içyüzüdür:

“...Bizler makine değiliz. Kaldı ki makine bile olsak onu motoru çatlayıncaya kadar zorlamak hiç akıl kârı değil. Yarı yolda su kaynatanları çok gördük.”

“Tutumun çok yanlış. Sen hiç kimseyle tartışmadan, görüşmeden birtakım fikirler geliştirmiş, kararlar almışsın... Ne düşündüysen çok önceden bizimle, örneğin benimle tartışmalıydın... Açık oynamadın bizimle... Aklim almıyor be, nasıl olup da hiç kimseyle konuşup tartışmadan kendine bu sonuçlara varma hakkı tanıyorsun! Yazıklar olsun.”

“Bazı şeyler için insan kendi başına düşünüp kendi başına karar vermeli. Kendi içimde hesaplaşmayı tamamlamadan kiminle konuşacaktım... Bugüne kadar seninle ne tartışabildik ki; seni suçladığım yok, yanlış anlama. Ortada bir suç varsa hepimizin... Bunca yıllık arkadaşız. Çevremizdeki herkesin malumu olan birtakım konular dışında hangi özel ya da genel meseleyi oturup derinlemesine tartıştık. Kim gerçek anlamda açık; kim kendi sorunlarını, çelişkilerini açık açık ortaya koyuyor da, benden istiyorsun bunları... Arkadaşlar arasında bırak bazı sorunları çözecek ve insana yol gösterecek, onları layıkıyla anlayıp değerlendirebilecek nitelikte adam görmüyorum... Haksızlık etmeyeyim, az da olsa bu düzeyde arkadaş muhakkak ki vardır. Ama önemseyip de kim vakit ayırır bu tür sorunlara. Açtığın zaman kendi bildikleri gibi anlayıp küçümserler adamı. Ortam bunu gerektiriyor.”⁵⁰⁸

⁵⁰⁷ A.g. s. 67-68.

⁵⁰⁸ A.g.e., s.68-69.

Turan'ın haksızlık ettiğine inanan Akın, hareketin niteliksel yönden git gide geliştiğini, geçmişte önem verilmeyen bazı sorunlara giderek çok daha fazla önem verildiğini savunur. Turan'ın konumuyla bağdaşmayacak sözler söylediğini, bunun da hem Turan için hem de örgüt için tehlikeli olduğunu iddia eder. Arkadaşına sinirlenen Turan ise bu konuların açıkça tartışılmayacağını, içini döktü diye güvenilmez duruma düşeceğini bildiğini kaydeder. Aslında Akın'ın bu duruşu Turan'ın tüm örgüte yönelttiği eleştirilerin haklılığını ortaya koyan somut bir göstergesi gibidir. Nitekim aşağıya aldığımız satırlar, Akın'ın, romanın daha ilk sayfalarda iç monolog yöntemiyle örgüte yönelik olarak yaptığı eleştirilerin bizzat muhatabı olduğunu söylemek pek yanlış düşmeyecektir. Turan'ın sözleri üzerine Akın: *“Adamın kafasını kızdırma. Şimdi de kendine acındırıyor. Bu da bir pasifizm belirtisidir arkadaş.”*⁵⁰⁹ Turan'ın cevabı ise kesindir:

“Yaptıklarınıza inancım var. İnancım olmasa zaten şimdi bambaşka bir konumda bulunurdum. Yapılış şekillerine inancım yok. Yaptıklarınızın çoğu bana sanki iş olsun diye yapılmış gibi geliyor.”⁵¹⁰

Örgütün insanî zaafırlara anlayış göstermemesi, insanları tüm zayıflıklarından arınmış, adeta mükemmel bir makine olarak görmek istemesi dolayısıyla üyelerine yaptığı baskı ve 12 Eylül sonrasında toplumda hızla yayılan popüler kültürün örgüt üyelerindeki mücadele azmini kırdığı, bu azmin kırılmasıyla ortaya başka heveslerin çıktığı, romanın başkişisi Akın'ı derinden endişelendiren bir durumdur. Örgütten arkadaşı olan Tuğrul ile aralarında geçen konuşmada *“Birtakım tabuları yıkmak zorundayız. Aramızda açıkça konuşmaya korktuğumuz konuları deşmeliyiz.”*⁵¹¹ diyen Tuğrul'a göre etkisini her kademedeki devrimciler üzerinde hissettiren birtakım şeyler vardır. Bunları inkâr etmek insanı baskı altında bırakmakta, onları ikiye bölmeğe teşvik etmekte, devrimcilerin toplumu ve başka insanları anlamalarını güçleştirmektedir. Bu yaşam biçimi ve bu kuralcı kafa yapısı onlarla sıradan insanlar

⁵⁰⁹A.g.e, s.69.

⁵¹⁰A.s

⁵¹¹A.g.e,s.90.

arasında aşılması güç duvarlar örmektedir. Onları demokrat insanların gözünde daha da yabancılaştırmaktadır.

Atilla Keskin'in Çiçekler Susunca romanında Mansur'un örgüt yönetimine getirdiği eleştirilerin bir benzerini de Devrimciler romanında Akın'ın, üst sorumlusu ile yaptığı bir tartışmada görürüz. Öğrenci kolunda faaliyet gösteren Akın, yaşadığı veya gözlemlediği bazı meselelere dikkat çekmek, çözüm aramak amacıyla onları örgüt-parti yönetimine bildirmiş; ancak bunlar örgütün alt kademesiyle ilgili oldukları için "küçük meseleler" olarak değerlendirilmiş ve önemsenmemiştir. Bu tavrı kabullenemeyen Akın'a göre ise örgütle ilgili alt kademelerde ortaya çıkan eleştiriler yapılan işlerin istenen sonuca ulaşması için hayati önem taşımaktadır.

Akın'ın örgüt-partiye yönelttiği bir diğer eleştiri de özellikle üst düzey sorumlularının ilkesiz, tutarsız davranışlarıdır. Tutarlı olunmadığı zaman işlerin iyi yürümeyeceğini savunan Akın, alt kademelerin gevşek davrandığı yolundaki eleştiriye de, "*evlerimizi ilkesiz biçimde kullandığınız için bizi topa tutan bir yönetici, bir bakıyorsun iki gün sonra kendi evinde, olmayacak belgelerle, bir yığın lüzumsuz ıvır zıvırla yakalanmış*"⁵¹² şeklinde cevap vererek karşı çıkar. Sorunun aşağı kademelere inildikçe arttığı, bunu da parti çizgisinin kavranamamasından kaynaklandığı görüşüne katılmadığını ifade eden Akın'ın bu konudaki görüşlerini, yazar Arslanoğlu, birçok defa olduğu gibi iç monolog tekniğiyle vermeyi tercih eder. Yazarın bu yolu tercihinde tabii ki kahramanının içinde bulunduğu şartlar önemli ölçüde etkilidir:

"Sorunun parti çizgisinin kavranamamasından kaynaklandığını düşünmüyorum. Sorun, hata ve zaafların aşağı kademelere inildikçe artması sorunu değil, tam tersine, yukarıdan kaynaklanan hataların aşağıya yansması sorunudur. Parti, yürütülen başarılı faaliyetlerin öncülüğünü yapmakla övünürken hata ve zaafların da öncülüğünü yaptığını neden kabul etmiyor?"⁵¹³

⁵¹²A.g.e. s.222-223.

⁵¹³A.s.

Sudaki İz romanında darbe sonrası örgüt işleyişini eleştiren kahraman ise Necip'tir. Örgütün kitlelerden kopuk hareket ettiğini belirten Necip, kitlelerin desteğinden yoksun olduklarını, onlar için mücadele ettiklerini dahi bilmediklerini, onlara görüşlerini anlatamadıklarını, hatta onların kendileri gibi örgütlere kızdıklarını söyler. Necip'in aldığı cevap ise Akın'ın, Mazlum'un, Turan'ın aldığı cevaplardan farklı değildir:

“Revizyonistler gibi konuşuyorsun... kitleleri hareketin içine almak demek, onların değer yargılarını kabul etmek demektir. Kitleler, egemen sınıfın değer yargılarına sahiplerdir. Onlar bizim mücadelemizi yozlaştırırlar... Bizim halkı kurtarmak için halka ihtiyacımız yok. Biz öncüleriz, onlar peşimizden gelecek.”⁵¹⁴

Bu konuşma sonrasında Necip, “örgüt içinde revizyonist görüşlerin yayılmasına, bölücülük yapılmasına izin verilemeyeceği” gerekçesiyle örgütten atılır.

Öner Yağcı'nın Turnalar⁵¹⁵ başlığını taşıyan romanında da sol örgüt üyesi Erdal'ın perspektifinden mensubu olduğu örgüte yönelik bazı eleştiriler getirilir. 12 Eylül sonrasında tutuklanarak cezaevine konan Erdal, burada, dönemi anlatan diğer romanlarda da vurgulandığı gibi çeşitli işkencelere, zorluklara, sıkıntılara maruz kalır. Kaldığı koğuştaki anlaşılabildiği kişilerin olmasına karşın anlaşılmadıklarının sayısı da hiç az değildir. 12 Eylül'ün baskısının ağır bir şekilde hissedildiği cezaevinde kendisi gibi tutuklu olan Şahin'e rastlaması onun için bir müjde gibidir. Sık sık bir araya gelip hemen her konu hakkında saatlerce söyleşirler. Bu sohbetlerde konuşan Erdal, onu büyük bir dikkatle dinleyen ise Şahin'dir. Önce kendilerini tanımaları, bunun yanında güçlerinin ne olduğunu bilmeleri gerektiğine inanan Şahin, duygulara ve ezilmişliklere seslenilerek yol almaya çalıştıklarını, bunun da yanlış olduğunu belirtir. Militanlar üzerindeki en etkili baskı unsuru olan ve onların

⁵¹⁴ Altan, 227.

⁵¹⁵ Öner Yağcı, **Turnalar**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1990.

herhangi bir konuda örgütün işleyişine yönelik eleştiride bulunmasını engelleyen “korkak, pasifist, maceracı, terörist, revizyonist” gibi suçlamalara aldırmandan adımlar atılabilmesini vurgular.

“Geçmişte yapılan olumlu işleri, özverili koşturmacaları yadsımıyordu elbette. Ama bir kaşık suda kopartılan fırtınaları da görmüştü o... Kariyerizm illetinin başa bela olduğunu ve mutlaka yenilmesi gerektiğini söylüyordu örneğin. İnsanlarımız birbirine, en yakın omuzdaşlarına kurşun sıktılar, ne acı, diyordu. Kendi grubundan başkasını devrimci saymayan ne çok insan vardı. Başkasının gazete satmasını, bildiri dağıtmasını, afiş asmasını engellemek için çatışmayı göze alanlar vardı...”⁵¹⁶

Bunları kendilerinin yaptıklarını belirten Erdal, yalnızca haklı olduklarını görürlerse yanılacaklarını, kendilerine gurur verenlerin yanında yaptıkları yanlışları da görmeleri gerektiğini, aksi halde yine böyle duvarlar içinde birbirleriyle buluşacaklarını anlatır. Fakat Turnalar romanında yapılan özeleştiride, Devrimciler romanında yapılan özeleştiriden farklı bir boyut taşır. Devrimciler’de kahramanlar, kendilerini etkileyen örgütsel baskıların bireyi sindirmesini, onu önemsiz kılmasını dile getirirlerken kısmen de olsa toplumun diğer kesimlerine yönelik yapılan yanlışlara da işaret ederler. Turnalar romanında ise Erdal’ın eleştirileri ise örgütsel veya bireysel yanlışların yine örgütü nasıl etkilediği noktasındadır.

12 Eylül romanlarında yapılan özeleştirimler sadece örgütün işleyişine, örgüt yönetimine yönelik değildir. Roman kahramanlarının bazen kendi kendilerini de eleştirmekten çekinmedikleri görülür. Çiçekler Susunca romanının başkişisi Mazlum, eşi Fidan’la sohbet ederken Fidan’ın onun hemen çalışmaya başlamak istemesini yadırgaması üzerine cezaevinde bazı şeylerin farkına vardığını söyler:

“Biliyor musun gülüm, cezaevinde en çok kişi olmak için çaba harcadım. Anlatması biraz zor, birey olmadan toplumcu olamayacağımı, sağlam bir ben olmadan sosyalist

⁵¹⁶ A.g.e.s.119.

olamayacağımı anladım önce. Birey olmadan, ayaklarımızın üstünde durmadan kolektif olduk geçmişte. Örgütler, gizli örgütler birey olmadan kolektif yaptı bizi. Kişiliğimizden önce hangi örgütün üyesi olduğumuz, hangi kolektif düşünceleri uyguladığımız, uygulayabildiğimiz önemliydi...⁵¹⁷

Geçmişte tüm bunların tersine inanan Mazlum'un düşüncelerinin değişmesinde cezaevindeki gözlemlerinin etkili olduğu bir gerçektir. Aynı amaçlarla eylemler yaptığı örgüt arkadaşlarının tek tek farklı bireyler olduğunu fark eder. Birlikte geçirilen uzun zaman zarfında insanların kendilerini gizleyemedikleri, maskelerin düştüğü yahut da fark edilmeyenlerin varlığının farkına varıldığı bir ortamdır cezaevi. Böyle bir ortamda dikkatle yapılan gözlemlerle birçok şeyin farkına varmak mümkündür. İşte Mazlum da bu ortam içinde her bireyin öznelliğe sahip olduğunu, bunun yanında kusursuz zannettiği örgütün üst düzey yöneticilerinin de pek çok zaafı olduğunu görür. Mazlum'un örgüt arkadaşları ve yöneticileri hakkında ulaştığı sonuç şöyledir: *Ne yazık ki bizim kral da, bizim kralın tebaası da benim hayallerimde düşündüğüm, büyüttüğüm gibi değildi.* ⁵¹⁸

“Birey olmaya karar verdikten hem insanları oldukları gibi anlamaya çalıştım, hem de sosyalizme ilişkin, sosyalizmi destekleyen, sosyalizme karşı çıkan ne varsa, daha doğrusu elime ne geçerse okudum.” ⁵¹⁹

Okudukça ve kendisi gibi tutuklu arkadaşlarıyla tartışıkça inandığı ideolojinin değil ama bu ideolojinin pratikteki uygulaması, hele de bunun birçok grup tarafından farklı biçimde yansıtılmasının yanlışlığını görür. Mazlum'a göre sosyalist ideolojinin Türkiye'deki uygulanış biçiminin herhangi bir özgünlüğü yoktur, Türkiye'de sosyalizmin kopyası uygulanmaktadır; hele de örgütlerin işleyişi bütünüyle kopyadır.⁵²⁰

⁵¹⁷ Keskin, s.237.

⁵¹⁸ A.s.

⁵¹⁹ A.s.

⁵²⁰ A.g.e., s. 239.

Mazlum düşüncelerini sesli olarak dile getirmiş, ancak sonrasında örgütten bağımsız hareket etmek yoluna gitmişti; Turan eleştirilerini sadece yakın arkadaşı olan Akın'a açabilmişti; Akın, "sorumlu" konumunda olduğundan dolayı gelen eleştirilere bazen karşı çıkmış, bazen ise durumu açıklamaya çalışmış fakat aslında benzer eleştirileri iç monolog yoluyla kendisi de ortaya koymuştu. Necip de örgütün işleyişi konusunda eleştirilerde bulunmuş o da dinlenmemiş, hatta örgütten atılmıştı.

Okuduğumuz romanlardaki birçok kahraman, özellikle de sol görüşlü militanlar, kendi ifadeleriyle darbe sonrasında uğradıkları bozgunun ardından gerek 12 Eylül yönetimini, gerekse darbe öncesinde mensubu oldukları veya bağlılık içinde buldukları ideolojik birlikleri bir ölçüde de olsa mercek altına almışlar; nerede, neyin, nasıl yapıldığı ve nasıl yapılması gerektiği yönünde kafa yormuşlardır. Atilla Birkiye'nin Aşk Üçlemesi'nde de romanın başkahramanı olan yazarın, darbe sonrasında geçmek bilmeyen korkularını yenebilmesi amacıyla hanım arkadaşı tarafından hayali bir militanın ağzından mektuplar yazılır. Yazılan mektuplarda örgütler değil, 1980 öncesinin siyasal ve sosyal süreci eleştirilir. Hayali militan, mektubunda örgütsel yaşama nasıl adım attığını, bu yaşam içinde neler yaptıklarını, darbenin bu yaşamı nasıl etkilediğini anlatır:

"Politikayla lise yıllarında tanıştım. Malum, birçoğumuzda olduğu gibi biz de o dönem ağabeylerimizden etkilenmiştik... Birden bire devrimci olduk, kendimizi sıkı bir mücadelenin içinde bulduk... Okulda faşistlerle kavgalar, ölen arkadaşlar, tutuklamalar hepsini yaşadık. Yalnızca bir devrimcinin yaşayabileceği bir hayat tarzı seçmiştik. Gençliğimizin büyük bir kısmını heba ettik... Darbeden sonra kaçmaya başladık. Birçoğumuz, binlerce insan oraya buraya saklandı. Binlercesi de yakalanıp işkence gördü. Hayat benim için kaosa dönüştü. Yüzümdeki tiklere ve midemdeki ağrılara alıştım."⁵²¹

Birkiye'nin sol örgüt üyesi hayali militanı, başkahramana gönderdiği bir başka mektubunda 1980 öncesinin örgütsel yapılanmasını da eleştirir. Mektupta yazılanlara göre, örgüt içinde henüz yeni bir üye iken çoğu seminere, toplantıya

⁵²¹ Birkiye, s.17.

katılan hayali militan, hemen her olaydan sonra devrimciler arasında birbirlerini suçlayan tartışmaların çıktığını şaşkınla izlediğini anlatır. Örgüt içinde birliğin bir türlü sağlanamadığını belirten mektup sahibi, bu tartışmaların zaman zaman ideolojik ayrılıklardan kaynaklanan teorik tartışmalara dönüştüğünü ve sonuçta birbirleriyle kavga ettiklerini kaydeder.⁵²²

Latife Tekin'in Gece Dersleri adlı romanında da 12 Eylül tarihinde örgütte on yılını dolduran Sekreter Rüzgâr kod adlı Gülfidan, örgütün kurallarını insanî bulmaz ve örgüte katıldığı andan itibaren bazen ikilem içinde kalıp kendisiyle çelişirken, bazen de örgüte karşı açık bir direnç gösterir. Ancak örgüt de Gülfidan'a müsamaha göstermez ve onu "masal dünyasında yaşamakla" suçlar. Gülfidan'dan, daha mantıklı davranması ve örgüt tüzüğüne uyması istenir. Fakat Gülfidan için tüzükler, "üşüten, ürkütücü elkitaplarından"⁵²³ başka bir şey değildir.

Gece Dersleri'nin Gülfidan karakteri, romanda sürekli olarak bir hesaplaşmanın, bir benlik çatışmasının içindedir. Gülfidan kimliği, Sekreter Rüzgâr kimliğine karşı daima dirençlidir ve bu direnç, kahramanda bölünmüşlüğe, parçalanmaya yol açar. Gülfidan, militan olduğu yılları, kayıp yıllar olarak değerlendirir ve darbe sonrasında kendisiyle yaptığı muhasebede, geçirdiği on yıl boyunca mutsuz olduğunu, bu mutsuzluğun kaynağının da örgütün baskısı olduğunu kaydeder. Örgütlerin insanî temayülleri reddetmesinin, insanı salt bilimsel bir nesne olarak algılamasının tezahürü olan bu mutsuzluk, başkahramanın o yılları derin bir pişmanlıkla anmasına sebep olur. Gülfidan, aynı zamanda ideolojisine karşı ihanet etme duygusuyla vicdan azabı da yaşamaktadır. Gülfidan'ın örgüte yönelik eleştirileri aşağıdaki gibidir:

"Artık nefret ettiğim her şeyi sevmeye zorlandığım on yıl boyunca niye mutsuz olduğumu çok iyi biliyorum. Bilim denen şey onurumu beş paralık etti, anlayacağın. O dik boynuzlarımı kendi çekicimle kırmak zorunda kaldım. Bu yüzden ağladım, o yılın her

⁵²² A.g.e., s.35.

⁵²³ Tekin, s.51.

gecesinde, el ayak çekildikten sonra. Vicdan azabıyla zehirledim ciğerlerimi. Yüce sınıftan nefret eden kötü çocuk olduğum için...”⁵²⁴

4.6. Uyumsuzluk, Yabancılaşma

Anlam bakımından zengin bir kavram olan yabancılaşma, “*en genel çerçevesiyle bireylerin birbirlerinden ya da belirli bir ortam veya süreçten uzaklaşmalarını anlatır.*”⁵²⁵ Yaşadığı çevre ile uzlaşmama, toplumla bütünleşememe, aidiyet duygusundan uzaklaşma gibi göstergelerin yabancılaşmaya işaret sayıldığını söylemek mümkündür. Yaygın kullanımıyla insanlardan ve toplumdan uzaklaşmak, ayrı düşmek, onlarla herhangi bir noktada kesişmemek şeklinde ifade edebilen yabancılaşma, çağdaş psikolojide “*kişinin kendisine, içinde yaşadığı topluma, doğaya ve başka insanlara karşı duyduğu yabancılık hissi*” olarak tanımlanır.⁵²⁶ Bunun yanında felsefe ve sosyoloji gibi alanlarda da, alanların kendine özgü tarifleriyle karşımıza çıkan yabancılaşma kavramını Burhanettin Tatar da şöyle açıklar:

“Hemen hemen bütün felsefi, siyasi, ekonomik ideolojiler kendi meşruiyetlerini yabancılaşma terimi üzerinde sağlama çabasıdadırlar. Bu çabaların genel karakteristiği, önce saf, doğal bir durumun mevcut olduğuna ve daha sonra bu saflığının ve doğallığının birtakım nedenler yüzünden bozulduğuna yani yabancılaşmaya vurgu yapmalarıdır”⁵²⁷

12 Eylül’ü ele alan romanlarda, 12 Eylül’ün bireylerin duygu ve düşünce dünyalarına nasıl etkilerde bulunduğunu, onların davranışlarını ne şekilde ve ne ölçüde etkilediğini irdeleyeceğimiz bu bölümümüzde, daha çok sosyoloji ve çağdaş psikoloji alanlarının tanımları ışığında yol almaya çalışacağız.

⁵²⁴ Latife Tekin, **Gece Dersleri**, İstanbul, Everest Yayınları 2004, s.49.

⁵²⁵ Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, (Çev: Osman Akınhay, Derya Kömürçü), Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s. 798.

⁵²⁶ Karacan, 2004, s.1.

⁵²⁷ Burhanettin Tatar, **Yabancılaşma Sorununun Kısa Bir Öyküsü**, www.omu.edu.tr. 21.03.2005.

Dönem romanlarında, yabancılaşma kavramını doğrudan zikreden kahramanlarının başında Kafes romanının kahramanı Muhip gelir. 12 Eylül sonrasında tutuklanan Muhip, cezaevinde çıktıktan sonra darbe öncesine çok yakın arkadaşı olan romanın anlatıcı kahramanı işe karşılaşır. Romanın ismi verilmeyen anlatıcı kahramanı, Muhip için, bir buçuk yılda on beş yaş yaşlandığı bilgisini verir.⁵²⁸ Anlatıcı kahraman, ondan cezaevi günlerini anlatmasını ister. Muhip, cezaevinde geçirdiği dönemi “ara kesit” olarak adlandırır: “*Orası bir ara kesittir, o ara kesitte iki âlemin değerleri üst üste çakışırlar. İki âlemin değerleri ve her şeyi...*”⁵²⁹ Buradan bazı dersler çıkardığını, bu dersleri de “anlaşılmamak, ölmekten zor” cümlesiyle özetleyen Muhip, darbe öncesinin hayalleri, mücadelesi, ardından darbeye birlikte pek çok kişi gibi tutuklanması, cezaevinde yaşananlar, tahliye olmasının sonrasında da darbenin ülkeden götürdükleri ve ülkeye getirdikleriyle birlikte içine düştüğü ruh hâlini şu cümle ile açıklar:

“Caddelerde, otobüslerde insanlar... Bir garip görünüyorlar gözüme. Ah!.. Bu yabancılaşma nereye kadar?.. ne dünyalar kurmuştuk. Çağ açıp çağ kapayacak bir güç hissediyorduk içimizde. Bütün kâinatı kucaklayacak kollarımız vardı; parmaklarımız her girift bilmeceyi kurcalıyordu... ve bir küskünlükte kopan çelik halatlar. Bir bir kaybolan kıymetler... Neredeler, ne düşünüyorlar, ne hissediyorlar? Camus’nun, annesinin başında bekleyen ‘yabancı’sı gibiyim. Bu abeslik biteviye sürecek mi?”⁵³⁰

Romancılara göre 12 Eylül’ün bireyler üzerindeki en belirgin etkisi, onları politikadan, toplum meselelerinden uzak tutan apolitik bir tavra zorlamasıdır. Önceki sayfalarda da verilmeye çalışıldığı gibi darbe öncesinin ideal sahibi bireyleri darbe sonrasında ya ideallerinden vazgeçip döneme ayak uydurmuşlar ya dönemin şiddeti karşısında psikolojik bir teslimiyet içine girmişlerdir. Her iki durumda da roman kahramanları için toplumun önemli bir kesimi artık sadece günlük yaşamı sürdürmeye yönelik hedeflere yönelmiştir. Romanlara göre bunda, sürekli olarak

⁵²⁸ Şehsuvaroğlu, s. 20.

⁵²⁹ A.g.e., s.21.

⁵³⁰ A.g.e., s. 28.

geçmiş tecrübeleri tekrar yaşamamak, “12 Eylül öncesi çatışma ortamına tekrar dönmek” telkininin de önemli ölçüde etkisi vardır.

Apolitik tavır konusuna dönemin aydınlarını da dahil eden romancılar, darbe sonrasında bir kısım aydının yurtdışına kaçtığını, bir kısmının ise darbenin oluşturduğu atmosfer nedeniyle suskunluğa büründüğünü kaydetmişler, bu suskunluğu da daha çok dönemin şartlarına bağlamışlardır. Aydınlarla nispetle örgüt militanlarına sayfalarında daha çok yer ayıran ve daha çok önem veren romancılar, 12 Eylül’ün gerçek mağdurları olarak onları göstermişlerdir. Zira bünyelerinde mücadele ettikleri oluşumların, darbe sonrasında büyük bir tahribata uğratıldığına tanık olan örgüt üyelerinin bir kısmı yaşam tarzını değiştirmiş, bir kısmı içine düştüğü korku ve kaygı dolayısıyla topluma yabancılaşmış, kiminde birtakım sebepler yüzünden bazı davranış bozuklukları görülmüş ama her şekilde örgüt üyelerinin yaşamı önemli ölçüde değişmiştir.

Diğer yandan 12 Eylül romanlarında örgütlerle ilgili olarak militan kahramanlar tarafından ortaya konan önemli bir konu da darbe sonrasındaki gelişmeler üzerine iç hesaplaşmayla birlikte örgütlerin yapısının, işleyişinin, hatalarının gün yüzüne çıkarıldığı eleştirilerdir. Bu eleştirilerin merkezinde, örgütlerin, militanları bir makine olarak görmesinin yanlışlığı vardır. Bunun yanında, zayıflayan her oluşumda görüldüğü gibi, üst düzey kadroların yanlış tutumları da konuyla ilgili yapılan yorumlarda önemli bir yer tutmaktadır.

SONUÇ

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren çalkantılı bir siyasal yaşama sahne olan Türkiye’de, ilki 1960’ta olmak üzere onar yıl arayla üç askeri darbe (biri muhtıra) yaşanmıştır. Özellikle 1960’lı yılların ikinci yarısında artmaya başlayan ideolojik kaynaklı olaylar, 1971 yılındaki Askeri Muhtıra’ya yol açmış, 1970’li yıllardaki siyasal ve sosyal gerilim de 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ile noktalanmıştır. Türkiye’yi 12 Eylül 1980 Darbesine getiren bu gerilimler romanımıza da yansımış, yazarlar, darbeyi hazırlayan şartları bazen doğrudan, bazen de dolaylı olarak eserlerinde kurgulamışlardır.

Darbe sonrası kaleme alınan romanlara göre Türkiye’yi 12 Eylül 1980 Darbesine hazırlayan şartların başında sağ – sol ideolojik kutuplaşmasından doğan anarşi ve terör olayları gelir. Örgütler yoluyla ve yazarın da ideolojine bağlı olarak genellikle sol perspektiften ele alınan anarşi ve terör olayları, romancılar tarafından eleştirel bir tavırla kurgulanmıştır. Ancak romancılar, hangi perspektiften bakarlarsa baksınlar, ülkeyi kan gölüne çeviren anarşi ve terör olaylarını eleştirel bir bakışla kurgularken darbe için geçerli bir sebep izlenimi oluşturmamışlardır.

Dönemi anlatan romanlarda sol görüşlü militanların sosyalist devrimi gerçekleştirmek ve ütopyalarına ulaşmak; sağ görüşlü militanların da ülkeyi komünizm tehlikesinden korumak söylemleriyle gerçekleştirdikleri eylemlerin yanında; örgüte finansal kaynak sağlamak için girişilen ve bağışların yanında haraç toplamak, silahlı soygun gibi daha çok zorlama yoluyla yapılan eylemler de dönemi anlatan romanlarda yer bulmuştur. Romancılar, 1970’lerin sonunda iyice kontrolden çıkan ve “kurtarılmış bölgelerin” oluşturulduğu, günde yaklaşık otuz kişinin öldüğü söz konusu olayları, kahramanları aracılığıyla “delilik, çılgınlık, kör dövüşü” gibi tabirlerle değerlendirirler. Darbe sonrasında olduğu gibi darbe öncesinde de örgütler, halk için mücadele ettiklerini savunmuşlardır ve halkın desteğini kazanabilmek, kendilerini anlatabilmek, daha çok üye, destekçi, sempaticana sahip olabilmek ve daha önemlisi de morallerini üst düzeyde tutabilmek için çeşitli propaganda

yöntemlerine başvurmuşlardır. Bu propaganda yöntemlerinden romanlarda en sık karşımıza çıkanlar ise bildiri dağıtma ve duvarlara yazı yazmadır. Romancılar, eserlerinde darbe öncesinin önemli krizlerinden olan, ancak anarşi ve terör olaylarına nispeten oldukça az işlenen ekonomik krizi, işsizlik yahut işçilerin geçim sorunları dolayısıyla ele alırken işçi eylemlerini daha yoğun işlemeyi tercih etmişlerdir.

12 Eylül 1980 tarihinde yapılan askerî darbe ise Türkiye'nin, siyasal, sosyal ve ekonomik yapısının yanında kültürel yapısını da etkilemiştir. Darbenin etkileri, kısa süre içinde hemen her alanda kendisini göstermiş, böylece 12 Eylül, Türkiye için önemli bir dönemeci ifade eden tarih olmuştur. Darbeyle birlikte siyasal partiler kapatılmış, 1980 öncesinde başlayan sıkıyönetim uygulaması genişleyerek devam etmiş, yapılan operasyonlar sonucunda pek çok militan yakalanarak örgütler büyük ölçüde etkisiz hale getirilmiştir. Yakalanamayan militanların bir kısmı yurtdışına siyasal göçmen olarak kaçarken bir kısmı da ülke içinde kaçak bir yaşam sürmüştür.

12 Eylül'ün etkilerinin romanlara yansması ise darbenin hemen sonrasında gerçekleşmemiş, romancılar, söz konusu etkileri eserlerinde kurgulamak ve gelişen olayları daha geniş bir açıdan verebilmek için darbenin üzerinden zaman geçmesini beklemişlerdir. Ancak incelediğimiz romanların büyük bölümü yukarıda da verildiği gibi sol perspektiften kaleme alınmış, “sağ” ve “sağcılar” ise bir karşıt düşünce yahut güç olarak değil, bazen “faşistler” olarak bahsedilen bir kitle olarak geçmektedir. Romanlarda, militanlara uygulanan baskı, şiddet ve işkence 12 Eylül'ün yansması olan politik temalar içinde en yoğun işlenen temadır.

12 Eylül sürecine tanıklık eden veya bu süreçten doğrudan yahut dolaylı olarak etkilenen romancılar baskı, şiddet ve işkence olaylarına darbe sonrası kaleme aldıkları romanlarda yer vermişlerdir. Fakat incelediğimiz romanların çoğunda başka temalarda olduğu gibi baskı, şiddet ve işkence de olayların cereyan ettiği zaman diliminde değil, darbeden yıllar sonra, zamanda geriye dönüşlerle verilmiştir. Yazarlar, özellikle sorgulanma ve daha sonra cezaevlerinde uygulanan işkence olgusunun, insan bedeni ve psikolojisi üzerindeki ağır tahribatları vurgulamışlar; gözaltına alınan militanların sözlü hakaret, bedensel şiddet, tecavüz gibi ağır

işkencelere maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. 12 Eylül romanlarında işkence, militanların gözünde hem korkulan hem de örgüt içinde ve dışında saygınlığı yükselten bir olgu olarak tanımlanır. Darbe sonrasında, yakalanan militanları konuşturmak için farklı yöntemlerle ağır işkencelerin yapıldığına dair söylentiler bir yandan onları korkuturken bir yandan da söz konusu işkencelere direnerek polise bilgi vermeyenler, örgüt içinde ve dışında büyük bir saygıyla anılır.

Dönemi ele alan romanların büyük bölümünde yer verilmesine rağmen Kaan Arslanoğlu'nun *Devrimciler*'i, işkenceyi en çarpıcı biçimde işleyen romandır. Yazar, bir bölümünü tamamen işkenceye ayırdığı eserinde, Bedri'nin sorgulanması sırasında onu konuşturmak için farklı yöntemlerle yapılan ve Bedri'yi ölüme götüren ağır muameleleri uzaktan bir duruşla tasvir eder. *Devrimciler*'de ve diğer romanlarda yakalanan militanlar, gözaltında olmaksızın cezaevine konmayı tercih ederler. Zira militanlar için gözaltı süreci işkence ile aynı anlama gelmektedir.

Romanlara yansıyan cezaevi betimlemelerinde mahkûmların dışarıya, en başta da ailelerine olan özlemleri dile getirilmiş ve onlarla haberleşmede yaşadıkları zorluklara yer verilmiştir. Romanların mahkûm kahramanlarının çoğu, ailelerinin bulunduğu şehirden uzak bir cezaevinde tutulurken aynı şehirde olanlar da dönemin şartları içinde yakınlarıyla belli bir düzen içinde görüşme imkânı bulamamıştır. Bu bakımdan tek haberleşme aracı olarak mektup kullanılmıştır; ancak mahkûmların gönderdiği veya onlara gönderilen mektuplar cezaevi yönetimi tarafından sıkı bir şekilde kontrol edildiği için çoğu zaman anlaşılmasız bir şekilde sansürlenmiş ve büyük bölümü muhataplarına ulaşmamıştır. Diğer taraftan cezaevlerinde sadece mahkûm mektuplarına değil aynı zamanda onların okumaları içinde getirilen veya cezaevi kütüphanesinden temin edilen bir kısım kitap, dergi vb. yayımlara da "sakıncalı" oldukları gerekçesiyle sansür uygulanmıştır. Bu konuda cezaevi yöneticilerinin tutumu romancılar tarafından eleştirel ve ironik bir tarzda verilmiş, Cezaevleriyle ilgili öne çıkan bir başka konu da mahkûmların birbirleriyle ve cezaevi yönetimiyle olan ilişkileridir. Romanlarda, bazen farklı ideolojiye mensup mahkûmların aynı koğuşa konulduğu; ama daha çok aynı ideolojinin farklı gruplarının bir arada bulunduğu anlatılırken aynı görüşteki kişiler ya da gruplar

arasında bile sık sık tartışmaların çıktığı, gerginliklerin yaşandığı, bunların sonucunda da hücre cezalarının verildiği dile getirilmiştir. Cezaevlerinde uygulanan baskı ve işkence, çıkan olaylar ve isyanlar da romancıların ele aldığı konular arasındadır. Farklı yöntemlerle uygulanan ve mahkûmlar üzerinde en fazla tahribata neden olan işkence çeşidi ise tecavüzdür. Kuş Diline Öykünen romanının kahramanı Gülay ve Çiçekler Susunca kahramanı Nur, bu tür bir işkenceye maruz kalmışlar, sorgulanma sırasında tecavüze uğrayan Nur, kendisini toparlayıp hayatını düzenlerken Gülay bunu başaramamış, “yaralı bir insan” olarak yaşamını sürdürmek zorunda kalmıştır. Dikkat çeken husus ise her iki kahramanın da konuyla ilgili olarak suskun kalmayı tercih etmeleridir.

12 Eylül romanlarında işlenen temalardan biri de bazı romanlarda kısmen değinilen bazı romanların ise esas konusunu teşkil eden siyasî sürgündür. Romanlarda, dönemin şartları içinde yakalanmaktan, işkence görmekten korkarak ülke dışına kaçan militanların yanında, bazı aydınların ve sanatçıların da bu yola başvurdukları ele alınmış, sürgünde olanların, buldukları ülkelerdeki yaşam şartları, Türkiye’ye duydukları özlemin yanında, Türkiye’de kalan çekirdek kadrolarla bağlantılı olarak özellikle Avrupa’da yeniden yapılanma veya toparlanma girişimlerine yer verilmiştir. Oya Baydar’ın Hiçbiryer’e Dönüş adlı romanında aydın bir kadın ve eşinin sürgündeki ilk yıllarında çeşitli ülkelerde yapılan siyasî toplantılara katılarak destek aramaları, ancak ilerleyen yıllarda Berlin Duvarı’nın yıkılışıyla birlikte ütopyalarının da yıkıldığını düşünmesi ve yine bu süreçte darbe öncesi konumlarını sorgulamaları anlatılırken Dursun Akçam’ın Ucu Ucuna Yaşam romanında Avrupa ülkelerindeki siyasî göçmenlerin toparlanıp yine bu ülkelerde eylemlerde bulunmaya yönelik çalışmaları işlenmiştir.

Darbe öncesinde veya sonrasında siyasî olaylara katıldığı tespit edilip arananlar listesinde isimleri olanların bir kısmı yurtdışına kaçarken bu fırsatı bulamayan veya Türkiye’de kalmayı tercih eden militanlar ise ülke içinde kaçak olarak yaşamak durumunda kalmışlardır. Bu durumdaki kahramanlar sürekli olarak yakalanma korkusu içinde düzensiz ve her türlü sosyal statüden uzak yoksun bir yaşam sürmüşlerdir. Öner Yağcı’nın Kardelen romanında küçük Gülcan’ın anne ve

babası sürekli olarak polisten kaçan ve çok nadir olarak bir araya gelirlerken Kuş Diline Öykünen romanındaki Caner karakteri de günlerini korku içinde yalnız ve huzursuz bir şekilde geçirmiştir.

12 Eylül Askeri Darbesi'nin etkilerini ele alan romanlarda karşımıza çıkan politik temalardan biri de üniversitelerdir. Üniversitelerin, 1980 öncesinde siyasal çatışmaların merkezi olduğu düşüncesi, 12 Eylül yönetimi tarafından bu kurumların üzerinde önemli değişikliklerin yapılmasına yol açmıştır. Romancılar, darbenin üniversiteler üzerindeki etkilerine öğretim üyeleri, öğrenciler, kurum içindeki uygulamalar vb. birkaç farklı cepheden yaklaşmışlardır. Romanlara yansıdığı kadarıyla darbeye birlikte girilen geniş çaplı operasyonlar sonucunda üniversitelerdeki siyasal çatışmalar durdurulmuş, yeniden darbe öncesindeki duruma düşmemek adına da yapısal yönden önemli etkileri olan kararlar alınmıştır. Bunların başında da sıkıyönetimin üniversiteler ile ilgili olan 1402 sayılı yasası gelir. Söz konusu yasa ile Kırmızı Karanfil Ne Renk Solar'ın kahramanı Sibel Gökçen, Bir Başka Şehir'in kahramanı Coşkun, Yüz: 1981'in kahramanı Tahir Bey ve Hayır... romanının kahramanı Aysel Dereli çeşitli baskı ve yaptırımlara maruz kalmışlardır. Darbe ile ilgili olarak üniversitelerin romanlarda yer almasında bir diğer sebep ise 12 Eylül'den sonra darbe yönetimince liyakatsiz kişilerin çeşitli kadrolara getirilmesi, farklı düşüncedeki öğretim görevlilerinin takip edilmesi vb. akademik kadrolarda yapılan suistimallerdir.

Dönemi ele alan romancıların, bazı temalar üzerinde özellikle durmalarının yanında sınırlı da olsa işçi, memur, sendika çevreleri ile ilgili kurgularını da okuyuculara aktarmışlardır. Bu meseleler, başta Latife Tekin'in Gece Dersleri olmak üzere Ahmet Altan'ın Sudaki İz, Atilla Birkiye'nin Aşk Üçlemesi, Atilla Keskin'in Çiçekler Susunca romanlarında özellikle örgütlere bağlı olarak verilmiştir. İncelediğimiz romanlardan edindiğimiz genel izlenim ise yazarların bu meseleleri daha çok örgütlerin işçileri örgüte destek sağlamak, patronlara karşı birleşip menfaatlerini korumak veya darbe sonrasında iktidar-patron yakınlığını, hatta işbirliğini öne çıkarmak şeklindedir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin ardından gerek toplum üzerinde, gerekse birey üzerinde önemli etkileri olacak bir süreç başlamıştır. Yapılan operasyonların sonucunda örgütler dağıtılmış, alınan siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel tedbirlerin –baskıların- sonucu ve önceki yılların acı tecrübeleri dolayısıyla ideolojilerin etkileri yok edilerek siyasetten uzak bir toplum oluşturulmak amaçlanmış; bu amaca da büyük ölçüde ulaşılmıştır. Toplumun tüm kesimlerinde, ülkenin bütün kurum ve kuruluşlarında başlatılan ve süreç içinde geliştirilen politikalarının etkisiyle baş gösteren toplumsal hareketlik, bir süre sonra, o zamana kadar alışılmış yahut kabul edilmiş yaşam biçimlerinde sarsıcı değişikliklere yol açmıştır. İkilikler dönemi olarak adlandırılabilen bu dönem, Nurdan Gürbilek tarafından “özgürlüklerin en çok kısıtlandığı ama insanların belki de ilk kez kendilerini bu kadar serbest hissedebildiği dönem” olarak tarif edilmiştir. Darbenin üzerinden geçen birkaç yılın ardından Özal dönemi olarak da ifade edilen yıllarda lüks tüketimin teşvik edilmesi, cinsellik, bireyciliğin yaygınlaşması, basın yayın organlarının artması ve daha çok da basın ahlakının tahrif olması romanlara yansıyan toplumsal manzaraları oluşturmuştur. Romancılar, söz konusu bu dönemde gerçekleşen sosyal değişimleri genellikle darbenin hemen öncesi veya darbeden hemen sonra cezaevine düşmüş ve darbe sonrasında birkaç yılını cezaevinde geçirmiş militanlar vasıtasıyla ekonomi, basın-yayın, değerlerin erozyona uğraması gibi alt temalarla daima eleştirel bir bakışla vermişlerdir.

İncelenen romanlarda darbe dönemindeki uygulamalar dolayısıyla darbe rejiminin hedef alındığı eleştiri ve suçlamaların bir kısmından basın yayın sektörü de nasibini almıştır. Hemen her alanda görülen hak ihlalleri, yolsuzluklar, değerlerin yozlaşması gibi toplumsal konularda tepkisiz kalmakla suçlanan basın dünyası, bazı romanlarda darbe rejimi tarafından sindirildiği, bazılarında ise doğrudan ya da dolaylı olarak bu rejimin politikalarına yardımcı olduğu şeklinde ithamlara maruz kalır. Bunların yanında kültürel faaliyetlerin kısıtlanması, bazı yayınların ve sanat eserlerinin sansür edilmesi de romanlarda ele alınan 12 Eylül uygulamaları olarak

dikkat çekmektedir. Darbe dönemleri dışında da görülmesine rağmen romancıların, 12 Eylül'ün bir uzantısı olarak kabul ettikleri sansür, kişilerin özel kütüphanelerinden tüm devlet kurumlarının kütüphanelerine kadar uzanan boyutta betimlenmiştir. Sansürün bir başka ve daha ileri bir boyutu da sıkıyönetim tarafından “sakıncalı” yahut “yasak yayınlar” olarak belirlenen kitap, dergi vb. yayımların yakılmasıdır. Yazarlar, sadece devlet tarafından gerçekleştirilmediğine, çoğu zaman bizzat kitaba/dergiye sahip olanlar tarafından kendilerini korumak amacıyla gerçekleştirildiğine vurgu yaptıkları bu faaliyeti eleştirel bir tavırla eserlerinde kurgulamışlardır.

12 Eylül romanlarında önemle üzerinde durulan bir konu da yazarların darbe sonrasında gözlemledikleri değerler yozlaşmasıdır. 12 Eylül uygulamalarının toplumun ahlaki değerlerini, sınıfsal yapısı üzerinde büyük tahribatlara yol açtığını vurgulayan romancılar, anlatıcıları veya kahramanları aracılığıyla eskiden bir ideal uğruna mücadele veren bazı kişilerin yeni dönemde kendi menfaatlerinden başka bir şey düşünmez hale geldiklerini, toplumsal kaygıların bir tarafa itildiğini, popülizmin, kolaycılığın, şekilciliğin birçok değeri yok ettiğini dile getirmişlerdir.

12 Eylül 1980 Darbesinin aileler üzerinde de önemli etkileri olmuştur. Romancılar, 12 Eylül'ün mağdur ettiği kitlelerden biri olarak betimledikleri aileleri, daha çok sol bakış açısıyla betimlemişler, genellikle kaçan, sorgulanan, mahkûm edilen örgüt üyelerinin aile ve çocuklarının durumlarını, darbeye bağlantılı olarak yaşadıklarını çeşitli yönlerden ele almışlardır. Romanlarda çoğunlukla solcu militanların ailelerinin çocukları için endişelenmelerine rağmen onların faaliyetlerini desteklediği, sağcı militanların ailelerinin ise çocuklarının eylemlerinden rahatsızlık, hatta utanç duyduklarına şahit olunmaktadır. Fakat bu noktada gerek yazarların ideolojisinin eserlerine yansıdığını, gerekse sağcı örgüt ve militanlara, karşı düşünceye nispetle romanlarda oldukça az yer verildiğini kaydetmek gerekir. Diğer yandan darbe, militanların ailelerini endişeye, korkuya sevk ederken mahkûm aileleri için şartları daha ağır hale getirmiştir. Ankara, İstanbul, Çanakkale vb. cezaevlerinde yakını bulunan birçok ailenin onlarla görüşme, haberleşme imkânı bulmakta

zorlandığı, hatta aylarca haber alamadığı; yine dönem içinde kaçan, kaybolan kişi ve militan ailelerinin dramı da romanlara yansımıştır.

12 Eylül'ün, romanlarda en çok eleştirilen uygulamalarından ya da sonuçlarından biri de bireyleri apolitik bir duruş sergilemeye zorlamasıdır. Romancılara göre darbe öncesinin toplumsal kavramları, darbe sonrasında yerlerini bireyi ifade eden bireycilik, apolitik tavır vb. kavramlara bırakmıştır. Bu kavramlar, bazen ideolojisinden vazgeçip döneme ayak uyduran veya dönemin nimetlerinden faydalanma yoluna giden militanlar için söylenmiş, bazen de her türlü toplumsal kaygıdan uzak, sadece bireysel istek ve ihtiyaçlarını karşılamayı hedeflemiş insanlar için dile getirilmiştir. Yazarlar, kahramanları aracılığıyla darbe sonrası dönemi yenilgi, bozgun, tükenmişlik, ümitsizlik ve ideallerin yok oluşu gibi kavramları ile özetlemişlerdir. Bunların sonucunda da toplumun önemli bir kesimi artık sadece günlük yaşamı sürdürmeye yönelik hedeflere yönelmiştir. Toplum, geçmiş tecrübeleri tekrar yaşamamak, “12 Eylül öncesi çatışma ortamına tekrar dönmek” telkiniyle siyasetten uzak bir yaşam anlayışına yönelmiştir.

Apolitik tavır konusunda dönemin aydınlarına da değinen romancılar, eserlerinde dönemin aydınlarını, olanlar karşısında gerçek manada ne yapacaklarını kestirememiş bir kesim olarak betimlemişlerdir. Ayrıca bir kısım aydının yurtdışına kaçtığını, bir kısmının ise darbenin oluşturduğu atmosfer nedeniyle suskunluğa büründüğünü kaydeden yazarlar, bu suskunluğu travmatik olduğu kadar dönemin şartlarının konuşmaya, daha doğrusu aydının en önemli özelliği olan muhalif olma durumunu ortaya koymasına izin vermeyecek nitelikte olmasına bağlamışlardır. Aydınların bu durumlarına karşın 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin en önemli siyasal etkisi örgütler üzerinde olmuş, bu bağlamda da darbenin en çok etkilediği kesim, ideolojik örgütlerin üyeleri üzerinde gerçekleşmiştir. Darbe sonrasında büyük tahribata uğratılan, birçoğu da dağıtılan örgütlerin hareket alanları da iyice daraltılmıştır. Bunun sonucunda büyük bir şaşkınlık ve hayal kırıklığı yaşayan örgüt üyelerinin kimi yaşam tarzını değiştirmiş, kimi korku ve kaygı içinde yaşamına devam etmiş, kimi içinde bulunduğu topluma yabancılaşmış, kiminde birtakım sebepler yüzünden bazı davranış bozuklukları görülmüş ama her şekilde örgüt üyelerinin yaşamı önemli ölçüde değişmiştir. Darbe sonrasında örgüt üyeleri 12

Eylül'e bağı olarak devletin, halkın ve örgüt mensuplarının olmak üzere üç farklı cephenin etkisine maruz kalmışlardır.

12 Eylül 1980 sonrasında konu edinen romanlardaki belli başlı olaylardan biri de militanların, mensubu oldukları örgütlerin yapısını, işleyişini, hatalarını ortaya çıkararak özeleştiriye tâbi tutmak, iç hesaplaşmaları ve çözülme süreçlerini vurgulamaktır. Bu romanlarda 12 Eylül döneminin militanlarının kendi aralarında düştükleri çelişkiler sergilenir, roman kişilerine öz eleştiri yaptırılmıştır. Böylelikle güdümlenmiş birer militan olan şahısların insanî yönü yüzeye çıkarılmaya çalışılmıştır. Militanların kendilerini ve örgütlerini eleştirdikleri hususlardan başında örgüt yöneticilerinin bazen keyfi, bazen de beceriksiz tutumları ve mevcut şartlar ile örgütlerin militanlardan beklentilerin çelişmesi gelir. Örgütlerin tavizsiz kuralları, insanî zaafllara anlayış göstermemesi, insanları tüm zayıflıklarından arınmış, adeta mükemmel bir makine olarak görmek istemesi dolayısıyla üyelerine yaptığı baskı ve 12 Eylül sonrasında toplumda hızla yayılan popüler kültürün örgüt üyelerindeki mücadele azmini kırdığı, bu azmin kırılmasıyla ortaya başka heveslerin çıktığı da roman kahramanları aracılığıyla yapılan döneme yönelik değerlendirmelerdendir.

İNCELENEN ROMANLAR

Çalışmamıza Esas Teşkil Eden Romanlar

1. Ağaoğlu, Adalet; **Hayır**, İstanbul, 1987.
2. Akçam, Dursun; **Ucu Ucuna Yaşam**, Ankara, 1999.
3. Akınhay, Osman; **Gün Ağarmasa**, İstanbul, 2002.
4. Altan, Ahmet; **Sudaki İz**, İstanbul, 2002.
5. Arslanoğlu, Kaan, **Devrimciler**, İstanbul, 1988.
6. Ateş, Kemal; **Bir Başka Şehir**, İstanbul 2010.
7. Baydar, Oya; **Hiçbir Yere Dönüş**, İstanbul, 1990.
8. Bektaş, Habib, **Gölge Kokusu**, İstanbul 1997.
9. Bener, Erhan; **Anafor**, İstanbul, 1999.
10. Bener, Yiğit; **Eksik Taşlar**, İstanbul, 2007.
11. Birkiye, Atilla; **Aşk Üçlemesi**, İstanbul,
12. Ceylan, İsmail Fatih, **Sabahsız Geceler**, İstanbul, 2007.
13. Çayır, Remzi; **Mamak Hapishanesi**, İstanbul, 2005.
14. Çiçekoğlu, Feride; **Uçurtmayı Vurmasınlar**, İstanbul, 1989.
15. Devecioğlu, Ayşegül, **Kuş Diline Öykünen**, İstanbul 2004.
16. Eroğlu, Mehmet, **Yarım Kalan Yürüyüş**, İstanbul, 1986.
17. Eroğlu, Mehmet, **Yüz:1981**, İstanbul, 2000.
18. Genç, Nihat, **Dün Korkusu**, İstanbul 1989.
19. Hepçilingirler, Feyza, **Kırmızı Karanfil Ne Renk Solar**, İstanbul, 1993.
20. İşigüzel, Şebnem; **Resmi Geçit**, İstanbul, 2008.
21. Keskin, Attila, **Çiçekler Susunca**, İstanbul 2006.
22. Keskin, Attila, **Dostluk**, İstanbul, 2008.
23. Korat, Gürsel; **Ay Şarkısı**, İstanbul, 2007.
24. Livaneli, Zülfü; **Bir Kedi Bir Adam Bir Ölüm**, İstanbul 2001.
25. Öztoprak, Hasan, **Devamı Hayat**, İstanbul, 2004.
26. Pamuk, Orhan; **Sessiz Ev**, İstanbul, 1983.
27. Şehsuvaroğlu, Lütfi; **Kafes**, Ankara 2011.
28. Tekin, Latife; **Gece Dersleri**, İstanbul, 1986.

29. Türkali, Vedat, **Mavi Karanlık**, İstanbul, 2008.
30. Uyrkulak, Murat; **Tol**, İstanbul, 2002.
31. Yağcı, Öner; **Kardelen**, İstanbul, 1986.
32. Yağcı, Önder; **Turnalar**, İstanbul, 1989.
33. 100.Yıldırım, İbrahim; **Bıçkın ve Orta Halli**, İstanbul, 2004.
34. 101.Yıldırım, İbrahim; **Yaralı Kalmak**, İstanbul, 2001.
35. Yücel, Tahsin; **Peygamberin Son Beş Günü**, İstanbul,2008.

12 Eylül 1980 Darbesini Konu Edinen Romanlar

36. Abideş, Mahir; **Eylülde Soldu Bu Çiçekler**, İstanbul, 2003.
37. Acar, Süheyla, **Yağmurun Yedi Yüzü**, İstanbul, 2004.
38. Acu, Neslihan; **Ne Güzel bir Hiçlikti Aşk**, İstanbul, 2006.
39. Akarsu, Hikmet Temel; **Aleladelik Çağı/Kayıp Kuşak 1**, İstanbul, 2000.
40. Akdoğan, Hatice; **Bekle Bizi İstanbul**, İstanbul, 2003.
41. Alişanoğlu, Hilmi Köksal, **Netekim 12 Eylülde Geldiler**, İstanbul, 2005.
42. Anıl, Mehmet; **Pembe Otobüs**, İstanbul, 2007.
43. Aral, İnci; **Mor**, İstanbul, 2007.
44. Argav, Hayri; **Güneş Doğmadan Asılmak**, İstanbul, 1990.
45. Arıkan, Hüsnü; **Uzun Bir Yolculuğun Bittiği Yer**, İstanbul,
46. Arıkan, Hüsnü; **Menekşeler Otlar Oburlar**, İstanbul, 2001.
47. Arslanoğlu, Kaan, **Karşıdevrimciler**, İstanbul, 1988.
48. Asan, Şefik; **Kaçış**, İstanbul, 2004.
49. Bahadır, Halim; **Tuzağa Düşen Masumiyet**, İstanbul.
50. Baltaş, Şöhret; **Koşarken Yavaşlar Gibi**, İstanbul 2007.
51. Başaran, Mehmet; **Eylülün Kızgın Soluğu**, İstanbul,
52. Baran, Ethem; **Yarım**, İstanbul, 2008.
53. Baydar, Oya; **Kedi Mektupları**, İstanbul, 1993.
54. Baydar, Oya; **Sıcak Külleri Kaldı**, İstanbul, 2000.
55. Bektaş, Habib, **Gölge Kokusu**, İstanbul 1997.
56. Bener, Erhan; **Sıradışı Bir Kadının Otobiyografisi**, İstanbul, 2005.
57. Bener, Erhan; **Hınzır Kız**, İstanbul, 2005.

58. Bostancı, Naci; **Hayatın Kıyısına Düşen**, Ankara, 2002.
59. Buğra, Tarık; **Dünyanın En Pis Sokağı**, İstanbul, 1989.
60. Celal, Metin; **Ne Güzel Çocuklardık Biz**, İstanbul, t.y.
61. Celal, Metin; **Gitmek Zamanı**, İstanbul, 2003.
62. Çayır, Remzi; **Kelepçemin Türküsü**, İstanbul, 1989.
63. Dinçaslan, Güner; **Ve Kar Yağdı Üzerimize**, İstanbul,
64. Eroğlu, Mehmet, **Yarım Kalan Yürüyüş**, İstanbul, 1986.
65. Erten, Metin; **Sibel**, İstanbul, t.y.
66. Freely, Maureen; **Aydınlanma**, İstanbul, 2007.
67. Gökçeli, Nazmi; **Duvarlarda Kaldı**,
68. Gökçeli, Nazmi; **Hani Devrim Olacaktı Bir '78' Romanı**, İstanbul, 2007.
69. Güler, N.Mehmet; **Ölümden Zor Kararlar**, İstanbul.
70. Gürsoy, Sinan; **Yasemin Kurt Öldü**, İstanbul, 2006.
71. Işınsu, Emine; **Kaf Dağının Ardından**, İstanbul.
72. İdiz, Yahya; **Bir Kaçışın Öyküsü**, İstanbul, 2004.
73. İleri, Selim; **Yaşarken ve Ölürken (Gramofon Hala Çalıyor)**, İstanbul, 1981.
74. İlhan, Attila; **Korkunun Krallığı**, İstanbul.
75. İplikçi, Müge; **Cemre**, İstanbul.
76. İsvan, Ahmet; **Başkent Gölgesinde İstanbul**, İstanbul, 2002.
77. Kapkıner, Murat; **Güz İnsanları** İstanbul.
78. Kapkıner, Murat; **Karanlıktakiler**, İstanbul.
79. Karakaş, Sevkuthan N.; **Bir 12 Eylül Masalı**, İstanbul, 2001.
80. Yılmaz; **Ezan Vakti Beethoven**, İstanbul, 2005.
81. Kavukçu, Cemil, **Suda Bulanık Oyunlar**, İstanbul, 2004.
82. Kaya, Abdullah; **Herviz Ağacı**, İstanbul, 2002.
83. Kıvanç, Ümit; **Bekle Dedim Gölgeye**, İstanbul, 1989.
84. Kıyafet, Hasan; **Bizim Lise**, İstanbul, 2004.
85. Kilimci, Ayşe; **Ah Benim Akortsuz Kalbim**, İstanbul, 2007.
86. Korkmaz Dinç, Sevim; **Karanlık Bir Geceydi**, İzmir, 2008.
87. Kutlu, Ayla; **Hoşça Kal Umut**, Ankara, 1987.
88. Kür, İsmet; **Onuncu Sigara**, İstanbul, 2007.

89. Livaneli, Seyhan; **Bir İhtimal Daha Yok**, İstanbul, 2008.
90. Mollaoğlu, A.; **Gurbet Eşkiası 12 Eylül Romanı**, İstanbul, t.y.
91. Onay, Yılmaz; **Oyun Değil**, İstanbul, 2002.
92. Orak, Suphi; **Nar Renginde Bir İklim**, İstanbul, 2008.
93. Oruçoğlu, Muzaffer; **Grizu**, İstanbul, 2005.
94. Özmen, Mert, **Sezen Aksu Şarkularıyla Büyüyen Kız Çocuğu**, İstanbul, 2003.
95. Öztoprak, Hasan, **Hakikatin Ölümü**, İstanbul, 2006.
96. Öztürk, Sinan; **Anısı Bizdik Bu Kentin**, İstanbul.
97. Söğüt, Mine; **Şahbaz' ın Harikulade Yılı 1979**, İstanbul, 2007.
98. Şengün, Hüseyin, **Eylül Sürgünleri**, İstanbul, 2007.
99. Şenkul, Osman; **Ölümün Efendileri, İlk Hesaplaşma**, İstanbul, 2005.
100. Şimşek, Mazhar Eylem; **Postal**, İstanbul, 2006.
101. Taşdelen, Ertan; **Eylül Fırtınası**, İstanbul,
102. Tokatlı, Atilla; **Devrimcinin Ölümü**, İstanbul,
103. Tokgöz, Ceyhun; **Faşizm ve Kardelen Çiçekleri**, İstanbul, .
104. Tokgöz, Ceyhun; **Zor Süreç**, İstanbul, 2007.
105. Tuşalp, Erbil; **Önce Çocuklar Öldü**, Ankara, 1991.
106. Yaykın, Murat; **Aze'nin İzi**, İstanbul.
107. Yıldırım, İbrahim, **Hassas Ruhlar, Şikâyetçi Aşklar**, İstanbul, 2004.
108. Yıldırım, İbrahim; **Yaralı Kalmak**, İstanbul, 2001.
109. Yıldız, Bekir; **Darbe**, İstanbul, 1989.
110. Yıldız, Kamuran Tümay, **Kendime Dönebilsem**, İstanbul, 2004.

KAYNAKÇA

TEZLER

- Ertem, Ece Cihan: **Romanlarda 12 Eylül Askerî Müdahalesi**, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Oğuz, Orhan: **1980-2000 Yılları Arasında Türk Romanında Çağdaşlaşma ve Eğitim Sorunu**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2009.
- Yiğittürk Ekiyor, Emel: **12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Sonuçlarının Romanlar Aracılığı ile Analizi**, Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Yürek, Hasan: **Cumhuriyet Döneminde Modernizmin Yeri**, Mersin, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005.

ANSİKLOPEDİLER – SÖZLÜKLER

- Marshall, Gordon: **Sosyoloji Sözlüğü**, (Çev: Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Ankara, Bilim ve Sanat Yay., 1999.

MAKALELER

- Baydar, Oya: “Edebiyat-Sosyoloji-Politika Sarmalındaki Yazarlık Serüveni Üzerine Söyleşi” (Konusan: Feridun Andaç), **Hürriyet Gösteri**, nr. 230, Ağustos 2001.
- Büke, Asuman K.: “Tol”, **Cumhuriyet Kitap**, 9 Ocak 2003.
- Demirci, İbrahim: “Romanımızın 27 Yılına Bakış (1923-1950), **Hece Türk Romanı Özel Sayısı**, nr. 65- 66-67, Mayıs-Haziran-Temmuz 2002.
- Erduran, Refik: Mercek, **Milliyet**, 13 Eylül 1980.
- Fırat, Hatice: “12 Mart Romanlarında Dönemin İşçi Eylemleri”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, nr. 11, 2009 Güz.
- Kahraman, Kahraman: İkinci Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e (1908-1922) Türk Romanı, **Hece Roman Özel Sayısı**, nr.65-66-67, Mayıs-Haziran-Temmuz 2002.
- Oktay, Ahmet: “1980 Sonrası Romanı Üzerine Birkaç Önvaryayım”, **Hece Hayat, Edebiyat, Siyaset Özel Sayısı**, nr. 90/91/92, 2004.
- Şafak, Halim: “Dil Acımasızdır”, **İmlasız**, nr.2, Temmuz-Ağustos 2003.
- Tosun, Tosun: “Seksen Sonrası Türk Öyküsünde Yüzleşme, Yalnızlık, İç Dönüş” **Hece Öykü**, nr. 9, s.59-68.

Türkeş, Ömer: “Darbeler; Sözün Bittiği Zamanlar...”**Hece Hayat, Edebiyat, Siyaset Özel Sayısı**, S. 90/91/92, 2004.

KİTAPLAR

Ağaoğlu, Adalet: **Ölmeye Yatmak**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.66.

Ahmad, Feroz: **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, İstanbul, Hil Yayınları, 2007.

Alkan, Türker: **12 Eylül ve Demokrasi**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1986.

Andı, Fatih: **Roman ve Hayat**, İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2004.

Akyüz, Kenan: **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1995.

Andaç, Feridun: **Sürgün Edebiyatı Edebiyat Sürgünleri**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1996.

Aydemir, Ş. Şüreyya: **İkinci Adam İsmet İnönü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1968.

Aytaç, Gürsel: **Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1999.

- Aytaç, Gürsel: **Genel Edebiyat Bilimi**, İstanbul, Papirüs Yayınları, 1999.
- Baykurt, Fakir ve diğer: **Beş Romancı Köy Romanı Üzerinde Tartışıyor**, İstanbul, Düşün Yayınevi, 1960.
- Belge, Murat: **Edebiyat Üstüne Yazılar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- Bezirci, Asım: **Seçme Romanlar**, İstanbul, Evrensel Kültür Kitaplığı, 1997.
- Barthes, R., I. Watt: **Roman ve Gerçek Etkisi**, (Çev. Mehmet Sert), İstanbul, Donkişot Yayınları, 2002.
- Bostancı, Naci: **Siyasetin Arka Yüzü**, Ankara, Alternatif Yayınları, 2002.
- Calvino, İtalo: **Yeni Bir Sayfa** (Çev. K. Atakay), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Çavdar, Tefvik: **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)**, İstanbul, İmge Kitabevi Yayınları, 1996.
- Ecevit, Yıldız: **Türk Romanında Postmodernist Açılımlar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- Ecevit, Yıldız: **Orhan Pamuk'u Okumak Kafası Karışmış Okur ve Modern Roman**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Engels, Friedrich: **Seçme Yapıtlar**, C.2., İstanbul, Sol Yayınları, t.y.

- Enginün, İnci: **Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2006.
- Gencer, A.İsmet: **Hürriyet Yolunda**, Ankara, Doğu Ltd. Şirket Matbaası, 1960.
- Gündüz, Osman: **Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema**, Ankara, MEB, 1997.
- Gürbilek, Nurdan: **Vitrinde Yaşamak**, İstanbul, Metis Yayınları, 2007.
- Halman, Talat Sait: **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2007.
- Hece: **Hayat Edebiyat Siyaset**, nr. 90-91-92 (Özel sayı 8), Haziran-Temmuz-Ağustos 2004.
- Fethi Naci: **50 Türk Romanı**, İstanbul, Oğlak Yayınları, 1997.
- Fethi Naci: **Yüz Yılın Yüz Romanı**, İstanbul, Adam Yayınları, 2000.
- İba, Şaban: **Ordu Devlet Siyaset**, İstanbul, Çiviyazıları, 1998.
- Kahraman, H.Bülent: **Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2004.
- Kahraman, H.Bülent: **Post-Entelektüel Dönem ve Edebiyat**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2009.
- Kaplan, Ramazan: **Edebiyat Bilgi ve Kuramları**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998.

- Karpat, Kemal: **Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009.
- Keyder, Çağlar: **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- Kışlalı, A. Taner: **Öğrenci Ayaklanmaları**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1974.
- Kongar, Emre: **12 Eylül Kültürü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2005.
- Kongar, Emre: **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1998.
- Küçük, Yalçın: **Küfür Romanları**, İstanbul, Tekin Yayınları, 1988.
- Moran, Berna: **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- Moran, Berna: **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2**, İstanbul İletişim Yayınları, 2002.
- Moran, Berna: **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- Narlı, Mehmet: **Roman Ne Anlatır-Cumhuriyet Dönemi (1920-2000)**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2007.
- Okay, Orhan: **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2005.
- Oktay, Ahmet: **Sanat ve Siyaset**, İstanbul, 2004.

- Önertoy, Olcay: **Cumhuriyet Dönemi Türk Roman ve Öyküsü**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984.
- Özen, Haldun: **Entelektüelin Dramı: 12 Eylül'ün Cadı Kazanı**, İstanbul, İmge Kitabevi Yayınları, 2002.
- Özkırımlı, Atilla: **Romanların Dünyasında**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1994.
- Özkırımlı, Atilla: **Çağdaş Türk Edebiyatı**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, ty.
- Parla, Jale: **Don Kişot'tan Günümüze Roman**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- Said, Edward: **Kış Ruhı**, İstanbul, Metis Yayınları, 2006.
- Tanör, Bülent: **Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-1995**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1995.
- Timur, Taner: **Osmanlı Türk Romanında Tarih Toplum Kimlik**, İstanbul, Afa Yayınları,
- Turan, Şerafettin: **Türk Devrim Tarihi 5. Kitap Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960- 12 Eylül 1980)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2002.
- Yağcı, Öner: **Roman Aşkıyla**, İstanbul, İleri Yayınları, 2006.
- Yalçın, Alemdar: **Çağdaş Türk Romanı 1946-2000**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2003.

-----: **1980 Sonrası Türk Romanı Sempozyumu**, Kayseri,
Erciye Üniversitesi Yayınları, 2009.

Yardım, Mehmet Nuri: **Romancılar Konuşuyor**, İstanbul, Kaknüs Yayınları,
2000.

Yılmaz, Tanzer Sülker: **Türkiye’de Gençlik Hareketleri**, İstanbul, Toplumsal
Dönüşüm Yayınları, 1997.

Zürcher, Erik Jan: **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İstanbul, İletişim
Yayınları, 1995.

ELEKTRONİK YAYINLAR

Akın, Hulusi: **“Türkiye Bu Yapılanla 2 Bin 200 Yıl Önceye mi
Döndü”**
[http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cach
e:UUBKRTXl23gJ:www.odatv.com/n.php%3Fn%3Dtu
rkiye-2200-yil-onceye-mi-dondu
603111200+darbe+sonras%C4%B1+kitaplar%C4%B1
+yakmak&cd=11&hl=tr&ct=clnk&gl=tr&source=www
.google.com.tr](http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cach
e:UUBKRTXl23gJ:www.odatv.com/n.php%3Fn%3Dtu
rkiye-2200-yil-onceye-mi-dondu
603111200+darbe+sonras%C4%B1+kitaplar%C4%B1
+yakmak&cd=11&hl=tr&ct=clnk&gl=tr&source=www
.google.com.tr)

Balık, Macit: **“Türk Romanında 12 Eylül Darbesi”**, **Turkish Studies**,
International Periodical For the Languages, Literature

and History of Turkish or Turkic Volume 4 /III Winter
2009 .

- Bostancı, Naci: “**Fantastik Sınırlar**”,
<http://www.nacibostanci.com/makale/fantastik-sinirlar>
- Dağtaş, Erdal: “**Tüketim Kültürü**”,
<http://www.daplatform.com/images/tuketim%20kulturu.pdf>
- Engin, Ertan: “**Hayır Demenin Bedeli**”,
<http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi6/74enginertan.pdf>
- Tatar, Burhanettin: “**Yabancılaşma Sorununun Kısa Bir Öyküsü**”,
www.omu.edu.tr. 21.03.2005.
- Türkeş, Ömer: “**Kıyamet Zamanı Edebiyat Yapmak**”
<http://www.narteks.net/kuram/12-eylul-ve-edebiyat-kiyamet-zamaninda-edebiyat-yapmak-a-omer-turkes.html>
- Ulusoy, İlhan: “**Yüz:1981**”
<http://www.everestyayinlari.com/tanitim/yuz.asp> (ET: 05.11.2008).

ÖZGEÇMİŞ

1971 yılında Ankara’da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini İstanbul’da tamamladı. 1995 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’ne girdi ve 1999’da mezun oldu.

Aynı yıl kaydoldğu İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Yüksek Lisans programını Mehmet Çınarlı Hayatı ve Edebi Şahsiyeti ve Şiirleri başlıklı teziyle tamamladı.

2005 yılında yine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora programına başladı.